XVI
05
Г61

ГОЛОС ДРУКУ

КРИТИКО-БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ЧАСОПИС

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

4823. XVI
05
Г61
[019.41 (05) (4771) = 9179]
Спец. фонд
Спец. фонд

ГОЛОС ДРУКУ

КРИТИКО-БІБЛІОГРАФИЧНИЙ ЧАСОПИС

XVI
643

КНИГА ПЕРША

Державна історична
БІБЛІОТЕКА УРСР

ХАРКІВ
ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
1921

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Д. Ц. № 10. Зак. 841. 5000 екз.

З зауважених помилок друкарських.

стор.	*рядок*	*надруковано:*	*слід:*
50	—	*[655:891.797]*	*[655:891.79.1]*
71	*10 зн.*	*1920 р.*	*1921 р.*
155	—	*[(00+7+8)(65)]*	*[(00+7+8)(05)]*

939
813.

З друкарні В. Р. С. Укркрима.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ЗМІСТ.

Стор.

ЗАМІСНЬ ПЕРЕДМОВИ 5

І. Статті та огляди.

Історичний процес та література. **А. Машкин** 9
Книжкова продукція на Україні за часи революції. **Ан. Приходько** 17
Образотворче мистецтво як засіб агітації. **Тарас Воля** 34
До агітаційної літератури. **Хв. Таран** 47
Habent sua fata. **І. Айзенштох** 50
Різні типи бібліотек та їхнє місце в бібліотечній мережі. **В. Матовец** 60
Центральний Бібліографічний відділ в 1921 р. **М. Годкевич** 70
Теоретичні підстави бібліографичної класифікації. **Ю. Ковалевський** 76
Друкування революційних відозв у друкарні Київо-Печерської Лаври в 1862 році **В. Міяковський** 102
Огляд українських історичних журналів 1917—19 р. р. **О. Сперанський** 120
„ російських „ „ за 1917—20 р. р. „ 132
Огляд агітаційних видань в справі боротьби з бандитизмом. **М. Равич-Черкаський** . . . 138
Провінціяльна економична преса на Україні. **Юр. Масютин** 142

ІІ. Рецензії.

0. ЗАГАЛЬНІ ТВОРИ 151

Боровичъ—Организация и ведение небольших библиотек. *М. Г—ч.* „**Галицький Комуніст**“, 1921 р. ч. І. *Гр. Косинка.* **Горфункель Х. Д.**—Десятичная библиотечная система и ее применение в библиотеках различного типа. *М. Г—ч.* „**Життя і мистецтво**“, 1920 р. ч. І *Гр. Кос-ка.* **Іванов-Меженко Юр.**—Міжнародня дециімальна бібліографична класифікація. *М. Г—ч.* **Книжный Мир**—1920 р. ч. І. *Ю. М.* Порадник для просвітянських книгозбірень. *М. Г—ч.* **Сірополко С.** 1919.—**Народні бібліотеки.** *Ю. М.* Труды Совѣта Обслѣдованія и Изученія Кубанскаго края Т. І. *Проф. Данилевич.*

3. СОЦІЯЛЬНІ ЗНАННЯ 162

Бухарин Н. і Преображенський Е.—Азбука комунізму. *Анд. Річ.* **Винниченко В.**—Відродження нації. *Апс.* **Проф. Данилевский**—Труд и отдых. *Г. Столпнер.* Історична Революційна Бібліотека державного видавництва у Київі. *Проф. Данилевич.* **Костомаров Н. И.**—„Украинский сепаратизм“ *В. Міяковський.* **Пастернак**—Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917—1919 р.р. *проф. Данилевич.* „**Статистический Вестник**—1920 г. № 1-3. *Юр. Масютин.*

5. ТОЧНІ НАУКИ 176

Нариси з природи України—вип. І. *проф. Покровський.* **Юр. Сірий**—„Життя рослин.“ *Л. Колесниченко.* **Федоровський**—Копальні багатства України. *П. Т.* **Лисенко Ф.**—

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Сіль на Україні. *П. Т.* **Е. Фуре**—Нарис історії елементарної геометрії. *Микола Столярів.* **М. Шарлемань**—„Звірі України". *Л. Колесниченко.* **М. Шарлемань**—По Київу і його околицях. *Д. З.* **А. Штайн**—Наука про енергію. *М. Г.*

6. ПРИКЛАДНІ ЗНАННЯ 181

Російсько-Український медичний словник. *Д-р. мед. Хв. Омельченко.*

7. МИСТЕЦТВО 182

В. Верховинець (Костів). Теорія народнього танку. *Ф. Ш.* **Кисіль О.**—Шляхи розвитку українського театру. *В. М.* **Я. Тугендхольд**—Французьке мистецтво XIX століття. *Ф. Ш.*

8. ЛІТЕРАТУРА. КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО. 185

Васильченко С.—Чорні маки. *Ю. М.* **Вас. Еллан**—Удари молота і серця. *Микола Терещенко.* **Микола Зеров**—Антологія римської поезії. *Гр. Іваниця.* **Львов-Рогачевський, В.**—Поэзия новой России. *Микола Яшенко.* **Ніковський Андрій**—Vita Nova. *Ю. М.* **Нова Українська поезія—Червоний вінок.—Революційні поезії.** *М. Плевако.* **Валеріян Поліщук**—Соняшна міць. *М. Терещенко.* **Ромен Роллан**—Жан Кристоф т. І. Зоря. *М. Зеров.* **А. Сінклер**—Герой капіталу. *М. Зеров.* **Л. Старицька-Черняхівська**—Милость Божа. *Ол. Дорошкевич.* **Леся Українка.** В катакомбах і інши (sic!) п'єси. Поеми. *Мик. Зеров.* **Ів. Франко**—Boa constrictor. Вівчар. Вічний революціонер. *Ол. Дорошкевич.* **Микола Чернявський**—Поезії кн. І. «Молодість», його ж повісті й оповідання кн. II. *Гр. Косинка.* **Т. Шевченко**—Революційні поезії. *М. Зеров.* **«Шляхи Мистецтва»**—ч. І. 1921 р. *М. Зеров.*

9. ІСТОРІЯ ТА ГЕОГРАФІЯ. 204

Воронежский Историко-Археологический Вестник 1921. вып. I. В. Н. **1871 год. В. К. Стебницкий**—Борис Грінченко. М. Плевако.

III. Хроніка.

1. Матеріяли до діяльности видавничих та бібліографичних установ У. С. С. Р. . 211
2. Літературні новини по за кордоном 222
3. Дрібні замітки 232

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. Прийдешний (Приходько).
Мих. Панченко.
М. Годкевич.

ВИДАВЕЦЬ:

Всеукраїнське Державне Видавництво.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ЗАМІСЦЬ ПЕРЕДМОВИ

Огнем і кров'ю сяє кожна революція і разом з руїною старих суспільних форм, підточених історичним процесом розвитку економіки, приносить на оновлене поле життя багатоквітчастий разок нових ідей.

І бодай всі ці ідеї зароджуються в повільній еволюції попередніх подій, та образи їх як memento mori живуть над ідеологією пануючої класи, але в увесь зріст, в усій своїй рельєфності вони виточуються і кристалізуються лише в скалках бурхливої революційної дійсности.

„Примара комунізму висить над Європою", казав Карло Маркс ще 50 років назад в величному „Комуністичному Маніфесті".

Але лише в великій жовтневій революції 1917 року ідеї комунізму знайшли в велетенському розмахові свій реальний вираз, і комунізм із теорії вступив у смугу широкої практики.

І обов'язком свідомих сучасників великої доби є уловити форми, напрямки і відтінки логичного виявлення творчого процесу революції, спостерігати та фіксувати, як відбилася в многогранній призьмі революційного часу колективістична думка. А здійснити це можливо лише шляхом упертого вивчення пам'яток революції і в першу чергу матеріялів друкованого слова.

От чому необхідність видання бібліографичних органів стала живою і актуальною. І оскільки в добу „військового комунізму", коли брязкіт зброї лунав як лейтмотив часу, було неможливо задовольнити потребу в бібліографичному журналі (особливо на Вкраїні), остільки тепер ця справа являється одним із найважливіших завдань.

Українська революція бодай і являється хвилею загально російської, але через цілий ряд об'єктивно-історичних причин, вона пробігала до певної міри сепаратно, замкнулася на доволі довгий час в орбіту своєрідних українських особливостей. І як на затяжний і гострий характер класової боротьби на Україні вплинула ріжноманітність сил що зустрічалися в смертельних бійках, так на розвою революційної думки, а з нею і літературної творчости відбилися зустрічі ріжнобарвних і ворожих ідеологій.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Підвести підсумки цього ідейного матеріялу через характеристику і огляди творів друкованого слова на Україні і є завдання нашого журналу.

Випускаючи в світ „Голос друку"—цю першу ластівку червоної української бібліографії мусимо сказати, що хоча журнал подає частину ніби-то застарого матеріялу, але це тому, що перші числа „Голосу друку" повинні на думку редакції накреслити схему генезису ідеологичних напрямків пережитого періоду, з тим, щоб на підставі критико-аналітичної роботи можна було б розібратись у складному процесі боротьби ідей і зміни ідеологій та з найбільшою точністю визначити демаркаційну лінію між минулим та сучасним.

Розуміється, далеко не весь матеріял, що бачив світ в період революції, міг попасти в поле зору „Голосу друку". Величезна кількість дорогоцінних для історії матеріялів вже загубилася, але це тільки більше понукає до енергійнішої праці по обробці тих книжкових цінностей, що ми маємо перед собою.

В дальшому „Голос друку" буде по змозі кидати світло на минуле сучасне і майбутнє розвитку колективістичної ідеології, а також суспільної і наукової думки пролетаріяту, конкретизованої в продукції друкарського верстату.

Головну увагу „Голос друку" буде звертати на те, щоб стати практичним порадником тих, кого він кличе до роботи над новою українською книгою—одним з найцікавіших, найцінніших здобутків культурної творчости революції.

На останці редакція „Голосу друку" вважає за свій обов'язок висловити подяку всім товаришам, що взяли участь у складанню номера першого часопису і особливо Юр. Ол. Іванову-Меженкові, що його організаційна праця в справі притягнення Київських літературних і наукових сил до участи в „Голосу друку" у значній мірі визначила зміст 1-го часопису.

Редакційна колегія.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Статті та огляди

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

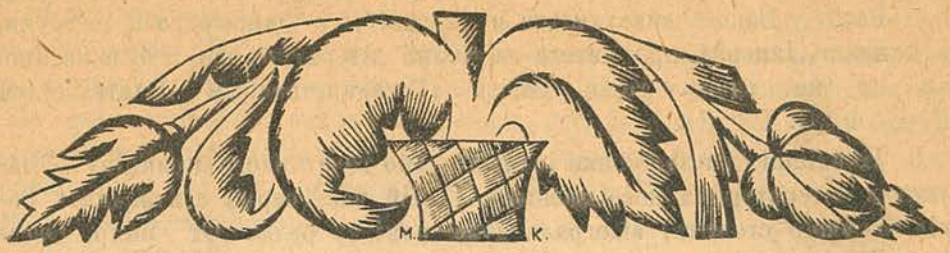

901 : 8

Історичний процес та література.

Аналізуючи будову ріжних курсів з історії літератури, а також поодиноких монографій про тих чи инших велетнів літературного Олімпу, можна бачити, що автори їхні користуються неоднаковими методами в обробленню даного питання, бо мають ріжні вихідні точки. На межі двадцятого століття ці останні, а також і методи дослідів надто яскраво й виразно виявилися в наших літературних розвідках. З них зупинимося лише на трьох головних напрямах науково-літературної думки, що існують тепер.

Перший напрям можна найменувати індивідуалістично-генетичним, тому що представники його студіюють поодиноких поетів і звичайно — по-за межами звязку їх з певними шарами суспільства, а иноді й по-за однорідними літературними явищами. В такий спосіб в сферу спостережень потрапляє письменник відокремлений від суспільства, від усього процесу його життя, від переживань даного соціяльного оточення. Досліджують процес його творчости, залежність його поетичних уявлень від його життьових умов; і часто-густо за-для з'ясування тих чи инших літературних фактів користуються й теорією спадковости. Наслідком цього—перед нами лише особистість поета та його творчість. „До того, поодинокі дослідувачі у своїх відвідинах Парнасу звертають увагу переважно на корифеїв художньої літератури. Вони дуже рідко сходять до вивчення творчости Глеба Успенського або Рішетнікова, застосовуючи їх до категорії dii minores, що розмова за них э завчасною.

В курсах „історії літератури" фігурують „імення" та утворені ними „школи". Иноді зміна літературних шкіл має такий вигляд: до певного менту пануюча школа утворила низку художніх зразків, концепцій, можливо, навіть і „свій" стиль; вона досягла найвищого щаблю свого поступового розвитку, далі йти нема куди,—починається деградація, відчувається підупад художности. На зміну з'являються нові люди, повні снаги та здоров'я, повні художнього натхнення та звази: народжується нова школа.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Таке примітивне з'ясування історії літературних явищ мало місце і в Росії. Воно викохується з „легкої", в даному разі, не руки, а книжки Лансона про методи вивчення літератури, що її було видано, як це не дивно, торік навіть „Государственным Издательством Р. С. Ф. С. Р." (!).

Найліпші наслідовники індивідуально-генетичного принципу в наукових літературних дослідженнях у свій час (перші п'ятнадцять років біжучого століття) відограли дуже помітну ролю. От напр. Овсянико-Куліковський, широко пропагандували генетичну методу і вони закріпили її в науковому літературному світі і в такий спосіб прискорили перехід від індивідуалістичної теорії до соціяльної, до соціяльно-генетичної методи, хоча попередники останньої зустрічалися й за 90 р. р. XIX століття. Вони лишили велику літературну спадщину, що дає нам змогу судити і про процес творчости, і про самі літературні твори, і про естетичне відношення даного поета до дійсности. Вони розгорнули в усю широчінь прапор, що його підніс ще Вісаріон Білінський, з гаслом шукань „психологичної конечности" в художніх творах.

Але далі цеї „психологичної конечности" вони не пішли. Вони не зуміли сполучити життя і творчість поета з залізним законом соціяльної необхідности. От через що і поетика, і критика даних дослідувачів є відірваною від соціяльної бази, від класових—зовнішніх і внутрішніх—антагонізмів.

Цей напрям репрезентовано багатьма вченими й дослідувачами в чужоземній і російській літературі. Зазначимо таке ім'я, як Лансон та Овсянико-Куліковський, Скобічевський та Неведомський, Енгельгардт та Венгеров, не кажучи вже за такі здавнілі, майже забуті як Галахов, Незельонов та Петухов.

Перейдемо до аналізу другої групи „ідеалістів", що за вихідну точку своїх поглядів на літературу мали значність творів, їхні ідеї. Вони вважали поетів борцями за ідеали.

Цей ідеалістичний період, що ставив над усе практичне значіння поезії, поділяється мов би на два напрями: один, найпоширеніший, каже за практичний ідеалізм, готовість офірувати за ідею, за відважний аналіз дійсности і другий навчає уникати „трагізму усього емпірично-безпорадного", прагнути в сферу високої омани, до аналізу індивідуалістичних почувань та настроїв.

Напрям перший у своїм логичнім розвиткові дійшов до поета—громадянина, що, володіючи вогневим словом, клеймить порок та злобу, закликає—до бою з темрявою, що прийшов „знамя света развернуть и в мир песнею живою стремленье к истине вдохнуть". Цей напрям дивиться на літературу очами Венгерова (його стаття про апостольське значіння російської літератури).

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Другий напрям зосереджує свою увагу на аналізові форми літературних творів, на індивідуальних почуваннях та настроях персонажів творів. Питання що до естетичного відношення до дійсности розвязується в цілком инший спосіб, аніж то було у першому випадку. Тут зовнішній світ обходить критика остільки, оскільки його можна скористати яко матеріял за-для аналізу переживань персонажів. Царина мистецтва відокремлюється від „дійсности". Тут вже зникає завдання поета—громадянина: практичний бік поезії висловлюється в таких віршах:

И в мир фантазии умчимся за тобой,
В тот чудний мир, где нет ни жгучих слез, ни муки,
Где красота, любовь, забвенье и покой.

Замісць практичної сторони поезії з'являються вимоги що до художньої форми, особливої естетики в стилі та вільного відношення до теми твору.

Таким чином, дослідувачі-ідеалісти поділилися на два табори. Одні на чолі з Венгеровим будують курс історії письменства, і маючи за вихідну точку громадське значіння поетичних творів і другі—визнають вартість поезії самої в собі, висувають нову естетичну теорію, що по суті своїй вище над усе ставить стиль—форму художнього твору. Але як перші, так і другі дослідувачі у своїому аналізі спираються на психологичну „значність" твору, але не на процес утворення його, не на його соціяльну базу. Цим розвязується ідеялістична проблема літературно-художніх творів по-за органичною залежністю від економичних та ідеологичних передумов відповідних соціяльних категорій. Оці два принципи будови історії літератури можна найменувати „класичними".

На зміну вище розглянених принципів ще на грані двадцятого століття почав вироблятися новий метод аналізу літературних творів. Підвалиною його є соціяльно-генетичний аналіз, що дає змогу бачити по-за естетичними враженнями від естетичних образів чи глибоко ліричних творів—„матеріяльну" суть даного твору. Щоби зрозуміти твір,—треба встановити його залежність, залежність самої творчости від певної суспільної групи, треба визначити ролю цеї групи в процесі соціяльного існування. В завзятому герці межи новою „реалістичною" течією літературно-критичної думки та колишніми індивідуалістами-ідеологами, учасники боротьби казали: „Вивчення соціяльного устрію інтелігентних осередків, що в їхніх глибинах розвивається та чи инша літературна течія, вивчення зросту їхнього сутичок межи себе та з иншими громадськими справами, вивчення їхніх перемог та поразок—ось з чого мусить починати історик літератури. Відтак, базуючи на здобутих шляхом такого вивчення даних—критик повинен заходитись

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

коло аналізу літературних настроїв, яко ідеологичних пристосувань, що їх виробили ті чи инші інтелігентні групи".

Маємо приклади. Розглянемо селянську долю в творчості Пушкина, Кольцова, Шевченка. Щоби з р о з у м і т и ліричні твори згаданих представників художньої думки—треба заналізувати соціяльно-генетичні властивості, і тоді їхня лірика з'явиться перед нами в зовсім иншому вигляді, і лише шляхом такого аналізу ми знайдемо ключа до р о з у м і н н я творчости поета, а також і поодиноких літературних „шкіл". Чим був Пушкин? Дворянином, паном, що не знав селянської роботи, не відав і не в і д ч у в а в селянського побуту. Кольцов, цей поет—„прасол", зріс серед степів та „муживів". Умови, що в них він виховувався були звичайними умовами селянського життя, але... В даному разі надто важливим є це, а л е... Чи скрізь однаковим є селянський побут? Певно що ні, що ми доведемо нижче. Кольцов не є підневольним поетом-селянином, що на власній спині виніс увесь тягар кріпацтва, тягар приневільної праці. В його оточенню не було гострих соціяльних противенств. Його життя, подібно до життя його батька-прасола, минало без особливих струсів.

Шевченко? Шевченко—закріпачений син закріпаченого народу. Він народився і зріс у неволі, в жахливих умовах невільницької і кріпацької праці. Противенств соціяльних він не лише з а з н а в від колиски, але й в і д ч у в їх. Він сам був об'єктом цих противенств: вони перейняли всі його почуття і сповнили гнівом протесту його сильну вдачу.

Вивчення соціяльної будови життьових умов та вироблених ними ідеологій дає змогу зрозуміти творчість, як це вже зазначено вище. І дійсно. Що могло надати натхнення Пушкину? Коли в процесі його творчости ставали перед духовими очима поета селянські пейзажі, селяни з сохами та сокирами, як він виявив соціяльне „я" селянина? Пушкину через вище згадані причини не могли бути властивими чи зрозумілими почуття й переживання дійсного селянина—невільника. Одже-ж Орина Родіоновна, няня поета, зачаровувала його романтичними переказами та легендарними оповіданнями. Тому цілком зрозумілим є, що навіть у такому, високодраматичному творі, як „Дубровський" селяни змальовані не д і й с н и ми селянами, а якимись бутафорські-казковими „героями" з романтичної легенди чи французького роману. В найліпшому випадкові, Пушкин лише журиться селянином-працьовником, тим тягарем, що він його несе. Поетові навіть і на думку не могло впасти, щоби цей „невільник" який іде за своєю шкапою ланом, був би міг гадати за щось иншого окрім своєї важкої долі.

Щось иншого ми маємо в Кольцові. Дійсно, в нього також не могло бути переживань викликаних важкою кормигою селянського

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

життя, але він змальовує реальне селянське життя, поезію труда; бо зворотнього боку його, невільницької праці він не знав. Тому Кольцов співав за радощі хліборобської праці, співав за красу степів розлогих, за кохання, але жадного слова не сказав про важні менти кріпацького життя, що його він ані зазнав, ані відчув. Беремо, наприклад, його „Урожай", „Ах ты степь моя", „Крестьянская пирушка", його „Весело я лажу борону и соху"—скрізь життя—радощі. Соціяльні злигодні він вважав, як і всі заможні селяни, що до них належав поет, за наслідок лінощів. Берімо, напр., його вірш „Что ты спишь мужичек".

Инакше й зовсім инакше змальовує життя селянина Шевченко, що до 24-х років був кріпаком, а протягом десятьох років волочився по в'язницях та касарнях.

Шевченко з власного досвіду знав весь тягар злиденного селянського життя, він зазнав всю муку невільництва. Особисті переживання, рідна хата дали поетові багатий матеріял до творчости й перейняли всю його істоту гостро-гнівним почуттям борця з соціяльними противенствами кріпацтва. Це почуття проймає всю поезію Шевченка: берімо, напр., його „Сон". Ось як він змальовує „поезію селянської праці".

„Латану свитину з каліки здіймають,
З шкурою здіймають, бо нічим обуть
Панят недорослих. А он роспинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію!—в військо оддають,
Бо його, бач трохи... А он-де під тином
Опухла дитина, голодная мре,
А мати пшеницю на панщині жне.
А он—бачиш? Очі, очі!
На що ви здалися?
Чом ви з-малку не висохли,
Слізьми не злилися?
То покритка по під тинню
З байстрям шкандибає,—
Батько й мати одцурались,
Й чужі не приймають,
Старці навіть цураються...
А панич не знає:
З двадцятою, недолюдок,
Душі пропиває.

І далі:

Пошлем думу аж до Бога,
Його роспитати:

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Чи довго ще на цім світі
Катам панувати?"

В цьому ж творі Шевченко змальовує цих „катів".

„Та й пропхався у палати.
Боже мій єдиний!
Так от-де рай! Уже на-що
Золотом облиті
Блюдолизи! Аж ось і сам,
Високий, сердитий
Виступає. Обік його
Жіночка небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога;
Та ще і на лихо сердешна
Хита головою.
. . . . . .
За панами — панства, панства
У сріблі та злоті!
Мов кабани годовані,
Пикаті, пузаті!
Аж потіють та товпляться,
Щоб поближче стати
Коло самих: може вдарять,
Або дулю дати
Благоволять — хоч маленьку,
Хоч пів-дулі, аби тілько
Під самую пику.
І всі у ряд повставали,
Ніби без'язикі,
А-ні телень!.. Цар цвенькає,
А диво — цариця,
Мов та чапля між птахами,
Скаче, бодьориться.
Довгенько в-двох похожали,
Мов сичі надуті,
Та щось нишком розмовляли,
(Здалека не чути). —

Такий загальний колорит має творчість Тараса Григоровича Шевченка. Його поезія органично сполучена з його особистістю. Зрозуміти її (поезію) — значиться зрозуміти соціяльні противенства кріпацького життя та звязок з цим життям самого поета. Прикладів до цього можна подати силу, але за-для статті досить вже поданих

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

прикладів, щоби зрозуміти, яке значення має соціяльно, а не індивідуально-генетичний аналіз творчости. Моїм завданням є лише позначення напряму цього аналізу, але не докладне виявлення всеї його сути.

Особи, що негативно ставляться до такого соціологичного аналізу літературних творів, звичайно зазначають, що соціяльно-генетична метода не виявляє літературної техніки стилю та маніри змальовувати людину.

Візьмемо поезію за капіталістичної доби в її імперіялістичному періоді. Цей економичний лад з його конкуренцією, з його повсякчасним острахом за своє місце на ринкові, з його безкрайніми комбінаціями—не міг не утворити й нової психологичної структури сучасного йому суспільства. Там, де життя минає в боротьбі під гаслом „мені віколи"—там конче потрібною є енергія, особливе напруження психологичне.

Природним є, що на грунті нових психичних напружень, залежних від економичної структури суспільства, не міг не виникнути новий художній стиль, нова художня форма.

Чи так воно в дійсності буває?

Інтенсивність темпу життя скеровує до імпресіонізму в творчості, до лаконізму що до висловів. Вона ж нищить колишню ростягненність творів, змушує поетів змальовувати поодинокі яскраві менти. Разом з тим, міниться й синтаксис, що його породила доба феодального життя, з його плавно-спокійною мовою. Він пристосовується дожиттьової інтенсивности, до уривчастих речінь замісць довгих періодів. Завдяки горячково-зворушеному ритмові сучасного життя та сучасної душі трансформуються і традиційні засоби версифікації, наближуючись иноді до ритмичної прози.

В горячковій хуткості імперіялістичного життя в поезії з'являються не лише нові люди з новими співами, але й сам поетичний образ у своїй динаміці змальовується по імпресіоністському. Міняється також і форма поетичних творів з її лексикою, синтаксисом, ритмікою, то-що.

Маємо випадкові приклади.

Бесалько, з його романами, Герасімов—з поемами, Марінетті, з поезією міста, перший з поетів машинізму та руху.

„Соціялогична" точка зору розглядає літературні явища, поетичну творчість в їхньому органичному звязкові з суспільно-економичним процесом людського життя, з його ідеологичними надбудовами не лише класовими, але й внутрикласовими. З цеї точки зору історія літератури є одним з розділів світового історичного процесу. При її будові потрібно виходити з теорії та трансформації цього останнього й розглядати її рівнобіжно йому.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Такі суть головні „точки зору“ в сучасній літературно-аналітичній роботі. За останніх часів, коли марксови методи здобувають що раз більші й більші права громадянства навіть по найприхильніших до традиції академичних колах—шалька повільно схиляється у бік „соціологичної“ школи. Сучасне життя—суспільно-економичне та науково-літературне—подає блискучі факти, що підтверджують цю думку,—що поза рямцями зросту соціяльного організму не має літературно-наукового дослідження.

Ах. Машкин.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

[655.4 (4771) „1917:1921"].

Книжкова продукція на Україні за час революції.

(Підсумки й перспективи).

Революція вірвалася й у царство книги.

Гострий ніж невблаганного хірурга історії, пронизавши всі галузі суспільного буття, змінив продукційні підвалини державного устрію та політичні форми його, і вістря ножа направив у царину культури: до її змісту (ідеології), методів розвитку й організаційних форм виявлення.

Доля видавничої і книжкової справи не могла бути виключенням з залізного кола революції. Вона також підпала всім змінам соціяльного землетрусу, всім ударам по продукції і економичній структурі суспільства. Революція порушила спокій храму Науки й Книги. Вона здула порох віків з полиць книгозбірень, що на них переховувався „об'єктивний досвід науки" і перед очами нових глядачів лежали гори старих книжок, отруєних класовими намулами буржуазії, придатних лише до архіву історика; вона вдмухнула в книгу новий зміст, а в видавничу справу нову організаційну форму. Зміни ці определилися новою революційною ідеологією, що випливала і зростала з глибин пролетарської класи та новими формами комуністичного ладу.

Але це сталося не раптом. В перший період революційної боротьби 1917 року, коли пролетаріят, поваливши основи царизму, готувався до жовтневого бою, всі дев'ять муз були лише перелякані несподіваною зміною їх музагета од капіталу-царя. Але швидко зорієнтувалися в „нових" обставинах і, не відчувши нового справжнього, музи заговорили по-старому, бо змінилися лише люди, але залишилася попередня система. Друкарські станки й машини, що на них родилися, в фіксованих літерами словах, книжки, ще жвавіше застукотіли, загули. Видавці й видавництва і ця купка легальних і мудрих визискувачів людського розуму і психіки, в перших подихах революції відчули лише нові можливості наживи, побільшення своїх капіталів. На книжковому ринкові, з'явився новий покупець і новий колосальний попит на революційну літературу—пролетарій-революціонер і дрібна буржу-

~~76253~~ 10

Державна історична БІБЛІОТЕКА УРСР

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

азія, розбужена революцією. Видавництва й підприємці одразу зрозуміли нові джерела наживи й у гарячковому захопленні стреміли реалізувати їх шляхом пристосування до попиту. Нові видавництва росли, як гриби, і кількість їхня збільшилася до надзвичайних розмірів. З відомостей, уміщених в „Книгарі“ (ч. 16 за 1918 р.) на Україні одних українських видавництв зареєстровано 104, а до революції їх було не більше 15. Правда, причиною росквіту видавничої діяльности був ще й чинник принесений революцією—не роскріпачення слова від цензури царських жандармів і народження цілого ряду видавництв партійних. соціялістичних, що видавали свою літературу: листівки, відозви, брошури... Але основний апарат видавничий (разом з папером і поліграфичними ресурсами) залишився ще в руках старих підприємств, що конкурувати з ними новим видавництвам, навіть революційним, не було жадної можливости... Більше того „соціялісти“, що стояли коло керування республікою, змушені були в питаннях розвитку свого друкованого слова спиратися на підприємців од капіталу. Наслідком такого становища було й мусило бути максимальне розвинення ініціятиви приватних видавництв, що основною метою їх є—прибуток, а методом—конкуренція й визискування. Революція першого періоду (до жовтневого перевороту) не тільки нічого не одняла од видавництв і не погіршила їхнього правового та громадського становища, не тільки не обмежила їхніх предприємчих планів і нахилів,—навпаки, знищення цензури і всяких політичних рамців дало видавцям повну можливість користуватися безпосереднім розумінням свободи слова. Це була carte blanche од революції, мандат од свободи на право видання всяких книг і всякої літератури, незалежно од політичних напрямків, без жадного догляду й контролю. Розуміється, що цими привілеями видавці-предприємці, що, являючись представниками буржуазної класи, ідейно були ворожі до революції, скористалися й у політичних цілях для контр-революційної агітації через друковане слово. І ми знаємо, наприклад, що в час передвиборчої боротьби в Москві, Петрограді й у Київі до виборів у Думу чи в Установчі збори ні для кого видавництва так не працювали, як для партії кадетів і правих груп... Проголошення волі слова, добутого кров'ю робітників, і залишення засобів продукції друкованого слова в руках буржуазії, закріпляло цілком всю систему буржуазних видавництв, побудовану як і весь капіталістичний лад на анархії продукції (видавничій анархії), що рація її полягає в тому, що друкуючи й пускаючи в обіг цікавий матеріял, призначений, або для лоскотання нервів пануючої класи витворами наймодніших письменників і маляpів (порнографія Арцибашева, Каменського й т. и.), або для затемнення класової свідомости робітників патріотичними співаниками, сонниками і „революційною літературою“ (про „великих вождів“ кн. Львова, Гучкова й т. инш), видавці ніколи не знають критерія для означення меж кількосної потреби з боку ринку на вироби їхньої продукції...

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

І ми спостерегаємо, що як в наслідок перепродукції капіталістичних установ, відбуваються через певні періоди кризи ріжних буржуазних підприємств, цілих синдикатів і ліквідація останніх; так в книжковій продукції, що-року ліквідувалися й ліквідуються зараз (в Європі й Америці) десятки видавництв, що попали в коло шаленого танку продукційно-книжкової анархії. Величезні комори, завалені книгами, лежать без жадного руху, бо покупця професора інтелігента не знаходиться, а робітникові пролетарію вони недосяжні ціною, непотрібні тай не зрозумілі змістом. Зміст книги капіталістичного ладу, розрахований на задоволення індивідуалістичних потреб пануючої класи, еволюціонував по лінії утончення її. І що більше книг з'являлося, то більше диференцювався й ослаблювався в якісному відношенні зміст їхній. Коротко формулуючи: Кількісне відношення буржуазної книги поворотно пропорціонально якісній стороні її. (З пролетарської точки зору). Тому ідеологія пануючих при капіталізмові верств розкладається, бо вона є одірваною од мас пролетаріяту, що висовується рухом історії на перший план, як активний чинник.

Таким чином конкурування приватних видавництв, що прикриваючися ідеями про служення Поступові і Культурі, в дійсності гоняться лише за споживачами їхніх виробів, приводить до внутрішнього культурного та морального розкладу самої буржуазії, її культури.

Навожу для ілюстрації цітату зі ст. В. В., видрукованої в часописі: „Современник" за 1913 р. (кн. 9 стор. 254). „Відомо, пише В. В., яке роспросторення має в останні часи література роспусти ріжного роду: порнографична, сищицька і про розбійників. Видання такої літератури провадять в Німеччині 52 фірми; вона продається в 800 книгарнях і крамничках при допомозі 30 тисяч книгонош, що розносять їх по всіх вулицях, вуличках та кутках. Обіг цієї літератури за 1907—1909 р.р. досяг 60 мільйонів марок, а в 1910 році обіг одного лише берлінського видавництва складав 25 мільйонів марок."

Це явище має місце в одній із найкультурніших країв світу—Німеччині, але воно характерне для всього буржуазного ладу, що вироджується не тільки через внутрішні класово-економичні протиріччя й колізії, а ще й через розклад культури, що є наслідком видавничої анархії. Так було і в Росії...

Історія книги на Україні за час революції й особливо до захоплення влади радами є відмінною від долі книги в Росії. Березнева революція в Росії, з самого початку, бодай і не вкладала рішучих змін у зміст нової книжки і не вносила жадних коректівів в структуру видавничої справи, але книжковому ринкові пред'явила певні вимоги. Книжка мусила йти в унісон з життям; відбивати його темп, зміст; відповідати на великі запитання революції і основні проблеми, винесені нею на поверхню суспільного життя. Книжка мусила освітлювати кардинальні питання с о ц і я л ь н о г о визволення працюючих з ланцюгів

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

капіталу. І ми бачили, що література першої революції в Росії не одразу, але швидким темпом, одсовуючи на другий план старі культурні книжкові цінності, йде стежкою розвитку підпольних гасел, соціяльної і класової війни з капіталістичним світом, постулатів витворених соціялістичними партіями в умовах нелегальної праці.

Домінуючою книжкою, листівкою і відозвою, являється та, що в ній дебатувалися конкретні теми, висунені чисто класовою боротьбою пролетаріату й буржуазії. Книжковий ринок, повний брошурами й листівками про проблему влади (радянської та парламентської), про соціяльну чи соціялістичну революцію, про установчі збори, про форми державного устрою й т. и. оказалася обстановка на Україні й инші питання домінували в її літературі. Тут проблема соціялістичної революції спочатку знаходила відгук лише в нечисленних кадрах мійського пролетаріяту; в широких-же колах дрібної буржуазії, що стояла у керма революції лейт-мотивом літератури цілого періоду було національне питання, що під його прапором і велася боротьба. Пояснюється це особливими передпосилками розвою етапів української революції, що определялася історичними запосилачами, що лежали не тільки в площині класових суперечностей і антагонізмів, та вибігали із економичних особливостів української дійсности (дрібно-буржуазної структури села) але і з причин історично-національних.

Трьохсотлітній національний гніт царизму на Україні залишив після себе на спадщину в інтелігентських верствах болючу національно-культурну язву, а в широких шарах селянства побутову косність, що в глибинах її заховувалися зерна національної ворожнечі; розбуджені революцією роздмухані власницькими інстинктами селянської стихії, підгріті націоналістичною агітацією, ці зерна виплили на поверхню бурхливо-революційного життя й породили могутню хвилю національного руху. Революція, що знищила основи царизму в бувшій єдиній неподільній Росії, розвинула величезні центробіжні сили національних окраїн, що перебували під тяжким гнітом утисків. І доки в центрі царської Росії-Великоросії йшла героїчна боротьба пролетарських та контр-революційних сил, доки викристалізовувалися перспективи і шляхи руху соціялістичної революції, на територіях населених так званими недержавними націями і зокрема українцями, точилася в національному запалі боротьба за національну волю, культуру, мову, за національно-державні форми устрою; „на окраїнах вибухли з надзвичайною силою всі потенціяльно-національні нарости і прагнули до реалізації їх, закріплення й розвитку". Зрозуміле і природнє стремління зберегти своє національне тіло перетворилося в якусь божевільно-пристрасну, болючу й гостру боротьбу. Проблеми Великого Соціяльного, одсовувалися яко другорядні, що ще прийдуть з далекого майбутнього, слідом за етапом національної революції. „Через національно-територіяльну автономію до соціялізму". „Через самостійну національну

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

державу до соціялізму" такі гасла були в літературі бойовими лозунгами дня. Питання соціялістичної міжнародньої революції затемнені націоналістичним фанатизмом і соціяльною несвідомістю, одкидалися як жахливі примари, що „зогрожували" проковтнути національне відродження України, або його обійти... І зрозуміло, що разом із здобуттям політичної влади найбільшим завданням на Україні вважалася справа української культури, мови, книжки. „Для України це питання є найголовнішим, бо ми не маємо того, що мають державні нації", — так говорить уже в 1921 році в своїй книжці „Революційний соціялізм на Україні" М. Шаповал (Відень 1921, стор. 243). Один із головних героїв національної революції, найтиповіший представник дрібнобуржуазної української ідеології. Але в цих словах є де-що і правдиве. Коли ми зробимо маленьку мандрівку в глибоке минуле української книги, то мусимо сказати, що повість про українську книжку є надзвичайно сумна. Тяжкі неймовірно цензурні умови не тільки не дозволяли з'являтися українській книжці, вони виключали навіть всяку можливість існування її. Славнозвісний Валуєвський наказ 1863 року звучав страшним присудом над долею українського друкованого слова „Никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может". Правда книжки українською мовою, бодай, і були заборонені, але зрідка пробивалися із за-кордону. Про те й цю можливість „по высочайшему повелению" наказом 1876 року було припинено. І до революції 1905 року, що вперше пробила стіну в'язниці української культури і книги зосібна, для виходу в світ української книжки двері були зовсім зачинені. Навожу для характеристики де-кілька цифр з історії української періодичної преси [1]). За період часу з 1816 по 1916 р. включно, побачили світ 64 назви періодичної преси. З них на час з 1816 по 1906 рік припадає 5 місячників і тижневиків, при чому всі вони видавалися на російській мові, хоч і осьвітлювали питання українського життя. Найодного періодичного видання за означений час, очевидно, не було дозволено. Решта видань 59 (із них 3 соціялістичних) на українській мові родилися і зросли за десятиліття з 1906 по 1916 рік.

Перебуваючи під важким пресом історії, Українська книжка пробивалася все ж через броню імперіялістичного гніту, бо потреба в ній зростала до нечуваних розмірів. От чому робиться зрозумілим надзвичайно барвистий і багатий розвиток видавничої справи зараз же по революції 1917 року. В перші дні революції, в Росії та й на Україні в безмежній кількості розсипалися дощем відозви, об'яви, заклики, і взагалі матеріяли, що з огляду на техничні труднощі, могли з'явитися як найскорше, щоби встигати за динамікою руху революції. Перевести якийсь учот або регістрацію в той час „бурі й натиску" не було жадної можливости. Далі з поглибленням революції,

*) Книгарь 1918 р. ч. 16 стор. 999,

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

почали також з'являтися в сотнях і десятках тисяч ріжні брошури і книжки. Але й тут ми не маємо точної й повної регістрації. Проте все ж є матеріял, що характеризує головні напрямки книжкової і взагалі видавничої продукції.

Розглядаючи періодичну пресу й порівнюючи її з кількістю, що виходила до революції, маємо такі цифри [1])

1816	по 1906	рік	5 назв.
1906	„ 1916	„	59 „
за	1917	„	63 „
„	1918	„	83 „

Ці відомості розуміється неповні, бо в Київській головній книжковій палаті зарегістровано за 1917 рік 200 і за 1918 рік 400 періодичних видань, [2]) але поданий матеріял свідчить про надзвичайний зріст української періодичної преси. [3])

Переходячи до розгляду брошур і книжок, маємо поданих зовсім неповних, зібраних Книгарем, слідуюче: за 1917 рік видано: 152 назви брошур і книжок з загальним тиражем в 3.516.000, всі ці назви, розбиті по кількох рубриках, можна сміливо розділити на дві основних групи: 1) книжки, що в них освітлюється з ріжних боків національна справа (сюди входять розділи: питання національне, установчі збори, Автономія, Федерація, Історичні брошури й т. и.) — 86 назв і 2) підручники, разом з дитячою літературою — 66 назв. За 1918 видано 677 назв з загальним тиражем 4.660.000 примірників, що розбиваються на такі групи:

	назви	тисячі примірників.
Красне письменство . .	174	652
Шкільно-педагогичні (бібліотека вчителя, підручники, дитячі книги)	177	2339
Соціяльно-економичні (Нац. питання, кооперація, історія соціялізму)	91	293
Сільське господарство . .	15	15
Мистецтво (театр і п'єси)	81	365
Українознавство (історія письменства, етнографія, словники біографії	53	360

[1]) Книгарь за 1917 р. ч. ч. 2, 3, 4, 7 і за 1918 р. ч 16.
[2]) Пастернак. Освітній рух на Україні, стор. 110—112.
[3]) Про російську пресу й видавництва не маю на жаль матеріялів. А. П.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

	назви	тисячі примірників.
Історичні	24	115
Релігія	14	295
Ріжні	48	226
	677	4.66.

Ці відомості згруповані мною на підставі статистичних матеріялів зібраних „Книгарем“, ні в якому разі не можуть служити кількосним покажчиком всього виданого за 1917 та 1918 р.р. Відношення їх до дійсної ціфри виданого може бути minimum як 1 : 2, а коли сюди додати листівки, відозви й газети, то ми матимем по-над тисячу назв з десятками мільйонів тиражу. Означені ціфри ілюструють книги, видруковані переважно в Київі та де-яких великих містах України (Полтава, Катеринослав). А видавалися книжки в кожному місті й містечкові, де тільки малися будь які поліграфичні й паперові можливості: кооперативами, Просвітами, гуртками і просто окремими персонами. Одначе, для якісного огляду, для определення ідеологичних, соціяльно-політичних і культурних напрямків книг, що неминуче мусили відбивати світогляд цілого періоду української революції, вищенаведений матеріял може бути досить повним і виразним. Зовсім не маю, на жаль, жадних ціфрових матеріялів за книжкову продукцію в 1919 році і мушу обмежитися цітатою з книжки Пастернака. „Із історії освітнього руху на Україні“. (стор. 114): „1919 рік приніс видавничій справі ще тяжчі обставини праці. Книжкова продукція почала зменшуватися, багато видавництв припиняє працю“...

Торкаючись загального аналізу провідних ідей видавничої продукції на Україні за час революції до остаточної, твердої перемоги радянської влади, доводиться констатувати слідуюче: ідеологична інерція націоналізму, що зародилася ще в передреволюційну добу та на руїнах національного гніту вибухла, як, ділаюча в революційних подіях сила, в царині культурного відродження, в книжці й видавничій справі, утрималася до менту сходу з історичної сцени дрібнобуржуазних націоналістичних груп. Буря революційного подиху її не зламала і буйний зріст української культури розвивався під жовтоблакитним прапором, не зважаючи на пекельний грім гармат і нечувано жорстоку класову війну. „Коли мечі бряжчать, музи мовчать“ говорить старе римське прислів'я. Але муза української культури не мовчала: величні і страшні політичні події горожанської війни „не підривали коріння“ і навпаки визнавали за нею право на існування на самовизначення. Більше того, в перші дні, коли буржуазія в Росії, відчуваючи жовтневу погрозу, силкувалася під тонким шаром „соціялізму“ край революції покласти, приборкати й на прокрустовому ліжкові „демократизму“ і задушити прояви національного руху на Україні, боротьба за національне визволення, за українську культуру і книжку, мала до жовтня

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

значіння чинника, стимулюючого розвиток боротьби за соціялістичну революцію.

А коли роспочалася рішуча боротьба з українською націоналістично-контр-революційною стихією, українська культура, книга й видавництво залишилися по-за сферою огню: їм предоставлена була можливість безпечної праці й розвитку. Залишаючися в стороні від „політики" між двома таборами, що билися насмерть за перемогу, українська книжка, як провідниця „культури", множилася, ширилася і розносила ідеологію культуртрегерства, перенятого шовінізмом. І тільки короткочасна Денікинщина на українську книжку наклала було тяжке ярмо цензури й утисків... Але й це були тільки спроби, що їх не вдалося довести до кінця, з огляду на провал самої Денікинської влади.

Таким чином приходиться в історії видавничої справи за революційну добу визнати, що етапи розвитку і ходу революції не збігалися з етапами внутрішніх культурно-видавничих тенденцій. Цих етапів було власне два: перший, що тягнеться од початку революції до твердого, сталого укріплення радянської влади і другий період—існування і культурного будівництва Радянської Комуністичної влади. І от, коли ми підійдемо до характеристики змісту культурно-видавничої політики, то наочно переконаємося, що більшість видань за перший період, є ніщо инше, як апологія національної української справи. Починаючи од дощу листівок і відозв до Українського Народу і кінчаючи дитячою літературою й навіть подавлююча більшість підручників, не кажучи вже про історичні книги (М. Грушевського, О. Ковалевського, Б. Грінченка, Кащенка і инших)—все присвячене національному відродженню українського народу. І тільки невеличка кількість чисто наукових речей та красне письменство, за малим винятком, дійсно являється оазою, чистою від націоналістичних тенденцій. Мушу сказати, що українське красне письменство, хоча й не являється цілком придбанням революції (більшість виданих творів написано до революції), але воно повне глибокого соціяльного й класово-пролетарського змісту, і в скарбниці нової світової пролетарської творчости займе одне із почесних місць (Коцюбинський, Винниченко, Л. Українка, І. Франко, Арх. Тесленко, П. Тичина й инші).

Повертаючися до ціфр (див. стор. 18), бачимо що за 1917 р. зі 152 назв, 86 трактують тільки національне питання при світлі революції. Решта (66)—дитяча література. В 1918 році, коли з 677 назв виключити красне письменство, сільське господарство, шкільно-педагогичну літературу й мистецтво, то припадає більше як 200 назв знову на книжки, що з них так чи инакше вияснюється „хто ми, чиї сини, яких батьків".

Надзвичайно характерним є з'явище що навіть кооперація в своїх виданнях і органах преси „за політикою забувала кооперацію".

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Ось що говорить один з кооператорів в статті „Огляд української кооперативної преси в 1918 р.“ [1]). „Часопис за часописом перегортаємо, і перед очима миготять Універсали статті про рідню школу, самостійну Україну, мир з західніми державами і т. и. і т. и., а кооперативних статтів треба вишукувати“... А як що до цього додати ще більшість підручників (букварів, читанок й. т. и.) просякнених наскрізь духом націоналізму, що її зараз приходиться віддавати, за непридатністю в архів, то картина загального напрямку літератури стає цілком виразною.

Мої висновки не являються суб'єктивним присудом: бо націоналістичні тенденції української книжки є логичне продовження дореволюційної боротьби української культури за право свого вільного розвитку. В колі тиснення з боку російської культурної стихії природні гасла культурно національного самовизначення, в процесі боротьби прискореної, збільшеної і загостреної революцією, набуло ненормальних форм. Революція хоч і скинула гніт царизму і проголосила волю національного самовизначення, але не позбавила цілком де-які частини навіть революційно-пролетарських російських верств од психологичних намулів минулих століть. Жорстоке минуле тримало цих елементів в обіймах старої інерції-гегемонії і пріоритету російської культури.

З другого боку певна частина українського суспільства слабувала на крайності радикалізму в постановці національно-культурних проблем і в революції вбачила можливість іхньої реалізації и вона кинула в ріллю національного життя, зерна націоналізму, що природне знайшли собі підпертя в ширших верствах українського дрібно-буржуазного селянства й відограли негативну ролю чинника, що затуманював довгий час момент соціяльного визволення. Дві інерції і при розвязанні національного питання зустрілись як дві могутніх хвилі і зміцнили націоналістичну тенденційність у напрямках розвитку української культури й видавничої діяльности.

* * *

Залишаючи поки огляд напрямків книжкової продукції за період радянської влади, я зупинюся на характеристиці розвитку видавництв і їхньої суспільної природи. До революції 1905—6 року українська книга майже не бачила світу й українські видавництва як такі, після царського указу 1876 року нещадно касувалися. Лише инколи випадково через грати цензури пробивалося кілька книжечок (написаних ярижкою). З 1905—6 р. р. вже починає виникати цілий ряд видавництв. Але й їх можна було перелічити по пальцях, бо й революція 1905—6 р. не знищила остаточно

1) Книгарь ч. 25—26 за 1919 р. стор. 1703.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

цензурних перешкод: вона їх лише ледве-ледве ослабила За десятиліття 1906—1916 року включно ми по всій Україні можемо налічити не більш 15 видавництв, що найсильніші й міцніші з них зосереджувалися в Київі („Киевская старина", „Дзвін", „Час" і инші) а решта була роскидана по ріжних містах (Катеринослав, Полтава, Одеса й др.). Окрім цього книжки зрідка видавалися окремими персонами й товариствами особливо—просвітами та кооперат. закладами в Москві, Петрограді і инших містах Росії й закордону. Розміри діяльности цих видавництв були надзвичайно обмежені. Нормальний тираж для книжок мав 1000, 3000 і ніяк не більше 5000 примірників. До війни 1914 року тільки ілюстрований листок з біографією Т. Шевченка (вид. „Час") мав тираж 100.000 та ще нарівні з ним йшов „Чорний пар" С. Чикаленка (Петроградське вид.), але в 7—8 виданнях. Навіть одривний календар „Час" в 1914 р. було видруковано тільки в 25000 прим., а „Кобзарь" Шевченка під редакцією В. Доманицького не піднімався по-над 10.000 для одного видання".[1])

З вибухом революції 1917 р., швидким темпом стали з'являтися нові українські видавництва. Як я уже зазначив в початкові статті, за два роки зарегістровано було „Книгарем" 104 книжкових видавництва. Коли одняти з цієї ціфри 15, приблизно, видавництв, що існували до 1917 року, то виходить: народилося нових біля 90 (за винятком російських, еврейських, польських і инших, а також і Просвіт, що їх можна було знайти майже в кожному маленькому місці й містечкові). Цікаво як територіяльно роспреділялися ці видавництва; маємо таку картину: зі 104 видавництв приходиться.

	Повіти		Всього на губ.
на Київ	58	1	59
„ Катеринослав	10	—	10
„ Полтаву	6	5	11
„ Одесу	3	—	3
„ Харків	3	3	6
„ Винницю	2	2	4
„ Таврію	2	—	2
На инші місцевості	9	—	9
	93	11	104

Наведена мною табличка свідчить, що більше половини всіх видавців і видавництв купчилося й купчиться в Київі, в цьому постійному огнищі української культури. Про надзвичайний зріст видавничої діяльности також свідчить і зріст органів кооперативної преси, що відограваля ролю зародків початкових осередків, що навколо них потім утворювалися видавництва. До війни 1914 р. українська кооперація

[1]) Книгарь 1918 ч. 5 ст. 250.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

мала лише два органи преси, а в кінці 1918 року уже 51 [1]). Виникло нових органів 49. Звільнені революцією від утисків, українські видавництва і видавці не будучи нічим упормовані всі вони неминуче, при величезному попиті на книжку, мусили підпасти в свої діяльності закону капіталістичної інерції: конкуренції і продукційно-книжковій анархії. Втягнені в вир останньої, видавці в першу чергу пеклувалися про збільшення власних капіталів, про заробіток, прибуток від революції. Ідейна невинність старих видавців була страчена. Стремління заховати „чистоту", і благородство комерційної етики були даремні. І зайвими були операції поодиноких романтиків від видавничої роботи, що хтіли втриматися навколо старих „пенатів" і силкувалися апелювати до комерційного сумління, щоби видавці уникали нахилу „зашибить деньгу" на постачанні друкованого слова голодній людності" [2]) Ринок владно диктував свої вимоги.

Видавці мусили мимоволі вступити в боротьбу з небажаними з'явищами спекуляції на книжках і видавничій справі. І єдиним вихідом з цього було прагнення до „зорганізованности сил та зорганізованности капіталу [3]). Ми бачимо, що в 1918 році в апогей кількосного розвитку видавництв, перелякані ветерани видавці закликають устами В. Старого [4]) поки непізно, об'єднатися в формі нового союзу „щоби можна було цю справу легко підняти та поставити на належну височінь... Треба негайно взятися за справу, що провадити її наші видавництва вважають не тільки засобом до утворення матеріяльних надбань"... (Курсив мій), але й далі йдуть звичайні слова про святі обов'язки перед народом.

Коротко кажучи: молоді українські видавництва, що народилися в останній хвилі, убитої революцією капіталістичної системи, попали в зачароване коло видавничої анархії і прагнули, в катастрофично швидкому рухові подій, досягти найвищого щабля, розвитку форми конкуренції і визиску. Але знищення панування капіталізму безжалісно мусило привести до ліквідації старих форм видавництв-визискувачів на зміну новим формам висуненим основами комуністичного життя. Це і сталося.

* * *

Другий етап в історії книги й видавництва на Україні за час революції починається по скиненні Денікинської навали. Радянська влада в цей період вже встигла перейти од руйнування підвалин старого життя до налагодження й відбудови нового державного апарату запосилачами його був комунізм. Конкретними висновками продиктованими новою системою соціялістичного устрію, як необхідність

[1]) Книгарь 1919 ч. 25—26 ст. 1702.
[2]) Книгарь 1917 ч. 2, ст. 50.
[3]) Ibid стор. 57.
[4]) Книгарь 1918 р. ч. 16 ст. 939—42.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

з'явилися—знищення анархії продукції, шляхом усуспільнення й концентрації засобів її. А це останнє планомірно розвивалося і здійснювалося як в галузі економіки, так і в царині культури. Продукція культурних засобів друкованого слова, в формі листівки, брошури і книги, які уявляють з себе наймогутніший засіб поширення комуністичних ідей набули для комуністичної влади особливого значіння. Тому, на видавництво й форми організації його, були покладені бойові завдання. Радянське видавництво мусило вирвати з рук приватних осіб і груп видавничий апарат, забрати в тверди роспорядження держави всі паперові й поліграфичні засоби, усунути приватну ініціятиву, замкнену ланцюгом видавничої анархії з усіма вибігаючими з неї висновками; мусило сконцентрувати всі живі, творчі сили для провадження масової роботи в державному маштабі; зробилося необхідним надати книзі новий комуністичний зміст, а видавничий апарат збудувати по принципу монополізації всеї книжкової продукції і підпорядкування методам державного регулювання.

Було утворено Всеукраїнське Державне Видавництво—нову пролетарську форму видавничого апарату. Появлення його було з боку форми необхідним ходом для припинення видавничої анархії, що провадили її старі буржуазні видавці, а з внутрішньої сторони це було логичним висновком революції, ідеї що її зароджувалися і кристалізувалися в підпіллі й мусили лягти в основу друкованого слова і всієї видавничої діяльности. Всеукраїнське Державне Видавництво (Всевидат) створене в момент, коли ще боротьба на фронтах не закінчилася, повинно було бути перш за все бойовим органом комуністичного звязку й телеграфним апаратом комуністичної освіти-знання. Його завданням стало чутко прислухатися до пульсу життя, і реагувати на всі події та питання дня друкованим словом. І цю роботу воно виконувало, як вартовий, стоячи на сторожі революційного слова. Діяльність всіх видавництв на Україні була припинена, і цей факт являється початком жовтневої революції в видавничій справі. Закриття викликало вибух незадоволення з боку предприємців-видавців і гвалт з природньої для цих службовців капіталу апеляцією до „демократизму", зі скаргами на позбавлення і придушення волі слова „комуністами", що хотять „нищити" культуру. Особливе невдоволення виявляли українські видавці, що в знищенні приватньої ініціятиви вбачали охід проти української культури. Разуміється,що така аргументація вибігала од загіпнотизованих капіталістичним ладом старих звичок думання та націоналістичного засліплення. Правда в тому, що логіка пролетарської диктатури на час горожанської війни вимагала твердих рамців волі слова і друку. Але останнє було необхідністю не для класів, що провадила і творила революцію, а призначалося для контр-революції, що під червоною маркою, а часто й густо без неї через друковане слово ширила свою агітацію противну пролетаріятові.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Радянська влада мусила друковане слово використати для поширення, поглиблення й піднесення класової свідомости пролетаріяту. І шлях до цього був єдиний: усуспільнення засобів видавничої продукції і удержавлення монополізації всієї видавничої справи в єдиному органі, Всеукраїнському Державному Видавництві. Державне Видавництво, як антитеза капіталістичним формам видавничої справи, мусило стати органом регулювання всього друкованого слова,—в цілій республіці й роспочати рішучу боротьбу з ріжною макулатурою... А це могло здійснитися лише через утворення, перейнятого ідеями революційного комунізму, єдиного державного плану видавництва на підставі точного й реального учоту паперових і поліграфичних ресурсів...

Але перед Державним видавництвом (Всевидатом) крім функції державного регулювання повстало основне й кардинальне завдання— виховання працюючих через друковане слово, через нову книжку.

В царині виховання нової людини з новим комуністичним світоглядом книга робиться дорогоцінним джерелом, що з нього тече в маси пролетаріяту струмочки не тільки великої Марксової науки Соціялізму, але зароджуються основи та методи соціялізму науки— оволодіння науки класою робітників і незаможних селян.

Вимоги до нової книги пред'являються вже не примхами й настроями індивідуумів, як це було при буржуазії, а диктуються потребами пролетарської класи й духом колективостичної ідеології. Разбуджена свідомість працюючих шукає в глибинах минулого, при світлі історичного аналізу, місце, що займав пролетаріят в історії і мусить зайняти в далеких, але світлих перспективах майбутнього. Мільйони, а не одиниці в пекучій жадобі вимагають літератури, книги...

Звідси випливає вже питання про методи творчости в галузі книги: і звідси з вимог класи пролетарів позначаються напрямки внутрішнього змісту книги й політики державного видавництва.

Головною рисою комуністичної книги, призначеної для мільйонів, являється її масовий характер, що определяється не тільки великим тиражем, а й найближенням її що-до форми, змісту до найживіших, важливіших і болючиших питань життя, науки й революції.

Книжка пролетарської ери перестає бути кабінетною річчю ученних, розвагою ситих, перестає бути також і власністю окремих осіб. Разом зі знанням, наукою, що виходять з тісних кабінетів і переносяться в широкі шари робітників і селян; книга мусить направлятися в бібліотеку заводу, фабрики, хати-читальні й т. и..

Масовий характер нової книжки висуває у всю широчінь проблему культури одсталих націй і піднесення пролетарської культури, що мусить кристалізувати творчий порив працюючих мас. За браком місця, я не можу на цьому докладно зупинитися й обмежуся кількома коротенькими тезами. Справжня культура своїм змістом є інтернаціональна. Виростаючи в глибинах пролетарської класи з певним

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

національним складом, вона, в певних етапах і галузях поступу, набуває національних форм, обумовлених об'єктивними чинниками історії. Розвиток її, разом з розвитком техніки і продукційних сил, скерований в сторону національної нівеляції. Але процес цей є довгий і важкий. В переходовий період ми маємо діло з національною культурою, вірніше з культурою в національних формах. Особливо це тичиться до класи робітників і селян, що перебуваючи в соціяльній неволі виносили ще й жорстокий національний гніт. На арені української дійсности де національні утиски породили надзвичайну хоробливість національного почуття, ми й зустрічаємося з проблемою національно-культурної політики.

І от при підході до масової книжки, видавнича педагогіка, або правдивіше методика, ставить питання про способи, що з ними по лінії найменшого опору, являється можливим піднести до найвищого щабля пролетарську свідомість і багату, безмежну потенціяльно—творчість.

Конкретно говориться про мову книжки й наближення до робітництва і селянства. І оскільки мова являється наймогутнішим знаряддям людини в боротьбі за економичне і соціяльне визволення, остільки рідна мова повинна бути основним способом наближення книги до мас і основною формою творення пролетарської культури. Всеукраїнське державне видавництво і мусить твердо стати на цей шлях.

Що ж торкається до внутрішнього напрямку книги радянського видавництва, то він накреслюється підвалинами жовтневого перевороту і всім ходом революційного життя. І Всевидат мусив йти за життям і виконувати завдання політики Радянської влади, міняючи відповідно до обставин і темп і характер видавничої роботи.

Тепер я перехожу до огляду самої роботи Всевидату. Але спочатку в кількох словах зупинюся на головних чинниках, що визначали видавничу діяльність. Обминаю загальні об'єктивні умови й торкнуся лише питання про папір та поліграфичну промисловість.

Ніколи ще Україна не переживала такої паперової кризи й такого занепаду поліграфичниха засобів, як за 1920 і біжучий 1921 роки. Замість 60 тис. пудів н місяць паперу, що є конче потрібний для мінімальних потреб населення республіки, Всевидат в 1920 році мав на місяць по 3-5 тис. пудів і зараз дістає до 12 тис.. І навіть при такій кількости паперу друкарні не могли справитися з замовленнями, бо більшість станків мовчали за браком електрики, палива й инших потрібних матеріялів...

Одже, не зважаючи на кошмарно-тяжкі умови на протязі 1920 р., видання Всевидату представляють слідуючу картину:

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Список видань за 1920 рік (31 і по 31 XII).

Назва серії	Загал. кільк. назв. кожн. сер. укр. і рос. мовою	Загал. кільк. назв. кожн. серії українською мовою	Загал. кільк. назв. кожн. серії російською мовою	Загальн. тираж кожн. серії укр. і рос. мовою	Загальн. тираж кожн. серії укр. мовою	Загальн. тираж кожн. серії рос. мовою	Загальн. % кожн. серії по назвах. (676)	Загальн. % кожн. сер. по тираж. 8067450	Загальн. % кожн. сер. укр. мов. по назв. 268	Загальн. % кожн. серії по назв. на рос. мов. (408)	% видань кожн. серії на укр. мов. од. 676	% виданъ кожн. серії російськ. мов. од. 676
Агітаційна:												
1. Брошури	334	148	186	4 022.500	1.836.500	2.196.000	49,42	49,85	55,21	45,59	44,3	55,7
2. Листівки і відозви . .	142	62	80	2.023.500	749.500	1.274.000	21,0	25,08	23,16	19,61	43,7	56,3
3. Бюлетені і журнали . .	27	3	24	47.900	9.000	38.900	4,0	0,69	1,12	5,88	11,1	88,9
4. Лозунги, тези, афіші, анкети і об'яви . . .	32	8	24	18.400	1.500	16.900	4,73	0,22	2,97	5,88	25,0	75,0
5. Обіжники, постанови, інструкції і об'яви	16	2	14	170.800	81.000	89.800	2,37	2,12	0,74	3,43	12,5	87,5
Комуністичн. будівництва	20	6	14	594.000	260.000	334.000	2,95	7,36	2,24	3,43	30,0	70,0
Наукових видань:												
а) медиціна	6	—	6	75.000	—	75.000	0,88	0,92	—	1,48	—	100,0
б) економіка	2	—	2	15.000	—	15.000	0,29	0,17	—	0,49	—	100,0
в) техніка	2	—	2	15.000	—	15.000	0,29	0,17	—	0,49	—	100,0
Науково-популярних видань:												
а) медиціна	16	4	12	415.000	75.000	340.000	2,37	5,14	1,49	2,94	25,0	75,0
б) сіл-господарчих . . .	20	1	19	130.000	10.000	120.000	2,95	1,61	0,37	4,69	5,0	95,0
Художня:												
а) поезія	5	3	2	53.000	40.000	13.000	0,74	0,65	1,11	0,49	60,0	40,0
б) театральн.	7	5	2	56.300	31.300	25.000	1,03	0,69	1,85	0,49	71,4	28,6
Красне письменство	15	4	1	165.000	160.000	5.000	2,22	2,04	5,21	0,24	93,3	6,7
Календарн. видань:												
а) відривних	1	—	1	3.000	—	3.000	0,16	0,03	—	0,24	—	100,0
б) порухових	1	1	—	25.000	25.000	—	0,16	0,30	0,37	—	100,0	—
Плакати	30	11	19	242.050	90.000	152.050	4,44	3,00	4,21	4,69	36,6	63,4
Разом	676	268	408	8.067.450	3.368.500	4.597.950	100	100	100	100	—	—

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Потрібно зазначити, що наведена таблиця показує ціфри, що точність їх є відносно вірною, бо вона все таки не охоплює всього виданого на Україні. Процес організації самого апарату Всевидату не давав можливости одразу втягнути в його видавничу орбіту цілий ряд маленьких редакційно-видавничих радянських апаратів, що стихійно виникали по ріжних установах: в центрі, а особливо на місцях, і провадили роботу обслуговуючи самі себе.

Видання агітпотягів, видання військових апаратів, що перебуваючи то в зоні бойової обстановки, то в полосі бандитського оточення випускали величезну кількість листівок, відозв, брошур, при чому статистичного учоту не було жадного. Розуміється, що такі явища партизанщини в області видавництва, треба розглядати по суті як психологичний відгук старої видавничої анархії, що виявляється в стремлінні власними силами і способами задовольнити літературний голод.

В переходовий період подібні тенденції в усіх галузях радянського будівництва й у видавничій справі є природні, але після перелому вони недопустимі і шкідливі. Державному Видавництву доводилося та й досі доводиться вести боротьбу в напрямкові об'єднання всіх радянських видавництв, що існують часто в ембріональному стані майже при кожній центральній установі чи Наркоматі.

І далі. Бажання окремих осередків утриматися, зберегти свою незалежність і розвернутися в великі видавництва спричинялося в значній мірі до труднощів утворити єдиний для всеї держави видавничий план, що мусить складатися Всевидатом і виконуватись шляхом децентралізації дій по ріжних місцевостях республіки. Але основними причинами відсутности твердого плану в перші часи діяльности Всевидату була неможливість учоту матеріяльних засобів: паперу, поліграфії, а також і творчих людських сил, а без знання ресурсів ні про яку планову роботу говорити не доводилося.

Система роботи Державного Видавництва будувалася на принціпах ударности питань і завдань, що висовувалися раз-у-раз бойовою обстановкою життя.

Під таким знаком пробігала діяльність увесь 1920 рік. Всі свої сили й енергію Всевидат направляв на задоволення революційно-бойових потреб дня і плани утворилися ad hoc, а органичну суворо-планову роботу, розраховану на довгий час, доводилося одсувати надалі.

От чому і зрозуміло, що з 676 видань велику більшість складають видання агітаційні (брошури, листівки, плакати й лише 10 назв є чисто наукові підручники).

При загальному розгляді таблиці звертає увагу невеличкий порівнюючи відсоток книжок виданих українською мовою (39,6 або 3.368.500 прим). Причин цьому чимало, і однією з них є те, що разом з ліквідацією старих видавництв, од радянської форми видавництва

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

одійшли найбільші літературні сили — інтелігенція — і до цього часу в значій міре знаходяться в таборі саботажу...

При порівнюванні поданих відомостей за 1920 рік з ціфрами старих часів здається, що зроблено надто мало для нових потреб, і яка небудь одна лейпцігська книжкова фірма викидає на ринок більше ніж ціле Державне Видавництво. Але коли взяти під увагу паперові та поліграфичні умови й загальні політичні, та економичні обставини, то виявиться, що робота ця чимала. Вірніше це лише перші сміливі й героїчні кроки нової роботи, вони й угрунтовують шлях безмежних перспектив. Українські робітники й селяни за 1920 рік обогатилися свіжим культурним скарбом в 8.067.450 книжок соціялістичних, що за кожну із их царський уряд карав насмерть того, в кого вона знаходилась.

Нині перед очима пролетаріяту розгортається мільйон нових книжок, що несуть йому знання комунізму й наук. І з кожним днем нива видавничої діяльности Радянської влади ширится, збільшується, вкривається червоними квітами здобутків пролетарської культури.

1921 рік одчинив ширші видавничі можливості.

Крізь мури тяжкого лихоліття, недостачі паперу і друкарських машин, пробивається парость бадьорої творчости прекрасно-юної, в комунізмі — класи працюючих.

Під бурю і грім світових заворушень пишеться кров'ю перемоги книга мудрости Прометея-пролетаря.

Так на руїнах старого виростає фортеця комунізму — пролетарська книга.

Ан. Приходько.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Образотворче мистецтво як засіб агітації.

Мистецтво є тою галуззю суспільного життя, що нею досі ще, на четвертім році, не опанувала диктатура пролетаріяту. І не дивно. В галузі політичній та економичній вже десятки років на міцній основі розглядався і вивчався цілий історичний матеріял, вироблялися певні системи, що випробувалися і гартувалися в повсякчас напруженій класовій боротьбі. В часи революції нам довелося лише зреалізувати програм і розшифрувати угодовські тенденції усяких половинчатих суспільних груп та цілком відштовхнути їх од корма влади. Але в галузі культурної роботи, а найбільше в галузі мистецтва ми мали майже порожне місце, широке поле для прояву найріжноманітніших виявлень, а поскільки не вважали цю галузь життя актуальною в першім часі, то і не дбали про певні рямці для направлення усіх тих виявлень в певнім, для нас потрібнім напрямкові. От же обминаючи історію нашого підходу до опанування мистецтва, мусимо лише зазначити, що і до сьогодня ще не маємо твердої провідної лінії, которою мали би користуватися в цій глибокій і складній галузі людської творчости і роботи.

Мало того—досі ще не сказано нами остаточно чи має диктатура поширити своє право і на мистецтво, як з політики та економіки поширила на освіту. Досі ще йде в житті, і має тенденцію закріпитися як принціп нелогичність, або просто якась несенитниця, цеб-то—„диктатура пролетаріяту" виявляється і в керуванні народньою освітою також твердо і повно, як і в економиці, і також має охопити усю культурну роботу серед населення. В той же час мистецтво, одна з серйозніших галузів культури, фактично проголошується вільною, ніби держава в державі чи якийсь інститут з екстериторіяльним правом. Кажу «фактично», бо декларативно цього не оповіщено, але дано право самих широких дискусій на тему про волю мистецтва; дискусій, що від слова перейшли до діла і перенеслися в життя апарата догляду і керування, в життя кожної окремої інституції, як державної майстерні то що; таке становище дало свої наслідки: в Петербурзі і Москві а по декуди і в губернях є вже сила „вільних студій" театральних музичних, хореографичних і образотворчих. Ще до проголошення вільного продажу і денаціоналізації дрібної промисловости т. Луначарський перевів у життя цей принціп в галузі культури. Отже ясно, що це можливо було лише тому, що з початку у нас не було твердої провідної лінії.

На Вкраїні справа стояла трохи инше. З самого початку було проголошено диктатуру пролетаріяту в галузі образотворчого мистецтва. Основні риси цієї диктатури, було накреслено на з'їзді ком. штуки в жовтні 20 р.

Основними моментами диктатури в мистецтві виставлялося:

1. Мистецтво є галузь творчости-роботи людини, котра має метою організацію людських емоцій через організацію образів в слові, рухах, згуках, фарбах, масах, лініях.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

2. Майстер будучи невідемною часткою свого класу і користуючись цілим досвідом класу тим самим определяє класову суть своєї творчости.

3. Мистецтво є вершиною культурних досягнень суспільства в кожний історичний момент, тим самим є квінтесенцією, загостренням класових тенденцій в розвиткові культури.

4. Впливаючи на людину через емоції мистецтва тим самим необмежено поширює і поглиблює масу підлеглих цьому впливові.

5. До революції пролетаріят України, як і Росії, ще не творив у галузі мистецтва, як клас, і не виробив у собі певної інерції ясного класового відчуття і внутрішнього критерія що до творів образотворчого мистецтва.

6. Буржуазія, йдучи на рівні з европейською, дала тверді основи ідеологичні і методологичні ріжним „школам" і „групам" своїх жерців мистецтва і дала великі кадри своїх кваліфікованих майстрів досить твердих ідеологично, що довела їх добровільна масова участь в денікинських та врангелевських агітпропах.

7. Диктатура ставить своїм завданням негайно припинити усяку безконтрольну „вільну" творчість старої кваліфікації майстрів, як найскорше перевести облік усіх цих сил і перевірити їх кваліфікацію шляхом втягнення їх в роботу для рядянської влади і широких мас пролетаріяту.

8. Рівнолежно подбати про утворення як найлегших умов для проявлення творчих сил пролетаріяту в цій галузі шляхом організації вільних *пролетарських* студій, майстерень і т. п.

9. Приняті ж на облік сили кваліфіковані під тіснім контролем поставити за навчителів техніки образотворчого мистецтва і об'єднати в заводи художньої індустрії, себ-то робочі колективи для виконання державних замовлень.

Це основні засади диктатури. Роботу в галузі мистецтва, чи, вірніше завдання, що стоять перед кадром кваліфікованих робітників, Укр. Ком. Штука уявляє собі подібними до завдань усіх инших функцій усіх сторін життя. А саме: революція є нищенням старого і будуванням нового життя, то першим завданням є агітація і пропаганда нових ідей і форм і виявлення суті старого в образнім його розшифровуванні. Далі йде участь в будуванні а саме покраси нових форм життя, прикрашування зовнішнього оточення до найдрібніших закутків, і, нарешті, вільна творчість, що вільно б виявляла в творах майстра творчу будівничу роботу пролетаріяту в революції.

Отже в даній статті не можна ширше зупинятися на вказаних моментах, хоч вони і суть основними в усіх тих боях, що ідуть на полі теоретичного розвязання. Зупинюся лише на першім завданні, себ-то на агітації і пропаганді, з дальнього буде ясно, яке значіння в цій частині мистецької роботи має диктатура.

Мистецтво є засобом організовувати емоції людини.

Агітація є засобом організовувати основу думки людської через вплив на емоції людини.

Тут ми бачимо, що суть мистецтва і методи агітації цілком зливаються Поглянемо назад, в спадщину, що лишили нам віки і найближчі часи дореволюції. Ми знаємо, як міняються покоління, як виникають і зникають цілі народи з цілою їхньою культурою, як кожна доба від передісторичних, кожний нарід дають нам приклади того, що вказані моменти завше є сукупні, завше звязані і неподільні. Од первісного малюнку дикунського, через лубок, через американські реклами до найелементарнішого і в примітивізмі своїм найсильнішого прояву —червоного прапору, цього художнього символу кривавої боротьби,—бачимо ми, як людина, не пробуючи часто угрунтовувати теоретично, вжива творчість

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

мистецьку, як засіб агітації. Що дає нам сьогодня? Монументальні архітектурні твори, як палаць миру в Брукселю або біржа праці в Липському. пам'ятник перемоги капіталізму (війни народів) роботи Мецнера в Німеччині, і взагалі монументи по цілому світові, грандіозні артистичні, виконані ліпшими майстрами рекламові плакати капіталістичних і державних підприемств.

Дрібні афішки і відозви ріжних інституцій і окремих осіб. Ілюстрації до тексту, цілі ілюстративні оповідання без тексту; знаки фірм, марки і т. д. і т. д. без краю і ліку. Що це все, як не вживання мистецтва для потреб агітації і пропаганди? От же бачимо, що капіталізм довів до величезних розмірів використовання мистецтва для цієї мети. Бачимо, що не має ніякої галузі агітації, що її не було б обслуговано мистецтвом. Мало того—бачимо, що ліпші майстри кладуть свою працю на цю роботу, а де-які і славу тут лише здобувають. Бачимо, як утворюються цілі школи і групи ілюстраторів, плакатистів и т. и. Цеб то майстрів, що усю свою працю вкладають *лише* в галузь агітації і пропаганди через образотворче мистецтво. Бачимо, як утворюється широка література по питаннях методології і техніки агітації хоч це і не зазначається там просто. Так, ми взагалі не бачимо у буржуазії в більшості стремління ясно висловити свої стремління, свої погляди, свою ідеологію взагалі; всюди ми навпаки бачимо, як вона всіма засобами силкується заховати суть під красивими, величними словами і позами, отже і тут годі шукати сталого теоретичного матеріялу, що дав би нам ясне уявлення цілого процесу психології і фізіології художньої творчости майстра, психології і фізіології вчуття глядача. Все це покривалося таємністю інтуіції, ще більшою таємністю надчуттьовістю позарозумовістю і ще иншими подібними мудруваннями. Мусимо самі зробити величезної ваги і значіння роботу вивчання цих процесів, а тим часом скористуватися тим досвідом, що експериментальним шляхом був видобутий ще до революції.

Емоція—частина психіки людської, що в'яже інтелект з інстинктом. Це елемент психіки, що, будучи в підсвідомості людини і тим самим, стоючи ближче до інстинкту, підлягає найдужче механичним впливам зовнішнього оточення і в той саме час передає цей вилив на цілий запас підсвідомого досвіду людини, організуючи його часто (і в більшості навіть) по-за контролем самого суб'єкта, непомітно для нього самого. Про внутрішню роботу емоцій можна довідатися лише почасти, вивчаючи зміни в організмі на всяких апаратах експериментальної психології, почасти ж шляхом логичних міркувань і співставлення ріжних можливостей, впливів, спадковости, цілого процесу життя людини вивчаємої. Отже говорити в подробицях про індивідуальні наслідки впливу на емоції годі, можна говорити лише про загальні закони її, про вплив на певні групи суб'єктів. Тут допомогу подає масова психологія, чи вужче—групова. А нам якраз і потрібна певна група—клас.

В такий спосіб ми можемо виділити два моменти в виконанні роботи: форму і зміст, де перший спиратиметься на основу мистецтва—емоціональність його впливу, а другий на закони групової психології.

Вся агітаційно-пропагандна робота роспадається на додаткову, що доповнює инші способи агітації і пропаганди, і самостійну (що в великій мірі теж доповнює книгу). До першої можна зачислити усякі т. з. службові плакати, службові знаки, ілюстративні плакати і т. и. До другої одійдуть твори, що самостійно цілком втілюють в собі якусь певну супільну ідею, як монументальна архітектура, пам'ятники, монументальне мальовництво. Які завдання має перша частина? Очевидно перше—звернути увагу людини на щось, чого суб'єкт в даний мент не відчував, не помічав, живучи звичайною своєю щоденною психичною роботою. Це завдання найелементарніше.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Тут треба лише через око людини внести певний дисонанс до його щоденних звичних комбінацій уявлень кольорів, ліній, мас. Це саме говорить про форму. Найріжче і найшвидче, це зробить максимально дисонуюча з нормальним відчуттям річ, як постріл в спокійній добі; той саме постріл на війні не зверне жадної уваги; в образотворчім мистецтві очевидно незвичайна комбінація фарб, ліній, мас. Тут ясно, що ефект цілком залежатиме від оточення для даного твору і від звичайних комбінацій для глядача. Очевидно, можливих комбінацій—безліч від просто яскраво-барвистної плями до самих дисонуючих барв, в плямах, пасмах, лініях і т. п. Очевидно також, що найпридатніше для цього малярство, як найбагатче засобами і найпортативніше. Різб'ярство і будівництво мимо своєї непортативности звязані ще обмеженістю комбінацій, а життя, міське найбільше, остільки насичене ріжними їхніми вилвами, що призвичаїло вже психіку глядача. Досвід Росії доводить, що усякі меморіяльні дошки, пам'ятки то що, мусять додавати барвистого фарбування, щоб бути поміченими ширпою масою, а без цього їх мусять відшукувати з великим трудом навіть люди, що були присутні при їхньому відкриттю. Очевидно також, що село дає ширше поле до вживання і цих двох засобів, оскільки у селі надто елементарні комбінації, як кольорів так і мас.

Отже оскільки елементарним є завдання, що стоїть перед цією частиною участи мистецтва в агітації, остільки поле його вжитку робиться необмеженим. Ні один момент в агітаційній роботі не мусить бути обминутим, полишеним участю маляра! Звикли ми звертати увагу на жалібні рямці в газетах? А чом ми пускаємо самі шаблонові шрифтом набрані революційні відозви? Кожний з нас знає як читаються зараз усі папірці на стінах і парканах—їх минають, не помічаючи; стіни і паркани так заліплені, що нового там нічого не помітиш, воно цяточкою губиться в хаосі подібних плямочок, до яких вже звикла психіка, що вже ніяких емоцій окрім емоції гребування брудом і неохайністю не викликають. Ясно треба звільнити тло, змінити його, або треба внести контраст. Просто пензлем на відозві ткнути червону, зелену, то що, пляму, треба дати *помітний контрастуючий шрифт*, звичайно, щоби він в той час не послаблював розбірности друку. Це вже робота друкаря, літографа, гравера; і над цим вже час подумати і провести в життя.

Трохи складнішою є слідуючий ступінь підсобної, участи—направляти увагу не на саму пляму і те, що поряд з нею, а на щось дальше. Це, скажемо, шлях на з'їзди всякі, конференції. Надто ми звикли вже до таких масових здвигів, як з'їзди; надто пересичені ми, центровики (як столиці, так і губерній) силою ріжних вказуючих службових, плакатів, нам здається, що ніхто не звертає вже на їх жадної уваги. Забуваємо ми, що делегати мають инше оточення, і в більшім центрі потрібують різкішого контрасту, бо само нове оточення для них вже дизгармонує; отже потрібно цю дизгармонію ще підсилити, побільшити. Як часто можна бачити делегата на двірці, який стоїть коло афіши з адресою інституції до котрої він приїхав, і питає цю адресу. Мало того—широке вживання таких вказівок художніх зробить і робить вже те, що згубивши надію зрозуміти яка куди веде, приїзжі не звертають просто і на їх уваги. Отже тут і є ускладнення роботи. Мусить бути певний символ для кожної установи, що по ньому одному вже можна було би орієнтуватися.

Тут вже в де-яких елементах входить момент пропаганди—передачі в символі певного змісту, що виходить вже за високо службову мету і вплив його є в довшім часі. Отже про глибший бік згодом, а тут зазначу лише що і символ мусить задовольняти перед усім основному—бути контрастом до оточення. Діло майстра вирішити це завдання, тут в великій мірі може при-

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

служитися графічне мистецтво з цілим асортиментом друкарських засобів, виби нормалітуючи роботу на місцях, а з другого боку привчаючи психіку глядача до певного, ніби стенографічного знаку, що викликатиме повсякчас туж саму емоцію.

Далі йде ще ступінь—це постійна агітація, так мовити тревала. Приміти вом її є червоний прапор. Першим ускладненням—червона зірка, далі державний герб де вже потрібне ширше освітлення і пояснення символу. Я далі вказав би, як на слідуючий щабель, на вивіски наших громадських установ. Здається досі ніхто не вдумувався в те, яке величезне агітаційне значіння мав цей незначний шматок заліза, полотна чи фанери! А прийміть на увагу скільки люду перебувають у кожній установі? А скільки у нас установ, центральних навіть, котрі в день з огнем шукаєш, хоч і живем рік в тім самім місті, поки натрапиш десь на дверях напівзірваного папірця зі змитим дощами написом? Це є злочином невикористати цього засобу з агітаційною метою! Отже, маючи на увазі конечну потрібність ясности і чіткости напису, ми в той саме час мусимо дбати про туж таки основу—контраст, як і в цілій агітації. Тут ми шаблонували виконання пустивши усі вивіски на червонім полі і вже нам трудно орієнтуватися в цих червоних плямах, отже і тут мусить бути доданим певний доповнюючий елемент, хоч би в тім також символі, що виділив би так мовити індивідуалізував би кожну інституцію, а з другого боку змістом своїм повсякчас нагадував би ідею, що положена в основу роботи якоїсь інституції. Прикладів безліч, досить поглянути на не знищені нами вивіски старого світу, досить взяти злотий крендель на пекарні, разрізаний кавун городника; що є яснішого за цей символ? Отже мусимо утворити і ми свої кренделі. свої кавуни, ще ясніші, а головніше ще змістовніші. Очевидно питання символізації, стоїть на порядкові деннім, і це є одним із завдань як кваліфікованим майстрам, де вони можуть виявити. оскільки вони здатні розуміти ідеї що за них ми боремося; а також і самому широкому колу молодих пролетарських сил, що вже стали до художньої роботи.

На решті останній щабель найскладніший, що вже межує подекуди з самостійною агіт-проп. роботою, ілюстративна робота. Поле її надто широке і форми надто численні щоби їх перечислити тут. Можна вказати лише деякі, що в них вже роблено спроби, що їх ще ми не зачіпали. Так—політична сатира; плакат на історичні події; плакат на тему дня; ілюстрація подій нового будівництва; ілюстрація до лекцій і виступів; ілюстрація журнальна, книжна і газетна; ілюстрація педагогична (шкільна) і сила инших.

Основним і спільним для усіх проявів цієї роботи моментом є те, що тут не лише звертається увага глядача; цеб-то, що тут вимагаємо не елементарного контрасту—дизгармонування емоції, а навпаки—тут дизгармонування є лиш першим моментом в часі, і то лише в тих галузях. де поряд не стоїть инший звертаючий увагу елемент. Скажемо так: книжка... Звернути увагу?-дати відповідну, агітаційну обгортку відповідну з потрібним малюнком, відповідним шрифтом. Далі вже весь ілюстративний матеріял буде мати инше завдання і звільняється від свого елементарного. Отже, в усьому своєму розділі, на чільне місце висовується момент організовування емоцій глядача в відповіднім напрямкові, а тим самим змушені ми підійти ближче до методів впливу на емоції і значить до вивчання суті самих емоцій наміченої нами групи.

В агітації ми ставимо собі ясну мету. Маємо певний програм, так би мовити ідеологичний катехізм, він, на нашу думку, веде до нашого раю; ми в цьому переконані і хочемо переконати инших. Цей ідеологичний програм для свого переведення в життя вимагає певної акції; отже, агітацією своєю

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

хочемо викликати цю акцію у инших, як нормальну і єдино можливу для їх в даний мент. Очевидно, такою ця акція буде відчуватися суб'єктом найбільше тоді, коли вона йтиме від глибини його істоти випливатиме з цілого процесу інстинкту, підсвідомости і свідомости. Свідомість дає ясність, сталість і послідовність акції і утворюється иншими впливами. Але міць, напруженність, глибину захвату дають елементи підсвідомі, до інстинкту включно, елементи, що підлягають впливові агітації найбільше. Ясно, що найнормальнішим і найдужчим в перший момент вплив на емоції буде тоді, коли чиста свідомість не буде плутатися в цю внутрішню роботу суб'єкта, принаймні в перші моменти. Аналіз порівнання, вузьке, порівнюючи з підсвідомістю, коло оперувань робить те, що випадково невчасно пробуджена свідомість суб'єкта відразу справляється на в і д о м і й о м у елементи, себ-то елементи з кола його звичайного оточення, як раз ті, що од них його мала агітація одірвати; і, оперуючи аналізом і порівнаннями, людина замикається активно в старі, звичайні рямці, а тим самим і агітація губить своє значіння в данім разі. Очевидно в творах агітаційних мусимо найдужче триматися правила «од відомого до нового» і „простота, ясність, точність і зрозумілість". А це определяє і суть роботи. Цеб то, кожний твір, кожний малюнок, на початкові нашої роботи, принаймні, мусить бути до останньої можливости натуралізованим (окрім, абсолютно н е о б х і д н и х символів). Це є цілком зрозумілим— в плакат чи в ілюстрацію ми вкладаємо певний зміст і даємо йому завдання вказане вище; ясно, що даний твір мусить від разу бити по цілому комплексу в і д п о в і д н и х емоцій. Яких саме? Це определяє завдання: тих, що викликають відчуття ідеї пропагандуємої, що викликають відповідну цій ідеї акцію що по-за цим—те, очевидно, розбиватиме вплив твору, одволікаючи увагу в инший бік, викликаючи инші емоції. А таких шкідливих моментів багато. Найголовніший з них—прояв індивідуальности майстра в творі, прояв, що определяється, як преломлення світу в призмі артиста, як виявляння в творі інтуїтивно вчутої сути речи, і що силою инших складніших формул, і виявляється в підкреслюванні в той чи инший спосіб тих рис речи, що майстрові здаються найголовнішими, підкреслювання, котре аномалізує річ так, що від неї иноді лишається тільки складний символ зрозумілий лише для самого майстра, або дуже вузенького кола глядачів. З цим моментом доводиться бути дуже обережним і вирішується він довгим експериментальним шляхом. На цьому ж таки менті найдужче, найгостріше стикаються інтереси „вільного творця" старої кваліфікації і вимог, що до нього ставить диктатор-пролетар в особі радянської влади. Очевидно підкреслювання де-яких рис мусить бути; але яких і як? Найліпше було б порівняти просто де-кілька плакатів (а вибір досить вже широкий), але доведеться обмежитися лише загальними моментами. Беручи за основу натуральні фігури майстер мусить добре вивчити собі і відчути, як уявляє собі глядач (в нашім разі робітник і селянин) постаті ріжних осіб, репрезентантів ріжних груп ворожих і спільних. Адже постать це є лише предметизоване розуміння (поняття) і для робітника і селянина, котрі ще переважно мислять предметово служить імпульсом до цілого шеregу асоціяцій, і ці асоціяції чи вірніше в перший мент асоціятивні емоції, залежать від момента, що переживає суб'єкт, ми хочемо викликати може инші асоціації, вказати на можливість иншого розуміння речі, иншого її відчування, одже мусимо знати можливості у суб'єкта і відповідати їм, чи зміцнюючи і усилюючи їх, чи вносючи корективи. Приклад—плакати русько-японської і світової війни (особливо першої). Завдання—викликати патріотизм. Наслідок— в залежності від верстви, класу, групи од захвату до глуму над авторами, цеб-то до діяметрально протилежного завданню наслідку. Очевидно „вільний

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

майстер" старої доби, живучи в протилежній до сучасної атмосфері, працюючи під впливом чужої нам ідеології, фіксуючи чужо-класові емоції, не міг виробити в собі відповідного, потрібного нам знаття нового глядача.

В той саме час нового майстра ще не має. Отже мусимо вжити як найтіснішого контролю і коректи кожного художнього твору в агітації з боку ідеологичної його чистоти і педагогичної форми, що найліпше провадити шляхом обговорення ескізних робот в авдиторії робітничій і селянській рівнолежно вивчаючи і саму авдиторію; необхідно покласти початок такій лабораторії по вивчанню психології глядача, нашого учня.

Асоціятивні емоції від першого вражіння елемент більш-менш спільний цілому класові, але в момент і спільний лише групам в класі, це так би мовити професіоналізм відчування. Кожний фах, перебуваючи в певнім оточенні повсякчас, утворює певну інерцію, чи вірніше шаблони. Один з їх, важний для нас, це фіксація предметова обставин роботи. Робітник ніби випечатує на мозкові до найменших дрібниць уявлення форми струмента, станків, рухів робочих то що. Коли трапляється йому зустрінути щось иншого від звичайної для нього картини, він інстинктво відштовхує нове вражіння. Коли воно не є логичним продовженням уже зафіксованого, або коли не є його доповненням або розвитком. От цей момент грає величезну ролю в нашій агіт-роботі і на нього не вважають наші майстри. Скажемо, коли на плакаті фабрика, де намальовано похилі у ріжні боки димарі в безладді накидані якись нікому незнані і ніким ніде невидані машини, або коли намальований робітник, що має бути прикладом для глядача, що поравсяя коло роботи так безладно, як не порався навіть початкуючий учень, або коли на плакаті для села намальований стилізований селянин з сошкою—це звичайно нічого, окрім сміху у глядача, викликати не зможе і красиві і змістовні слова виглядатимуть, як глум над самими ж нами, і контрреволюційнішого наслідку трудно здобути. Річ проста—стикається професійний шаблон уявлення як мінімума культурних вимог в галузі фаху, з повним незнанням навіть цього мінімума (по уяві глядача) викликається найпростіша емоція, емоція щоденного вжитку і тягнучи по асоціяції найближчі, в наших умовах переважно дрібноміщанські, емоції знову щоденні застує доступ до глибших, класово чистіших, необхідних для нас емоцій. Викликається і акція—зірвати плакат, жбурнути чимсь, замість потрібного для нас напруження устремлінь до утворення оточення рідного вже, але скорегованого удосконаленням показаним на малюнкові. Цей мент, повторюю, надзвичайної ваги і звичайно не нашим горе—борцям за волю мистецтва вважати на нього, бо в аномалізуванні ж вображення полягає найбільша воля „преломлення світу крізь призму артиста"! А на цьому моменті зриваються чи не 50% впливу нашої агітаційної роботи.

Отже слід добре переглянути „психологичні домінанти" пролетаря, селянина, пам'ятаючи що не домінанта определяє класову чистоту свідомости суб'єкта, а класова приналежність суб'єкта і глибина його класової свідомости определяє психологичну домінанту. Слід як найскорше перевірити „міцний народній критерій і усталені народом форми творчости" пам'ятаючи, що не о нарід нам ходити нині і що „усталені" чи „народом" чи може відсутністю розвитку закоснілі форми? А також не минути і школу візантійської ритміки [1]) наших графіків і монументалістів з їх ніби зголоднілими чи хронично хворими на шлунок святими „Paysan'ами" і позачасовими казковими святими з молотками в руках. Тоді зможемо утворити певні методи графичної передачи

[1]) Київська школа Бойчука.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

нашої ідеї, з заздалегідь розрахованим впливом на глядача і з системою повільного внесення ускладнень в симболіку, як і в підкреслювання, поширюючи тим коло емоцій, які маємо підкорити своєму впливові.

Обмежений місцем, я мусив дати лише швидкий обіг де-яких моментів з теми. Не можу обминути ще одного, на котрий абсолютно не звертають у нас жадної уваги. Це основні менти роботи мистецтва—краса, гармонія. Не розвиваючи думки, скажу лише, що наша художня агітація робить враження засмічування, а не прикрашання життьового оточення. Замість ритмувати гармонійним (що ніяк не виключає потрібного в агітації контрасту) сполученням кожного художнього твору з цілим оточенням: з архітектурою, природою (тло парків та бульварів) вільними площами поземними і прямовісними, з перспективою вулиць ми тикаємо де і як доведеться, аби позбутися з рук, не дбаючи навіть за просту охайність—завершення портрета чи плаката кантом доладного вміщення ілюстрації в книзі чи малюнка на обгортці. Над цим теж час вже подумати і вжити відповідних заходів; життя дало вже багато вказівок що-до розвязання цього завдання, і нам досить лише зібрати докупи досвід і почати його реалізовувати.

Закінчуючи статтю, мушу зазначити, що питання, зачеплене мною, викликає надто великий ряд окремих моментів, що треба детально проаналізувати для того, щоби кожний вільно міг робити відповідні висновки. Такі питання, як: схематизація, симболізація, підкреслювання, стилізація, ритм ліній, гармонія барв—все це в роботі агітаційній має актуальне значіння і в той саме час, як елементи лише службові, вирішується шляхом цілком сталого аналізу, угрунтованого на основах педагогіки та групової психології. В той саме час маємо до виконання завдань робочу силу—старих майстрів; творчу силу—нові пролетарські сили, нарешті спільного для обох корегента—пролетарську і селянську масу. Надзвичайно звужене коло засобів художньої продукції, (як фарб, паперів, струменту) змушує нас вишукати нові засоби найпростішого і найлегшого ефектування і множення наших робот художніх і тут чи неперше слово за поліграфією. На жаль, вона ще досі наймовчазніший член сім'ї художніх продуцентів.

Тарас Воля.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

[016:329]

ПРИНЦІПИ

бібліографії матеріялів агітаційних.

Перші етапи революційної боротьби уже відійшли в історію Зреволюціонізовані маси закріпили ті форми державно-політичного устрою, що в найбільшій мірі відповідали потребам життя, та зміцняли усі здобутки великої революції, що дала їм, як національне, так і. соціяльне політичне визволення.

Але процес цієї титаничної боротьби, фазиси його розвитку, ті зигзаги й скачки, а головне—еволюційний зріст інтелектуальних та фізичних сил цілком не вияснено; більш того: навіть не зроблено, скільки це відомо, ще й почину його досліджування, або навіть підготовчої скільки небудь-систематичної роботи для досліджування цього зросту не переводиться. Звичайно, що ця робота, має бути актуалізованою.

Збірки, що маються зараз уже в бібліографичних установах УСРР мають велику цінність що до студіювання та определення, як ходу революційного руху, так і основних елементів, що з них складався цей рух. Особливу цінність уявляють, так звані, агітаційні матеріяли—прокламації, відозви плакати, й т. и.. Це дійсно головний нерв, пульс сучасної боротьби і, в рівній мірі сучасного життя. Це самий яскравий покажчик тих джерел революційної енергії, що до них зверталася для поповнення своєї сили та на инше сторін, що боролися між собою. Як оцінювались ці елементи революційного руху і в якій мірїїм надавалось значіння, як-саме вони використовувалися, як стимули революціонізуючі народні маси, в цій царині дуже мало зроблено, порівнюючи з тим, що треба зробити, щоб дати майбутньому дослідувачеві змогу правдиво змалювати та оцінити всю силу й грандіозність цієї боротьби, свідками та співучасниками якої являємося ми. Залишаючи на боці розгляд усіх матеріялів поліграфичної продукції за час революції, ми хочемо у цій замітці розібратися лише, як було зазначено вище, в матеріялах характеру агітаційного, тим більш, що в бібліографичній практиці це зустрічається у перше. Нам треба перш за все вияснити ті принципи, що мають бути положені в основу цеї

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

роботи; найти методи для определення понять, виробити систему, оскільки та робота являється цілком новою, немаючою взірців в міжнародній бібліографичній практиці: налагодити процес самого росподілу та класифікації матеріялів в такий спосіб, щоби його можна було найкраще та найлегше використовувати для вияснення того грандіозного процесу революції, що в наслідок його він появився, який він мусить найкраще характеризувати, як з боку революційности, такі еволюції тих історично-необхідних моментів руху, що склалися та народилися в процесі революційної боротьби.

Методологичне розвязання цього питання мусить іти шляхом фактичного аналізу, досліджування тих складових елементів що вміщує в собі дана відозва чи плакат, установивши по їх певних властивих ознаках певні групи, і таким чином можна буде установити однородність певної групи чи підгрупи. Безперечно, система, що накреслюємо зараз для класифікації матеріялів вищезгаданої групи, ще є дуже проблематична; ще не виявлені усі елементи, що з них вона складатиметься і, очевидно, оскільки в процесі роботи виявлятимуться нові елементи, то відповідно цьому будуть вноситися і ті чи инші корективи.

Величезна кількість питань, що відбилися та зафіксувалися в цих матеріялах ні в якому разі не зможе бути втиснута у викінчену систему міжнародньої бібліографії—в децімальну систему.

Поняття й потреби, що охоплює ця галузь поліграфичної продукції, цілком нові, висунуті на кон сучасного життя, як продукт революційної боротьби, отже цим самим вимагається і відповідно нова система і нова класифікація.

Оскільки нам приходиться зустрічатись в цій галузі бібліографичної роботи з феноменами цілком новими, звязаними між собою лише спільністю походження, як наприклад: період боротьби. Які в цей період були видані відозви, на яку тему? Яка була ціль цієї відозви чи безпосередня акція боротьби, чи збільшення сили, чи загально-політична? Які моменти використовувалися, як засіб до притягнення на свій бік мас, їх політичне та економичне значіння? Усі ці питання цікаві і великої ваги для вияснення сути революції, оцінки її з боку історично-наукового досліджування. Кожний плакат чи відозва не мають своїх природніх узагальнених ознак, що по них можна було б дати достатню групіровку, а приходиться поділяти в межах більшої їм основної ознаки. Практично нам, скажемо, треба определити до якої групи та підгрупи ми можемо віднести відозву, наприклад на таку тему:

„Не худших, а лучших надо выбирать". Відозва написана в період передвиборчої агітації. Безсумніву її загальна ознака де є її політичний характер.

Творення державних апаратів—акт безперечно політичний.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Але є й така тема:

„Міжнародня революція почалась,— закінчить її пролетар". Основна тема також політична, але разом з тим, тут є й ще де-які елементи, що відріжняють її від попередньої; очевидно віднести їх обидві лише по спільній їм ознаці—політичній, до одної групи—процес буде ще далеко не скінчений, не будуть виявлені усі їх індивідуальні елементи, а цим саме і ускладнюється їх використовування й вноситься плутанина.

Дальніший і точніший аналіз ми постараємося дати нижче, а зараз мусимо розглянути самий метод підходу до роботи, до первісного поділу на групи, до роскладу елементів цього процесу роботи. Насамперед ми мусимо собі уяснити, які моменти охоплює загальний процес роботи, зробити поділ на окремі його моменти, в противному разі; не вияснивши його індивідуальних моментів ми не зможемо обгрунтувати, підвести бази під определення групи і уяснення собі поняття групи для відріжнення їх по їхніх властивих ознаках; підхід найправильніший, що дає нам можливість: 1) установити момент влади, та організації що видавала відозву; 2) установити час видання 3) определити загальну тему; 4) виявити індивідуальні ріжниці в межах основної загальної теми. Так що до першого моменту розлядаючи увесь період революції, ми можемо зробити такий поділ: 1) починаючи з 1917 року—Тимчасовий Уряд; 2) Центральна Рада; 3) Радянський Уряд; 4) Гетьманщина; 5) Директорія; 6) Денікинщина; 7) Польська офензива; 8) Петлюровщина; 9) Врангелівщина; 10) Повстанчество і 11) Партійні (порядок хронологичний, а партійні за увесь час революції). Другий момент—це определення часу—коли видана відозва – рік, місяць і, по можливості, що потрібне для статистичного оброблення, число. Третій момент определення основної теми; зараз установимо слідуючі:

1) Політична (загальна), 2) Економична, 3) Культурно-освітня, 4) Військова, 5) Національна, 6) Трудова, 7) Харчова, 8) Соціяльної охорони, 9) Санітарна, і 10) Адміністраційна. Четвертий момент виявлення індивідуальних ознак—определення підгрупи і, як момент найскладніший,— ми його мусимо розглянути окремо, і, як згадано було вище, до чого ми й переходимо.

Установивши цей поділ, ми все таки мусимо констатувати, що всіх їхніх індивідуальних ознак, всієї наукової сути цим поділом ще не вичерпується. Основні теми, що у нас намічуються, поки що, й не можуть ще вмістити весь їх зміст, все значіння, що часто буває багато цінніше для наукового освітлення процесу революції, ніж основна тема. То є лише перший, попередній поділ усіх матеріялів незалежно від їхніх індивідуальних властивостей.

На вищенаведеному прикладі, шляхом порівняння двох відозві ми знайшли ті елементі, що їх відріжняють одну від другої.

Для кращого зрозуміння візьмемо ще такий приклад—„Крестьяне! Красная армия защищает вас от панщины, которую несет вам цар-

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ский генерал Деникин" друга: „Рабочий! В твоих руках твоя судьба". Тут основний елемент, загальна ознака безсумнівно одна—політична і по цьому політичному елементові вони можуть бути віднесені до одної групи, але тут ми маємо також і елементи, що їх відріжняють одну від другої—об'єкт цих відозв—робітник і селянин. Являючись по суті цілком ріжними економичними категоріями, ріжними соціяльними групами, що, відповідно свого стану відограють і ріжні ролі в процесі революції, їх безперечно важно висунути, підкреслити для наукового освітлення значіння ролі цих елементів при студюванню ходу революції.

Таким чином ви одначи лише основний, типовий осподіл ми далеко не вичерпуємо усієї їхньої наукової цінности.

Може бути тема політична-національна й т. и., але кожна з них заховує в собі якись елементи, що й дають нам можливість до точнішого їх определення. А найголовніший елемент, що його ми находимо аналізуючи основну загальну тему, буде тим критеріем, що за його допомогою ми відносимо дану відозву до тої чи иншої групи.

Далі нам залишилось розглянути принціп індексування та установити загальні інструкційні правила, що до перших початків роботи. Принціп індексування може бути використаний з дециімальної системи міжнородньої класифікації замінивши та доповнивши відповідно до матеріялів де-які символи. Означення й приклади індексування подаються нижче-в проекті загальної інструкції

ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА.

Всі плакатно-прокламаційні матеріяли поділяються по такій схемі:

1) Встановлюється період—якою владою чи організацією видано.

2) В межах цього поділу встановлюється час видання—рік, місяць та число.

3) В межах поділу часу—робиться поділ на групи, що ознакою її є основна тема.

4) Далі йде поділ на підтеми, с. т. головні елементи основної теми.

5) На кожний примірник складається окрема картка. Топографія картки: порядок визначення індивідуальних ознак і т. инше, крім нових елементів, що вводяться в цю галузь бібліографії, робиться на форму загальної бібліографії.

Примітка: при відсутності де-яких даних необхідних для повного опису твору на самім творі, можна знайти на регістраційних картках. Усі дані взяті не безпосереднє з твору, або, навіть, не з його титульної сторінки, беруться в дужки (.....)

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

6) Індексування ведеться по такій системі: Періоди—доби відзначаються літерами. Тимчасовий Уряд—А. Центр. Рада—Б. Радянська влада—В, і т. и. Теми—римськими числовими знаками в порядку, як зазначено вище: Політична I, економична II, і т. д., під теми арабськими цифрами.

Приклади: „Не худших, а лучших надо выбирать" індекс буде такий: В.—I—2; Земельний закон Центр. Ради—Б. II—2;

7) Для виявлення инших індивідуальних ознак вживаються детермінанти по децімальній системі міжнародньої класифікації.

8) Для статистичного оброблення вводиться числова нумерація кожної картки, як загальної кількости в порядку абетковому, так і систематизованої. Числа проставляються в лівому куточку картки.

Закінчуючи свою замітку ми мусимо повторити, що система покреслена вище зовсім не претендує на щось закінчене, вичерпуюче. Тут мається на думці зробити лише підхід, установити метод, найти ті межі та принціпи, що в них має провадитися робота; закласти фундамент оскільки ця робота являється цілком новою в загальній бібліографії.

Таблички тем та підтем з відповідними індексами сподіваємося дати в слідуючому числі.

Т. Смолієвський.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

[655:329]

До агітаційної літератури.

Командуючі класи своє панування підтримують не лише державно поліцейськими установами, не лише методом „принуждения", але і—„убеждения". Кожна класа має свою ідеологію. Шляхом виховання в школі і громаді народнім масам прищиплюється ідеологія пануючої класи, прищиплюється погляд, що так і повинно бути, що панування цієї класи є раціональним, доцільним, необхідним.

У тому, мозок людський досить консервативний орган. Потрібні надзвичайні події, вражіння, щоби вибити його з колії і поставити на нові рельси.

Подібні перетурбації відбуваються під час революції, коли тріскається шкаралупа старих форм господарства і соціяльних відносин. До цього часу, звичайно, вже є нова плівка, що оформлює нові взаємовідносини.

Такою плівкою в соціялістичній революції є комунізм, як нова форма втілення відносин продукції.

Виразником нової ідеології є комуністична партія, що стала на чолі революції, що вибухла в жовтні 1917 р. Але комуністична плівка була надзвичайно тонкою, порівнючи з масами трудящих. У час боротьби за перемоги революції потрібні були надзвичайні міри, щоб поширити комуністичну ідеологію, щоб яко мога ширші маси усвідомити, організувати їхнє, вже готове розуміння, для боротьби і перемоги.

Комуністична партія блискуче справилась з цим завданням, шляхом розвинення шаленої агітації як словом, так і продукцією агітаційної літератури. Коли до жовтневих днів в часи медові есерів і меншовиків зовсім не було продукції більшовицької літератури, то вже у 18 р. було видано 74,2% комуніст. книжок—брошур і 48,6% періодичних видань із всього, що видавалось тоді в Р. С. Ф. С. Р.

Майже цілком всі ці видання мали бойовий, ударний, суто-агітаційний характер. Коротка, популярна, іскриста брошура, гостра полемична й гучна відозва, крикливий плакат—мільйонами полились серед трудячих, закликаючи до боротьби й перемоги.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Наслідки цеї роботи виявились: мільйон працюючих були захоплені, з ентузіязмом пішли на боротьбу й Радянська Федерація стала міцною скелею.

Але закінчилась гостра фронтова боротьба, ми поволі перейшли до організації мирної творчої праці, і праці не по старих звичних для працюючих методах. Перед Радянською владою, перед комуністичною партією повстали нові й надзвичайно складні питання.

І в першу чергу питання, як збудити в широких робітничих масах активне відношення до продукції; не як наймита, а як господаря. Як викликати психологичний злом. За три роки боротьби свідоміша частина працюючих уже відчула свій звязок з цілим, але треба це проробити в що найширших масах. Це стало завданням продукційної пропаганди.

На черзі дня стало питання про видання популярної пропагандистської літератури.

І до цього Радянська влада переходить. Вже за 7 місяців 19 року ми маємо:

Кількість назв		Загальний тираж	Середній тираж
Пропаг. популярно-науково-художні . . .	144	3.200.000	23.000
Агітаційні	74	11.100.000	150.000

З цих ціфр бачимо, що кількістю назв пропагандистська література вже перевищує агітаційну вдвічі, але боротьба на фронтах (правда зменшена) вимагає агітаційної роботи й на долю агітлітератури припадають великі тиражі.

Ще більший здвиг в бік пропагандистської літератури маємо за 3 місяці 20 р. січень—березень (передишка на фронтах).

Загальна кількість назв		Загальн. тираж	Середній тираж
Пропаг. популярно-наукові.	65	2.450.000	37.000
Агітаційні	18	1.330.000	74.000

Значить, пропагандистська література, що до кількости назв уже перевищувала майже в чотирі рази агітлітературу. Головну ж увагу агітаційної літератури було звернено на боротьбу за хліб.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Иншу картину ми маємо на Україні, де за 20 рік 80—85% всеї продукції друку є агітаційна література, але ж Україна весь 20 рік була ареною жорстокої боротьби. Навіть в планах на 21 рік агітлітература займала видатне місце, бо гострота боротьби з бандитизмом і боротьба за хліб є для України й по-сьогодні найактуальнішим завданням Радянської влади.

Але тим часом і для Р. С. Ф. С. Р. і для У. С. Р. Р. питання широкої пропаганди соціялістичних ідей стало руба.

Не агітації менту, не лише поширення комуністичних ідей, а роботи в глибину, знання пропагандистської літератури вимагає час.

Завданням ВДВ і є разом з Політосвітою розбити золоті істукани „чистої науки" перекувати на мідяки і пустити в широкі кола працюючих.

Вони й з мідяками збудують свої університети.

Хв. Тараж.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

[655 : 891.797]

Habent sua fata...

„З кругів наших учителів, а також із ширшої публіки дуже часто можна чути нарікання, що давніші твори нашої літератури дуже мало кому доступні: Ані в школах учити, ані самому собі виробити поняття про розвій нашого письменства, навіть хоть би лиш у XIX віці чоловікові на провінції зовсім неможливо, бо старші твори нашої літератури, крім хіба Котляревського, Квітки та Шевченка та ще двох-трьох передрукованих останніми роками (Метлинського-Макаровського, що попередруковував проф. Студинський), давно поробилися бібліографичними рідкостями й не раз лишаються недоступні та незвісні навіть спеціялістам. Запобігти цьому лиху може тільки збірна, загальна праця всіх—і вчителів, і молоді, і спеціялістів, що їм доступні рідкі книги та рукописи приватні для вияснення нашої духової традиції“ [1]).

„Української літератури як слід майже ніхто не знає (маю на увазі вчительську масу). Иноді це незнання доходило до курйозу, або, коли хочете, трагізму: мені, напр., подали записку, де заявляють, що чимало вчителів не читало Шевченка. Або коли я давав бібліографичні вказівки, одна вчителька записала: Коцюбинський—„Леся Українка“, це б то вона Лесю Українку вважала за назву твору Коцюбинського. На одних курсах мені привселюдно заявили, що я їм одкрив Америку, що вони ніколи і в думці не покладали, що українська література така багата й така ріжноманітна“ [2]).

„Наш книгарський ринок переживає тепер справжній і глибокий кризис... Нема книжки!—такий чується звідусіль крик, викликаний тим голодом на книжку, що його і задовольнити зараз не можна. Нема в продажу наших письменників—класиків українського письменства, нема поважнішої літератури на сучасні теми, нема підручників, нема популяризації, навіть тієї, що зовсім не літа, а десятиліття завалювала собою полиці по книгарнях... Усе це зникло, все це росхапано під час книжкового голоду і тепер вже нема чим і боротися з ним...“

1) Лев. Боровиковський. Маруся, українська балада. Видав і пояснив д-р. Іван Франко у Львові. 1902, ст. 3. 4.

2) Ол. Дорошкевич—Вільна Українська Школа –1917 № 1, стор. 19—20.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Час давати вже книжку—ось який висновок треба зробити з сучасної тенденції на книгарському ринкові. І це не тільки тому, що пішов дужний попит на книжку, а й тому, що саме книжка, справжня, солідна книжка, а не летючка, не брошура—становить грунт книжкової продукції, зміцняє його, закладає ті глибокі культурні підвалини, що на них тільки й може розвиватись і книжкова продукція і саме письменство. І хоч як це важко тепер під час загальної дезорганізації, а наші видавництва мусять перейти на новий шлях і перебудуватись відповідно до нових вимаганнів. Бо цим вони не тільки попит задовольнятимуть, а й стежку топтатимуть майбутньому—тому майбутньому, що вже тепер вимагає певних підготовчих заходів та попередньої роботи. І завоювати ту майбутність поможе нам книжка й тільки книжка" [1]).

Я навмисне не додавав до наведених уривків своїх приміток, гадаючи, що самі ймення авторів багато говорять читачеві. На гасло, що виголосив у 1902 р. славетний вчений („Давніші твори нашої літератури дуже мало кому доступні") вже при цілком инших обставинах, через чотирнадцять років відгукнувся відомий педагог, та й висловився він в більше категоричній формі („Української літератури як слід майже ніхто не знає"; категоричність тут побільшує ще примітка в лапках—„маю на думці вчительську масу"—бо коли вчителі—як не як поступовий елемент—такі неуки, то що вже говорити про читачів взагалі). І лейтмотивом, що бренить у запальній, бойовій статті С. Єфремова, є вимога видавати, як мога більше книжок, книжок і книжок...

Однак, я боюся, що навіть славнозвісні імена авторів наведених мною уривків не врятують мене від обвинувачення, що я навмисне вибрав найбільш черні фарби та навмисне попідбирав уривки. Щоб спростувати таке обвинувачення, мушу зазначити, що я зовсім не вважаю українське письменство за якусь таємничу незнайому, що ховається від поглядів звичайних людей та з'являється лишень перед небагатьма особами, що знаються на цих таємницях; але я гадаю, що знати двох-трьох письменників не є ще знати все письменство. Не треба також гадати, що я винайшов якусь Америку: навпаки—я йду битим шляхом та повторюю тільки те, що говорили не тільки про українську але й російську літературу.

„Чи знаємо ми російську літературу XIX віку"?—питав кілька років тому один професор та й сам зараз же відповідав так: „Ні, ми її не знаємо, в кращому випадкові ми знаємо її дуже зле, так само зле, як і нашу історію, нашу художню старовину, як і всю ту країну, що ми й зараз не можемо називати нашою",—і далі: „я знаю, що є в нас чимало книжок, що мають назву „історія російської літератури XIX віку", що про цю дисципліну читали та й читають

[1]) С. Єфремов. Голод на книжку.—Книгарь 1917, кн. 2, ст. 52—53—54.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

публічні лекції, що важко знайти інтелігентного росіянина, який би не читав Пушкина, Лермонтова, Тургенєва, Гончарова, Л. Толстого та Достоєвського й т. д. і т. д."; але „перш по-над усе: література не складається з п'яти-шести письменників та знати їх десяток-другий не є, звичайно, бути знайомим з літературою. Російська література XIX віку на погляд звичайного читача це-пустеля, що на ній окремими, ледве звязаними між собою верхів'ями йдуть під хмари Пушкин, Гоголь, Тургенєв, Толстой; що між цими крайніми пунктами, ми не знаємо, адже ж такі верхів'я не ростуть на рівній поверхні, просто на рівні моря" [1]).

Приблизно таке саме писали й М. О. Гершензон (у статті „Поэмы И. С. Тургенева") та А. Горнфельд (у статті про І. А. Кущевського) та багато инших наукових діячів та письменників. Вже цей факт підкреслює, що думка висловлена в цій статті, є правильною і що до українського письменства, що перебувало в значно гірших зовнішніх умовах для розвитку, ніж російське письменство. У нас, як і скрізь, є кілька канонізованих творів рідного письменства, з якими обов'язково повинна познайомитися кожна освічена людина. Але освічений німець або англієць і по-за межами свого канону досить гарно знає, принаймні, найвідатніші твори другорядних поетів його країни, а чого не знає, то на дозвіллі прагне прочитати. У нас с т а р е читають тільки підлітки, до того часу, доки виконають канон; а потім під старим рисують линію, що за неї вже ніхто потім не повертається: всю увагу звернено вперед—до самого свіжого, до останньої новини чи то моди чи то ринку.

У нас забули десятки дуже талановитих творів, забули так міцно, що за-для того, щоб їх воскресити тепер треба робити справжні археологичні роскопки... „Давно вже вмерли ті, хто знав і говорив твори Гулака-Артемовського на пам'ять, і багато народилось таких, що зайдуть в українську книгарню і вперше прочитають це ім'я на обкладинці книжок" з сумом зазначає О. Олесь [2]).

А Гулак-Артемовський належить до класиків українських, його твори входять до того канону, що про нього говорилося раніше. Що-ж говорити про инших, друго-та третєрядних письменників? В одному з чисел „Книгаря" я натрапив простісінько на зойк критика, який рецензував п е р ш у к н и ж к у Івана Липи („З нового світу" повість), що вийшла після роботи на протязі чверти віку в періодичній пресі. „Його літературна доля є загальною долею дуже багатьох українських письменників—його читають і забувають і зовсім не знають, бо твори його досі не видані, роскидані по ріжних виданнях, а література не занотувала серйозною, докладною статтею його довгої

[1]) А. И. Белецкий. Знаем-ли мы русскую литературу XIX века? Синий календарь 1918—1919 Харьков, ст. 59—64.

[2]) Книгарь, 1917, ч. 3, ст. 149.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

двадцятип'ятилітньої праці. І чи не смішно, а разом з тим не сумно, що за 25 літ своєї літературної праці письменник тільки ось тепер з'явився в літературі першим окремим виданням свого твору, яке й і дало нагоду говорити про його? Страшна убійча доля українського письменника. Письменник, який друкується з 1892 року в журналах, альманахах, газетах, що й сам видавав і редагував альманах „Багатія", писав поезії, під псевдонімом—Петро Шелест), прозу, критичні й публіцістичні статті, написаного ним не вбереш у кілька томів, а в люди він виходить книжечкою, якій в нормальний час ціна раптом коповик [1]).

Що ж дивного, коли цілком невідомими лишаються твори Івана Манжури, якими колись захоплювався Потебня, коли забули Куліша, якому українське письменство повинно висловити щиру подяку за те, що він наблизив його до скарбниці всесвітньої культури? Не зупиняюся на Метлинському, Корсуні, Костомарову та цілому пантеоні других імен, що колись творили літературу та що тепер забули та ще й як забули.

Коли ви побажаєте познайомитися з ними, ви візьмете яку-небудь відому книжку, що має назву „Історія українського письменства (Н. І. Петрова чи С. Єфремова) та й побачите, що Метлинський був романтиком і Костомарів був романтиком, а Манжура вславив своє ім'я, як чудесний етнограф та збирач фольклорних матеріялів, Куліш—то зрадник ганебний, що „спалив усе, чому вклонявся, та вклонився всьому, що палив".

На всіх цих письменників поставлено штамп, етикет, так вони й опинилися кожен на своїй полиці. Але—тут повторюю слова О. І. Білецького.—подивіться уважніше й зобачите, що самі написи на етикетках потерлися від часу тай етикетки ледве-ледве ще висять: час вже відклеїти їх та передати до схову бібліографам. Я переконаний, що і М. І. Петров, і І. Франко, і С. Єфремов—люди дуже поважні, щиро кохаються в українській літературі, але ж не довіку дивитися нам чужими очима на світ божий: иноді дуже корисно й свої очі мати.

У Росії потяг до того, щоб воскресити ріжних „забутих" та „напівзабутих", почав помічатися дуже недавно: три видавці майже одночасно взялися за Аполлона Григорієва, що несподівано ожив після п'ятидесятилітньої повної мовчанки та майже призирства, почали нове видання творів К. Аксакова, видано кілька томів творів К. Леонтьєва, передруковано „Русские ночи" кн. В. Ф. Одоєвського, знову видано „Николай Негорев" Кущевського, вийшла збірка творів Каролини Павлової, навіть тепер, коли незвичайно важкі умови друку, одне петербурґське видавництво—коли не помиляюся „Парфенон"—друкує „Именины" Н. Ф. Павлова та гадає видрукувати ще кілька забутих

[1]) П. Богацький. Книгарь. 1918. ч. 9. стр. 522.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

творів російської літератури. Дуже можливо, що коли в Росії поліпшає справа з друком—ми будемо мати богато аналогичних фактів.

Але не так з цією справою на Вкраїні. Багато факторів—політичних, економичних та ріжних других—вплинули на стан українського письменства остільки несприятливо, що спроби відродити, воскресити твори українського літературного минулого були переважно випадковими та недовголітніми.

У 1890-х роках проф. К. Студинський передрукував твори Метлинського та дві поеми М. М. Макаровського: обидві книжки розійшлися по Галичині та до Вкраїни не дійшли (принаймні, я їх не бачив ні в одній з відомих мені книгозбірень); поему Макаровського „Наталя або дві долі разом" видав у 1899 р. Б. Грінченко [1]).

У 1902 році Н. Франко почав при „Українсько-руський Видавничій Спільці"; видання „Текстів і пояснень вибраних творів української і инших літератур". Вийшло два випуски [2]). Но цих випусках, крім тексту творів, були ще досить просторі вступні та заключні статті та коментарії редактора [3]).

На жаль тільки, це видання з невідомих причин припинилося на другій книжці. На початку XX віку почала видавати львівська „Просвіта" „Руську письменність", книгозбірню Українських письменників за редакцією, Юліяна Романчука. Тут було надруковано твори І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, (т. I), Т. Квітки-Основ'яненка (т. II), М. Шашкевича, Я. Головацького, Л. Устіяновича, А. Могильницького (т. III), А. Метлинського, М. Костомарова (т. IV), Т. Шевченка (т. V), П. Куліша (т. VI в 6 кн.). Нарешті, вже після революції 1971 року у Харкові видавництво „Рух" передрукувало твори Я. Щоголіва та П. Кореницького. Тут я згадав лишень ті видання, що можна назвати—хоч би приблизно—повними та авторитетними. Треба взагалі сказати, що до повноти та авторитетности видань українських письменників, то їх розуміють дуже своєрідно. В цьому нас може переконати кілька прикладів.

За найкраще видання творів Котляревського вважають—та цілком вірно—видання під редакцією С. О. Єфремова [4]); але й тут що до правильности тексту, то також иноді виникають сумніви. Звернемося хоч би до „Наталки-Полтавки". Як відомо, за первотвір при передруку цієї п'єси треба вважати перше видання Срезневського, зро-

---

1) Наталя або дві долі разом поема М. Макаровського. Вид. Б. Грінченка. Чернигів. 1899, стор. 35.

2) Лев. Боровиковський. Маруся, українська балада. У Львові, 1902, стр. 42—II. Осип Бодянський. Наські українські казки, запорожця, Ісьва Материнки, у Львові, 1903, стор. 88.

3) У першій книжці видруковано його статтю «Дещо про Марусю Л. Боровиковського та її основу», у другій—Осип Бодянський «перше видання наських українських казок Бодянського», «Національний кольорит у казках Бодянського».

4) Твори Івана Котляревського. Вид. друге, під редакцією, з переднім словом та приміткамн Сергія Єфремова. Київ, 1918, стр. 170.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

блене по рукопису автора [1]). Однак у „Єфремовському" виданні ми зустрічаємо багато таких варіянтів, що до них треба поставити питання про їхнє походження.

Срезневський.	Єфремов.
Гомін, гомін, гомін, гомін по діброві.	Гомін, гомін по діброві
Туман поле покриває,—мати сина виганяє	Туман поле покриває
Іди, сину, іди сину; пріч од мене!	Мати сина, мати сина
Нехай тебе орда візьме! Нехай тебе орда візьме і т. д.	Мати сина проганяє
	„Іди, сину, іди, сину.
	Іди, сину, пріч від мене!
	Нехай тебе, нехай тебе,
	Нехай тебе орда візьме!

Або у Срезневського надруковано:

Сівши над водою, проклинає долю,

а у Єфремова— .

Тай сів над водою, проклинає долю.

І таких прикладів можна б навести немало. По де-яких місцях можна бачити редакторський недогляд—пропущено слово або навіть по кілька слів, наприклад:

... а пан, котрий жениться на простій дівці, чи буде їй вірно любити, чи буде їй щирим другом до смерти? (Срезн., 37).	а пан, котрий жениться на простій дівці, чи буде їй щирим другом до смерти? (Єфр., 107).

Крім того, редакторська сваволя виявилася також в заміні російських ремарок автора українськими, але за останнє, однак, нема чого обвинувачувати редактора, тому, що це видання призначено для широких кол читачів, хоч, з другого боку, повідомити про це читача все-таки треба б було.

Ще цікавіше стан з „Кобзарем". Не буду тут зупинятися докладно на історії тексту книжки,—про це гадаю росповідати в спеціяльній розвідці; вкажу тільки на кілька фактів. Як відомо, за найбільш авторитетне вважають видання „Кобзаря" під редакцією В. Доманицького. З 1907 до 1921 р. вийшло не менше 16 його видань, що розійшлися навіть по самих далеких кутках України. Тільки почасті з ним конкурують видання Ів. Франка (2 т., Львів, 1910—1911) Юл. Романчука (2 т., Львів, 1907), та Богдана Лепкого (3 т. 1918—1921).

Але, текст, запропонований В. Доманицьким, далеко не може нас тепер задовольнити.

[1]) Наталка Полтавка. Малороссийская опера И. П. Котляревского, 1838. Харьков. Авторові цих рядків пощастило відшукати (в книгозбірні Харківського ун-ту) автограф п'єси, звичайно, не відомий С. О. Єфремову.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Звичайна праця редактора в подібних випадках полягає в тому, щоб встановити текст творів поета. Шевченко писав багато, багато виправляв свої вірші навіть після того, як вони були вже надруковані; більшість творів його лишилась у кількох рукописних та друкованих редакціях. Крім цілком літературних завдань, крім того, що йому треба було виробляти форму твору, поліпшувати стиль та мову, йому ще доводилося боротися і з давнішніми перешкодами: і, звичайно, в першу чергу з цензурою. Кількість редакцій де-яких творів збільшують ще сучасні копії з них, иноді виправлені рукою поета, або що на них з тих чи инших причин, треба звернути увагу. Тому встановити основний текст та більш-менш важливі варіянти є роботою дуже важкою. Для неї потрібно мати багато відомостей про життя поета та людей, близьких до нього, а також мати великий критичний такт та розбірливість.

Попередню працю по збиранню варіянтів проробив Доманицький чудесно: його „критичний розслід над текстом „Кобзаря" зробив добу в справі вивчення Шевченка, виявив багато нових сторінок поета, виправив багато помилок та недоглядів, що переходили незвичайно постійно з виддання до виданя, та дав коштовний матеріял для вивчення Шевченка.

Але використати до-ладу зібраний матеріял Доманицькому не пощастило: замість того, щоб встановити пізнішу, найбільш авторитетну редакцію, він вживав, як правило контамінацію текстів — з'єднання ріжних редакцій в одну — як це часто роблять при виданні пам'ятників стародавньої літератури, але що до нової літератури, де і без того можливо встановити правильний текст, цього, власне, робити неслід.

Наведу приклади.

За основний текст „Лілеї" Доманицький вважає як і другі редактори „Кобзаря" — текст ркп „Б" — книжечку, в яку Шевченко переписав свої „невольницькі" вірші у Нижньому та записував туди й пізніше до 1861 р. Рядків 19—21, однак, у цьому автографі не знаходимо, як не знаходимо й по других автографах; їх Доманицький позичив з ранньої редакції цього віршу та „нічтоже сумняшася" включив у свій основний текст, в редакцію пізнішу, цеб-то включив туди те, що було вже виключено самим поетом. Цікаві мотиви цієї контамінації: „В Черниг. автографі вставка дуже гарна, якої піде нема і яку варт би взяти до „Кобзаря"[1]). Заход, звичайно, не науковий. Але, крім того, три ці вірші, хоч може й гарні самі по собі (про це нема чого говорити!), але вони тут не до-ладу, бо затримують дію, чому, напевне, їх і викреслив потім поет.

Я не закінчив ще праці над виробкою тексту „Кобзаря", але вже те, що я досі зробив, примушує мене гадати, що в тексті „Коб-

[1]) Критичн. розслід. 145, курсив мій.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

заря", який проредагував Доманицький, доведеться зробити не одну сотню ріжних змін. Щоб не зупинятися у цій своїй статті занадто багато, прошу звернутися всіх, хто цікавиться цим питанням, до моєї ближчої спеціяльної праці. Тут лишень зазначу, що навіть найпопулярніші Шевченківські твори, як то „Заповіт", і ті мають багато змін.

На перший погляд, дуже просто відбулася справа з виданням творів А. Л. Метлинського; здавалося, треба тільки передрукувати, його „Думки і пісні та ще де-що" (Харків, 1839). І К. Студинський і Юл. Романчук так і зробили, бо не знали, або не бажали знати, що де-які з своїх творів Метлинський потім передрукував (в „Южно-Русском Зборнике", Харків, 1848) з дуже великими змінами. І так скрізь. Не можна, здається, відшукати ні одного видання творів українських письменників, по яких би не було помилок та жахливих недоглядів. Я вище вказав на найважливіші хиби тексту—але хіба—не жахливо, що досі до кожного видання „Кобзаря" додають „Життя Тараса Шевченка"(яке склав В. Доманицький), що починається славнозвісним реченням: „Тарас Шевченко був роду простого, мужицького;" хіба не жахливо, що й досі нема в нас до Кобзаря хоч би коротенького коментарія, який би значно допоміг краще розуміти його? „Ми ледащі та байдужі" і ледащі до того, що ми навіть нічого й не робимо, щоб відшукати якийсь вихід з тієї рутини, в якій ми опинилися. Видавництво „Рух," що у 1918 році видрукувало перепечатку „Кобзаря" у передмові заявило, що видає тепер „народне" видання та має на увазі виготувати поволі за допомогою фаховців видання „академичне". І ось такий погляд на ріжницю двох типів видань панує серед громадянства. Читачі знають „збірки творів" — „наукові," „академичні" (ми б сказали „критичні")—для фаховців та популярні—для звичайної маси читачів та для школи. Перше повинно містити в с і твори цього автора (повинно бути повним!) та всі відомості та матеріяли, потрібні для того, щоб їх зрозуміти; друге повинно давати тільки те, що „не втратило культурно-освітньої ваги для біжучого часу," це б то, инакше кажучи, повинні містити лишень найбільш в и д а т н і твори письменника.

Для таких читачів—говорять—не потрібно (чи тому що не цікаві?) багато віршів—посланій Гулака—Артемовського; іх задовольнять десятки других відомих його віршів, які передруковують по усіх хрестоматіях.

Але, дуже важко говорити про те, що підокласти читачам. Можна зазначити, що життя за кордоном (а надто в Німеччині) та останніми часами в Росії, виробило третій тип „збірок творів" — повне видання з коментаріями, розраховане саме на школу та на саме широке громадянство, взагалі розраховане на те, щоб викликати у нас серіозні історико-літературні інтереси, замінити легковажне читання глибоким вивченням, при якому кожен письменник в цілому одержить своє

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

освітлення. Кожна хоч трохи культурна родина в Німеччині має в себе повне видання творів Гете та Шіллера: широко росповсюджена Киршнерова „Deutsche Nationallitteratur", де у 220 томах зібрані всі найкращі пам'ятки німецької літератури з початку письменности до смерти Гете з чудовими вступними статтями, примітками та критично перевіреними текстами, над якими працювали видатні німецькі вчені. Російська школа та російське суспільство мають видання творів Пушкина, Крилова, Лермонтова, Нікітина, Аксакова й др., вид. т-вом „Просвещение;" за останні десять років з'явилося 11 випусків Академичної бібліотеки російських письменників, що має на меті дати видання творів письменників класиків і наукове і придатне для користування широкої маси читачів і таке, щоб воно відповідало вимогам науки та школи". На Україні, крім зазначеного вже „Єфремовського видання творів І. П. Котляревського, нічого вказати не можна.

Всі перелічені вище видання беруть з наукового матеріялу все те, що має дійсно культурно-освітню вагу та цікавість для широких кол суспільства, серед якого до речи сказати—історико-літературні інтереси за останній час знову прокинулися в великій мірі.

Ще не так давно і письменників і їхні твори росподіляли, так би мовити, по рангах. Гадали, що звичайнісінький читач може цікавитися тільки великими творами великих письменників (пор. той канон, про який я писав трохи раніше) тому до популярних видань не залічували, наприклад, ранніх творів, варіянтів, всього того, що виявляє нам еволюцію творчости поета, що вводить нас до „лабораторії генія," що утворює історичне розуміння фактів; все полягало в досить блідому естетичному милуванні. Тому, наприклад ми не знаємо багатьох рядків Шевченка, иноді навіть цілих уривків, які б дали читачеві—коли б навіть говорити тільки про естетичний підхід до творів—„нову насолоду, нову радість ознайомлення з силою нових невідомих їм римів, ритмів, образів, оборотів мови й т. и. „(Пав Зайцев)." Чи знає хто з звичайних читачів, що славнозвісний „Чернець" мав у первісній редакції продовження з цілих 36 рядків, в яких іде мова про смерть Палія, де поет гостро нарікає на ващадків за те, що вони забули свого героя? „Чи не цікаві такі рядки, як от вкладені Шевченком в уста Гуса слова:

„Огнем збужу їх, напою,
Напою і нагодую
Голодних кровію
Царів неситих...

Такі типові для революціонера Шевченка і цілком неможливі в устах Гуса, коли триматися історичної правди. Це зрозумів і Шевченко і викреслив їх, але для розуміння процесу творчости і змислу самого

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

твору—який це цікавий і важний уступ. А таких прикладів можна навести десятки [1]).

За короткий час, на щастя, відбулося багато змін: самий рівень історичного розуміння суспільства значно підвищився і, коли ще недавно в школі—початковій та середній знайомство з рідним письменством обмежувалося хрестоматією та підручниками, то тепер поступовий педагог вважає за основу всього навчання „безпосереднє знайомство з художнім твором „та заявляє", що давати частину творів—це таке ж злочинство, по слову одного письменника, як знайомити глядачів з картиною славного мистця частково, одтуляючи потроху ту скатертину, що нею завішено картину" [2]). Очевидно, думка, висловлена в наведених рядках, знайшла свій відбиток і в Росії; принаймні, названі коментовані видання „Просвещения," „Брокгауза та Ефрона," „Російської Академії Наук" та др., за короткий час ширилися, передруковувалися 2-ми та 3-ми виданнями (академичний Кольцов, академичний Лєрмонтов) та все-таки швидко зникали з продажу. Попит на них багато перевищував пропозицію.

Треба кінчати статтю. Не дивлячись на де-яку роскиданість матеріялу та хаотичність викладу, думка її, гадаю, ясна.

Я гадаю: до других негайних завдань, які що-хвилі стають на часі, повинні ми рахувати також постачання масам творів рідньої—української—літератури. Але не так, як раніше. Нові видання повинні бути й „академичними;" час вже не ж а х а т и с я цього слова, робити з нього якесь страховисько: існує ж і соціялістична академія Видання повинні містити, крім критично перевіреного тексту у с і х відомих творів письменника, найбільш важливі варіянти до них, потрібні вступні статті, коментарії та примітки.

Не треба жахатися всіх цих страшних слів та продовжувати творити старе, посилаючись на важкі друкарські умови та инші: „новини," про які я роспов ідаю, збільшать усі витрати на 15—20%, користи ж з них буде 100%, коли ще не більше.

І як би було бажано, щоб і спеціяльні державні органи—Всевидат та Наркомос та приватні видавництва, що народжуються тепер, звернули увагу на оцю незасипану безодню в справі народньої освіти, та приклали всі сили для того, щоб засипати цю безодню.

Я не хочу додавати до своєї статті „плану видавництва," бо знаю добре, що писати ці плани значно легше, ніж їх виконувати. Скажу коротко: передруковувати треба все, бо нічого нема.

І. Айзеншток.

---

[1]) Пав. Зайцев. Два „Кобзарі"—Книгарь 1919 ч. 19, ст. 1163—1164.
[2]) Ол. Дорошкевич. Українська література в школі (спроба методики) Київ 1921 ст. 41.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

[027-1]

Ріжні типи бібліотек та їхнє місце у бібліотечній мережі.

Жадної околиці жадного міста, жадного найвідлеглішого села, жадної людини не лишити без книжки—в цьому полягає найперше завдання сучасної бібліотеки. Вона не чекає читача,—вона шукає його, вона сама йде на зустріч йому і не лише заспокоює попит на книжку, але й викликає його.

Існує багато методів що-до поширення і популяризації книжки, але найважливішим і найдоцільнішим є уважний розподіл бібліотек, наближення їх до читача, розташування їх за таким планом, щоби вони могли обслуговувати максимальну частину населення. В такий спосіб, насамперед треба утворити певну бібліотечну мережу.

Здебільшого найчисленніша частина читачів мешкає поблиз бібліотеки: у місті—приблизно за 1-2 кілометри від неї. Лише найзавзятіші книголюби, що надто гостро відчувають потребу в книзі, ладні йти по ню до бібліотеки за 5—6 кілометрів, звичайно, за для села норма цілком инша. Тамечки користуються книжкою мешканці того села, де міститься бібліотека і лише инколи приходять читачі і инших сел за 10—12 кілометрів.

Добре збудована бібліотечна мережа повинна відповідати вищезазначеним обставинам. Для вигоди читачів помешкання бібліотеки мусить бути в такому місці, щоб до нього нікому не доводилося далеко йти. Книгу треба наблизити до читача і в такий спосіб, жадна околиця, жадне село не повинні лишитися без бібліотеки. Досягти цього можна лише в спосіб організації достатньої кількости книгозбірень. Але, з другого боку, за-для рівномірного обслуговування всенької людности—треба уникати зайвого роспорошення сил: жадної бібліотеки по-над потребу. Ліпше збільшити кількість книжок в низці існуючих бібліотек, аніж закласти на терені одного невеличкого району, дві нові бібліотеки, з них кожна працюватиме в половинному розмірі.

Отже, бібліотечна мережа будується на радіусному грунті. Та територія (губерня, повіт і волость), що ми хочемо обслуговувати книжками, ділиться на рівні округи. Звичайно, дуже важко встановити якою повинна бути завбільшки кожна з цих округ, бо завжди це залежить від цілої низки місцевих умовин: щільність населення, його культурність, економичний добробут, то-що. Все це мінить попит на книжку і це—все треба брати під увагу при виробці плану бібліотечної мережі.

Однак на практиці теж геометрично точне планування є цілком неможливим. Може статися таке, що один з районів буде залюднено дуже мало і

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

наближується вже до бібліотеки академичної і відріжняється від неї лише ним, що вона не нагромаджує уніків і коштових в коло діяльности першої тбібліотеки ввійде, наприклад, три чотирі селі і її не буде цілковито скористано, тоді як другій бібліотеці доведеться обслуговувати занадто велику кількість читачів і вона не зможе задовольнити попиту. Тому треба насамперед брати під увагу щільність населення і, але не додержуватися непохитно геометричної точности планової мережі. Відтак, наколи в осередкові району стоїть якесь невеличке село, то заклавши там бібліотеку, ми змусимо читачів приходити туди спеціяльно по книжки. І цілком зрозуміло, що ми значно збільшимо попит і полегшимо користування книжкою, наколи закладемо бібліотеку в такому селі, що хоча й не буде геометричним осередком району, але є центром адміністративним чи економичним. Тому бібліотеку треба росташовувати в такому пунктові району, куди тягне місцеве поселення або тому, що там є великий ринок, або значна кількість шкіл чи низка місцевих адміністративних установ.

До того в жадному разі не можна будувати мережі з рівноцінних бібліотек. Район з культурнішим населенням, з більшою кількістю навчальних закладів повинен одержати і поважнішу бібліотеку. Характер праці людности місцевої, національний склад її—все це впливає на склад бібліотеки. Харківське Губернське Земство зробило спробу збудувати свою мережу з низки рівноцінних бібліотек в спосіб пристосування бібліотечної мережі до мережі шкільної. До того бібліотеки закладалися не порайонно, а в кожному пунктові, де була школа. Хиби цієї системи виявилися в незабарі, бо з двох таких бібліотек одна могла задовольняти людність чи навіть бути за-для неї занадто важкою, а що ж до другої, то вона остаточно не відповідала потребам і вимогам місцевої людности. Для того довелося перейти до районізування мережі з бібліотек неоднакової якости.

Раніше, аніж перейти до розгляду питання що до того, з яких бібліотек повинна складатися мережа—спробуємо з'аналізувати всі типи існуючих бібліотек.

Насамперед ми можемо поділити їх на групи в залежності від тої мети, що вони переслідують: бібліотеки, що прагнуть нагромадження книжок, і бібліотеки, що мають за своє найперше завдання цілковите скористання книги.

Бібліотеки, що прагнуть нагромадження книжок є так звані академичні бібліотеки. До них належать найбільші бібліотеки світу: 1) Паризька Національна бібліотека; 2) Бібліотека Британського Музею; 3) Державна Публична бібліотека в Петербурзі; 4) Бібліотека Конгреса в Сполучених Штатах та багато инших. Ці бібліотеки, окрім нагромадження всіх будь-коли виданих книжок—збирають також все, що торкається історії даної країни, її народу, його літератури, то-що. До таких бібліотек належить Українська Всенародня (Національна) Бібліотека у Київі.

Завдяки вищенаведеним функціям ці бібліотеки дуже обмежують коло своїх читачів в спосіб точного визначення його, як напр. в Італії, особливими засадами. Видача книжок до дому трапляється дуже рідко, лише у виключних випадках за особливою запорукою чи під заставу.

Цілком инший характер мають бібліотеки, що прагнуть до всебічного використання книжки. Тута на першому місці стоїть справа поширення, а не нагромадження. Бібліотеки цього типу вперше повстали в Англії і Америці наприкінці XVII століття і одразу ж набрали загально-освітніх форм. Вони дуже хутко переживали, а инколи і зовсім обминали стадію замкнутости, коли користання книжок дозволялося лише членам певної корпорації, що на власні кошти закладала бібліотеку, і майже одразу робилися загально-приступними.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Що ж до нагромадження книжок—ці бібліотеки не збирали всіх творів друку не зважаючи на їхні якості: вони обмежувалися лише найкоштовнішими творами людської думки. Одночасно з цим вони прагнули до обслуговування не тільки фаховців-вчених, але й звичайного „рядового" читача. Тому їм не бракувало щиро-наукових, поважних праць, що були б уявляли з себе певну цінність лише за-для вузьких фаховців.

З огляду на те, що загально-освітні бібліотеки одразу ж роспочали інтенсивну працю в справі задоволення попиту на книжки—цілком природне, що вони повинні були вжити всіх заходів до знищення всіляких припон, щоби дати змогу найширшому колові читачів користуватися книжковими багатствами цих бібліотек. В цьому відношенні вони зробили так багато, що, наприкл., в Америці, а за останніх часів і на Вкраїні, встановлено даремне користування книжками і скасовані всілякі грошові застави, щоби не обтяжувати ними бідніших читачів.

Але, наколи, поруч, із задоволенням попиту бібліотека взяла на себе і справу утворення цього попиту—вона змушена була вжити ріжних метод пропаганди книжки, і в такий спосіб набрати форм культурно-освітнього закладу. З цього менту на її обов'язок полягло не лише нагромадження та поширення книжок, а також і найдоцільніше використання їх та виховання читачів. Саме з таких загально-освітніх бібліотек складається бібліотечна мережа. Тип бібліотеки загально-освітньої не є чимсь певним і гаразд встановленим і його також можна поділити на де-кілька градацій. Межи них вже не існує принципової ріжниці і відзнакою кожної з них є лише одне: оскільки завдання поширення книжок переважає завдання нагромадження їхнього. Відповідно до цього міниться і якосний та кількосний склад бібліотеки. Цілком зрозумілим є що бібліотека, ставляючи над усе справу поширення книжок, не зуміє нагромадити великої кількости їх, бо не в цьому полягає її головне завдання. Мимо того, роля бібліотеки, яко культурно-освітнього осередку в справі поширення книжок, набирає надто великого значіння там, де праця провадиться по-між не дуже освіче нимколом читачів, бо більш-менш освічений читач вже знає книжку, виявив свою літературну вподобу і здебільшого вміє відшукати й вибрати потрібну йому книжку. Але малоосвічений читач не має певної вподоби і вимог що до книжки. Для того бібліотека при вдалій постановці справи може провадити успішну працю з невеличкою кількістю книжок. Навпаки, з боку освіченого читача, книгозбірня зустрічає цілком певні вимоги і, щоби задовольнити їх повинна мати в своїому роспорядженні значний книжковий фонд. В такий спосіб виправдується твердження, що разом зі зростанням діяльности бібліотеки в галузі поширення книжок зменшуються кількосно запаси її і виникає потреба в упрощенні та популяризації книжок в якосному відношенні.

Далі ми можемо відзначити чотирі ступні загально-освітньої бібліотеки, що відріжняються один від одного як якосним—так і кількосним складом книжок, рівно ж і складом читачів, що їх вони обслуговують. Саме з цих чотирьох ступнів повинна буги збудована бібліотечна мережа. Для того розглядатимемо кожний ступінь з боку обслуговування ним певної території також.

Найвищим ступнем бібліотечної мережі є окружна центральна бібліотека за-для району з 2—4 мільйонами людности (байдуже чи назвемо ми районом нашу губерню, чи графство Сполучених Штатів Північної Америки, чи французьку провінцію). Таку бібліотеку ростановують в головному адміністративному осередкові району, і вона обслуговує яко рядових читачів—так і місцеві наукові сили. Істотно ця бібліотека наближується вже до бібліотеки академичної і відріжняється від

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

неї лише тим, що вона не нагромаджує уніків і коштових рукописів, рідких давніх книжок, то-що, що їх вона передає бібліотеці академичній, а також тим, що наколи вона не видає книжок за-для користування на довгий час, то в кожному разі в складі її читачів може бути кожний громадянин, аби він мав відповідне до цього бажання.

Другим ступнем є бібліотека, що обслуговує район з 200—400 тисяч людности. (На Вкраїні—повітова, в Сполучених Штатах—Центральна бібліотека громади). За-для міста ця норма зменшується до 30—40 тисяч, і в таких випадках бібліотека є центральною мійською. Така бібліотека, маючи спеціяльний науково-педагогичний відділ, повинна задовольняти всіх діячів освіти цього району, слухачів вищих шкіл, осіб вільного фаху—лікарів, інженерів, то-що, котрі не займаються поважною спеціяльно-науковою працею в царині свого фаху.

Третій ступінь то є бібліотека, що обслуговує район 15—20 кілометрів радіусом за для сільських місцевостів і 30—40 тисячами людности чи невеликий район міста. Коли за-для перших двох ступнів бажано задовольнити по змозі середнього і навіть нижче середнього читачів, то за-для бібліотеки 3-го ступня то є конечною потребою, бо воно має за своє завдання насамперед задоволення читача з нижчою чи хатньою освітою. Певно, це не означає, що вона мусить обмежуватися лише найпопулярнішою літературою: в ній повинна знайти матеріял до читання і людина з середньою й навіть вищою освітою, але в жадному разі такий читач не може вимагати від неї суто-наукових книжок зі свого вузького фаху.

До третього ж ступня ми можемо застосувати ще й сільські бібліотеки, що не мають районного (за для України—волосного) значіння і обслуговують лише одне село з 3—5 тисячами людности, коли існує більш-менш значний попит на книжку.

Як що бібліотеку першого і, надто, другого ступнів не можуть не мати певного місцевого колориту відповідно до національних, економичних і побутових відзнак своєї округи, то, ще в більшій мірі це стосується до бібліотеки районної (волосної) тоб-то до третього ступня. Книгозбірня хліборобського району дуже відріжняється від бібліотеки фабричного району, мійська, від сільської й т. и. Найбільш відповідають місцевим умовинам, маючи найпопулярніші книжки—бібліотека 3-го ступня, звичайно, легше може привадити нових читачів з малоосвічених верств. Через це саме проблема нагромадження відсувається за-для неї на другий план і великої ваги набирає проблема поширення книжок. В звязку з цим перед бібліотекою третього ступня з особливою настирливістю повстає завдання культурно-освітньої праці агітації та пропаганди книжки й виховання читача.

Три вищезазначені ступні загальноосвітніх бібліотек мають межи себе щось спільного, а саме: всі вони звязані місцем, всі вони суть бібліотеки стаціонарні, всі вони можуть впливати на читача закликом і наближенням його до себе. Але йти назустріч читачеві в дослівному розумінні цього, наближуватися до нього вони не можуть. [1]) В цьому відношенні слід цілком окремо поставити пересувну бібліотеку, що в ній досягнув найвищої форми пристосування принціп поширення книжки. Ці бібліотеки становлять останній четвертий ступінь мережі загальноосвітніх бібліотек.

Існує де-кілька систем оргавізації пересувних бібліотек: иноді їх комплектують з загально-книжкових запасів районної бібліотеки, иноді вони мають власний книжковий фонд, що його зосереджують по районних та цент-

[1]) Проте, стаціонарні бібліотеки Америки досягають цього в спосіб надсилання книжок читачеві до його помешкання; призначені певним категоріям читачів (лікарям, учителям, то-що).

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ральних (повітових, мійських, то-що) базах. Инколи вони уявляють з себе мандрівні бібліотеки, що по черзі відвідують всі підлеглі їм пункти або бувають звязані з певним місцем (напр. завод, хутір, школа), але мають мінливий книжковий фонд.

Справу нагромадження книжок в цих бібліотеках доведено до мінімуму, але справа поширення досягає до надзвичайних розмірів і набуває найріжноманітніших форм. І ці два моменти є найголовнішими відзнаками, властивими всім пересувним бібліотекам. Кожна з цих останніх оперує з найнезначнішим фоном. За-для неї цілком доволі 100 -150 книжок, иноді буває й цього забагато. Певно, що з такою невеличкою кількістю книжок, пристосованих до потреб найнепідготованіших читачів—пересувна бібліотека не потребує будь-яких рідких, коштовних (в матеріяльному розумінні цього слова), також поважних наукових книжок і складається переважно з найліпших ідейних художніх творів людської думки та з популярно-наукової літератури.

Проте справа поширення книжки висувається тута на перший план. Найріжноманітніші методи агітації та пропаганди книжкової полегшуються ще надзвичайною близкістю бібліотеки до читача. Це наближення книжки до читача сягає до того, що бібліотека не лише функціонує, напр., на заводі під час і на місці праці, але, навіть, постачає книжки читачам на помешкання.

Звичайно, наш розподіл бібліотек на академичні та загальноосвітні, а відтак загальноосвітніх і собі на чотирі ступні—не завжди є цілком певним і точно обмеженим: адже-ж дуже важко відмежувати академичну бібліотеку від найбільшої загальноосвітньої бібліотеки першого ступня; три перші ступні загальноосвітніх бібліотек також не завжди легко поділити на певні градації і нарешті і пересувна бібліотека иноді дуже мало ріжниться від невеличкої бібліотеки третього ступня. А в тім, саме такий поділ бібліотекми, вважаємо за найвлучніший, бо він найліпше за будь-який инший відповідає тим формам бібліотек, що ми зустрічаємо в бібліотечній мережі.

Рівнобіжно з мережею загальноосвітніх бібліотек за-для дорослих—утворюється мережа бібліотек дитячих. Тут вже важко позначити більш чи менш певні поділи що до степеві труднощів. Всі вони приблизно рівноцінні і головна відзнака їх полягає в пристосованні до місцевих умовин. Певно, що мійська бібліотека і в цьому разі повинна мати більшу кількість коштовних книжок, бо цього вимагає культурний рівень її читачів. Але такої великої ріжниці, як поміж бібліотеками другого і третього ступня, тута вже не буде. З дитячих бібліотек складається і пересувна мережа також, що повинна цілком, чи майже цілком, збігатися з мережею шкільних та дошкільних закладів.

Нарешті, щоби скінчити наш огляд типів бібліотек—відзначимо ще одну категорію їх, що не посідає певного місця в мережі. То суть бібліотеки с п е ц і я л ь н і. Їх, звичайно, закладають при якихсь підприємствах чи установах і вони мають підсобне значіння в праці даної інституції. Відповідно до цього їх комплектують виключно з книжок певного фаху, покажчиків, справочників, підручників, потрібних за-для біжучої роботи. Завдяки тому, що такі бібліотеки неможливо цілковито погодити з мережею бібліотечною—вони не увіходять в склад її і залежать від промислових підприємств, наукових та адміністративних закладів, то-що. Таким чином користуватися ними можуть лише ті особи, що працюють в даному підприємстві.

До спеціяльних (фахових) бібліотек треба застосувати ш к і л ь н і бібліотеки також. Вони складаються виключно з підручників потрібних за-для даної школи. Художню літературу включають в них лише остільки, оскільки це є потрібним за-для студій з курсу літератури.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Нарешті за-для педагогичного персоналу вони мають де-які книжки з методики навчання, з педагогіки, то-що. Що ж до літератури, як такої, учні й вчителі дістають її або з пересувної бібліотеки, що надсилає свій комплект до даної школи, або з місцевої стаціонарної бібліотеки.

Щоби уникнути будь яких непорозумінь, зазначу, що бібліотеки шкільні не треба плутати з бібліотеками пришкільними. Останні складаються з книжок загальноосвітнього характеру і обслуговують не лише учнів, але й місцеву людність. Проціпь така система ніде не дала добрих наслідків, бо пришкільні бібліотеки не могли задовольнити дорослих читачів: мережа їх, що збігалася з мережею шкільною, потребувала за-для доброї постановки справи величезних коштів. Їх не було. І силою цього та багатьох инших обставин пришкільні бібліотеки не змогли розвинути своєї діяльности до бажаних розмірів і, кінець-кінцем, їхне місце запосіли загальноосвітні бібліотеки. Тому за пришкільні бібліотеки тепер можна говорити лише яко за один з етапів в розвиткові бібліотечної справи.

Цим можна закінчити огляд ріжних типів бібліотек. Що ж до питання, яке місце посідає кожний з них в бібліотечній мережі—то за-для освітлення його, нам доведеться балакати майже виключно про чотирі ступні загальноосвітньої бібліотеки, бо з них, власне кажучи, складається всенька мережа.

Насамперед розглянемо ту схему, що після неї збудовано бібліотечну мережу Сполучених Штатів Північної Америки. Її ми розглядатимемо яко приклад децентралізованої мережі, що в більшій частині своїй повстала з приватної ініціятиви. Цю американську схему ми вважаємо за найліпшу, бо, здається, ніде бібліотечна справа не досягла такого росквіту як в Америці.

З ініціятиви Громадської Ради чи, навіть, просто гуртка з 50-х осіб—Громаду обкладають бібліотечним податком. На ці саме кошти закладають бібліотеку, що повинна обслуговувати цю Громаду, тоб-то одне місто (такі бібліотеки виникли насамперед по мійських громадах). Цей порядок відкриття бібліотек ствержено і законодавчим актом.

Доки бібліотеки організовували мійські громади—вони могли існувати на ті кошти, що вони мали з податку бібліотечного і це їх вповні задовольняло. Але пізніше, коли й сільські громади зробили спробу що до запровадження в життя такого самого податку—виявилося, що вони не можуть закласти в себе потрібної бібліотеки, бо не мають достатніх коштів. Тоді на допомогу їм з'явилися вищі адміністративні одиниці—графства. Кожне з них організовувало в себе центральну окружну бібліотеку, що її ми можемо застосувати до першого ступня після принятої нами градації. Відтак вже у кожному щільнозалюдненому пунктові графства закладають бібліотеку другого чи третього ступня і, нарешті, повстають пересувні бібліотеки, що постачають книжки селянству.

Надто добру бібліотечну мережу має штат Каліфорнія згідно з законом 1909 року. Там всі бібліотеки кожного графства вельми щільно сполучені в едину мережу і уявляють з себе наче-б-то філії єдиної загальноосвітньої бібліотеки. Об'єднання полягає в тім, що кожний орган нижчого ступня має змогу одержувати всі потрібні читачеві книжки з найближчого вищого органу. Загальна схема організації має такий вигляд і кожне графство має свою центральну бібліотеку, низку філій по великих пунктах графства і, нарешті безліч станцій за-для обслуговування сел. Найменш залюдненим пунктам книжки постачають пересувні бібліотеки. Тута маємо вже всі ті чотирі ступня що їх ми позначили вище. Мережа пересувних бібліотек щільно сполучена з мережею стаціонарною. Кожна стаціонарна книгозбірня має пересувну, що ставлять книжки зі спеціяльно відокремленого фонду чи з загальних запасів

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

бібліотеки. Але навіть і в останньому випадкові діяльність обох відділів—сталого і пересувного—об'єднана в особі одного завідувателя чи колегії. Втакий спосіб бібліотека досягає і контакта в праці обох відділів, і планомірности що-до обслуговування певної території.

Такий саме контакт встановлюється межи дитячим відділом і відділом за-для дорослих. Дитяча філія закладається при кожній бібліотеці, звичайно, зі спеціяльним підбором книжок. Здебільшого вона працює, навіть, в окремому помешканні, але завжди буває щільно сполучена з головною бібліотекою в адміністративному та організаційному відношенні.

В такий спосіб всі градації сполучені в єдину загальноосвітаю бібліотеку.

Нарешті, кожний штат має свою державну бібліотеку; де-які з них досягають чималих розмірів, напр. у штаті Нью-Йорк до 400.000 томів. Лишаючись бібліотеками державними, вони одночасно з цим є переходовою формою до бібліотек першого ступня, бо зостаються загальноприступними. Вони мають також свої філії, що уявляють з себе бібліотеки иноді другого, иноді третього ступня. З огляду на те, що ці бібліотеки звертають велику увагу на село—вони відокремлюють спеціяльний книжковий фонд за-для пересувних бібліотек. Центральною бібліотекою за-для всіх сполучених Штатів є бібліотека Конгреса у Вашингтоні, що уявляє з себе щирий тип державної бібліотеки. Держава ж утримує і низку спеціяльних академичних бібліотек при міністерстві.

Американське бібліотечне законодавство дає цілковиту волю акцій кожній громаді в розумінні прийняття чи неприйняття бібліотечного податку і одночасно з цим лишає широкі можливості за-для прояви ініціятиви поодиноких бібліотек в справі об'єднання їх шляхом з'їздів, що дуже поширені в Америці, видання ріжних органів та організації ріжних товариств і асоціяцій, що до-речи, здебільшого бувають дуже життьоздатними, бо існування їх викликано вимогами самого життя.

Що-до загальноприступних бібліотек Росії—вони повстали по ріжних містах із приватної ініціятиви на початку XIX століття, але діяльність їх поширювалася дуже повільно. Лише по скасуванні кріпацтва, коли коло бібліотечної справи заходилися земства та инші громадські організації—діло трохи посунулося вперед. Насамперед були закладені пришкільні бібліотеки, що в незабарі зникли. Після цього губернські та повітові земства заходилися коло організації загальноосвітніх бібліотек, призначених спеціяльно за-для дорослих. Наприкінці XIX стол. кількість їх досягала вже до 3-х тисяч, але якосно вони мало змінилися. Це з'ясовується з одного боку браком коштів, з другого—всілякими законодавчими актами, що дуже обмежували діяльність бібліотек, надто, коли справа торкалася вибору книжок. Революція 1905 року відкинула чимало таких перешкід і лишила вільний шлях за-для бібліотечного будівництва. З того часу почалася організація бібліотечних мереж. Вже за першого десятиліття XX ст. по багатьох губерніях виникають ці мережі, що складаються з центральних повітових, низки районних і, нарешті, пересувних бібліотек. Так провадилася праця земськими самоврядуваннями по селах.

По містах справою організації бібліотек відали органи мійського самоврядування, „Общества Грамотности", то-що.

Революція 1917 року—мимо звільнення бібліотеки з-під „драконовського" законодавства—мала ще й те велике значіння, що закликала до бібліотечної праці такі міцні організації, як кооперативи та профспілки. Заходами цих організацій, а надто першими з них—бо вони мали в своєму роспоряд-

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

женні більші кошти—було закладено цілу низку добре налагоджених бібліотек і в такий спосіб дуже посунуто вперед все бібліотечне діло, особливо по селах.

Нарешті, по Жовтневій Революції, Перший Всеросійський З'їзд в справі Позашкільної Освіти, що відбувся в травні року 1919 у Москві висловивсь за об'єднання всеї бібліотечної праці в руках належних органів Віднаросів відповідно до загальної позашкільної роботи. Відповідно до цього було вироблено і план бібліотечної мережі, що повинна була збігатися з мережею инших установ позашкільної освіти.

Мережа будується з пересувних бібліотек за-для пунктів з 150—500 мешканцями. По залюдненіших селах закладаються стаціонарні бібліотеки з книжковим фондом в 1000 і більше томів. Ці бібліотеки уявляють з себе нижчу стадію бібліотек третього ступня. Далі організується мережа районних бібліотек, що вже цілком стосуються до 3-го ступня. Територія району має бути визначена що-разу окремо в залежності від місцевих умовин. Другий ступінь ставлять бібліотеки повітові, що об'єднують районні бібліотеки свойого повіту. Нарешті по губернських містах організується мережа губернських бібліотек першого ступня, що стоять на чолі мережі своєї губернії, об'єднують всі бібліотеки губернії і постачають їм книжки. Мійська мережа складається з низки районних бібліотек 3-го ступня з розрахунку однієї бібліотеки на 10.000 мешканців. По заводах з 50 робітниками і більше закладаються бібліотеки 4-го ступня. По повітових містах центром мійської мережі є повітова бібліотека, по губернських містах губернська бібліотека уявляє з себе одночасно і центральну мійську. Дитяча мережа збігається з мережею загальноосвітніх бібліотек за-для дорослих. Такий проект істотно не відріжняється від проектів, вироблених колись земствами.

На Вкраїні Державною бібліотекою є Українська Всенародня Національна бібліотека при Академії Наук у Київі, що нараховує (разом зі своєю філією у Винниці), до 1 міл. томів. Українська мережа загальноосвітніх бібліотек мало відріжняється від бібліотечної мережі Росії. Тут також встановлено цілковиту централізацію. Але слід відзначити один захід, вжитий в 1919 р. на Вкраїні, і лише пізніше—року 1921—позичений Росією захід, скерований до централізації всенького книжкового майна. Всі книжкові запаси України ставлять єдиний книжковий фонд, що має певну гнучкість і рухливість в тім розумінні, що кожну книжку з ліпшої бібліотеки, яко державну власність, може перекинути при потребі по всенькій території Республіки. В такий спосіб стає можливою книжкова заміна межи всіма бібліотеками.

В звязку з об'єднанням книжкового фонду—виникає централізація справи постачання книжок. Усі бібліотеки можуть діставати книжки лише через відповідні органи—колектори—що в них зосереджуються книжкові запаси.

Організація бібліотечної мережі на Вкраїні полегшується ще й тим, що її здебільшого доводиться будувати на вже існуючих бібліотеках. З початком революції в більшості сел повстали культурно-просвітні заклади—Просвіти—що мали за найголовніше завдання організацію хат-читалень. В наслідок цього сливе кожне село вже має свою бібліотеку. В такий спосіб справа організації мережі полягає в упорядкуванні бібліотек, збільшенні їхніх книжкових запасів, встановлення звязку межи ними та організації пересувних бібліотек. Цю працю провадять органи Наросвіти.

Яко зразок мережі в губернському маштабові, розглянемо бібліотечну мережу Київщини. Проект її вироблено губсекцією і затверджено Губерніяль-

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ною Нарадою бібліотечних робітників Київщини. Будування мережі базує з одного боку на вже існуючих бібліотеках, з другого—визначається потребами людности, тоб-то нові бібліотеки закладаються насамперед там, де зустрічається найбільший попит на книжку.

На чолі Губернської мережі стоїть центральна губернська бібліотека. На Київщині такою є бібліотека ім. Франка (був. „Публичная"), що нараховує по-над 100.000 томів. Вона має, окрім популярних—поважні наукові книжки, раритети, стародруки й тому повинна бути застосована до 1-го ступня. Одночасно з цим вона уявляє з себе і центральну мійську бібліотеку.

У Києві існує ще п'ять районних бібліотек другого ступня. Кожна з них обслуговує район з 80.000 мешканців (пересічно). Шість бібліотечних філій—так звані підрайонні бібліотеки—повинні бути застосовані до третього ступня. Прецінь, треба зазначити, що мережа Києву, збудована на раніш існувавших бібліотеках, не може бути визнаною за цілком добре роспланновану мережу. Вона лишає величезні райони по-за межами своєї діяльности тоді, як по де-яких инших районах зосереджено 2—3 бібліотеки на невеличкому терені.

Нарешті, за-для обслуговування поодиноких підприемств, установ, шкіл, то-що, функціонують бібліотеки четвертого ступня—пересувні. Вони централізовані в 5-х районних базах, їхня мережа збігається з мережею районних стаціонарних бібліотек. Центральна база об'єднує райбази, постачає їм книжки, інструктує, відбирає відчити від них, то-що. Кількість пересувних бібліотек у Києві сягає тепер до 130.

При кожній районній і підрайонній бібліотеці існує дитяча філія, при кожній районній—база дитячих пересувних бібліотек за-для обслуговування дитячих будинків, садків, шкіл, то-що.

Будова мережі на повітах Київщини в загальних рисах подібна до Київської мійської мережі. В повітовому місті закладається центральна повітова бібліотека другого ступня. При ній повинен бути добре налагоджений науково-педагогичний відділ, що був би міг обслуговувати учительський персонал повіту і допомогти йому в його праці. У кожному волосному селі організується волосна бібліотека (стаціонарна), що має обслуговувати всю свою волость. Вона складається переважно з популярних книжок, але включає також і поважні книжки, звичайно, не суто-наукові. То є бібліотека третього ступня. Яко філії її по де-яких найбільших селах волости також можуть бути організовані невеличкі стаціонарні бібліотеки.

Нарешті за-для обслуговування найменшзалюднених пунктів-хуторів, заводів,—а також поодиноких установ, просвіт, шкіл—утворюється мережа бібліотек четвертого ступня—пересувних. Вони зосереджуються в центральній повітовій базі у місті. Найдрібнішою одиницею є волосні бази по волосних селах, що дістають, з центральної повітової, готові комплекти книжок. Ці останні—Волбаза надсилає до найменших сел, своєї волости, де вони обслуговують місцеву людність.

За-для поширення дитячої книжки при центральній стаціонарній бібліотеці закладається дитячий відділ. Такі відділи існують при волосних бібліотеках також. Нарешті, і пересувні книгозбірні мають свій спеціяльний дитячий фонд, що його вони постачають школам, дитячим будинкам, то-що. Проте, не дивлячись на те, що відділи дитячий і за-для дорослих звязані територіяльно—завідування ними поділено межи двома особами. І кожний з цих відділів має окремий інструкторський апарат, окрему відчітність, то-що.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Взагалі по-між ними не існує такого щільного звязку, що ми спостерегаємо в Америці.

Що до повітового міста,—то воно прирівнюється до волосного району. Тоб-то при більш чи менш значних розмірах його закладається низка філій з повітовою бібліотекою в осередкові. Відтак утворюється база пересувних книгозбірень за-для обслуговування міста, вона постачає книжки околицям, підприємствам, установам, то-що.

Справа постачання книжок в губерніяльному маштабові зосереджується в губернському колекторові. Цей останній постачає книжки повітовим колекторам, а кожний з них—стаціонарним бібліотекам свойого повіту. Що дої пересувних бібліотек, то вони одержують потрібну їм літературу лише зі своєї центральної бази, що всі книжки отримує з колектора. Вона склада з них комплекти і надсилає їх до волосних баз, а ці останні передають їх на село.

Організацією пересувних бібліотек в Америці і на Вкраїні. Там, в Америці, як ми вже зазначали, кожна стаціонарна бібліотека має свою пересувну, що комплектується, здебільшого, з її загального фонду. Завдяки цьому пересувна мережа не лише відповідає, але, навіть, цілком збігається з мережею стаціонарною. У нас—як раз навпаки. Що ж до територіяльного збігу, то він, безперечно, не обумовлює внутрішнього звязку в праці. Відповідно до цеї роздільности і в той саме час ще поглиблюючи її—постачання книжок цим бібліотекам провадиться кожнїй зокрема.

Адміністративно вся повітова мережа зосереджується в повітовій бібліотечній секції в губерніяльному маштабові—в бібліотечній секції Губполітпросвіта. Відповідна, до чотирьох найголовніших підподілів праці, бібліотечна секція, або, принаймні, її інструкторський апарат, складається з чотирьох підсекцій: бібліотек за-для дорослих, дитячих, пересувних бібліотек і підсекцій книжкового фонду.

Певно, що то є лише проект, котрій провадиться в життя тільки частково. За-для цілковитої реалізації його на Київщині потрібно мати—окрім Києву одинадцять повітових центральних бібліотек другого ступня, біля 300 бібліотек волосних третього ступня і можливо, коло 1000 філій по селах. Мережа пересувних бібліотек повинна числити одинадцять повітових баз, коло 300 волосних і нарешті, шість тисяч пересувних бібліотек четвертого ступня.

Нам ще нескоро пощастить здійснити вповні цей проект. Проте, коли це вже буде зроблено—в нас не лишиться без книжки жадна околиця, жадне найвідлегліше село, жадна людина, що шукає знаття.

В. Матовец.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

[01(061)(4771),,1921"]

Центральний бібліографичний відділ в 1921 р.

(Інформаційний нарис).

Інформаційний нарис про Центральний Бібліографичний Відділ за його перший відчитний рік треба почати від з'ясування сути й значіння цього Відділу в загальній системі центральних державних установ У. С. Р. Р.

Значіння бібліографії.

Питання про сущність Ц. Б. В. є звязаним з питанням про значіння бібліографії; в свою чергу питання про бібліографію сполучене з питанням про ролю друку, так само, як це останнє межує з питанням про духовну творчість людства. Тісний звязок друку зі всею цариною духовної культури є очевидний. Винахід друкарства не в меншій мірі, ніж винахід пороху, був знаком до народження нового часу в історії всесвіту. Останні 3—4 століття відзначаються жвавим поступуванням виробництва друкарського станка. Тимчасове затримання цього темпу в роки глибоких соціяльних зворушень (війна, революція) не зміняють сути процесу й заміщається новими вибухами літературної й видавничої творчости. Неможливість простежити за всіма галузями цієї творчости у всіх кутках земної кулі, недосяжність скарбів друкованого моря не дають змоги внести планові підвалини в літературну та наукову працю, і при развязанні якогось питання не дозволяють дізнатись напевне, чи це питання не розвязане буде—ким иншим, і чи ця праця не буде зайвою. Володіти знанням неможливо без знання книг, головного засобу володіння. Отже, Бібліографія і є потрібним ключем знання „графичною пам'яттю людности". Вона пропускає через свою фільтру друкований струмінь, реєструє, угруповує, систематизує його зміст, оголошує реєстри надрукованих творів, відзначає найцінніше, розробляє засоби складання і студіювання цих реєстрів.

Форми організації бібліографичної праці.

Цілком зрозуміло, що практичний бік бібліографії—опис (реєстр) друкованих творів може дати коштовні наслідки лише при *єдиній системі* реєстрування і певних гарантіях її *повности*. І те, й друге залежить від *способу організації* бібліографичної праці. Останні 25 років зробились для робітників бібліографії часом успішної боротьби за планомірну організацію бібліографичної праці в національних і міжнародніх межах. Країни Європи й Америки, де жадне питання не розвязується без статистичних даних і бібліографичного покажчика, оцінили тісне сполучення між бібліографією та наукою (так само, як між наукою та промисловістю) і зосередили в державних органах бібліографичне обчислення своєї друкованої

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

продукції. Три Міжнародніх конференції і Міжнародній бібліографичний конгрес дали початок міжнародньому об'єднанню бібліографичної справи і організації „бібліографичного інтернаціоналу"—Міжнароднього Бібліографичного Інститута в Брюселі (Бельгія), що сполучає з бібліографичними організаціями всього світу і підводить загальні підсумки їхній праці. В Росії бібліографичне кустарництво замінились систематичним державним регіструванням витворів друку в 1907 р. з виходом „Книжной Летописи"—періодичного органа бібліографичного відділу Головного Управління по Справах Друку Міністерства Внутрішніх справ. Революція 1917 року знищила стару цензурну установу—видавця „Книжной Летописи", але разом з тим знищила й здорову зернину—регістрацію друкованих творів. Організована з цією метою в Петрограді під керовництвом небіжчика проф. С. А. Венґерова, відомого російського бібліографа, критика й історика літератури,—Російська Книжкова Палата не користувалась у належній мірі, апаратом державного примусу, й матеріяли поступали нерівномірно й невповні.

Піднесення російської бібліографії роспочалось в 1920 р., коли в звязку з ліквідацією військових фронтів Р. С. Ф. С. Р., наступила спромога прикласти сили до господарчого й культурного будівництва. Оголосивши: „Соціялізм—це облік", Радянська влада прийнялась за облік інтелектуальних цінностей країни і в першу чергу творів друкованого слова. Справа ця одержала належну організаційну форму: Російську Книжкову палату було переведено з Петрограду до політичного осередку—Москви і приєднано до Державного Видавництва на правах центральної бібліографичної установи Р. С. Ф. С. Р.

Бібліографія на Україні.

На Вкраїні, відірваній від бібліографичного центру Федерації з жовтня 1917 р., регістрування витворів друку припинилось, поки аж в 1919 р., задумана українськими Громадськими діячами що при Директорії, не була утворена Наркомосом Головна Книжкова Палата у Київі. Громадська війна, що була надто загострена на Вкраїні, окупації раз-у-раз Київа—не дали спромоги регулярно працювати Київській Книжковій Палаті. Маючи підтримку захоплених своєю справою співробітників, вона, поширювала свою працю за повсякчасною допомогою Радянської влади і повинна була скорочувати працю через брак уважливости і коштів при инших владах. Віддалення від політичної столиці У. С. Р. Р.—Харкова, сполученя з малорухливим академичним органом «Губкописом»—несприятно відбились на Київській Книжковій Палаті, що обернулась в 1920 р., в установу місцевого маштабу. В квітні 1921 р., її було приєднано до Всевидату в звязку з організацією при ньому Бібліографичного Відділу.

Завдання й структура Ц. Б. В.

Завдання й структура цього Відділу по його організації в серпні 1920 р., мають згідно з „тимчасовим положенням про Центральний Бібліографичний Відділ при Всеукраїнськім Державнім Видавництві" (стверджено Народнім Комісаріятом Освіти 31 серпня 1921 р.), такий вигляд:

„Центральний Бібліографичний Відділ об'єднує, направляє і регулює всю бібліографичну справу в межах У. С. Р. Р."

(Розділ А).

„В завдання Ц. Б. В. увіходить:

1. Повне бібліографичне регістрування і статистичне обчислення всіх витворів друку, що вийшли на терені У. С. Р. Р.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

2. Збирання і хования зразків цих творів, а так саме росподіл їх по головних книгозбірнях України.

3. Ретельне, систематичне оголошування регістраційних матеріялів.

4. Виконування завдань всіх Наркоматів і Державних інституцій У. С. Р. Р. що-до складання бібліографичних звітів, видачі справок і підбору української, російської і чужомовної літератури до питань, що торкаються їхньої діяльности.

5. Розроблення спеціяльних питань бібліології взагалі, бібліографії зокрема, підготівля до видавання наукових творів до цих питань і побудження в читачських колах цікавости що-до зазначених наукових дисциплін".

(Розділ Б).

„Згідно з своїми завданнями Ц. Б. В. поділяється на такі п|відділи:

1. Секретаріят.
2. Підвідділ Інвентаризації.
3. Картотека.
4. Архівно-Бібліотечний п|відділ.
5. П/відділ Зразкової Бібліографії і Виставок Друку.
6. Науково-Бібліолсгичний п|відділ".

(Розділ В, § 8).

Обрисувавши форми організації Ц. Б. В., треба зупинитись на його значінні в діяльності Всевидату. Крім загальних міркувань про потрібність єдности всеї праці державних органів в царині друку організаційний звязок Центрального Бібліографичного Відділу та Всеукраїнського Державного Видавництва будується на практичних міркуваннях. Ці міркування підкреслив в своїй резолюції по докладу Ц. Б. В. 1-й Всеукраїнський з'їзд Губвидатів, зазначивши, що:

„1. Правильна постановка Редакційно-Видавничої справи і раціоналізація росповсюдження витворів друку тісно сполучені з повсякчасним систематичним бібліографичним обчисленням всеї друкованої продукції країни.

2. З огляду на величезне значіння бібліографії, як для народньої освіти, так само й для всіх галузей державного й суспільного життя, бібліографична справа мусить бути централізована в спеціяльнім державнім органі.

3. Праця такого органу може бути найуспішнішою в нетрях Державного видавництва, як інституції, що має міцну книжкову базу і стоїть коло самих джерел друкованого слова, тим більше, що державне видавництво безпосереднє зацікавлене в бібліографичній праці і, як комерційне підприємство, виступаючи на ринку друку, і як ідейний регулятор цього ринку."

(„Бюлетень Всеукр. Держ. Видавн." Ч. 2).

Праця Ц. Б. В. в 1921 р.

1921 р. був в історії Центрального Бібліографичного Відділу роком організаційної праці, вироблення планів і вживання заходів для влаштування досить підготовленої „сфери впливу".

Із зробленого в цих межах можна зазначити:

1)—Видання і оголошення „Положення про Бібліографичний Відділ В.Д.В." („Вісті В. Ц. В. К. У." ч. 297), що скасовано новим „Тимчасовим Положенням про Ц. Б. В.".

2)—Затвердження регламенту Київського Краєвого Бібліографичного Відділу (Київської Книжкової Палати). Цим регламентом Київська Книжкова

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Палата, одержавши можливість безпосереднього використання книжкових скарбів, транспортних засобів та організаційних сил Всевидату, одержала також визначене завдання—працю по губерніях (Чернігівщині, Київщині, Поділлю і Волині) по загальному плану з Ц. Б. В. Технічні умови примусили згодитись на таке двоїння одного інституту української бібліографії. Безумовно, це двоїння гадається недовгим—до поліпшення транспорту і до того часу коли осередки політичного й культурного життя зіллються в однім місці.

3. „Положення про Губерніяльні Представництва Бібліографичного Відділу", розіслане слідом за його організацією, було понукою до сформування низки представництв для збирання матеріялів у провінції.

4. Організація представництв при Губерніяльних Відділах Всевидату.

5. Погодження з Російською Центральною Книжковою Палатою (протокол засідання Колегії Р. К. К. О. від 31 січня 1921 р.), що нею встановлюється монополізація Бібліографичного Відділу В. Д. В. в справі регістрування і збирання зразків витворів друку на Україні, регулярне обмінювання матеріялами і наукове співробітництво споріднених організацій.

6. Видання „Постанови про потрібні бібліографичні знаки", що зобов'язує українські видавництва зазначити на друкованім творі низку основних вказівок, включно з містом та роком видання, тиражем і ціною.

7. Видання разом із Укрраднаргоспом, Укрполіграфвідділом та Укрпуром „Постанови про обов'язкове регістрування і схованнн зразків витворів друку", згідно з чим всі друкарні У.С.Р.Р, або до рухомих й військових включно, повинні постачати Ц. Б. В., або його представництвам до 25 примірників (в залежности від тиражу) випущених ними творів друку для розподілення поміж головними Державними книгозбірнями („Вісті В. У. Ц. В. К. від 25 березня 1921 р.).

8. Надсилка до всіх інституцій і організацій, що мали будь-яке відношення до видавничої справи обіжних листів з проханням надіслати в Ц.Б.В. зразків друкованих матеріялів, виданих в У. С. Р. Р. з 1917 р., що маються в їхньому распорядженні.

9. Вживання заходів що-до охорони пам'яток друку. До них відносяться виданий з наполягання Ц. Б. В. наказ Укрполіграфвідділу (ч. 5498—5509 від 29 березня 1921 р.) до всіх друкарень України з категоричним приписом вжити заходів, до припинення крадіжок, нищення друкованих матеріялів, що маються в помешканнях друкарень, і передача їх в Ц. Б. В. або його представництвам.

10. Праця що-до інформації відділів В. Д. В. на місцях і читальничих верств про мету, завдання та діяльність Ц. Б. В. і про способи конкретної допомоги його діяльности.

11. Влаштування 3-х книжкових виставок (в Агітбазі. в т. Мусурі, в клубі „Грядущее").

12. Збирання видань 1917—1921 р. Кількість зібраних матеріялів збільшується і регістрування не встигає наздогнати постачання.

13. Технічне впорядження Відділу—постачання полками 2 кімнат архіва друку і 2 кімнаті бібліотеки, збудована спеціяльна шафа з 25 гніздами для розподілу „обов'язкових примірників" по „абонентам" Ц. Б. В., збудовані шафи картотеки на 400 карточних скриньок, наготовлені спеціяльні регістраційні книги, бібліотечні інвентарні книжки, картки, друковані обіжники і т. д.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

План праці Ц. Б. В. на 1922 р.

Програм 1922 р. намічає:

А. В межах організаційно-технічних:

1. Остаточне сформування губерніяльних представництв при безпосередній участи відповідальних робітників Ц. Б. В.

2 Організаційна праця по заснованню бібліографичних товариств і „гуртків прихильників книги".

3. Продовження збирання матеріялів, що вийшли з 1917 р. в тим числі друкованих пам'яток громадської війни на Україні.

4. Досліджування націоналізованих крамниць, полкових, районних та клубних бібліотек, з метою виїмки потрібних для праці Ц. Б. В. матеріялів і рятування бібліографичних цінностей.

5. Одержання зразків друкованих витворів з-за кордону й ознайомлення Наркоматів і академичних установ з сучасною бібліографією Заходу.

6. Скликання з'їзду діячів бібліографії та академичних бібліотек.

7. Відкриття бібліотеки Ц. Б. В. для наукових і політичних робітників (відкомандированих Ц. К., Наркоматами і Науково-Дослідними катедрами).

8. Організація попередньої індексації по міжнародній десятичній системі (тоб-то помітка на творах, що мають іти на продаж, до якого відділу бібліотеки вони мають належати) з метою полекшення й уодноманітнення бібліотечної праці.

В. В межах академичних:

1. Утворення українського бібліографичного фонду (тоб-то повного каталога всіх українських видань з початку друкування книг на Україні) по картотеках Російського Бібліографичного Т-ва в Москві, проф. С. А Венгерова в Петрограді, матеріялах Головного Управління по Справах Друку і Головних Книгозбірень Федерації.

2. Розробка індексації творів, сполучених по темі з питаннями, висунутими з Українською революцією (з них чимало непередбачено міжнародньою системою).

3. Організація разом з Науковим Комітетом Наркомпроса правильної постановки справи наукової критики:

С. В межах видавничих:

1. Видання критично-бібліографичного часопису з поміщенням статтів, присвячених станові й завданням друку на Вкраїні і в инших Рядянських республіках.

2. Видання бібліографичного бюлетеня „Літопису Українського Друку"— органу, присвяченого регістрації всіх творів що виходять на терені У.С.Р.Р. (національной бібліографії України), потрібного для ознайомлення з книжковим ринком, як серйозних академичних бібліотек, так саме й первісних бібліотечних чарунок (ячеек) по селах та підприємствах.

3. Видання бюлетеня чужомовної літератури та бюлетеня рецензій (справочні видання в обмежній кількості примірників для Наркоматів і місцевих відділів В. Д. В.).

4. Низка видань по справах книжкового видавництва, бібліографичних реєстрів та покажчиків по всіх галузях знаття; в першу чергу, по справах що до ударних ментів радянського будівництва.

От таки в загальних рисах основні моменти розвитку й діяльности Центрального Бібліографичного Відділу. Темп і наслідки цієї діяльности

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

цілком визначаються так званими „об'єктивними обставинами"—тяжкими умовами праці невійськової інституції під час війни, невиробничого підприємства під час перенесення уваги на промисловість і зрештою, не-самоокупленої і безприбуткової інституції в часи п'яного захоплювання „неп'ом".

Як би то не було, існування Центрального Бібліографичного Відділу в зазначених вище організаційних формах принціпово є правильно і практично доцільне. Боротьбу за це своє існування Ц. Б. В. вважає участком загального фронту боротьби за національну культуру на Україні. Загибель Відділу могла б принести чимало досади, болю та сорому всім, кому значіння бібліографії зрозуміло. В бібліографичнім Інтернаціоналі У. С. Р. Р. липилася б без представника. Прорив невеликого участка фронту був би грізним знаком того, що взагалі на фронті не зовсім безпечно.

М. Годкевич.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Теоретичні підстави бібліографичної класифікації та існуючі класифікаційні схеми в порівнянні з міжнародньою деціальною системою.

(Присвячується Українській Національній Бібліотеці).

В кожній класифікації можливо знайти помилки Існують сотні способів роспределення по класах якого небудь зібрання предметів; і майже завсігди можливо сказати що небудь проти найкращого з них та на користь найгіршого.

Але вартість класифікації лежить в досягненні тої мети, що до здійснення її вона призначається.

Mill, D. S. 1866. Auguste Comte and Positivisme Sec. edit.

I.

1. Велика кількість ріжноманітних систем бібліографичної класифікації, трудність вибору належної схеми.—2. „Індивідуальний" метод в бібліографії та в бібліотечній справі.—3. Значіння сучасної доби для майбутности бібліографичної та бібліотечної справи на Вкраїні.

1. Питання бібліографичної класифікації—про систему росподілу відомостей у бібліографичних працях та про систему бібліотечного каталогу,—належать до складніших та трудніших питань загальної бібліографії та бібліотекознавства. Ріжноманітних бібліографичних та бібліотечних систем ісунує велика кількість, так що в західній тільки Європі їх налічують не менше як 300. Де-котрі з цих систем придбали ніби «національний» характер, бо вживаються переважно в одній країні, як. напр. системи Гарнье, Брюне (Франція), Шлейермахера, Гартвіга, система каталогів Гінріхса (Німеччина), Горна, Едвардса, Броуна (Англія), Кеттера, Дьюї (Америка). Що до Росії та України, то ми не можемо назвати жодної бібліографичної чи бібліотечної системи, що була б росповсюджена у нас більш ніж інші системи, бо наші бібліографи та бібліотекарі виявляють тут надзвичайний нахил до індивідуалізму: заводячи в своїх працях ту чи иншу систему, вони намагаються ще спростувати, «виправити» ту класифікацію, що вони обібрали як найкращу, і тому у нас взагалі кожна бібліографична праця й кожний бібліотечний каталог відріжняються від усіх инших подібних праць, що до класифікації матеріялу. Найсерйозніші й найцінніші російські класифікаційні схеми Рубакина й Беккера вживаються дуже рідко, і треба визнати що оскільки ми багаті на бібліографичні та бібліотечні системи, як що звернути увагу лише на їхне число, остільки бідні що до внутрішньої їхньої вартости.

Розуміється, що при зазначених умовах зробити вибір системи—річ не легка, а між тим від належного вибору бібліотечної чи бібліографичної кла-

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

сифікації залежить і вся цінність праці, бо невдала класифікація в систематичному бібліотечному каталозі веде до того, що значна кількість книжок залишається неприступною для читачів, а невдала система роспределення матеріялу в бібліографичних покажчиках цілком обезцінює працю збирання цих матеріялів, бо примушує кожного, хто звертається до такої бібліографії, перечитувати сотні і тисячі таких назв книжок, що його зовсім не цікавлять, щоб наприкінці не знайти того, що йому потрібне. До того треба додати, що чим більш матеріялів обхоплює бібліографія, тим більш обезцінює її невдала класифікаційна схема, а що-до великих бібліотек без добре впорядкованого систематичного каталогу, то вони заслуговують лише на назву кладовищ, а не бібліотек.

2. Коли можливо погодитися в відомій мірі з тим, що кожна „індивідуальна" система бібліотечного каталогу, має право на існування в тому разі, коли вона допомагає хутко розшукати потрібну книжку в відомій бібліотеці, то з другого боку, одночасне існування бібліографії одної відомої країні багатьох бібліографичних класифікаційних схем треба визнати за з'явище цілком небажане і шкідливе. Бо коли бібліотеку з її каталогом можливо визнати за окрему незалежну одиницю, то кожна поодинока навіть спеціяльніша бібліографична праця по суті есть частиною відомої територіяльної чи національної бібліографії, а щоб бути органичною її частиною, а не лише механично належати до неї, кожна така праця повинна бути здібною до легкого сполучення зо всіма иншими бібліографіями. Це сполучення, що без нього неможливе утворення єдиної національної бібліографії, здійснюється лише при одній умові—існування єдиної спільної всім бібліографичним працям класифікаційної схеми. Найкращим прикладом наслідків „індивідуального" методу в бібліографії і доказом необхідности єдиної бібліографичної класифікації з'являється сучасний стан бібліографичної справи в Росії, де ми маємо чимало окремих бібліографичних покажчиків та збірників, але не маємо до цього часу єдиної національної бібліографії всієї друкарської продукції, бо відсутність єдиної класифікаційної схеми не дає змоги звести в одне ціле всі ці праці і примушує кожного, хто працює над російською бібліографією, починати все знову та повторювати все те, що робили попередні бібліографи.*)

3. Питання бібліографичної класифікації дуже важне взагалі, для української бібліотечної та бібліографичної справи в сучасний момент має надзвичайну вагу. Національна бібліографія України в межах бувшої Російської Імперії саме тепер починає своє існування (ми під національною бібліографією разуміємо бібліографію всіх видань, що з'явилися на всіх мовах в межах України). Тепер заснована Всенародня (Національна) Бібліотека, що має бути величезною центральною книгозбірнею України, та має зараз величезну вагу для поширення української бібліографії та організації бібліотечної справи і на довгі роки залишить на них свій відбиток. Класифікаційні схеми, що заведе у себе Всенародня (Національна) Бібліотека мусять задовольняти найсуворішим вимогам, бо ці системи повинні зробитись взірцем для всіх бібліографичних праць та каталогів всіх урядових та громадських бібліотек і таким чином сприяти об'єднанню діяльности всіх працюючих на полю української бібліографії та утворенню єдиної бібліографії України.

*) Великим прихильником «індивідуального» методу в бібліографії з'являється д. А. Бем в своїх статтях «З теоретичних питань бібліографії», 1919.—«Книгарь ч.ч. 25-28.—Разом з кількома цілком слушними увагами, автор викладає стільки хибних та безпідставних на мій погляд здань, що спростування і вимагає не менше місця, ніж вся ця стаття. В кожному разі, дуже цікаві думки автору заслуговують на спеціяльне обговорення. *Ю. К.*

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Величезна важність цих завдань не вимагає жадних доказів, і цілком зрозуміла для кожного, хто працює над книгою та коло книги, як для нас зрозуміле й те, що здійснення цих завдань можливе лише шляхом виконання єдиного, добре опрацьованого плану і вживання єдиної класифікаційної схеми.

Метою цієї статті з'являється подати де-які матеріяли до з'ясування зазначених великих питань, та допомогти в справі найкращого вирішення.

II.

1. Спільні завдання бібліографичної класифікації та системи бібліотечного каталогу.—2. Класифікація наук та бібліотечна класифікація, їх подібність та ріжниці.—3. Децімальні та недецімальні системи класифікації. Практичний та теоретичний типи недецімальних систем.—4. Огляд систем Брюне, Рубакина і Беккера.—5. Теоретична помилковість загальних підстав цих класифікацій.—6. Належна деталізація схеми, як головна умова її наукової та теоретичної вартости.—7. Бібліотечні шифри та дрібність схеми.

1. Починаючи викладання своїх думок в справі бібліографичної класифікації, я мушу зауважити, що в дальшому викладі не буду робити ріжниці між схемою бібліографичної та бібліотечної (в систематичному каталозі) класифікації. Бібліографична класифікація, що має на меті розпреділення відомостей в бібліографичних покажчиках, по своїй суті не може відріжнятися від класифікації книжок в бібліотечних систематичних каталогах, бо завдання і цих і других зовсім однакові—*зібрати і викласти в систематичному порядкові відомості чи записи про книги, з метою полегшити знахождення потрібних книжок та ознайомлення з їхнім змістом*. Ріжниця поміж бібліографичними покажчиками та систематичними бібліотечними каталогами лежить лише в тому, що бібліографичні списки не відносяться до якої небудь матеріяльно-існуючої збірки книжок, а обіймають собою всі що з'явилися видання, що підходять під ту чи иншу ознаку (напр., видані в межах відомої країни—„національна" чи обласна бібліографія; торкаються відомої галузі знання—„спеціяльна" бібліографія і т. и.), незалежно від того, де знаходяться самі книжки; що до бібліотечних систематичних каталогів, то вони обхоплюють собою лише ті книги, що в дійсності знаходяться в даній бібліотеці. Але це єсть ріжниця не по суті, а лише по зовнішній ознаці, коли ми додамо до цього, що об'єкти, що з ними має діло і бібліографія і справа систематичного бібліотечного каталогу цілком однакові (назви творів), як однакові і їхні завдання, то буде цілком зрозуміле, що згадана зовнішня, топографична ріжниця жадним чином не може викликати за собою ріжниці що до прийомів та правил самого описання книжок чи складання каталогів їх в бібліографії та в бібліотечній справі.

2. Історичний огляд розвитку бібліографичної класифікації доводить нам, що на кожній класифікаційній бібліографичній схемі тої чи иншої епохи відбивається загальний стан сучасної науки відома ступінь її розвитку, і що бібліографична класифікація завсігди найтісніше звязана з тою чи иншою класифікацією наук. Це цілком зрозуміле, бо матеріял, що його повинна систематизувати бібліографична класифікація—відомості про книжки—есть відбиток матеріялізованої в письменних творах наукової думки і всього знання взагалі. Таким чином, звязок бібліографичної класифікації з класифікацією наук та залежність першої від останньої необхідно виникають з тісної спільности об'єктів цих двох класифікацій.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Ми про те не будемо тут зупинятися на ріжних, доволі численних, схемах класифікації наук, що залишили нам вчені й філософи ріжних епох (Арістотель, Бекон, Конт, Спенсер, Ампер, В'юель, Бен та ин.), відсилаючи читачів, що цікавляться цим питанням до спеціяльних творів[1]). Всі ці класифікації повинні бути матеріялом для виробки бібліографичної класифікації, але ж одна з них не може в свому цілому замінити спеціяльно опрацьованої класифікації бібліографичної; перш за все тому, що бібліографичний спис повинен обіймати не тільки твори наукового змісту, але й такі, що предмет їхній не вваходить в сферу наукового знання, як поезія, описання де-яких фактів і т. и. Тому й спроби перетворення класифікації наук Ог. Конта в бібліографичну схему, цікавий приклад якої ми маємо в системі Рубакина, з практичного боку прикладання до бібліотечної справи з'являються невдалими. В цьому нема нічого дивного, бо бібліографична класифікація, що має чимало спільного з класифікацією наук, разом з тим значно відріжняється від неї в головнішому, що і опре, ділює характер й суть кожної класифікації в своїй меті. В той час, коли класифікація наук ставить своїм завданням теоретичне роспреділення поодиноких наукових дисціплін в черзі найбільшої подібности та взаємної залежности одної з них від одної, з метою виявлення, цих їх прикмет, бібліографична класифікація має справу з роспреділенням по їхньому змісту поодиноких друкованих творів де дуже часто відбиваються наслідки праці в кількох ріжних галузях науки, а не лише в якій небудь одній науковій дисципліні. Таким чином, в той час, коли класифікація наук працює над елементами, що не покривають, а виключають один одного (наукові дисципліни) і має завдання філософично-теоретичної демонстрації прикмет, що їх ми вказали, бібліографична класифікація має своїм об'єктом елементи ріжноманітного складу (книжки) та мету суто-практичну—полегшення знаходження відомостей про той чи инший твір поміж всіма подібними до нього творами.

3. Історію бібліографичної класифікації, а разом з тим всі класифікаційні схеми, можливо росподілити на дві групи: період до з'явлення дециімальної системи зо значною кількістю схем недецімального типу і епоху після утворення дециімальної системи бібліографичної класифікації.

Коли ми робимо огляд всіх головніших недецімальних систем бібліографичної класифікації, то бачимо, що одні з цих систем дуже близько притрі муються якої небудь класифікації наук чи намагаються відбити в своїй схемі науковий світогляд свого часу, в той час як инші системи переслідують лише практичні завдання, і головним чином завдання полегшати запам'ятування класифікаційної схеми. Перші, чи «теоретичні» схеми дуже мало задовольняють практичним бібліотечним вимогам, бо вони виходять з зазначеної вище методологичної хиби змішення наукової і бібліографичної класифікації. Другі, чи «практичні» схеми, що переслідують лише мнемотехничні завдання, порушують необхідні наукові та логичні принціпи кожної класифікації і на прикінці в практичному прикладанні до бібліотечного каталогу не мають навіть переваг в порівнанні з системами першого типу. Спробу синтезу цих двох напрямків ми зустрічаємо вперш в американській дециімальній системі Дьюї, а що до цілковитого здійснення такого синтезу, то нам дає його лише міжнародня дециімальна бібліографична класифікація.

---

1) Див., наприклад, Троицкий М., Засл. Орд. Проф. Моск. Универс. 1888.-Учебник логики с подробными указаниями наисторию и современное состояниеэтой науки в России и других странах.—Книга третья. Логика геометрии и наук о духе. Выпуск 1. Классификация наук. Определение философии. Логика геометрии. Логика психологии.—Москва, Типография А. Гатцука. (24×16). 8 ном.+148 стр.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Прикладом систем «практичного» типу з'являється американська „мнемотехнична" класифікація Шварца[1]). Його схема складається з 21 відділу, що кожний з них зазначається великими літерами від A до Z, і ці літери вибрані так, що нагадують назву відділу, починається з тої самої літери; це допомагає запам'ятати зазначення відділів, чи шифри; наприклад в схемі Шварца літера A зазначає відділ Arts, fine and useful (Мистецтва та ремества), Б—Біографії, C—Customs (звичаї), Д—Драма і поезія, і т. и. Друга система того ж типу—англійська „аналітична" система Брауна (Brown), в бажанні досягнути мнемотехничности, відносить будівництво до відділу механики, а твори про музику взагалі і про оперу відносить до того відділу фізики, що присвячується акустиці.

Системи „практичного" типу не мають великого росповсюдження, їх теоретичні хиби читач зобачить з дальшого викладу, і тому ми тут не будемо обговорювати їх докладно; скажу тільки, що мнемотехничність схеми зовсім не з'являється її головнішим завданням, що за для здійснення його ми мали б право відступати від вимог логики чи підстав системи, що властива тій чи иншій науці—що ми завсігди помічаемо в мнемотехничних бібліографичних схемах.

4. Починаючи огляд де-яких схем більш росповсюдженого „теоретичного" типу, треба мати на увазі, що частинами, що з них складається кожна бібліографична класифікація з'являються: 1) схема росподілу всіх знань, що можуть бути предметом друкованих творів, та роздроблення їх на підлягаючі їм поняття і 2) зазначення кожного члена цієї класифікаційної схеми окремим символичним значком чи шифром, що виставляється на кожній картці каталогу, що на ній виписані відомості про твір відповідного змісту, і дає змогу розкладати ці картки по відомій черзі та швидко розшукувати потрібні нам картки між иншими картками каталогу. Взагалі ці шифри складаються з ріжних комбінацій великих та малих літер і арабських та римських цифр.

Одна з найстарших систем, що зараз вживаються в багатьох бібліотеках, есть французька система Брюне (Brunet, Gustave,—1860—1865—Manuel du livraire et de l'amateur de livres, 5-e ed., 6 vos., 8°). Брюне росподіляє всі знання по черзі їх значіння для людскости: на його думку, перше місце в класифікації повинні займати закони Божі та людські, потім виявлення розума та почуття, і наприкінці зазначення фактів з життя людскости; і таким чином, схема Брюне має 5 головніших відділів: Теологія, Право, Науки та Мистецтво, Красне письменство, Історія. Для росподілу цих головних відділів на дрібніші частини Брюне вживає, як шифри, великі літери (головні поділи) та цифри (підвідділи); таким чином, як видко з прикладеної нище схеми, всі твори по Медицині у Брюне зазначаються шифром „C4".

A. Теологія:

1. Біблія.
2. Богослуження.
3. Собори.
4. Писання Св. Отців.
5. Богословські твори.
6. Єресі.
7. Іудейська релігія...
8. Східні релігії.
9. Деїзм. Атеїзм.

B. Юриспруденція:

1. Природне право.
2. Державне право.
3. Цивільне та карне право.
4. Церковне право.

C. Науки та мистецтво:

1. Філософія.
2. Фізика та хемія.
3. Природничі науки.

[1]) Schwartz, J. 1879—A mnemonic system of classification New-Iork. Libray Journla 4, p. 1—7.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

4. Медицина.
5. Математика
6. Окультні знання.
7. Мистецтво.
8. Ремества.
9. Спорт.

D. Красне письменство:

1. Лінгвістика.
2. Риторика.
3. Поезія.
4. Драма.
5. Роман, оповідання.
6. Додаток до 5.
7. Філологія.
8. Діялоги та розмови.
9. Листи.
10. Поліграфії.
11. Збірки творів ріжних авторів.

E. Історія:

1. Вступні до історії науки.
2. Загальна історія, старовинна та нова.
3. Історія релігій.
4. Старовинна історія.
5. Доповнення до 4.
6. Нова історія.
7. Допоміжні дисципліни: археологія, біографії, бібліографія.

Значна кількість всіх більш розповсюджених бібліографичних систем (Шютце, Ґартвіґа, Гиврихса, „Московского Библиографического Кружка" і т. и.) подібна до системи Брюне; вони відріжняються лише тим, що де-в чому відступають від черги, по котрій йдуть відділи; де-які схеми більш деталізовані, себ-то роздрібляють головні відділи на підвідділи, а ці останні на групи, групи знову розділяють на підгрупи і т. д. до четвертої та п'ятої ступені. При цьому шифри одержують більш складний вигляд, як напр., C IV 2 H. [1]).

Автор одної з оригінальних російських систем Рубакин [2]) поставив собі завдання переробити класифікацію наук Ог. Конта таким чином, щоб скласти бібліографичну класифікацію, що уявляла б з себе одночасно і план каталогу і схему загальної освіти. З класифікації Конта він утворює дві перших частини своєї схеми: 1) Ідеали і намагання людности (куди відноситься твори по мистецтву, белетристика, театр, музика, різб'ярство, будівництво; публіцістика та критика етика та 2) Всесвіт (де зміщаються твори по всім наукам і філософії); в третій, додатковій частині Рубакин (містить твори по предметам, що не зазначено в класифікації Конта (прикладні науки, періодичні видання, дитячі книжки і т. и.). Не маючи на увазі подати схему для практичного вживання в бібліотеках, Рубакин навіть не пристосував до своєї класифікації потрібних шифрів.

Автор другої бібліографичної схеми Беккер, [3]) під час складання своєї класифікації, мав на меті головним чином дати схему систематичного бібліотечного каталогу. Його твір „Главные основания для выработки системы библиотечного каталога" цікавий з того боку, що автор його висловлює де-які думки с приводу теоретичних підстав класифікації і звертає увагу на її завдання. „Деление каталога на отделы и под'отделы—пишет Беккер,—мне представляется недостаточным. Многие научные работы по различным, казалось бы, отраслям знания, часто значительно соприкасаются между собою, нередко переходя одно в другое,—обстоятельство весьма затрудняющее всех

1) Graesel, Arnim, Dr... 1902.—Handbuch der Bibliothekslehre...- Leipzig, Verlags buchhandlung von I. I. Weber. (24×18). X+584 s. Див. докладний огляд головніших класифікаційних схем, а також бібліографію питання на західніх мовах в дадатку до книги: Dritter Anhang: Wissesnchafliche Systeme und Numerierungs-Methoden, ss. 508—533.

2) Рубакинъ, Н. А.—1911.—Среди книгъ. Том I. Москва. Изд. книжн. маг. „Наука" 80, XXIV+615 стр.—Див. зокрема: гл. III. „Классификація наук и классификація библіотечныхъ отделовъ", стр. 34—80.

3) Беккер, М. Е. (1910) Главные основанія для выработки системы библіотечнаго каталога. СПБ.—„Библіотекарь" №№ III, IV.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

каталогизаторов. Поэтому я полагал бы полезным отделы, родственные по своему содержанию, соединять в особые группы. Хотя при этом не устраняются ошибочные записи по отделам, но ошибки эти не будут выходить из пределов группы".

Помилковість теоретичних поглядів Беккера буде вказано нище. Що-до роспределення книжного матеріялу по групах, то Беккер керується таким загальним планом: центральним пунктом, що коло нього можливо в логичному порядкові роспределити всі твори людського розуму, може бути лише сучасна людина в збірному розумінні цього слова; для того класифікацію треба починати з творів, що зазнайомлюють з ареною, на якій виросла людська культура, з землею, як частиною всесвіту, та з силами, що керують матерією. Таким чином, першу групу каталогу складають науки чисто-математичні та науки про природу організовану та неорганізовану. Другу групу—перехід до детального студіювання людини, складають науки історико-соціяльні, що присвячені людському суспільству. Третя група—абстрактні науки та мистецтво—зазнайомлює з ідеями та віруваннями, де людина з'являється творцем; четверта група класифікації обхоплює науки, що автор схеми називає генетичными, себ-то дисципліни та методи, що за їхньою допомогою передаються знання від одного покоління до другого, в котрих міститься XXVIII відділів.

Класифікаційна схема Беккера, може служити взірцевим прикладом деталізованої, розвиненішої бібліографичної класифікації того типу, котрим користується значна більшість великих бібліотек, себ-то типу, збудованому не на децімальнім принципі. З боку методологичного, себ-то в справі розгалуження схеми та зазначення кожного члена класифікації шифром, всі системи цього типу не дають нам нічого нового в порівнанні з класифікацією Брюне чи Беккера, і тому ми на них і не будемо зупинятися зокрема.

5. Переходячи до оцінки систем цього типу, мусимо вказати, що всі вони в більшій чи в меншій мірі, а всеж таки не задовольняють головному завданню бібліографичної класифікації. В цьому факті ми не мусимо бачити нічого дивного чи несподіваного: автори всіх систем того типу, що ми розглядаємо, висовують в своїх схемах на перший план як раз те, що з боку бібліографії та бібліотечної справи має найменшу вагу: за підставу класифікації вони беруть принципи, що зовсім не відповідають головній її меті. А мета ця, як ми вже згадували суто-практична: допомогти по можливости в справі розшукання потрібних відомостей в бібліографичних покажчиках, та книжок в бібліотечних каталогах. До бібліографичної класифікації ми звертаємося зовсім не для того, щоб побачити в ній ієрархію наук (як хоче зробити схема Брюне), в бібліотечнім каталозі ми не будемо шукати картину космоса та світогляду, як це намагається зробити схема Беккера, і бібліографична схема зовсім не повинна уявляти з себе „як план каталогу, так і схему загальної освіти" (в чому бачить завдання своєї схеми Рубакин). Захоплені такими завданнями більш філософичного чи більш педагогичного характеру, ніж бібліографичного, автори цих систем не звернули увагу на головніше. З погляду наведеної вище практичної мети кожної бібліографичної схеми цілком однаково, в якій послідовности будуть йти основні відділи класифікаційної схеми, що відповідають важнішим науковим дисциплінам чи галузям людського знания та діяльности, рівним чином однаково, чи буде в цьому розділеві відбиватись та чи инша ідея, той чи иншой філософичний світогляд (як то ми вимагаємо від філософської класифікації наук). Цінність бібліографичної класифікації жадним чином не залежить від того, чи поставимо ми в першу, головну частину схеми мистецтво та красне письменство, а мате-

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

матиці дамо місце в шостій групі другої частини схеми, (як то зроблено в схемі Рубакина), чи навпаки, подібно Беккеру, ми змістимо математику в першому відділі першої групи, а красне письменство та мистецтво—в 4-му відділі 3-ої групи.

6. Коли треба визнати, що розміщення головних поділів схеми класифікації не повинно відограваги великої ролі, то з другого боку першорядне значіння має те, як переведена деталізація схеми в межах цих поділів класифікації: головна вартість бібліографичної схеми лежит в належнім роздробленні всіх елементів класифікації на підлягаючі їм поняття; найважнішою умовою з'являється те, щоб поділи другої, третьої—п'ятої і т. д., ступені класифікації цілком відповідали системі кожної наукової дисципліни, щоб вони обхоплювали її вповні, нічого не випускаючи, але й не залучаючи нічого зайвого, що відноситься не до відомої даної дисципліни, а до якої небудь иншої сфери людського знання та діяльности.

В такому саме розділенню класифікаційної схеми лежить її науковість та теоретична вартість, а разом з тим і практична корисність, а жадним чином не в тому, що вона наслідує ту чи иншу класифікацію наук, чи в своїй будові відбиває якусь єдину ідею.

Для того, щоб систематичний каталог дійсно був корисним для бібліотеки, та допамагав швидко розшукувати потрібні відомості, необхідно під час збудування бібліографичної класифікаційної схеми мати на увазі дві умови, що тісно звязані одна з одною: 1) необхідність значної деталізації класифікаційної схеми, що повинна обхоплювати найдрібніші росподіли понять, що належать до тої чи иншої галузі знання, при чому всі елементи класифікації повинні бути розміщені в найсуворішій послідовности, що властива системі тої науки, що до неї відноситься відповідний член класифікації і 2) необхідність зазначення кожного елементу такої схеми, скільки би їх не було, окремим символичним знаком, чи шифром, що повинен виписуватись на кожній картці, де зазначається твір відповідного змісту, з метою розкладання всіх карток по черзі, котра допомагає знаходженню потрібної відомости.

7. Не вважаючи на те, що шифри мають таке величезне значіння в справі утворення систематичного каталогу, автори всіх систем розглянутого нами типу зовсім не звертали належної уваги на справу опрацьовання зручних та практичних шифрів, завдяки чому в їх системах більш-менш детальний розвиток класифікаційної схеми давав остільки складні та „неудобоказуємі" умовні значки чи шифри, що прикладання їх на практиці надзвичайно важке. Так в одній з найкращих, деталізованіших схем, в італійській системі Бонаццї п'ята ступінь розділення дає такі шифри, як Vnjii, і т. п.

Як раз ця, на перший погляд несутьова, обставина—незручність шифрів, що вживались до цього часу і була головною перешкодою в справі утворення бібліографичної системи, що задовольняла б сучасним науковим та практично-бібліотечним вимогам. Дійсно, чим більшу кількість предметів має обхопити та чи инша класифікація, тим детальніше повинна вона росподіляти на частини поняття, тим численніші та дрібніші повинні бути її росподіли; з другого боку, чим більш росподілів кожного поняття ми робимо, чим більш маємо елементів класифікації тим довші та складніші повинні бути ті символичні зазначіння—шифри, що відповідають кожному членові класифікаційної схеми, складність шифрів, що зазначатимуть предмет, що стоїть на якій-небудь шостій чи сьомій ступені розділення поняття, досягає таких розмірів, що робить неможливим прикладання подібних шифрів до бібліотечного каталогу.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Між тим при сучасній величезній деталізації наукових дисциплін та значній кількости друкованих творів по всім галузям знання та ріжноманітним теоретичним та практичним питанням, лише та система бібліографичної класифікації може досягнути мети та задовольнити науковим та практичним вимогам, що дасть можливість довести деталізацію схеми до останніх меж, відповідно до ступіню розвитку кожної окремої галузі знання, що вона обхоплює.

Цим пояснюється той факт, що зовнішня вада бібліографичних класифікацій—**незручність та складність їхніх шифрів і з'являється разом з тим приводом їх невеликої внутрішньої вартости**, бо робить неможливим переведення в потрібній мірі діференціяції в межах всієї схеми.

Таким чином всі бібліографичні класифікації того типу, що ми розглянули, завсігди стоять перед ділемою: або незначна деталізація схеми і невелики, прості шифри,—або деталізованіша схема зо складними незручними шифрами; якім би шляхом не пішла та чи инша система, практична вартість її в тому і в другому випадкові не може бути великою.

III.

1. Децімальна система Шертлефа—Дьюі, як здійснення нового принціпу складання шифрів.— 2. Наслідки прикладання принціпу децімальности до бібліографичної класифікації.— 3. Теоретичні підстави бібліографичної класифікації та вимоги, що ним вона повинна задовольняти (енциклопедичність, децімальність шифрів, розтягліть, рухомість, єдність підстави).

1. З такого безпорадного становища справу бібліографичної класифікації вперш вивела на широкий вільний шлях розвитку та система, що знайшла **новий принціп складання бібліографичних шифрів**, надзвичайно легкий і простий—принціп децімальности, чи десятичности.

Децімальна бібліографична система виросла на американському грунті, вона була складена і проголошена ще в 1856 році, і автором її був бостонський бібліотекар **Шертлеф** [1]), але книзі Шертлефа, що в ній він викладав свій винахід, не пощастило, вона залишилась мало кому відомою і жадного практичного впливу на бібліографичну справу не мала. Лише через 20 років Нью-Йоркський бібліотекар Мельвіль **Дьюї** видав книжку [2]), в котрій виклав систему Шертлефа нібі свій власний твір, не згадуючи навіть імення справжнього автору системи. Він досягнув того, що його книжка широко росповсюдилась в Америці, а сама система була заведена в багатьох американських, а потім і европейських бібліотеках та в бібліографичних працях.

Підстави цієї системи, як ми казали, надзвичайно прості: шифри, чи індекси децімальної системи складаються виключно із звичайних цифр нашої лічби, і на тому саме принціпі десятичности, що на ньому збудована і вся наша лічба.

Все коло людського знання в системі Дьюї розділене на 10 класів, що зазначаються цифрами: 0—загальні твори, 1—філософія, 2—Теологія, 3—Соціяльні науки, 4—Філологія, 5—природничі науки, 6—прикладні звання, 7—мистецтва, 8—красне письменство, 9—історія та географія. Кожний з цих класів розділяється на 10 відділів, напр. клас 5 розділяється на таки від-

1) **Shurtleff**, N. B. 1856.—A decimal system for the arrangement and administration of libraries.—Boston.

2) **Dewey, Melvil.**—1876. Decimal classification and relative index. Amherst. Нове видання 1899. Boston.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

діли: 51—математика, 52—астрономія, 53—фізика, 54—хемія, 55—геологія, 56—палеонтологія, 57—біологія, 58—ботаника, 59—зоологія. Кожний з відділів роспадається на 10 підвідділів, напр. відділ 53—фізика містить в собі такі підвідділи: 531—механіка, 532—гідростатика, 533—пневматика, 534—акустика, 535—оптика, 536—теплість, 537—електрика, 538—магнетизм, 539—молекулярна фізика. Де-які з зазначених підвідділів роскладені на дрібніші поділи, так напр., 552.2—кліматологія і т. д.

2. Переваги децімальної системи Дьюї в порівнанні до всіх систем недецімального типу не важко помітити відразу. Децімальний принціп будування шифрів дає змогу розділяти кожне поняття на підлягаючі йому шляхом простого приписування цифр праворуч того індекса, що ним зазначається це поняття, і таким чином зовнішній вигляд індексу відразу вказує наступінь дрібности поняття, що він його зазначає: чим більш цифр в індексі, тим вуще, тим більш складного змісту поняття: індекс 552.2 очевидячки відповідає—дрібнішому поняттю ніж 55, а основній індекс підлягає ширшому понятгю, що в класифікації відмічене індексом 5.

Крім цього, децімальні індекси дуже легко писати та вимовляти, хоча б вони складались з багатьох цифр та зазначали дуже спеціяльні поняття, що містяться на восьмій чи дев'ятій ступені класифікації (для того в складних індексах групи з трьох цифр відділяються одна від одної комами та вимовляються по групах), як напр. 331.825.23 за завдяки такої легкої транскріпції індексів, ми можемо зробити бібліографичну класифікацію остільки детальною, оськільки то нам потрібно для утворення схеми, що обховлювала все знання та відмічала найдрібніші питання в кожній їх галузі. Простота транскріпції децімальних індексів дуже полегшує писання бібліотечних карток та складання коталогів книжок і бібліографичних покажчиків що знову дає дуже сприятливу умову для переведення дрібности класифікації.

Завдяки простого способу складання децімальних індексів, розшукати картки з потрібним індексом навіть в дуже великому каталозі не трудніш, ніж знайти потрібну сторінку в книзі. Під час роскладання карток з індексами по черзі, треба завсігди мати на увазі, що індекси суть десяткові знаки, і тому меншим по значінню в порівнанні з иншими буде той індекс, у которого менша цифра старшого розряду: так, коли недесяткові, цілі числа роскладаються по черзі 9, 59, 582, 68, 635, 427, 372 і 378.923.412, то ціж самі числа, як десяткові знаки, повинні мати таку чергу: 378.923.412; 427.372 582; 59; 635: 68; 9; по такій десятковій черзі і роскладаються картки з децімальними індексами.

3. Невеличкий критичний огляд бібліографичних систем ріжного типу що ми зробили дав нам можливість зробити на підставі наведених спостережнь де-які висновки що-до підстав будування бібліографичної класифікаційної схеми, та вказати вимоги, котрим вона повинна задовольняти.

1) Бібліографична класифікація повинна бути енціклопедичною, себ-то вона повинна обхплювати всі ті предмети, що можуть бути об'єктом творів друкарської продукції; разом з тим класифікаційна схема повинна бути остильки детально розробленою, щоб в ній мали своє окреме від всіх иншіх місце навіть дрібніші поділи понять, що входять в коло тої чи иншої галузі людського знання.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Що до вимоги енциклопедичности бібліографичної схеми, то доводити її необхідність здається зовсім не треба: всі автори бібліографичних систем, які будували свої схеми на підставі класифікації наук, як раз бажали шляхом такого наближення до тої класифікації досягти енциклопедичності, вони мали надію дати в своїх схемах можливість занотувати все, що тільки може вийти з під друкарського варстату та з'явитися на полицях бібліотеки.

Але, як ми побачили, приближення до класифікації наук мало що допомогло бібліографичній класифікації з практичного боку.

Так, не кажучи про те, що відсутність в схемі Брюне, завдяки її невеликої деталізації, такого відділу, як соціяльні знання, не дає можливости вживати її в значній більшости наших бібліотек, навіть більш розроблена бібліографична система Беккера, що обхоплює все коло знання, жодним чином не може бути визнаною за цілком задовольняючу практичним бібліотечним потребам, завдяки тому що ця схема скупчує в одному місці каталогу ріжні, хоча і близькі знання, напр. поєднує разом в від. I B астрономію, фізику і хемію, а в від. IV B церковне, цивільне, фінансове, торговельне, поліцейське, карне, звичайне право, судовий устрій та тюрмознавство—замість того, щоб відділити їх одне від одного. До чого доводить подібний метод складання каталогу, ми можемо бачити на прикладі такої порівнюючо добре впорядкованої бібліотеки, як Харківська Громадська. Відділ III цього каталогу „Правоведеніе, политические и соціяльные науки" обхоплює історію і теорію права, процес, збірники законів та судових рішень, політичну економію, фінанси, статистику, соціологію, публіцістику, промови і відчити про судові процеси; по всім цим предметам в бібліотеці ми маємо не менш як 9.000 назв книжок, і всі відомості про ці книжки розміщені в межах відділу в абетковій черзі призвіщ авторів. Таким чином, книжка „Алексѣенко М. М. Подоходный налогъ и условія его примѣненія" відділяється від твора „Янжулъ И. И. Основныя начала финансовой науки" дев'ятю тисячами инших назв соціологічних, статистичних, юрідичних і т. п. творів, в той час, як в кажному систематичному каталозі відомості про ці книжки несумнівно повинні бути розміщені дуже близько одна коло одної, бо по свому змісту ці книжки відноситься до одної науки фінансового права. Також, коли ми беремось за Харківський каталог, щоб дізнатися, які ми можемо знайти в бібліотеці загальні курси політичної економії, то повинні будемо від книги „Бабстъ И., Изложеніе началъ народнаго хозяйства" до книги „Чупровъ А. И., Политическая экономія" переглянути коло 9.000 назв, що поміж ними може 8.500 буде таких, котрі нам зовсім непотрібні. Виходить, ніби бібліотека в 9.000 книжок не має зовсім систематичного каталогу, а лише абетковий.

Між тим, коли б в Харківській бібліотеці III Відділ був розподілений на підвідділи, з котрих кожен має свій окремий шифр, нам не треба було б під час розшукання творів по політичній економії перегортати тисячі карток зовсім иншого змісту, ми тоді відразу звернулися б до тих карток в каталозі, що зазначевні шифром, що відповідає підвідділу політичної економії.

Після наведених прикладів, я гадаю, ніхто не скаже, ще каталог, складений по такій системі, хоча в якій небудь мірі задовольняє своєму головнішому завданню. Очевидячки, що думка Беккера, ніби то справа систематичної класифікації полегшується шляхом об'єднання в одну групу кількох окремих, але подібних одна до одної наук, по суті своїй помилкова: бібліотечна практика, як ми бачили, доводить нам що існує лише єдиний шлях поліпшення систематичного бібліотечного каталогу—це відокремлення та особне зазначення

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ріжних предметів, а не скупчення їх разом, себ то утворення енціклопедичної схеми та класифікації.

Але фактично енціклопедичною може бути лише та бібліографична схема, що остільки деталізована, що відводить окреме місце для кожного окремого питання чи кожного спеціяльного, вузького поняття в кожній галузі знання.

Розуміється, що утворення такої схеми не есть формальне завдання, що його мав би змогу сповнити кожний освічений бібліограф чи бібліотекар: це завдання, що здійснити його під силу лише сукупности спеціялістів по всім галузям знання, які обхоплюватиме бібліографична класифікація; бо при сучасному розвитку науки та величезній діференціяції знань не може бути людини, що в рівній мірі була б знайома, як з системою науки цівільного права, так і з деталями електротехники, як з системою медичних знань, так і з теологичними творами. Тому то, до того часу, поки утворення класифікації було справою окремих поодиноких осіб, що звичайно не володіють та й не можуть ніколи володіти всією сумою знань, що обхоплює кожна наукова дисципліна,—не могло бути й розмови про утворення дійсно наукової енціклопедичної схеми бібліографичної класифікації.

2) Кожний елемент бібліографичної класифікації повинен мати свій окремий умовний знак, або шифр, що повинен по своему зовнішньому вигляду легко відріжнятись від инших шифрів та символізувати ту ступінь класифікації, котрій він відповідає; легкість вимовлення та транскріпції—неодмінна вимога якій повинні задовольняти шифри; елементи що з них складаються шифри та спосіб їх сполучення в групи повинен давати змогу скласти необмежену кількість зазначень в відповідности з величезною кількістю елементів з котрих складається енціклопедична бібліографична схема.

Ролю шифрів в бібліографичній класифікації ми доволі з'ясували вище тому не будемо повторюватись. Скажемо лише, що зо всіх систем, що ми розглянули лише одна дециімальна система Дьюї дає нам шифри, що цілком відповідають своему призначенню.

3) Енціклопедична що до свого обсягу, бібліографична система повинна бути індивідуальною в пристосуванні до кожної окремої бібліотеки чи бібліографичної праці (себ-то ростяжною, „expansiv"), бо розділення бібліотечної схеми мусять бути переведені так, щоб детальніше були роздроблені ті відділи основної класифікації, що повніше приставлені в бібліотеці.

Не може бути такої класифікаційної схеми, що в рівній мірі була б здатною для кожної бібліотеки: бо систематичний каталог есть характеристика бібліотеки, а кожна біліотека має свою відому індивідуальність, тому і класефікаційна схема повинна бути в кожній бібліотеці індивідуальною. Так, в одній бібліотеці переважають книжки по соціяльним питанням в другій їх небагато, але там велика збірка книжок по природничим наукам; розуміється, що це повинно відбитися і на систематичному каталозі тої і другої бібліотеки. Чим більш книжок ми маємо в відомому відділі бібліотеки, тим більш карток в каталозі, що зазначені шифром цього відділу і тим трудніше знайти поміж цими картками ту, що нам потрібна. Полегшити знаходження потрібної відомости в каталозі можливо лише шляхом докладнішого зазначення предмету твору та виведення йому окремого місця в класифікації цього відділу і окремого шифру в картковому каталозі: тоді вам лише треба буде робити пошукання не серед всіх карток відділу, а серед

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

карток тої частини його, що до неї відноситься по класифікації предмет твору і що мають на собі шифр відріжнюючий їх від карток всієї останньої частини відділу.

Тому систематичний каталог повинен бути улаштований так, щоб завжди зберігалося відоме пропорціональне відношення поміж кількістю книжок в тому чи иншому відділі бібліотеки та ступінню дрібности росподілу відповідної галузі знання по класифікаційній схемі.

Приклад необхідности такого пристосування схеми до індивідуального складу бібліотеки ми наводили вище, коли казали про систему каталогу Харківської бібліотеки. Бібліографична класифікація повинна відкривати широку можливість такого пристосування.

4. Класифікація повинна бути збудованою так, щоб існувала можливість доповнювати її в разі потреби новими елементами: шляхом додатку нових, розгалуження схеми, що прикладається до систематизації книжок в каталозі бібліотеки, без порушення підстав самої класифікації та без перероблення шифрів на картках, що відносяться до инших відділів.

Цей припис виникає з двох зазначених вище та розвиває принціп рухомости та ростяглости бібліографичної системи. Класифікація повинна рахуватись з тим, що кожна бібліотека не тільки має своє індивідуальне обличчя, а разом з тим з'являється індивідуумом, який має здатність до розвитку. Бібліотека не есть чимсь закамінілим та невідмінним: вона поповнюється та розвивається в ріжних напрямках, при чому під впливом тих чи инших обставин один відділ може одержати великий приріст в той час, як инші розвиваються менше, чи залишаться зовсім без розвитку. Такий розвиток, розуміється повинен відбитися і на каталозі бібліотеки, а тим самим і на класифікаційній схемі його: необхідно, щоб ця схема в тій частині, що торкається такого поширеного відділу, одержала би нові розгалуження.

Існуючі системи недецімального типу задовольняють цьому вимаганню в дуже незначній мірі: „ростяглість" систем цього типу по суті не може бути великою, з приводу непристосованости до цього їхніх шифрів. Лише одна децімальна система відкриває в цьому напрямку необмежені можливості, як ми вже вказували вище.

5. Бібліографична класифікація повинна задовольняти головній вимозі, яку ставить логика до кожної класифікації: вона повинна додержуватись на протязі всієї схеми єдиної підстави розділення понять.

Цеї головної засади кожної класифікації не додержує жодна бібліографична система, котрі ми розглянули: всі вони, покладаючи підставою класифікації зміст творів, разом з тим порушують цю підставу. Так, ми звикли до того, що в бібліотечних каталогах та бібліографичних працях поруч з розділами класифікації на філософичні твори, математику, соціяльні науки і т. и., знаходимо розділи: підручники, дитяча література, популярні твори, періодичні виддання і т. и. Додаток таких розділів, що збудовані на підставі формальної ознаки (ріжниця творів по формі видання) до основної класифікації, що збудована на ріжниці творів по їхньому змісту, порушує єдність класифікації: і з такого змішення двох ріжних підстав в одній класифікаційній системі виникає те, що твори, що по своему змісту повинні бути в одному відділі розміщені по кількох ріжних відділах схеми. Так, в класифі-

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

кації Беккера, в III Від. ми бачимо розділи: 1. Капітальні твори по російській історії і 2. Історичні матеріяли, лекції; в XVII Від. I—журнали політичні, історичні, літературні; 3. педагогичні і дитячі видання. В каталозі Харківської громадської бібліотеки зустрічаємо поділи IV. Історія російська загальна, історія мистецтв, історія мови та літератури, XVI Дитячі та народні книги, XV—періодичні виддання (де скупчені такі журнали, як „Акушерка“, „Журнал охоты“, Народня школа“, „Художник“ і т. и.).

Не треба доводити, що таке втручання в систематичний каталог, збудований на підставі розділення творів по змісту, елементів, що вказують на форму творів, викликає за собою необхідність робити пошукання в ріжних місцях каталогу, коли ми хочемо зазнайомитись зо складом бібліотеки по відомому предмету. Це розуміється поменшує вартість систематичного каталогу та затруднює користання з нього.

IV.

1. Міжнародній Бібліографичний Інститут та Міжнародній Бібліографичний репетуар.—2. Загальні підстави міжнародньої системи класифікації; індекси та детермінанти.—3. Головні властивості міжнародньої децімальної класифікації (енціклопедичність, розтяглість, рухомість, здатність до утворення індивідуального бібліотечного каталогу, простота) —4. Особливе значіння міжнародньої децімальної системи для великих академичних та центральних бібліотек. Можливість переведення кількох паралельних класифікацій в одному каталозі.—5. Звязок з міжнароднім бібліографичним репертуаром.—Висновки.

1. Жодна з бібліографичних систем не децімального типу не могла по суті задовольнити всім зазначеним вище теоретичним вимогам бібліографичної класифікації, для того справа, бібліотечного систематичного каталогу й була до останніх часів в такому становищі, яке характефризував Деліль. Ми бачили, що децімальна схема Шертелфа-Дьюї відкрила шлях до розвитку бібліографичної класифікації, але й вона не відповідала всім потребам сучасного стану бібліографії, бо не була доволі роздробленою в своїх поділах. Лише одна міжнародня децімальна бібліографична класифікація, що з'явилася наслідком не індивідуальної праці якого небудь бібліографа, як попередні класифікації, але єсть плодом колективної думки видатних вчених фаховців по ріжним галузям знання, стоїть на височині цих завдань і відповідає всім теоретичним та практичним потребам ій. Повстання цієї нової бібліографичної системи, що про неї можна сказати, що вона відкрила нову еру бібліографії, тісно звязане з діяльністю Міжнароднього Бібліографичного Інституту в Брукселі.

Міжнародній Бібліографичний Інститут був заснований з ініціятиви бельгійского бібліографа Поля Отле 14 вересня 1895 року з метою удосконалення та об'єднання бібліографичних методів, організації міжнароднього бібліографичного співробітництва та створення міжнароднього бібліографичного каталогу Répertoire bibliographique universe (всіх друкованих творів, що їхня сукупність уявляє з себе матеріяльне утілення літератури й науки. Мета такого міжнароднього бібліографичного репертуару—утворити та подати до широкого користання всіх інтелектуальних робітників знаряддя інформації та розвидків за-для легкого, швидкого та повного збирання матеріялів (документів) по всім галузям знання. Складений на науковій підставі за допомогою широкого міжнароднього співробітництва, цей бібліографичний каталог повинен давати інформацію про видання всіх часів (універсальність), всіх країн (міжнародність) та відносно всіх предметів (енціклопедичність).

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Для систематичного росподілу відомостей, що з них складатиметься цей універсальний бібліографичний репертуар, що повинен обхоплювати десятки мільйонів назв, треба було знайти класфикацію, котра йому відповідала б та була б також універсального і енціклопедичного характеру. Міжнародній Бібліографичний Інститут, після того, як ретельно перглянув всі головніші бібліографичні класифікації, що з'явилися до тої пори (числом більш за 200!), прийшов до висновку, що жодна з них не може задовольнити вимогам, що треба ставити до такої класифікації (енціклопедичність, систематичність, практична простота, міжнародній характер, ростяглість, концентричність—можливість доводити дрібність поділів до ріжних ступеней, універсальність—можливість прикладання до ріжного типу документів). Тому Міжнародній Інститут взявся сам за утворення такої класифікації і витратив на цю справу десять років праці значного числа фаховців в ріжних галузях знання. Наслідком цеї роботи з'явився величезний твір „Manuel du Répertoire Bibliographique Universel"—том в 2.000 сторінок формату великого 8°, що містить в собі коло 50.000 рубрик головної таблиці класифікації *) Цей твір есть перша підвалина праці Міжнародного Бібліографичного Інституту, на підставі котрої він до початку війни 1914 року зібрав на картвах та систематизував більш ніж 10.000.000 відомостей про ріжні друковані твори, що з'явилися на всьому світі на ріжних мовах.

2. Праця міжнароднього Бібліографичного Інституту що-до збудування нової класифікації виявилась в двох напрямках.

І. Взявши за підставу відому вже нам д е ц і м а л ь н у к л а с и ф і к а ц і ю Ш е р т л е ф а-Д ь ю ї, М. Б. І. наповнив її невеличку схему змістом всього сучасного теоретичного та практичного знання, вілляв в неї конкретний зміст, ш л я х о м н а й д р і б н і ш о г о, н а й д е т а л ь н і ш о г о р о с п о д і л у к о ж н о г о п р е д м е т у о с н о в н о ї с х е м и згідно з системою, що властива кожній відповідній науці; і таким чином ця схема була перетворена в в е л и ч е з н у е н ц і к л о п е д и ч н у н о м е н к л а т у р у в с ь о г о с у ч а с н о г о н а у к о в о г о й п р а к т и ч н о г о з н а н н я.

Схема міжнародньої децімальної класифікації містить в собі десять тих самих головних відділів, що ми бачили в системі Дьюї, але кожний з цих відділів розділяється на підвідділи, групи та підгрупи 7 д. остільки детально, оскільки це вимагає сучасний стан кожної наукової чи практичної дисципліни, щоб була м о ж л и в і с т ь з а н о т у в а т и о к р е м и м і н д е к с о м к о ж н и й т в і р н е т і л ь к и п о д р і б н і ш о ї г а л у з і к о ж н о ї д и с ц и п л і н и, а л е н а в і т ь п о о к р е м и м п и т а н н я м т а о к р е м и м п р е д м е т а м, щ о н и х т о р к а є т ь с я ц я д и с ц и п л і н а всіх рубрик головна таблиця містить в собі 50.000. В рубриках, що присвячені таким наукам, як медицина, соціяльні знання, ріжні техничні знання, міжнародні таблиці вводять окремі індекси навіть для зазначення кожного з елементів нервової системи, кожної важнішої машини і т. и., індекси там зчаста складаються з 9 12 ціфр. Так, в відділі 3 соціяльні знання, ми маємо росподіли:

331 політична економія
331 праця і робітники
331.1 відношення поміж робітниками і підприємцями
331.2 заробітня платня
331.215 мінімум заробітньої платні

*) 1907.—Manuel du Repertoire Bibliographique Universel—Organisation.Etat de travaux Règles. Classification.—Bruxelle, au siege de l'Institut International de Bibliographie. Publication № 63 (25×16) relié. 2.000 p. environ [011.1(021)].

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

331.823 безпечність праці
331.823.3 обов'язкова допомога робітникам в разі випадків

В відділі чистих наук зустрічаємо, між иншими, такі індекси:

53 фізика
537 електрика
537.5 динамична електрика
537.53 індукція в розріжених газах
537.531 проміння „х", проміння Рентгена та инші
537.531.1 теорія проміння „х"
537.531.2 техніка проміння „х"
537.531.4 властивості проміння „х"
537.531.44 хемичні властивості проміння „х"

чи в відділі медициии зустрічаемо індекс 612.014.424.3 що зазначає акція атмосферної електрики на живу клітву і на організми.

II. Міжнародній Бібліографичний Інститут, крім зазначеної праці по удосконаленню та поповненню дециімальної схеми Дьюї, вніс в бібліографичну класифікацію цілком новий методологичний принціп що дозволює зазначати остільки докладно і зміст твору і його форму, як то неможливо зробити засобами жадної иншої класифікації. Це есть введення в бібліографичну систему, крім головних таблиць, індексів що містять в собі класифікацію творів по їх головному переважному змісту,—окремих допоміжних таблиць „загальних покажчиків", чи так зв. детермінантів, що факультативно, в разі потреби, можливо додавати до кожного індексу, що зазначає предмет твору чи його зміст, з метою представлення його в ріжних модифікаціях: форми, місця, часу, мови і. т. и. Ці детермінанти, як і індекси, складаються з чисел по дециімальному принціпу, але відділяются від них, щоб уникнути зміщення, відомими омовними значками: дужками, лапками, рискою і. т. и. Допоміжні таблиці містять в собі 3.000 детермінантів.

Завдяки детермінантам ми маємо можливість в коротких символичних значках відмічати не тільки головний предмет твору, але навіть такі відтінки думки автору що-до точки погляду на цей предмет, що не можуть відбити навіть спеціяльніші індекси. Напр.

016 бібліографія.
7 мистецтво.
016:7 бібліографія творів по мистецтву.
291 наука про релігію.
31 статистика.
31:291 статистика релігій
301 соціологія.
301 (021)-3 великий науковий твір по соціології на німецьк. мові.
58 ботаніка.
58 (075) шкільний підручник по ботаніці
891.79-23 українська драма.
891.79-23 (09) „18" історія української драми в XIX віці.

3. Сполучення ріжних індексів та детермінантів дає можливість утворити сотні тисяч комбінацій, що дійсно уявляють з себе „мову цифр", що за допомогою неї ми можемо в разі потреби в класифікаційному шифрі відбити зміст твору з більшою докладністю, ніж то зробив сам

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

автор в назві його уявляє з себе найбільш удосконалену і саму практичну бібліографичну класифікацію, що тільки з'явилася до цього часу.

І. Перш за все, це есть поодинока бібліографична класифікація, котру дійсно можна назвати енціклопедичною, і цеї одної прикмети її цілком доволі для того, щоб визнати її найцінніщим придбанням в кожній бібліотеці, бо ця енціклопедичність надзвичайно полегшує справу каталогізації (зокрема ж в великих ріжноманітного складу бібліотеках), бо вона усуває ту плутанину, котрій неможливо уникнути в систематичному каталозі при кожній иншій системі класифікації і що її так добре охарактеризував Деліль в наведених вище його словах. Приводи такої плутанини цілком зрозумілі: кожна бібліографична система, крім міжнародньої децімальної, як система неенціклопедична, містить в собі в порівнянні невелике число класифікаційних рубрик і ніби мовчки припускає, що бібліотекар завсігди сам знає до якої саме рубрики треба віднести кожний твір, що надходить до бібліотеки, хоча б в її класифікаційній схемі зовсім не було б такої рубрики, що відповідала б безпосередньо змісту цього твору. Таке припущення, розуміється не має під собою підстави, коли ми будемо мати на увазі каталог бібліотеки ріжноманітного наукового змісту: ми не можемо вимагати від кожного бібліотекаря, щоб він був енціклопедистом і не можемо припустити, що він однаково зазнайомлений з деталями як системи цівільного права, так і з хемичною технологією, як з теологичними питаннями, так і з системою медичних знань чи фінансової науки. Подібних енціклопедичних знань в наш час високого розвитку та диференціяції всіх наук ні у кого бути не може, і тому бібліотекар дуже часто відносить який небудь спеціяльний твір до такої рубрики, каталогу, що до неї фаховець в відповідній науці ніколи й не подумає звернутися під час розшукання потрібної йому відомости. Автори міжнародньої системи класифікації зробили ту працю, що її всі инші системи без жадної підстави покладають на бібліотекаря, що взагалі не може бути підготовлений до неї: вони подбали про те, щоб фаховці в кожній галузі знання вказали згідно з системою її те місце, що повинно займати в класфикації кожне поняття, і кожний предмет, що ввіходять в сферу цього знання і таким чином роля бібліотекаря-каталогізатора обмежується лише зазнайомленням зо змістом твору та відміченням його по змісту тим індексом, з децімальних таблиць що йому відповідає (знаходження індексів полегшується докладним абетковим покажчиком до них).

ІІ. та крім того, що міжнародня децімальна система есть дійсно енціклопедична, вона до того ще в величезній мірі здатна до дальшого розвитку та дальшої деталізації, що здійснюється шляхом додатку нових чисел до індексів існуючих вже в таблицях коли вколо тої чи иншої галузі знання вводяться нові поняття. (Розуміється, що утворювати такі нові індекси може лише Міжнародній Бібліографичний Інститут).

ІІІ. Задовольняючи в повній мірі всім теоретичним вимогам бібліографичної класифікації що ми перелічили вище, міжнародня система має величезну практичну вартість тому, що дає кожному змогу складати необмежну кількість класифікаційних схем, що відповідають індивідуальному складу кожної даної бібліотеки, і паралельно з розвитком бібліотек в кожчас переробляти цю схему так, як того вимагає новий стан бібліотеки (див. 4 правило класифікації, вище).

Повні таблиці міжнародньої класифікації містять в собі надзвичайно дрібні зазначення, переводять дуже спеціяльне роздроблення всіх основних

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

відділів схеми. Але ми, пристосовуючи класифікацію до потреб нашої бібліотеки, цілком не повинні користатися всіма тими дрібними зазначеннями та складними індексами: ми повинні з повних таблиць утворити для нашої бібліотеки індивідуальну класифікаційну схему, пам'ятаючи що ступені дрібности росподілів та складність індексів схеми повинні бути в прямому пропорціональному звязку з кількістю книжок в відповідному відділі бібліотеки (як то виникає з неведеного нами 3-го припису бібліографичної класифікації).

Завдяки своїй необмежевій ростяглости міжнародня система дозволює нам скласти дійсно рухому класифікаційну схему, що остільки краща і зручніша від звичайної нерухомої схеми, всіх инших недецімальних систем, оскільки рухомий картковий каталог зручніший від катологу писаного в зшитку чи в книзі. Така рухомість класифікаційної схеми дає нам можливість завсігди заберігати належне відношення поміж кількістю карток в каталозі по відомому відділу та ступенею дрібности росподілу цього відділу в нашій схемі шляхом приписування на картках нових ціфр до попередніх індексів.

IV. Таким чином, в повних міжнародніх децімальних таблицях ми маємо тисячи ріжних «індивідуальних» таблиць, що підходять до бібліотек ріжного типу та ріжного розміру.[1]) Тому то помиляються ті супротивники міжнародньої системи, що вказують на її ніби-то надзвичайну складність, на те, що індекси цієї системи занадто велики та складні: навпаки, коли ми звернемо увагу на точність зазначінь та легкість і швидкість знаходження потрібних відомостей за допомогою нашої системи, то будемо примушені визнати, що міжнародня децімальна система надзвичайно проста в порівнянні зо всіма иншими системами, що навіть з складнішими зазначіннями ніколи не можуть одержати таких наслідків, які дає вживання децімальних індексів та детермінантів. Щоби не впасти в таку помилку, не треба забувати, тих складних індексів, що ми бачимо в повних таблицях, призначається для одночасної класифікації всіх, які до цього часу з'явилися, творів на всіх мовах: очевидно нема на світі такої бібліотеки, в якій треба було б разом вживати всі ці індекси; треба пам'ятати, що від самого бібліотекаря та від складу і великости його бібліотеки залежить скласти класифікаційну схему шляхом вибирання з повних таблиць таких індексів, що для цього зручніші. Так, напр., коли ми візьмемо індекс, вже

[1]) Для вжитку децімальної класифікації в бібліотеках ріжних розмірів складаються на підставі Manuel'я скорочені таблиці двохзнакових, трьохзнакових чи більш складних індексів". Так, ми маємо видання:

Іванов—Меженко, Юр.—1919.—Міжнародня децімальна бібліографична класифікація скорочені таблиці з абетковим покажчиком і поясненючий текст. Київ. [Видання] Головної Книжної Палати. [Друкарня „Польський друкар" В. Володимирська № 34] (22×17). 92 стор. [025.423].

Боднарскій Б. С. 1910.—Сокращенныя таблицы десятичной библіографической классификаціи. Переводъ съ франц. изд. Международнаго Библіографическаго Института подъ редакціей и съ предисловіемъ Б. С. Боднарскаго, члена библіографическаго общества при Московскомъ университете. Москва. Изданіе книжн. маг. «Трудъ". Типографія Т-ва скоропеч. А. А. Левенсонъ. (28,5×15,5). 4½ листа ненумер. [Ц. 50 коп]—[025.4].

Его же. 1915.—Сущность десятичной библіографической классификаціи. Москва. Изд. 3-е журн. „Бюллетени литературы и жизни" [Типографія В. М. Саблина Петровка, 26]. (22×16), 4+4 нен. стр. [Ц. 10 коп.] [025.4].

Его же. 1919.—Краткое изложеніе десятичной библіографической классификаціи. Житоміръ. Видання Бібліотечної Секції Волин. Губерн. Відділу Козашкільної Освіти. Перепечатано с 2-го, исправлен. и дополнен. изданія. Типографія „Работникъ", Гоголевская 4. (27×17,5). 8+11 нен. стр. [б. д.]. [025.4].

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

згаданий вище 612.014.424.3, то питання про доцільність вживання його та подібних до нього індексів вирішається в ріжних випадках не однаково. Цей індекс з'являється наслідком такого класифікаційного процесу:

6 природничі знання
61 медиціна.
612.0 загальна фізіологія.
612.014 загальна фізіологія клітки та організмів.
612.014.4 вплив оточення на організми.
612.014.424 акція електрики на організми.
612.014.424.3 акція атмосферної електрики на організм.

Цілком зрозуміле, що цей десятизнаковий ідексе треба вжити для зазначення твору з такою назвою лише тоді, коли в бібліотеці ми маємо багато (напр. кілька десятків) творів; що присвячені питанню про вплив оточення на клітку живої матерії та організми взагалі (як напр. про акцію динамічної, магнетичної електрики, теплости, світу, води, хемчиних субстанцій і т. п.); тоді такий індекс дає змогу легко знайти серед багатьох творів цеї категорії лише ті твори, що досліджують акцію електрики, не переглядуючи при тому в каталозі назви творів, що нас зараз не цікавлять. Але коли в нашій бібліотеці мало подібного роду творів, то ми не маємо жадних підстав для вживання такого складного індексу, щоб зазначити твір, що про нього кажемо: в такому разі доволі буде віднести його до відділу 612.014, себ то прикласти індекса, що у нас зазначає всі твори по загальній фізіології клітки, чи навіть до 612.0—загальна фізіологія, коли у нас небагато творів по загальній фізіольогії.

Такий індекс загальнішого характеру 612.0 ми прикладаємо для зазначення нашого твору вузько спеціяльного змісту лише до того часу, поки в нашому каталозі не збереться, завдяки поповненню відділу загальної фізіології, значна кількість карток по ріжним питанням, що йому підлягають. В такому разі, щоб під час розшукання картки про вплив електрики на організми уникнути перегортання яких небудь двох чи трьох сотен карток на котрих зазначені твори по питанням вівісекції, віталізму, фізіологичній хемії і т. п., і що всі вони мають однаковий індекс 612.0 ми, за допомогою таблиць класифікації, розбиваємо цей відділ 612.0 на підлягаючі йому частини, шляхом приписування на картках з цим індексом додаткових цифрових знаків: тоді всі картки про твори по вівісекції одержуть індекс 612.012, твори по фізіологичній хемії—612.015, а твори по фізіології клітки, а в тому числі і той спеціяльний твір, що про нього ми кажемо – 612.014. Завдяки такому процесові, поле пошукань в каталозі робиться вужим, та зберігається необхідне пропорціональне відношення поміж кількістю книжок в тому чи иншому відділі бібліотеки та ступеню дрібности росподілу його по класифікаційній схемі (див. вище 3 правило класифікаційної схеми).

Після сказаного, гадаю, не треба доводити, що всі, хто вказує на складність міжнародньої десімальної системи та потрібність якогось її спрощення для пристосування до потреб маленьких бібліотек тримаються такого здання виключно тому, що не уявляють собі, як слід що таке саме есть ця система, що вони критикують.

4. Міжнародня бібліографична класифікація, як ми бачили, пристосована для бібліотек ріжного типу, але що торкається до бібліотек великих громадських, та бібліотек типу державної чи національної центральної книгозбірні то ми мусимо підкреслити, що ця класифікація есть единою, що може дати цим бібліотекам такий систематичний

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

каталог, що дійсно задовольняв би всім теоретичним та практичним вимогам та відповідав би високому завданню цих бібліотек.

І. Не може бути жодного сумніву в тому, що схема каталогу таких бібліотек, куди надходять наслідки всієї друкарської продукції відомої країни та багато инших творів, повинна бути дійсно енціклопедичною, бо енціклопедичним з'являється і склад їх; тому перед такою бібліотекою стоїть дилема: чи взяти єдину загально-енціклопедичну схему—міжнародньої бібліографичної класифікації, чи утворити свою власну, нову енціклопедичну класифікацію. Роскіш утворення власної класифікації можуть собі дозволити центральні бібліотеки тих країн, що багаті на наукові сили і можуть витратити на цю справу чимало часу та величезні кошти, як то зробила наприклад американська Бібліотека Конгресу в Вашингтоні величезна схема систематичного каталогу що пристосована до умов американської книжної продукції *), що до Вкраїни, то ставити собі в умовах нашого життя завдання утворення подібної класифікації, значить відкладати упорядкования бібліотеки на довгі роки, і тому вказана дилема може мати лише одне рішення—на користь міжнародньої децімальної системи (що значить на користь самої бібліотеки).

ІІ. Ще есть одна характерна особливість бібліотек національного типу, що вимагає прикладання до їх каталогу міжнародньої схеми класифікації: крім того, що ці бібліотеки завжди надзвичайно ріжноманітного складу і містять в собі найспеціяльніші твори, що їхня каталогізація вимагає від бібліотекаря енціклопедичних знань, ще неможливо передбачити того напрямку, в якому вони будуть розвиватися протягом більш-менш довгого часу; ми не знаємо, які відділи бібліотеки одержать більший приріст в порівнянні з иншими відділами, бо не можемо вказати наперед напрямку національної друкарської продукції. Таким чином, жодна нерухома класифікаційна схема, як би детально вона не була розробленою, не може підійти до бібліотеки цього типу, бо не дасть змоги зберігти під час розвитку та поповнення її необхідну рівновагу між дрібністю росподілів схеми та кількістю книжок в тому чи иншому відділі бібліотеки.

Надзвичайна рухомість та ростягліcть міжнародньої децімальної класифікації тому робить її незамінною для такого типу бібліотек.

ІІІ. Не можу проминути ще одної вже відомої нам властивости міжнародньої системи, що надає їй виключну вартість для систематичного каталогу кожної великої бібліотеки: це есть можливість дуже точно та різнобічно відбити зміст твору в індексі, завдяки прикладанню до нього детермінантів.

Кожна велика бібліотека, для того, щоб задовольнити ріжноманітним вимогам, що з ними звертаються до неї читачі в своїх спеціяльних наукових та бібліографичних розвідках, повинна давати можливість дізнатися за допомогою каталогів не тільки про авторів та головний предмет кожного з творів, що містяться на її полицях, але й подати відомості про де-які їхні зовнішні властивості, напр. виявити, які маються твори по всім предметам на тій чи иншій мові, вказати всі видання наукових товариств чи академій по ріжним предметам, дати змогу швидко знайти все, що має відношення до тої чи иншої країни чи всі твори по ріжним предметам, що торкаються відомої епохи й т. и. Систематичний каталог не міжнародньої децімальної системи розуміється не може дати відповіді на всі ці запитання, але таке зазнайомлення має надзвичайно велике значіння, і тому всі добре впорядковані бібліотеки складають у себе, крім головних—абеткового і систематич-

*) 1905.—Classification. Class Q. Science. Preliminary. July 1.1905: Library of Congress.—Washington Government Printing Office. (26,5×18,5). 172 p.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ного—каталогів ще кілька инших, допоміжних каталогів, з метою задовольнити цієї потребі. Так напр., вже згадана вашингтонська бібліотека Конгресу друкує картки свого каталогу в кількості від 15 до 100 примірників для кожного твору, щоб потім складати з цих карток додаткові каталоги ріжного типу: на підставі географічній, історичній, лінгвістичній і т. и. чи додавати дублетні картки до систематичного каталогу.). Не треба здається пояснювати, яких величезних коштів і праці вимагає така система і що при наших загальних умовах бібліотечної справи йти таким шляхом до поліпшення каталогу національної бібліотеки ми не маємо жадної змоги. Але на наше щастя, цього й не потрібно, бо ми можемо досягнути тих саме результатів, що і американська бібліотека, з далеко меншими засобами і лише завдяки міжнародній децімальній системі.

Детермінанти, що ми можемо прикладати до кожного індексу, дають нам можливість зазначити їх на одній картці поруч зо змістом твору по класифікації також і ріжні инші прикмети його що до змісту і форми. Так, можливо означити на якій мові написано твір; до якої епохи відноситься зміст писання; можливо відріжнити великий науковий твір від популярної книжки, від дисертації; ми можемо далі вказати, що твір вийшов як праця наукового товариства; що він призначений для навчання; що він присвячений історії того предмету що до нього відноситься; що він викладає загальну теорію та методологію відомої науки. Приклади таких зазначень ми вже подавали вище.

Завдяки вживанню детермінантів, систематичний каталог, складений по міжнародній децімальній системі, заберігає в своїх класифікаційних знаках всі ті зовнішні чи додаткові до змісту творів ознаки, що ми перелічили вище, і кожний, хто захотів би знайти в нашій бібліотеці все, що торкається, скажемо, Норвегії може завсігди це зробити на підставі одного систематичного каталогу: треба тільки йому переглянути картки, що відмічені детермінантою (481) по ріжних відділах, що його цікавлять, і він знайде 05 (481) норвежські журнали, 015 (481) бібліографія творів, що з'явилися в Норвегії, 016 (481) бібліографія творів про Норвегію статистика норвежського населення 312 (481), організація виборчого права в Норвегії 342.8 (481), робітничі страйки в Норвегії 331.89 (481). Геологія Норвегії 55 (481) і т. и.

Таким чином детермінанти відкривають для нас м о ж л и в і с т ь п е р е в о д и т и в о д н о м у с и с т е м а т и ч н о м у к а т а л о з і о д н о ч а с н о к і л ь к а п а р а л е л ь н и х к л а с и ф і к а ц і й, крім основної класифікації по змісту; і тому, коли в бібліотеці заведена міжнародня система, ми позбавляємося, неминучого при всіх инших системах утворення кількох окремих паралельних каталогів для повної характеристики складу бібліотеки вони цілком заміняються детермінантами на картках систематичного каталогу, а в де-яких більш складних випадках мета цілком досягається шляхом додавання до того ж каталогу дублетних карток з додатковим індексом.

Що до знаходження в каталозі карток з тою чи иншою детермінантою, то завдяки встановленій правилами черзі, в якій пишуться детермінанти одна по одній і в якій розміщаються в каталозі картки з детермінантами, це робиться дуже легко, і швидко. Практика Міжнароднього Бібліографичного Інституту, де всякий, хто звертається до міжнароднього бібліографичного каталогу, може особисто розглядувати оригінальні картки, доводить, що розшукавня потрібного індексу взагалі ніколи не вимагає більш 5 хвилин, *і це в каталозі що містить в собі 10 мільйонів карток!*

1) Див. стр. 227 в книзі: 1901—Report of the Librarian of Congress for the fiscal lear ending june 30, 1901.—Washington: government Printing Office. (24×15). 380 p. with 37 illustrations and 7 facsimiles of cards.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

5. Наприкінці мушу звернути увагу ще на одну властивість міжнародньої класифікації, що має надзвичайну вагу для всіх великих академичних чи спеціяльних наукових бібліотек: це **звязок цеї класифікації з міжнароднім бібліографичним репертуаром**, звязок, що дає незліченні догоди в справі поповнення бібліотеки.

Поповнення великих академичних бібліотек, як відомо есть одне з найтруднішіх та найскладніших питань бібліотечної адміністрації що вимагає до себе особливої уваги. Так, над справою виключно біжучого поповнення в бібліографичному відділі адміністративної частини Вашингтонської Бібліотеки Конгресу завжди працює 6 чоловік, на придбання десятків та сотен бібліографичних покажчиків ріжного типу витрачаються що—року значні кошти. (Підручна бібліотека бібліографичного відділу в 1901 році складалася більше як з 20000 назв. 1). В далеко легшому становищі з цього боку знаходяться ті бібліотеки, що приєднались до великої міжнародньої бібліографичної кооперації: всю бібліографичну працю для них виконує Міжнародній Бібліографичний Інститут, якій має найбільшій в світі по розмірам та найкраще впорядкований бібліографичний каталог енціклопедичного характеру, що що-дня поповнюється відомостями про всі друкарські твори, що з'являються на всьому світі на всіх мовах по всім галузям знання, як окремими книжками і брошурами, так і статтями в періодичній пресі. Розуміється, що жодна бібліотека не може утворити власними силами, оскільки б вони не були велики як з матеріяльного, так і з наукового боку, такого бібліографичного апарату, як міжнародній репертуар в Брукселі. А між тим користатись з нього дуже легко і вповні може кожна бібліотека, що завела у себе міжнародню бібліографичну класифікацію: Міжнародній Бібліографичний Інститут друкує та видає, як періодичні видання, окремі частини свого репертуару по окремим групам наук під назвами: Bibliographia Philosophica, Bibliographia Medicinae, Bibliographia Technica і т. и. Матеріял в них класифікується по міжнародній системі, і коло назви кожного твору ми маємо відповідний індекс; кожна бібліотека має змогу шляхом абонемента на ці видання одержувати найповнішу бібліографію по ріжним галузям знання.

Чим тісніше буде звязок бібліотеки з Міжнароднім Інститутом, тим корисніше для неї буде його допомога в справі поповнення її новими придбаннями. Так, коли бібліотека, крім дециімальної системи каталогу, заведе у себе ще і міжнародню каталографію, що неї притримується М. Б. Інститут, себ то, коли картки для каталогу будуть міжнароднього формату та будуть складатись згідно з тими взірцями бібліографичного описання, що по ним описуються книжки для міжнароднього репертуару, тоді бібліотека може одержувати від Інституту бібліографичні відомості видруковані так, що однин бік сторінки бібліографичного видання чистий, незадрукований і тому, коли та, чи инша книжка з тих, що перелічені в бібліографії надходить до бібліотеки, треба лише витягти відповідну бібліографичну відомість зо сторінки і наліпити її на каталожну картку, і ми одержуємо зовсім готове для систематичного каталогу описання книжки. Крім цього, бібліотека може замовити Інститутові надіслати ій на окремих готових для каталогу картках копії всіх бібліографичних відомостей, що переховуються в міжнароднім репертуарі по кожному окремому питанню: треба лише написати до Інституту про надіслання всіх карток з індексом 621. 431. 75. і ми одержимо повну бібліографію творів про вживання газомоторів в аеронавтиці, чи 398. 223. (41)—про шотляндські історичні народні оповідання, чи 382: 669. 1 (42) „18"—про англійську зовнішню торговлю залізом в XIX віці і т. и.

1) Див. вказаний вище Report of the Librarion of Congress p.p. 226,332.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Не треба здається пояснювати, що така бібліографічна допомога має для кожної великої бібліотеки академичного чи національного тину остільки велике значіння, що коли б міжнародня дециальна система не мала б инших переваг, крім вказаної в відношенні до поповнення б-ки, ми повинні були б визнати цю систему зручнішою ніж всі инші.

Я міг тут лише в загальних рисах намітити головні риси міжнародньої дециальної системи бібліографичної класифікації: більш докладне обговорення всіх її властивостей вимагає далеко більше місця. Але я маю надію, що переглянувши ці рядки читач зрозуміє, чому приєднання кожної бібліотеки до великої міжнародньої бібліографичної кооперації, шляхом засвоєння трьох підстав міжнародніх бібліографичних методів—міжнародніх правил каталографії, міжнароднього формату бібліотечної картки та міжнародньої дециальної системи класифікації—я вважаю за міцнішу підставу здорового розвитку бібліотечного діла і разом з тим за справу великого культурного значіння.

Юрій Ковалевський.

Додатки

КОРОТКІ ТАБЛИЦІ МІЖНАРОДНЬОЇ ДЕЦІМАЛЬНОЇ БІБЛІОГРАФИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ.

I. Основна Двохзнакова таблиця з доповненнями.

0	*Загальні твори.*
01	Бібліографія.
02	Бібліотекознавство.
03	Енціклопедії.
04	Збірки статей.
05	Журнали.
07	Газети.
08	Поліграфії.
1	*Філософія.*
11	Метафізика.
13	Дух і тіло.
14	Філософичні системи.
15	Психологія.
16	Логіка.
17	Етика.
2	*Релігія.*
22	Біблія.
27	Історія Христіянства.
28	Церкві і секти.
29	Нехристіянські релігії.
3	*Соціяльні знання.*
301	Соціологія.
308	Соціографія. Загальні умови соціялного й політичного життя.
31	Статистика.
32	Політика.
321	Держава, форми політичної організації.
323	Внутрішня політика.
323. 1	Національний рух.
323. 2	Політична боротьба. Революція.
327	Зовнішня, міжнародня політика.
327. 3	Інтернаціоналістичний рух.
329	Політичні партії.
33	Політична економія.
331	Праця й робітники.
332	Фінансова наука.
334	Кооперація.
335	Соціялізм. Анархізм.
335. 4	Комунізм.
335. 5	Марксизм.
336	Державні фінанси.
338	Економична організація.
34	Право.
341	Міжнародне право.
342	Державне право.
343	Карне право.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

347 Цівільне право.
35 Адміністрація.
351. 83 Робітниче законодавство.
351. 838 Робітниче питання взагалі.
351. 838. 8 Робітничі асоціяції.
351. 838. 9 Страйк.
352 Самоврядування.
355 Військове уміння. Армія й флота.
36 Соціяльні інституції. Благодійність.
37 Освіта.
371 Педагогія й педагоги.
372 Початкове навчання.
373 Середнешкільна освіта.
374 Самоосвіта. Позашкільна освіта.
378 Вища освіта.
38 Торговля і транспорт.
381 Внутрішня торговля.
382 Зовнішня торговля.
385 Залізниці.
39 Звичаї. Фольклор.
396 Жіноче питання.
398 Народні звичаї та вірування.

4 *Філологія.*
41 Загальна філологія.
42/49 Спеціяльна філологія окремих мов.

5 *Чисті, точні науки.*
51 Математика.
52 Астрономія.
53 Фізика.
54 Хемія.
548 Кристалографія.
549 Мінералогія.
55 Геологія.
551. 4 Фізична географія.
551. 5 Метеорологія.
553 Економична геологія (поклади мінералів).
56 Палеонтологія.
57 Біологичні науки.
571 Доісторична геологія.
572 Антропологія. Етнографія.
58 Ботаніка.
59 Зоологія.

6 *Прикладні знання.*
61 Медиціна.
613 Загальна гігієна.
614 Громадська гігієна.
619 Ветеринарія.
62 Інжінерне майстерство.
63 Агрономія.
64 Домашнє господарство.
65 Засоби комунікації.
66 Хемична промисловість.
67 Оброблююча промисловість.
68 Ремества.
69 Будівництво.

7 *Мистецтво.*
701 Естетика.
72 Будівництво.
73 Різб'ярство.
74 Рисування. Декорація.
75 Малярство.
76 Гравюри. Ілюстрації.
77 Фотографія.
78 Музика.
79 Спорт. Гра, розвага.

8 *Красне письменство.*
8 . . . 09 Критика, історія літератури.

Під час класифікації творів відомої літератури до 8 додається детермінанта відповідної мови; напр. 891.79 українська література. Крім того, дальша класифікація переводиться по призвіщам авторів, при чому додається в дужках ініціял призвіща, а потім по категоріям творів, що зазначаються: 1 повна збірка творів; 2 частини творів; 3 вибрані твори з онтології; 7 окремі (поодинокі) твори; в межах кожної категорії можливо класифікувати по назвах (додається ініціял назви); напр. збірку оповідань Марка Вовчка „Сестра і инші оповідання" запотуємо 891.79 (М. 2 С.).

Перші видання творів можливо, крім того, класифікувати шляхом додавання знаків літературного роду творів—1 поезія;—2 драма;—3 роман;—32 оповідання;—4 начерк, етюд, та року видання; напр. 891.79—3 „1920" український роман, що з'явився в 1920 році.

9 Історія.
91 Географія.
92 Біографії.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Детермінанти форми (О...).

(01) Загальна теорія предмету.
(02) Підручник...
(021) Науковий курс.
(023) Популярний підручник.
(03) Енціклопедія.
(04) Стаття.
(05) Періодичне видання.
(07) Навчання.
(075) Елементарний шкільний підручник.
(08) Збірник.
(09) Історія предмету.

Детермінанти місця (...).

(∞) Всесвіт. Міжнародність.
(3) Місця Старого Світу.
(37) Рим.
(38) Греція.
(4) Європа.
(42) Англія.
(43) Германія.
(436) Австро-Угорщина.
(44) Франція.
(45) Італія.
(46) Гишпанія.
(47) Росія.
(47. 71) Україна.
(481) Норвегія.
(485) Швеція.
(489) Данія.
(492) Голандія.
(493) Бельгія.
(494) Швейцарія.
(495) Греція.
(497. 1) Сербія.
(497. 2) Болгарія.
(497. 3) Черногорія.
(498) Румунія.
(5) Азія.
(51) Хинщина.
(52) Японія.
(55) Персія.
(6) Африка.
(7) Північна Америка.
(73) Сполучені Штати.
(8) Південна Америка.
(9) Австралія.

Детермінанти часу „....“

Дати по роках зазначаються цифрами в лапках; періоди, напр. від 1240 до 1480 зазначаються цифрами з двома крапками.—1240 : 1480. Століття зазначаються звичайними цифрами по кількості закінчених віків, напр. XIX століття „19“.

Детермінанти мови

= 2 Англійська.
= 3 Німецька.
= 39.7 Свейська.
= 39.82 Норвежська.
= 4 Французька.
= 5 Італійська.
= 6 Гишпанська.
= 7 Латинська.
= 8 Грецька.
= 91.7 Руська.
= 91.79 Українська.
= 91.85 Польська.
= 91.86 Чешська.
= 92.4 Єврейська.
= 95.1 Хинська.
= 95.6 Японська.

Коли ці детермінанти вживаються для втворення відділів спеціяльної філології чи красного письменства, їх числа прикладаються до індексів 4 і 8 без знака =

43 німецька філологія.
84 французька література.

Детермінанти відношення.

Внутрішній звязок двох чи кількох питань, що мають свої окремі індекси в головній таблиці зазначаються сполученням цих індексів знаком двох крапок, напр.

31 : 385 статистика залізниць.

Детермінанти імені (A.-Z.).

Вживаються головним чином в відділі літератури та біографії для зазначіння власних призвищ ріжних осіб, напр.

92 (Шевченко), чи біографія Ш.
92 (Ш.)

Порядок розміення детермінантів та карток з детермінантами в каталогах:

(...), „...“ , = , : , (A—), 0, 1,

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

III. Приклади індексів міжнародньої дециімальної класифікації.

01 : 34 (05)	Бібліографія періодичних юридичних видань.
01 : 91 (47.71)	Бібліографія творів по географії України.
308 (46) : 282	Умови соціяльного життя в Гишпанії та каталицька церква.
308 (47.71) „17“	Українська культура XVIII віку.
338 (09) (4)	Загальна історія економичної організації Европи.
338 : 63 (47) „1905“	Аграрне питання в Росії в 1905 році.
372 : 54	Початкове навчання хемії.
382 (42) „16 : 19“ = 3	Твір на німецькій мові по історії зовнішньої торговлі Англії.
53 (023)	Популярний курс фізики з XVII по XX століття.
53 (075) = 91.79	Популярний шкільний підручник фізики на українській мові.
53 (09) „17“	Історія фізики XVIII століття.
53 (42) „19“	Історія фізики в Англії в XX столітті.
551.5 (021) = 2	Науковий курс метеорології на англійській мові.
88.09 „—2“	Історія грецької літератури III віку до Р. Х.
891.79—209 „17“	Українська драма в XVIII віці.
891. 79 (Коцюбинський).	Твори Коцюбинського.
92 (Куліш)	Біографія Куліша.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

[655.1(09) : 098.12(47.711) „1862"].

Друкування революційних відозв у друкарні Києво-Печерської Лаври (1862 р.).

Польське повстання 1863 р. на Україні мало свій довгий підготовчий період—період агітації за допомогою друкованого й живого слова, за допомогою патріотичних маніфестацій і гимнів по костьолах та на різних зібраннях польського суспільства. Маніфестаційний період—так охрещено було роки 1860—1862, що безпосередньо підходять до завчасного вибуху не зовсім підготовленого повстання. Друковане й живе слово як в історії всіх років, так і в цьому маніфестаційному періоді відогравало велику ролю. Паризька емігранська література, особливо твори з історії першого польського повстання 1831 р. контрабандою проходили через кордон з Галичини і Польщі, і ширилися по Україні між польським громадянством. Особливої ваби набирали революційні поетичні твори, що їх переписували майже в кожній родині, в кожному селі, вивчали на пам'ять, співали... Спроби легального вжитку писаних заяв, що вилилися хоча б у відомій адресі подільської шляхти Олександрові II про те, що Поділля бажає відокремитись від Росії і передатися до Польщі,—довелося замінити спробами утворення нелегальної підпольної літератури після того, як подільських маршалків було притягнено до суду. 1861—1862 роки та початок 1863 р. р. дали дуже багато цеї підпольної літератури. Відозви, прокламації, вірші, грамоти, повідомлення, звичайні оголошення—все це з'являлося в рукописному, літографованому, друкованому виглядах, ширилося і зникало, бо коли почалося переслідування повстанців царським урядом—ці матеріяли були досить поважним доводом співучасти в повстанні.

Революційна література широко росходилася по провінції. Більшість відозв та прокламацій виходило з Польщі, але чимало їх припадає на Київ, де ще перед вибухом повстання вони нелегально виготовлялися по підпольних літографіях або, таємно по літографіях та

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

друкарнях загального користування, де працювало хоча де-кілька поляків.

Для закладання нелегальних друкарень привозили з Варшави ріжні приладдя для того. Так було зроблено наприклад в 1862 році, Бужинським, що привіз з Варшави асортимент шрифту. Відозви ширилися по місту і на провінції, були якісь осередки, організації, що їх друкували і ширили. В другій половині 1861 р. і на початку 1862 р. прокламаційна продукція набула особливої сили. Нікому не впадало на думку шукати осередок цих нелегальних друків у Київо-Печерській Лаврі, де в манастирському затишкові було зорганізовано літографування революційних відозв.

Справа з виданням в лаврській друкарні польських відозв була-б могла лишитися не виявленою, наколи-б в ню не вліз з певною метою зрадник. Він сам взяв участь у виготовленні відозв, навіть власноручно переписував їх, а відтак зраджував керовників і виконавців роботи.

Головним керовником революційного видавництва, що зужиткувало Лаврську друкарню, був студент Стефан Бобровський, головним виконавцем робіт—літограф Гофман, що працював у цій самій друкарні.

Стефан Бобровський пізніше відограв помітну ролю в передповстанчому русі. У Київі він з'явився в березні 1860 року, яко студент Петербурзького університету.

Юнак, двадцяти років (народився в 1840 р.) завдяки, своїм незвичайним здібностям, і на свої літа грунтовній освіті, особливо в науках історичних та філософських, Бобровський в гурті київської польської молоді заняв місце ідейного керовника і взяв ближчу участь в підготовці революційного руху.

В споминах брата його Тадеуша Бобровського, заховалося кілька сторінок, присвячених характеристиці Стефана. З теплим почуттям близької до брата людини, автор спомінів змальовує ці здібності Стефана, посилаючись не тільки на свої братні почуття, а й на спомини инших товаришів і знайомих. „Те, чим передовсім він визначався, згадує Тадеуш Бобровський, було незвичайне, майже інтуїтивне знання людей, уміліть поводження з ними, уміння притягати їх до роботи і використовувати їх; з цього боку був він прирожденим конспіратором, змовником. Людина шляхетного й глибокого почуття, великої правдивости й приємного характеру,—далекий від найменшої прояви егоїзму, був він приємним, цюбим і привабливим в товаристві за красну мову, природній дотеп, лілковиту добродушність бистрий і проникливий розум і, особливо, за відсутність злорадства й бажання панувати над иншими. При великому запасі волі й непохитности, був він дуже безсилий на тіло, в якому переважали нерви, а зір був остільки слабким, що примушував його читати завжди одним оком на переміну, тримаючи книжку біля

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

самих очей. Все це разом складало таку духову силу, що всі хто зустрічався з ним, підпадали під його вплив. Я знав людей, що вже обважніли розумом своїм при малому розвитку і здеревяніли їх почуття,—він умів розбуркати і непомітно для них переробити їх на прихільників своєї ідеї і навіть на сліпе знаряддя в своїх руках.

Противників своїх переконань він не побивав ніколи прикрими, скерованими ad hominem аргументами, а тим більше образливими домислами, як то звикли робити звичайні агітатори того часу, бо вмів він слухати й вислухувати протилежні думки, враз орієнтуючись чи співрозмовник його може бути переконаний чи ні; в останньому разі залишав його в покою, і тому навіть серед цих людей лишав по собі особливе враження". [1])

Про виключну духову організацію Бобровського, про його особливу ролю в польськім передповстанськім русі згадував перед Варшавською Слідчою Комісією Авейде. „Ми втратили в Бобровському, казав він,— доброго, сердечного приятеля, а повстання стратило найрозумнішого і найдіяльнішого з усіх діячів, що з'явилися на революційному горизонті. Бобровський мав лише 23 роки, але була це людина цілком готова, дивовижних здібностів, нечуваної працездатности і, можна сказати, ціничної оваги і людина, що в жадних обставинах ані на хвилину не губила ясного розуму. Другого Бобровського повстання не мало" [2]).

Стефан Бобровський, який через рік—півтора рока був членом народового жонду, губернатором м. Варшави, а ще згодом надзвичайним комісаром для усунення диктатури Лангевича,—тепер в р. 1861-1862 зайнявся підготовчими революційними справами.

В літку року 61-го Бобровський одвідав Варшаву, одвозячи туди сестру, що була в заміжжі за польським письменником Аполоном Коженьовським, який теж не малу ролю в підготовці повстання взяв і власне для цього і перебрався з Житомиру до Варшави.

Варшава вже була наелектризованою, там чекали несподіваних випадків і вибухів проти уряду, особливо після відомої події на вулиці Варшави з рострілом беззбройної юрби в лютому 1861 р.

Аполон Коженьовський керував у Варшаві юнацьким рухом і був автором численних відозв, що за цей час з'явилися у Варшаві. В другій половині 1861 р. Коженьовський був у близьких стосунках з гуртком учнів, реальної школи, що наче б то складали, за відомостями уряду, комітет під назвою „Червоні Мірославського". Він завжди бував на чолі незадоволеної юрби. Йому закидали, що він намовлював ремесників до демонстрацій, що він був головною пружиною вуличних непорядків на Медовій вулиці перед кав'ярнею Веделя, а 11 вересня головував на народньому вічі біля костьолу святого Хреста і агітував проти виборів у члени муніціпальної ради, що почалася в той саме день.

[1]) T. Bobrowski. Pamiętniki. II. 446—447.
[2]) Historja ruchu narodowego od 1863 do 1864 T. II Lwów 1882 str. 45.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Стефан Бобровський, маючи за керовника Коженьовського міг легко ввійти в стосунки з революційними гуртками Варшави. 15-го вересня 1861 р. Бобровський вже повернув до Київу і привіз з собою який-сь важкий пакунок, що його він конспіративно переносив з собою присмерком при довгих відпочинках в дорозі. Як потім оповів він братові, був це літографський прес для тої роботи, що її намітив собі у Київі, а саме для друкування революційних відозв. Таким чином вже з вересня 1861 р. в Бобровського була технична можливість роспочати цю справу. Мабуть у Варшаві йому вказали на Густава Гофмана, літографи з Варшави, що перебував тоді у Київі, де з червня року 1860 працював у літографії Пясецького.

Густав Гофман, друга постать в історії лаврських революційних видань, був родом з Радома, де одібрав елементарну освіту і вийшов з гімназії з другої класи, через кволе здоровля. З р. 1841 Гофман— в Варшаві працює по ріжких друкарських закладах аж до переїзду до Київу для праці в літографії Пясецького, яку примушений був через рік кинути з-за матеріяльних обставин і ріжних непорозумінь з Пясецьким.

Після цього почав він шукати десь иншої роботи і де-який час мусив перебиватися на випадкових заробітках по ріжних літографіях. Раз-у-раз одвідував він тоді і друкарню Печерської Лаври, де його знайомий літограф Юліян Залєський мав постійну роботу.

Залєський саме тоді працював над виготовленням антимінсів, для чого малюнок з мідяного кліше переводився на папір, а з паперу на літографський камень, і лише тоді можна було цей малюнок відтискувати на атласі. В цих роботах Гофман і почав йому допомагати. На слідстві Залєський сам визнавав себе не дуже великим мистцем своєї справи і тим поясняв, чому доводилося йому звертатися до Гофмана в більш складних роботах. Так Залєський передав Гофманові і останнє замовлення—літографію портрет лаврського намісника архімандрита Івана.

В літку 1861 р. саме тоді, як Бобровський поїхав до Варшави Гофман у Київі мав на думці закласти свою власну літографію. Про це подав він прохання до уряду, але одержав резолюцію на проханні, щоб поновив свій пашпорт і лише тоді здобуде дозвіл на відкриття закладу. В двадцятих числах вересня виїхав Гофман до Варшави, щоб уладнати справу з пашпортом. Там закупив він прес каміння, фарби, вальці, взагалі все що потрібно було для окремого літографичного закладу. З Польщі Гофман повернувся лише 8 грудня і знову роспочав клопотатися про власну літографію, але несподівано йому було відмовлено, як неросійському підданцеві. Коли звести до купи всі ці деталі подорожів до Варшави Бобровського і Гофмана, заходи обох про придбання літографичних приладдів пізніші стосунки їхні мимоволі доводиться зробити висновок, що меж ними були якісь зносини. Ще у вересні, до від'їзду Гофмана до Варшави, хоча між поворотом

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

з Варшави Бобровського й від'їздом Гофмана минув може тиждень — 10 днів не більше. Але можна гадати, що послідовність подій була саме такою. Бобровському у Варшаві показують на Гофмана, яко на людину, що може допомогти в справі технічної організації нелегальної преси Бобровський у Києві звертається до Гофмана і той прискорює свій від'їзд до Варшави, щоби найскорше відкрити власний літографічний заклад. Що Гофман був причасним до революційної справи, а не був лише несвідомим знаряддям в руках Бобровського, як це він намагався змалювати на допитах видко з усеї цеї справи. Поверх того ми маємо де-які вказівки на таємні зносини Гофмана з якоюсь політичною метою з дідичем Генріхом Соколовським.

Сам Гофман про його знайомство з Бобровським оповів так: „В сем году (1862), то вскоре после крещения, будучи в Английской гостинице на Крещатике, куда я заходил иногда читать газеты, встретился я там за биллиардом и даже сыграл с ним партию, с одним молодым человеком, который отрекомендовал себя предо мною, что он называется Бобровским, что он проезжий, но проживает большею частью в Киеве. Больше этого он о себе ни в этот раз, ни после предо мною ничего не говорил и я о его звании, занятиях и где он имел квартиру до сих пор ничего не знаю. После того я встречался с ним в той же гостинице еще два раза“[1]). Але цьому свідченню, де знайомство з Бобровським виставлене як виняткове не можна цілком няти віри, тому що Гофман перед слідчою комісією навмисне заплутував факти і зміняв свої слова.

Не йняла віри Гофманові і слідча комісія. А проти слів Гофмана про випадковість знайомства його з Бобровським, наведених, у докладові слідчої комісії, генерал губернатор Васильчиков написав оливцем: „Явная ложь не сбыточно, чтобы лицо почти незнакомое решилось бы оставить подобные рукописи“[2]).

Ясно, що Бобровський мав добрі рекомендації про Гофмана ще з Варшави, та ще й сам придивився до нього за ввесь час знайомства ділового, але близького, такого, що міцно звязує людей спільною небезпекою, потрібністю в конспірації та необхідністю заховати свої звязки, яко мога далі від людського зору. Отже від повороту Гофмана з Варшави, з 10-го грудня, Стефан Бобровський мав повну змогу роспочати ширшу роботу що-до видання відозв, і хоча Гофманові було одмовлено в легальній літографії, але нелегальних шляхів і можливостів було досить для того, щоб видати те, що намічав Бобровський. Про видавничу діяльність Бобровського з Гофманом в цілому можна лише гадати, бо офіційні справи торкаються лише епізоду з друкуванням відозв в Лаврі, і Гофманові звичайно, не було рації поширювати

[1]) Пояснення Г. Гофмана перед Слідчою Ком. 6 лютого 1862 Арх. Ген. Губ. Военно-Судн. дело 1862 № 27 ч. II л. 105.
[2]) Дело № 25 Ар. Ген. Губ. за 1862. л. 69.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

офіційні відомості в цей бік. Що-до Бобровського, то його не було вже в Київі, і під час роскриття нелегального друкування відозв—він утік за кордон, а людині що відограла шпигунську ролю, як і урядові, все по-за лаврським епізодом лишилося невідомим

II.

2-го лютого 1862 р. в лаврській друкарні, де працювали літографи Залєський та Гофман, було переведено ревізію. Незвичайність місця для поліцейської ревізії не зупиняла агентів влади.

Урядовець Губернаторської канцелярії Куровський, „получил сию минуту изустное приказание г. Киевского гражданского губернатора, ген.-лейт. Гессе, по секретному делу, которое касается до управления Киево-Печерской Лавры", зараз же відвідав мітрополіта Арсенія і, в присутності уповноважених від його осіб, зробив „со всею зоркостию и строгою деятельностию" пильний трус в приміщенні лаврської друкарні, де за даними акту „ничего подозрительного и предосудительного не только не нашел, но и не заметил". Після того трус було переведено в приміщенні лаврської літографії, двері якої було зачинено на колодку. Ключа не було під руками і колодку зірвали, а коли увійшли до кімнати, де містилася літографія, знайшли п'ять літографичних каменів: два з виготовленим аркушем „Великоруса", оден камінь, що на йому виготовлено було „на польском языке настановление, как поступать полякам в их политическом замысле против Государя Императора и вообще склонять народ на свою сторону, под заглавием „Odrodzenie", ще два камені, з виготованими до друку печатками земської поліції та блянкетами ріжних установ *).

Крім того знайдено було кільки сторінок „Великоруса" ще не переведених на камінь та кілка стіп білого паперу, підготованого до літографування на ньому.

З п'ятьох літографських каменів, як виявилося, лише два належали Лаврі, три було чужих, але ще одного лаврського каменя бракувало. Акт урядовця Куровського про трус в літографії згучить надзвичайно урочисто й радісно. Видко, що й сам Куровський був захоплений дорученою йому справою і наслідки ревізії обіцяли дати великий матеріял для викриття цілої організації. Цим пояснюються ті заходи, що вжито було Куровським для дальших розшуків. Надіславши каміння до губернатора, він роспорядився оточити поліцією помешкання літографа Залєського й до роспорядження не випускати з неї нікого. Начальника лаврської друкарні й літографії Єромонаха Тимофія теж до особливого роспорядження Куровський віддав під сувору варту намісникові лаври архимандритові Іванові, а двох технічних робітників літографії послушників Артусевича та Ілляшевича посадив під суворий караул при управлінні печерського часного пристава.

*) Це було приватне замовлення Залєського.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

В той саме день безпосередньо за ревізією лаврської літографії тим саме урядовцем Куровським було переведено трус і в літографа Залєського, відповідального за те, що знайдено було в літографії. Але в нього не знайшли нічого, шо було б мало звязок зі згаданими знахідками. Єдиними здобутками трусу були ріжні листи й папіри приватнього характеру та нове ім'я, Густава Гофмана, яке Куровський почув від Залєського, як ім'я людини, що брала з лаврської літографії каміння. Куровський совісно виконав свою справу і совісно зробив висновки з наслідків трусу. Для скорого і справедливого виявлення головних учасників цього злочину—Куровський запропонував „не угодно ли будет сию миуту приказать разыскать лицо, которое замыкало комору литографии с 1-го на 2-ое сего февраля и хранило у себя ключь и, по отыскании строго сохранить его личность и не допускать иметь свидания со всеми прикосновенными к делу лицами" *). Але Куровський не знав, що механізм справи з революційними відозвами і всю організацію її викрито. Трус в Гофмана зроблено було, очевидячки, одночасно з трусом в Лаврі 2-го лютого старшім поліцмейстером Івенсеном разом з „частными приставами" Либедської та Старо Київської части в присутності представника від університету. Присутність останнього можна з'ясувати лише тим, що владі було відомо участь в цій справі студента Бобровського, але вона не знала досконало ані його йменння, ані його адреси і тому не могла зробити в його приміщенні поліцейської ревізії. Взагалі Бобровський тримав себе конспіративно, часто міняв помешкання, жадної особи не приймав у себе вдома, а зустрічався з потрібними йому особами в готелях, або за біліярдом.

Призвіще Бобровського в урядових паперах згадано лише 4-го лютого, тоб-то на третій день по трусі у Лаврі. Та й тоді поліція спочатку патрапила на иншого Бобровського, на Олександера, далекого родича Стефана Бобровського. Трус в Олександера Бобровського не дав, звичайно, жадних наслідків. Поліцмейстер Увенсен, що знав особисто обох братів Бобровських, пізно побачив свою помилку, але все ж таки на всякий випадок відібрав в Олександера Бобровського підписку про невиїзд з Київу.

На другий день, 5-го лютого Увенсен наказав Либедському приставові негайно розшукати помешкання студента Петербурзького університету Стефана Бобровського, і того ж таки числа повідомити про виконання цього наказу. Але на помешкання Бобровського у Київі натрапили лише 28 лютого.

А в тім, справа Гофмана йшла своїм порядком.

3-го лютого, цеб-то на другий день по трусах, ген. губ. Васильчиков передав усе діло до слідчої комісії по політичних справах, на чолі якої саме тоді поставлено було Марка Андреєвського. Комісії

*) Военно-судное дело № 27 ч. II. л. 45. Рапорт від 2 лютого.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

доручено було негайно зробити докладні допити усім чотирьом заарештованим в цій справі (Гофман, Залєський, Артусевич, Ілляшевич) і дізнатися—„кем составлены были возмутительные статьи, приготовленные на литографических камнях к тиснению, по чьему заказу и кто делал это приготовление, где находятся подлинные статьи, переведенные на камни к тиснению, литографировались или печатались ли и прежде ими возмутительные статьи, какого содержания, кем составленные и кому передавались". „Вообще", писав ген. губернатор, „комиссия постарается обнаружить всех соучастников этого преступного дела и раскрыть в явственном виде все его обстоятельства, стремления и цели злоумышленников и способы, которые они употребляли для осуществления своих замыслов" [1]).

Допит Артусевича та Ілляшевича не дав для слідства нічого, Залєський перед слідчою комісією все скинув на Гофмана. Останній признався, що літографування „Великорусу" та „Odrodzenia"—його робота, але на першому допиті, 5-го лютого, оповів таку цілком вигадану історію: під час особливо скрутних матеріяльних обставин до нього з'явився торговець ваксою і старими річами Берек Сруль, що й замовив йому етікетки на ваксу і на шоколяду.

На цього мітичного продавця вакси, Гофман показав, як на особу, що замовила йому літографування відозв. Щоб полегшити свою провину—Гофман сказав на слідстві, що не розумів відозв, а відколи подумав, що це така річ, за яку одповідатиме, то вирішив „поспішитися з останніми примірниками, щоб на умовлений термін виготувати усе, одержати гроші і тоді віддати Берка Сруля разом з роботою в часть" [2]).

Ця поведінка Гофмана на слідстві видає його з головою. Бажання заплутати сліди, ввести нових дієвих осіб, скермувати слідство в инший бік—потрібно було, перш за все, щоб обілити себе з політичного боку, змалювати всю історію, як звичайне замовлення що цікавило Гофмана лише з матеріяльного боку. Треба було відвести розшуки влади і затаїти, що Гофман розумів цілі Бобровського, їм співчував і, яко технична особа, був причасним до організації Бобровського в справі видання нелегальних відозв. Слідча комісія в своїому докладові генерал губернаторові зазначила, що Гофман—„после продолжительной нерешимости, уступая увещаниям и убеждениям следственной комиссии", признався, що літографування відозв робилося з замовлень Бобровського.

„Вскоре после знакомства и третьего свидания моего с Бобровским,—записано було на допиті зі слів Гофмана—этот человек пришел ко мне на квартиру, показал мне принесенные им два листа на

1) Дело Канц. Ген. Губ. 1862 № 25 л. 19.

2) Свідчення Гофман подавав увесь час польською мовою. Лише одного разу з його слів записано російською мовою.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

русском языке, а один лист рукописи на польском яз. и спросил: могу ли я их налитографировать и что это может стоить; о содержании же тех рукописей ничего не говорил. Я отвечал, что могу сделать эту работу, а о цене за нее скажу когда увижу во что она обойдется. Бобровский сказал: „хорошо, вы не стесняйтесь ценою, я заплачу, сколько будет стоить"—и оставил мне эти рукописи, а также около полуторы стопы белой бумаги на литографирование их и 10 р. деньгами впредь до расчета. Так как эта работа при моем знании не была вовсе трудна и для нее достаточно было одного дня, а я нуждался в средствах к жизни, то я решился сделать ее в лаврской литографной, вход в которую был для меня свободен, да при том никто не мог и помешать в этом потому, что столяры в передней комнате заняты были своим делом и им никакой нужды не было знать о том, что делается в литографной, а Залеский и вовсе ничего не знал о моей работе с этими рукописями потому, что редко и сам бывал в мастерской и я о моей работе ничего ему не об'являл. Сознаюсь, что я таился перед ним с моей работою собственно потому, что мне хотелось воспользоваться одному платою за нее без дележа с ним.

Больше я его не видал... Содержания русской рукописи, не зная этого языка, я вовсе не знаю и нисколько не подозревал, чтобы она могла быть недозволеною; польский экземпляр, хотя просматривал его и мне что то казалось в нем сомнительным, однако все таки я не мог положительно знать есть ли в нем запрещенное что нибудь. Литографию эту я приготовил: польскую на своем камне, а русскую на лаврском камне, лежавшем в литографной без употребления, а так как русский экземпляр занимал восемь страниц, а на камне умещалось только четыре, то приготовив средние страницы и, не имея запасного камня, я отпечатал сотню экземпляров и заготовил сверх того еще копии с них на химической бумаге, для того чтобы наложить ее вновь на камень для вторичного печатания на остальной бумаге, как хотел Бобровский".

Це було 25 і 26 січня, 27 він кінчає літографування останніх чотирьох сторінок „Великоруса" в кількості 100 примірників В понеділок 29-го січня було виготовлено й польську роботу. 30-го січня перед вечером, по словах Гофмана, Бобровський прийшов по замовлення. Бобровський обіцяв принести дальшу роботу і заплатити за зроблену.

III.

Відозви, що вийшли з літографії Київо-печерської лаври, і належали революційно-видавничій діяльности Бобровського були: перша-відомий „Великорус", всі три аркуші разом, і друга—Odrodzenie—в формі періодичного видання [1]).

1) Великорусъ № 1 № 2 і № 3. Літогр. рукописним способом чорним атраментом на 8 стор. in 4o.

Odrodzenie Pismo wydawane na Rusi № 1 1862 roku Dnia 15 stycznia. Літогр. рукописн. способом синім атраментом; на 4 стор. in 4° (не закінчено).

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Цілком зрозуміло, що Бобровський передрукував російську прокламацію 1861-го року, бо в ній поруч з вимогою скасування кріпацтва і введення конституції було поставлено визволення Польщі. Цілий уступ другого числа „Великоруса“ було присвячено Польщі. Конечна потреба її визволення аргументовалася інтересами самої Росії: „Интерес русской свободы требует освобождения Польши“ — так було сформульовано істотну думку. „Наша народная гордость, любовь к нашему народу и финансовый расчет требуют того же.

Наша власть над Польшей основана только на том, что мы нарушили все условия, под которыми царство польское было соединено с Россией на Венском конгрессе...

Чтобы сохранить господство над Польшей, мы должны иметь лишних двести тысяч войска, тратить ежегодно по сорока миллионов наших собственных денег, кроме тех, которые берем с Польши.

... Мы должны вовсе уйти из Польши, чтобы избавиться от раззорения. Если мы сделаем это добровольно, поляки станут уважать нас, как людей умных, полюбят нас, как людей честных. Если мы не сделаем этого сами, поляки все-таки скоро освободятся: они ждут только первого случая, чтобы восстать поголовно“ [1]).

Ці думки „Великоруса“, що повторені були й в адресі, що її пропонував „Великорус“ подавати цареві з домагачням змінити форму правління розуміється були цінні для польського пропагандиста.

Аргументи, що виставлялися тут були яскравими і переконуючіми. Найважливішім було те, що вони йшли не від поляка, а від росіянина. Польському пропагандистові, що взявся за підготовку революційного руху на Україні, листи „Великоруса“ були приємні й тоном, і змістом, вкладеними в рядки відозв, що обіцяли в найближчому часі сильний вибух польського переможного повстання.

Найбільш антіурядовою в загальному розумінні була третя відозва „Великоруса“ про нездатність сучасної династії одмовитись від свавольної влади своєї, про необхідність подання адреси цареві з вимогами заведення конституційного ладу.

Листки „Великоруса“ з'явились в Петербурзі влітку 1861 р. За розповсюдження їх заарештвано було В. Обручева. Справа Обручева, як відомо, скінчилася позбавленням його горожанського стану і засланням його на каторгу на три роки [2]).

Аркуші „Великоруса“ в оригіналі були поширені й в Польщі; вони фігурували в процесі Арнгольдта, Сливицького, Ростковського й инших (1862 р.) і поручикам Каплинському та Абрамовичу інкримінувалося читання й поширення цих прокламацій: першого позбавлено було

[1]) Матеріалы для исторіи революціон. движенія в Россіи в 60 х гг. под ред Б. Базилевскаго стр. 20.

[2]) В сучасній літературі есть спроба приписати авторство в прокламаціях Великоруса М. Г. Чернишевському, Исторический Архив 1919. № 1 стр. 324—413. А. И. Хоментовская—Н. Г. Чернышевский и подпольная литература начала 60-х годов.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

чинів та дворянського стану й заслано на каторжні роботи на 6 років, другого одставили од служби, витримали три місяці в казематі й віддали на три роки під догляд поліції [1]).

Зараз же після виходу першого листка „Великоруса" в Петербурзі 4 липня 1861 р., III отделеніе надіслало Київському генерал-губернаторові друкований примірник цієї відозви й пропонувало йому „приказать принять меры к предупреждению распространения оного в вверенном вам крае и к обнаружению виновных в издании этого листка, так как есть повод предполагать, что он печатан не здесь". Генерал-губернатор розіслав копії цього листка губернаторам і дав цілу інструкцію для догляду за тим, щоб зробити неможливим поширення не тільки листка „Великоруса", а і взагалі ріжних відозв. Для цього наказувалося: „Начальники полиции и подведомственные им чиновники должны постоянно и внимательно следить за обращающимися в народе брошюрами, за толками в населении, прислушиваться не будет ли в этих толках разговоров о возмутительных воззваниях, прокламациях и т п. и указаний откуда они выходят и кем распространяются; следить зорко за всеми лицами, которых есть какое либо основание подозревать в способности и решимости издавать и распространять подобные прокламации, а также не спускать, так сказать глаз, с типографий и литографий в коих могут быть печатаемы преступные воззвания". Не тільки відозви а навіть це роспорядження про них наказувалося заховати в канцеляріях поліції „в совершенной тайне, не сообщая содержания его даже подведомственным чиновникам"; і разом з тим робилося попередження, що коли „в ведомстве которого из них (начальників поліції) мимо полиции будет дознано об обращении или издании возмутительных воззваний, то это будет служить доказательством неспособности его к исполнению полицейской должности и он немедленно получит отставку".

Одночасово наказано було цензорам при Житомирськиї та при Київській поштових конторах фон Ламмингові і Бруннерові стежити, щоб відозви не пересилалися поштою [2]).

Але невпинне ширення відозв продовжувалося. Їх не можна було ліквідувати ні забороною ні ретельным доглядом, і в вересні 1861 р. особлива канцелярія Міністерства Внутрішніх Справ мусила розіслати до губернаторів нового обіжника про ті способи, якими почалося росповсюджування відозв і про необхідність негайно надсилати до міністерства відозви разом з тима конвертами, в яких чиясь таємна рука широко роскидувала їх по провінції.

До видання Бобровського „Великорус" на Україні з'явився в половині вересня року 1861.

[1]) Государственныя преступленія въ Россіи в XIX в. Подъ ред. Б. Базилевскаго (В. Богучарскаго) т. I, стр. 114.

[2]) Дѣло о строгомъ наблюденіи за необращеніемъ въ краѣ злонамѣренныхъ воззв. и др. запрещ. сочиненій. Арх. Ген. губ. 1861 г. № 63 лл. 14—21.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Був він надісланий з Петербургу, в запечатаних конвертах і перехоплено його було в повітових поштових конторах на Поділлю. Брацлавський, Гайсинський, Винницький, Балтський, Проскуровський, Литинський та Ольгопольський земські справники одержали в запечатаних конвертах копію з першого аркуша Великоруса разом з польською відозвою „Rodacy“, ніким непідписаною. Згодом з'ясувалося, що аркуші Великоруса одержали також справники инших повітів, повітові маршалки і де які поодинокі особи.

Відомостів про поширення „Великоруса“ на Волині і на Київщині в справах немає.

Вся трівога з росповсюдженням першого числа „Великоруса“ на Поділлю припала на вересень—жовтень 1861 р., під той саме час, як можна гадати, коли Стефан Бобровський, після одвідування Варшави, збирався з'осередити у Київі свою нелегальну видавничу діяльність.

Цим був підготовлений той острах, що з ним поставилася влада до друкования небезпечної відозви в самому Київі. Не диво, що літографування відозви було кваліфіковано, як великий державний злочин. Що-до тексту, то Київська відозва „Великоруса“ була трохи відмінною від російського друкованого тексту. Відміни торкаються поодиноких слів, форм слів, пунктуації, і лише в двох—трьох місцях досягають значіння окремої редакції. Так в одному місці пропущено великий уступ в кілька рядків друкованого тексту, про де-які незгоди в точці, погляду певних ліберальних російських кол з „Великорусом“. Риси законного порядку, який має встановити конституція змальовано трохи в скороченому вигляді:

Великорус:

Все согласны в том, какие чергы законного порядка должна установить конституция. Главные из них:

Ответственность министров, вотирование бюджета, суд присяжных, свобода исповеданий, свобода печати, уничтожение сословных привилегий, самоуправление по областным и общинным делам.

Копія Бобровського:

Все согласны в том, какие черты законного порядка должны установить конституцию. Главные из них:

Ответственность министров, суд присяжных, привилегии самоуправления по областным и общественным делам.

В одному місці „октроирование конституции“ друкованого текста замінено: „Требование конституции“, слово „представителей“ словом „депутатов“ нарешті самий кінець відозви було теж опущено, так що другий листок „Великоруса“ в редакції Бобровського кінчався словами: „Для выбора представителей нужны: свобода печати, право популярным

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

людям составить из себя в каждой губернии распорядительный комитет, с подчинением ему всех губернских властей".

Слідча комісія приписала ці відміни копіювачеві відозви, студентові Людовикові Бернштейнові, без особливих підстав, але з посилкою на „негласные сведения". Одміни тексту Бобровського скоріше можна було б приписати тому що вона друковалася мабуть з рукописного тексту трохи відмінного від оригіналу. Копії першого листка, що поширені були на Поділлю дають підстави до такого висновку.

Не меншим злочином з урядового боку було літографування другої речі—періодичного видання „Odrodzenie", „органа местной пропаганды", що перше число його було датоване 15 січня 1862 року.

Ті чотирі сторінки цього часопису, що було одлітографовано Гофманом, уявляють з себе лише початок видання. Кінець його, що його Бобровський мав передати Гофманові, по одлітографуванні першої партії матеріялу, очевидно був знищений, мабуть самим Бобровським, коли справу було роскрито.

Те що зберіглося, вміщує в собі лише дві статті: перша під заголовком „Od Redakcii", друга без заголовку (починається так: Caty prad wypadków, takie miali mietsce w biezacym roku)..

В статті „Od redakçii",—що очевидно належала самому Стефанові Бобровському з'ясовані були характер і цілі видання.

Через те, що „Odrodzenie" було єдиним органом місцевої преси, мусило воно, на думку редакції, бути трибуною для вільного висловлення думок усіх, хто побажав би обміркувати справу „Громадського й політичного визволення краю". Статті, що були б надіслані до редакції, хоча б редакція й не годилася б з ними, обов'язково вміщалися б в ближчих числах "Odrodzenie" з відповідною редакційною ремаркою про незгоду. Єдиною вимогою був мінімум громадсько-політичною програму, що редакцією зазначено було так: „Громадське і політичне визволення на основі рівноправства особи, во всіляких проявах їхньої особистої і громадської діяльности, таких як релігія, мови (в законодавстві й школах), гмінне та міське самоврядування і особливі народні форми життя. Крім загальної потреби в польському часописові в краї, редакція мотивувала необхідність свого видання такими аргументами: 1) повна відсутність часопису на польській мові в передніпріянській Русі і неможливість видавання його легально через таємні розпорядження вищої влади; 2) необхідність з'єднання при допомозі такого органу розсипаних по ріжних закутках краю інтелігентних сил; 3) необхідність боротьби з українським журналом „Основа", що має на меті пропаганду відокремлення Руси від Польщі; 4) віддаленість Київу від центру революційного польського руху—Варшави і ширення через те брехливих чуток; 5) неуважливе відношення до громадської думки, що виявляється в тому, що люде, якім ця громадська думка закидає багато докорів і обвінувачень не збіра-

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ються виправдувати себе. Для цього „Odrodzenie“ заводило на зразок Герценовського „Колокола“, спеціяльний відділ під заголовком „Pręgierz“ („Позорний стовб“).

Нарешті в кінці цієї редакційної статті, автор признавався, що перше число не зовсім відповідає вимогам, як розуміє їх редакція, але це з'ясовується, по перше, тим що видання було початковим кроком в такому напрямкові, і по-друге, що редакція поспішалася, щоб перше число встигло вийти до київських контрактів, що у Київі відограють ролю не лише комерційних, але й політичних з'їздів.

Загальний зміст другої (не викінченої) статті — становище польської справи на Вкраїні по варшавських подіях року 1861, але стаття уривається на самісінькому початку.

Обидві відозви, що вийшли з літографії Печерської лаври — „Великоруса“ і „Odrodzenie“ — мають однаковий загальний вигляд: їх переписано однаковим дрібним начерком, як це виявилося на слідстві — студентом-медиком Людвиком Берштейном, що в цій справі взагалі і в долі Бобровського та Гофмана відограв зрадницьку ролю.

Слідча Комісія встановила, що Берштейн зоховав свої ініціяли наприкінці Великоруса у підписові „Москва Б. 18 л. Петербург Л. 61“, що на думку комісії означало: місце видання відозв, ініціяли Берштейна Людовика та розірвану цифру року появлення відозви.

Що до поширення „Великоруса“ і „Odrodzenie“ — не можемо зробити певних висновків. У кожному разі могло їх розійтися не більше ста примірників, що їх Гофман встиг передати Бобровському. Проте можливо, що й ця сотня не розійшлася.

IV.

Ім'я особи, що викрила роботу Стефана Бобровського названо було вже в згадуваних вище споминах Тадеуша Бобровського. „Зрадником, пише він, був варшавський єврей Бернштейн (чи Берштам? не пам'ятаю); його зловлено було в Варшаві на революційних справах і він почав кар'єру шпига. Він не міг працювати в Варшаві, де його знали; його надіслано було до Київа з дорученням викрити ту таємну літографію, що за останні часи далася в знаки поліції. У Варшаві був він студентом і в Київі теж поміж студентів крутився, видаючи себе за студента.

Бернштейн мешкав на одному коритарі з иншим студентом, теж варшавським євреєм, що займався ніби-то переписуванням паперів з канцелярій і у студентів, в дійсности же готовив тексти для літографування. Побачивши там пару разів Гофмана і мого брата, Бернштейн, поставився до них з підозрінням, подав про Гофмана поліції, а про брата висловив лише догадку. Ревізія, що зроблено було в Гофмана, підтвердила догадки шпигуна; арештовано було літографа та переписувача і наказано розшукати мого брата. Все це сталося так швидко,

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

що шпиг не мав уже сміливости одвідати своє помешкання, яке було розруйновано студентами, а в ліжку його, бо студенти попередили поліцію, знайшли переконуючі докази його ремесла і між ними список варшавських шпигів" [1]).

Цей уривок зі споминів переказує сучасні оповідання, напевне з студенських кол, може навіть з слів самого Стефана Бобровського.

В урядових документах знаходимо мало відомостів про Людовика Бернштейна, але факт зради підтверджується цілком.

Бернштейн раніше був студентом Варшавської Медично-Хірургичної Академії в 1859 р. він переїхав до Київу, і з травня 1860 р. був зарахований тут в склад студентів VI семестру, медичного факультету. Якісь інтереси примусили його повернутися до Варшави в квітні 1861 року, і коли йому не дозволено було університетським начальством відпустки, він не зупинився перед звільненням з університету. Що робив і де був Людовик Бернштейн під час перебування в Польщі не знаємо, але очевидно до цього періоду відносяться слова Тадеуша Бобровського, коли вони взагалі справедливі, що Бернштейна в Варшаві зловлено було на якихось політичних справах, і він купив собі волю зрадою.

В осени цього ж року Бернштейн поїхав до Київу, де опинився на початку вересня і 5-го числа подав прохання про приняття його назад—до університету.

Знову цей вересень, знову збіг хронологичних дат, бо на вересень, тільки на середину і на кінець його, припадає й поворот до Київу Бобровського і від'їзд до Варшави за літографичним приладдям і пашпортом Гофмана.

Тадеуш Бобровський просто заявляє, що Бернштейна було надіслано з Варшави з спеціяльною метою—викрити таємну літографію, але Бернштейн, як бачимо, з'явився в Київі ще тоді, коли Стефан Бобровський віз з Варшави свій літографичний прес і плани революційного видавництва.

Можливо, звичайно, що спеціяльна мета надсилки Бернштейна була все таки звязана коли не з планам Бобровського, то взагалі з поширенням прокламацій. Можливо, що ім'я Гофмана,—літографа з Варшави, було відомо Бернштейнові ще там на місці, у Варшаві.

Инакше доводиться допустити ще один випадковий збіг обставин, а саме: Бернштейн у Київі оселився в тому ж будинкові, де жив літограф Гофман. Як що Бернштейн і не з спеціяльною метою поселився там, то все ж йому зручно було об'єктом своїх розшуків зробити літографа, що в його родині він навіть почав харчуватися.

Що Бернштейна, дійсно таки було надіслано з Варшави генерал-губернатором Крижанівським, про це свідчить шифрована телеграма Крижановського до кн. Васильчикова від 14 лютого, коли після роскриття справи з відозвами Бобровського. Бернштейн знову перебував у Варшаві.

1) Pamiętniki Tad. Bobrowskiego t. II, стор. 450.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Шифровану телеграму цю підшито до справи разом з розшифровкою її, і вона лишається красномовною ілюстрацією тих відомих форм провокацій, що до них спускалися вищі урядовці.

Телеграма Крижановського текстуально говорить так:

„Прошу уведомить—принес ли пользу Вальденберг; напишите при случае, что он сделал. Он говорит много, но я не верю. Письмо Ваше он сжег".

Немає жадного сумніву, що під Вальденбергом треба тут розуміти Бернштейна, бо відповідаючи на запитання Крижановського Київський генерал-губернатор оповідає тут про всю справу з викриттям таємної організації, що займалася літографуванням відозв в Печерській лаврі.

„Я много благодарен Вашему превосходительству— кінчає Васильчиков—за посылку в Киев Вальденберга и извещение о том меня, так как это содействовало обнаружению преступного предприятия злоумышленников".

У відповіді кн. Васильчикова генералу Крижановському знаходимо оповідання і про той розгром, що стався в приміщенні Бернштейна, і що за нього згадує Тадеуш Бобровський кваліфікуючи його, як вислів обурення студентів проти зрадника. „До сведения моего дошло, писав Васильчиків, что он (Вальденберг—Бернштейн) бытностью у здешнего полициймейстера, неожиданным образом навлек на себя подозрение тех лиц, с которыми квартировал и вследствие этого подозрения, имел от них какую-то неприятность. Случай этот, как непредвиденный, невозможно было предотвратить".

Крім свідоцтва Тадеуша Бобровського, крім шифрованої телеграми всі деталі справи доводять про те, що Бернштейн увійшов в організацію, що ставила за мету видавання нелегальних відозв, сам взявся за переписування „Великорусса" і „Odrodzenie" літографичними чорнилами навіть залишив на „Великорусі" ініціяли свої і після того, як справа була на повній ході, зрадив товаришів, видав місце друку— лаврську літографію, техничного виконавця—Гофмана й головного ініціятора Бобровського.

А деталі справи, що змальовують ролю Бернштейна, відразу звертають на себе увагу.

Так уже 3-го лютого на другий день після трусів генерал-губернатор мав уже в руках два прохання Бернштейна з університету св. Володимира, бо в цей саме день він передав їх слідчій комісії для того щоб „взяты были они в соображение при рассмотрении почерка Бернштейна на одной бумаге предосудительного содержания". Як знаємо обидві „бумаги предосудительного содержания" писані рукою Бернштейна. І хоча генерал-губернатор просив комісію через два дні повернути ці документи через нього до університетської канцелярії, проте обидва прохання лишилися в справі і з'являються там наочними свідками зради.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Таким чином, при самому викритті справи уряд знав, що відозви переписані Бернштейном і знати про це він міг тільки від самого переписувача, бо труси і слідство не дали для цього жадних підстав.

Крім того, віде, ні на одному етапі слідства не велося розшуків в напрямку з'ясування ролі Бернштейна. Його й не розшукували у Київі за нього й не роспитували на слідстві. Всю увагу звернули на Бобровського, начеб-то Бернштейн відогравав підставну ролю. А в тім провина Бернштейна, як активного співучасника таємного видавництва була встановленою з перших же кроків слідства.

Про Бобровського заведено було цілу справу „о неизвестно где девавшемся студенте петербургского университета Стефане Бобровском", що до неї притягнуто було низку товаришів його—той студентський гурток, що в його оточенні перебував Бобровський. За Бернштейна есть лише окремі згадки в показаннях Гофмана та у доповіді слідчої комісії.

Правда, коли з'ясувалося, що Бобровський втік і в ріжні напрямки, з Київу полетіли шифровані телеграми з проханням затримати його, поруч з іменням Бобровського неодмінно ставилося й імення Бернштейна. Варшава, Кам'янець, Одеса, Житомір, Петербург—усюди сповіщено було про втечу. Прохання про розшуки на місцях, про охорону кордонів, про ріжні справки що-до родичів Бобровського, нарешті два обіжники міністерства внутрішніх справ не дали жадних наслідків. Бобровський через кордон перебрався нелегально, а Бернштейна тишком випустили за кордон, поки уляжеться буря. Навіть у Варшаві не знали що сталося з Бернштейном. Через місяць після подій кн. Васильчиков одержав від генерала Хрульова телеграму з запитаннями про Бернштейна: „Людвик Бернштейн, студент медицинский, где находится, здоров ли? Пишу по почте. Прошу к нему внимания. Варшава. Хрулев". Кн. Васильчиков відповів коротко, вже без згадки, що Бернштейн—утікач і політичний злочинець: „Лица упоминаемого в Киеве нет, где он неизвестно".

Згодом від генерала Хрульова прийшов і обіцяний лист, де Хрульов сповіщав кн. Васильчикова, що приймає близько до серця справи родини Бернштейнів і тому просить, як особисту ласку, повідомити його, де знаходиться студент Бернштейн, і як що він виїхав з Київу, або висланий за пустування, то генерал просив повідомити, куди саме вислано Бернштейна і чи можна до нього писати. Кн. Васильчиков на цей лист одповів остільки стримано, як і на телеграму, мовляв, виїхав з Київа невідомо куди і досі не повертався.

А в тім всі документи, що могли б пролити більше світла на особу Бернштейна переслано було до Варшави: і особисті університетські документи, і роспочату слідством справу про втечу Бернштейна, і його книжки і папери все полинуло в слід за ним. Навіть, коли діло дійшло до суду, то знайшли можливим постановити вирок у справі відсутнього за кордоном Бобровського і польського урожденця Гофмана.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

а справу Бернштейна, теж як польського урожденця передали „на распоряжение“ намісника Царства Польського.

V.

Голосна історія з друкованням відозв у Київо-печерській друкарні закінчилася двома судовими справами,—справою Гофмана і справою Бобровського. Густав Гофман просидів дев'ять місяців у київській фортеці, поки справу його розглянув повітовий суд. 31 жовтня було постановлено вирок, яким Гофмана позбавлено було усіх прав особисто і по стану йому належних і засуджено на 12 років примусових робот у фортеці.

Стефан Бобровський тим саме вироком був теж позбавлений прав і засуджений на каторжну роботу в копальнях на 15 років, а коли б не з'явився зовсім з-за кордону — визнаний був вигнанцем з Росії, а майно його мало бути конфіскованим. Згадано було і про Людвика Бернштейна, але для того щоб зафіксувати адміністративне вирішення його справи, переданої на розсуд намісника царства польського. Для Залеського справа скінчилася трьома роками суворого поліцейського догляду.

Друга справа власне була відокремленням з першої справи спеціяльно про Бобровського. За постановою Палати Уголовного Суду, на затвердження якої надіслано було вирок повітового суду, рішення про відсутнього Бобровського постановлено було не робити по суті. Справу ж конфіскації його майна передано було на розгляд Губерніяльного Правління. В остаточній формі вирок повітового суду про Бобровського був такий: „Как по следствию не открыто, где именно девался из Киева студент Бобровскій, то по неимению в виду виновного по сему делу дальнейшее суждение по оному прекратить“. Присуди як і в попередній, так в цій останній формі постановлено було вже тоді, коли Бобровського не було на світі. На каторжні роботи засилали мерця. Він, ворог диктатури підчас повстання, був забитий на поєдинку ще в квітні 1862, Яном Грабовським, прихільником диктатора Лангевича, за особисту образу. І після смерти його цю останню справу— особисту справу Бобровського, як польського повстанця, передано було до розгляду в Військово- польового суду в кінці 1865 року, а остаточний присуд, по довгій низці формальностів і справок—суд постановив лише в самому кінці 1871 р.

Присуд був м'який. Ініціятива Бобровського в справі видання відозв уважалася недоведеною; показанням Гофмана не йняли віри; про таємного свідка—Бернштейна не знали. І через те вважали що на Бобровського падає лише недоведене підозріння. Недоведеною здалася судові і участь Бобровського в повстанні тому і майно його за постановою суду не підлягало конфіскації.

В. Міяковський.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

[016:9(05)(4771) „1917:1919"]

Огляд українських історичних журналів 1917—19 р. р. [1]).

(Бібліографичні замітки).

I.

Вже за перших днів революції перед групою українських громадських діячів, що гуртувалися навколо Видавничого Товариства „Друкар" повстало питання про необхідність видання журналу, присвяченого історії українського народу.

Бажання ознайомити широкі кола читачів з матеріялами та працями, що були б освітлювали минуле „невпинної боротьби українського народу за його політичні права і соціяльні ідеали, а також своєрідність його традицій в письменстві, культурі й мистецтві з одного боку, та бажання зберегти від нищення й забуття пам'ятки цього минулого—з другого, визначили істотний напрям і зміст „*Нашого Минулого*", що першу книжку його було видано в липні року 1918.

Видавці дуже уважно поставилися до всіх, навіть до дрібних фактів і незначних подробиць далекого минулого, до дрібних ненадрукованих чи забутих рядків того чи иншого письменника. А в тім, бурхливий характер переживаного часу проказував необхідність поспішатися з оголошенням документів до подій не що давно пережитого.

„Ми віримо, звертається редакція до читачів,—буде найміцнішою та праця, що, пояснюючи наше минуле, через гірку сучасність до ясної провадить будучини". І не лише те, що збереже журнал від нищення та забуття, але й ввесь він в цілому, з'явившися в той мент, коли панують „вніуду брані, внутрьуду страхи" буде непідкупним свідком, цінніщим „ніж галасливі події, що перший тепер займуть план життя. Чвари бо і страхи отходять і минають—культура ж вічно зостанеться потомним поколінням на память і науку про минуле та пережите".

Такі завдання стояли перед редакцією.

З матеріялів та статтів, що стосуються до найважливіших моментів українського політичного та національного руху, увага читача зупиняється насамперед на „Книгах битія Українського народу", що ними починається перша книжка „Нашого Минулого". Коментарієм до опу-

1) „Наше Минуле", журнал історії літератури і культури. Видавниче Т-во „Друкар", ч. 1—2, Липень-Серпень. Стор. 210; ч. 2, Вересень—Жовтень, стор. 240; ч. 3, Листопад—Грудень, стор. 230. 1918 р., „Наше Минуле", 1919 р. ч 1—2, стор. 223 Київ.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

блікованої пам'ятки є уміщена в тому ж числі стаття П. Зайцева. „Книга битія, як документ і твір".

Після інформації про невдалу спробу В. І. Семевського познайомити з ними суспільство і по викладі де-яких моментів з „дѣла" Н. И. Костомарова, що йому належить переробка даного твору, автор переходить до порівняння тексту „Книг" з твором Міцкевича „Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego". Це дає змогу встановити глибоку переробку останнього в пристосованні до умов тогочасної української дійсности. Остаточно змінивши де-які місця, автор „Книг" висуває три істотні ідеї: народоправства, рівности та права поодиноких націй на вільне життя.

Зупиняючися на з'ясованні питання що-до авторства Костомарова, П. Зайцев, на підставі докладного ознайомлення зі змістом пам'ятки та з де-яких инших даних приходить до висновку, що „доля авторської участи Костомарова в утворенню „Книг" була дуже й дуже значною".

Після „Книг" і супровідньої до них статті надруковано прокламацію „До братів-українців" що змістом своїм близько підходить до ідей, якими перейняті „Книги".

До історії цього саме періоду українського руху стосуються „Нові документи про Гулака", що змальовують моральне обличчя одного з братчиків в його відношенні до офіціяльної церкви, що її уряд користав в цілях політичного розшуку. Матеріяли, подані П. Зайцевим, а також оголошені Д. І. Багалієм, виявляють відношення „верхів" уряду (Уварова та Орлова) до ідей, що надавали натхнення членам Кирило-Методієвського Братства (ч. 2).

Для біографій українських діячів даного часу де-які матеріяли подають спогади проф. Еліазарова, присвячені Гулакові М. І., О. О. Навроцькому та Л. Загурському. (ч. 1).

Великий інтерес уявляють з себе „Недруковані місця з журналу (щоденника) Т. Шевченка, що їх подає П. Зайцев. З цензурних умов щоденник Т. Шевченка досі не можна було опублікувати, а в тім ці уривки, уміщені в „Нашому Минулому" є найхарактернішими для відношення поета до самодержавства взагалі, і до Ніколая І-го, до цього „неудобозабываемого тормаза" зокрема. Самара здається Шевченкові остільки „казенним" містом, що на його думку там нема нічого, на чому міг би зупинитися погляд подорожнього. Характерними є також рядки, що виявляють відношення поета до офіціяльної церкви, до „главного узла Московской внутренней политики", що відштовхує Шевченка своїми штучними церемоніями, які нагадують щось „тибетское или японское" і заступають правдиве релігійне почуття. (ч. 1—2, 1919 р.).

50-ті роки минулого століття були часом великих надій, коли скрізь відроджувалося громадське життя, повставали і провадили інтензивну працю культурно-освітні заклади. Це відбилося і на українській тогочасній дійсності. Природне, що той час зупиняв на собі увагу дослудувачів і цілу низку статтів в розглянутих книжках журналу присвячено спогадам та матеріялам, що стосуються до цього короткого періоду.

В ч. 2 журналу за 1918 р. уміщено також нові матеріяли до життепису С. Д. Носа, що мають чималий інтерес для вивчення тодішнього часу. Подавши короткі біографичні відомості, автор статті

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

С. Соловій, зупиняється на громадській діяльності С. Д. Носа, що одразу ж звернула на себе увагу „недреманного ока“ уряду — жандармерій. Це скінчилося для Носа арештом, а далі засланням „щоби його національність не знайшла собі наслідувачів“.

До історії цього ж моменту стосуються матеріяли, подані В. В. Міяковським в його статті „До історії журналістики“ (1918., ч. 3), в ній він оповідає про спробу студентів університету, Швейковського і Левицького, видавати у Київі в 60-х рр. газету, що повинна була освітлювати місцеве життя. Газету, „звичайно, було заборонено. Друга замітка, що увійшла в цю статтю, торкається питання про заборону вміщати в „Губернских Ведомостях“ в середині 50-х р.р. статтів з історії України. Губерніяльний Київський цензурний комітет по одержанні належної з приводу цього інструкції одразу майже цілковито припинив друк статтів історичного характеру і забороняв найневинніші замітки, що їх йому надсилали до перегляду і в такий спосіб збільшував анекдотичний матеріял, що його і поза цим багато було в історії нашої цензури.

Боротьбі цензури з українською літературою присвячено і дві інші статті В. В. Міяковського: „Куліш і цензура“ та „Куліш і Квітка “(1918, ч. 2), що в них, на підставі раніш опублікованих даних нових архівних матеріялів, автор подав історію боротьби Куліша з цензорами та інформує про ті препони, що їх доводилося йому перемагати в його літературно-видавничій діяльності. В останній статті В. В. Міяковський зупиняється також на характеристиці відношення Куліша до Квітки, яко до письменника.

В. В. Міяковському належить ще стаття, що є коментарієм до видрукованого в „Нашому Минулому“ рукописного журналу „Помийниця“, що його видавали в 60-х р.р. члени „Громади“. Значіння цього журналу автор вбачає в тім, що він є єдиним з небагатьох історичних документів для характеристики рядових членів Громади, що винесли на власних плечах всенький тягар буденної, але величезної культурно-просвітньої праці. Вони невідомі ані друкові, ані науці, і лише в цьому журналові, в цьому товаришському жартові—перед нами виникають поодинокі постаті членів Громади поруч з Антоновичем, Житецьким та иншими.

Невеличка стаття О. І. Левицького „Українці у приймах в чужій часописі“ (1919, ч. 1—2) згадує сторінку з минулого української літературно-громадської діяльности того ж часу. Тоді у Київі дружина проф. Гогоцького придбала право на видання газети „Киевский Телеграф“. В склад редакції її увійшли відомі особи: Драгоманів, Антонович, Зібер та инші. Але заходами урядової адміністрації пощастило примусити видавницю змінити напрям цього органу, і в наслідок цього і українці, і росіяни виступили зі складу редакції, газета втратила будь-який інтерес і припинила своє існування.

70-ті роки були періодом піднесення інтензивної наукової роботи. По вивченню історії українського руху та історії укр. народу навколо „Географического Общества“ гуртувалися відомі вчені й громадські діячі, що їх діяльність була сполучена з цим періодом. Це надає особливого інтересу спогодам „Колишнього Студента“ про осередок офіціяльної науки, про університет в часи до приїзду з-за кордону Драгоманова та Зібера.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

В складі тодішньої професури було дуже мало, не кажучи за Антоновича та Терновського, наукових сил, і ті професори, що їх згадує автор під назвиськом «монстри» змушують часто згадувати сумну історію російських університетів, мабуть не біднішу, на трагічні анекдоти, аніж історія нашої літератури в її борні з цензурними перепонами.

Дуже коштовні і змістовні є спогади Овсяніко-Куликовського про М. П. Драгоманова, що подають характеристику Драгоманова, яко людини і громадського діяча. Спогади починають з менту зустрічи автора М. П. в Одесі, куди він прибув до молодих українських діячів, об'єднаних в Одеську громаду. Овсяніко-Куликовський характеризує Драгоманова, яко «натуру трезвую, уравновешенную», яко людину дивної повняви моральної чесноти: що ані чого не крив і не заховував: „його слова та вчинки, все життя його були точними відбитками його душі". Коротко схарактеризувавши погляди Драгоманова наприкінці 70 х та початку 80-х років, автор згадує і про останню свою зустрічу з ним, коли Драгоманів намагався налагодити видання закордонного „Вольного Слова", що до участи в ньому було притягнено і Овсяніко-Куликовського (1918 №, 2).

С. О. Єфремов в своїй замітці „Пропащий час" з'ясовує історію та час написання одного з історико-публіцістичних творів Драгоманова (№ 3).

Поруч з цими статтями про Драгоманова треба відзначити спогади за А. М. Ляхоцького, що був дрібним урядовцем, далеким від будь-якої політики, але доля зробила його політичним емігрантом. Спогади Л. Д-вої та Х. К. Вовка, що їх подає С. О. Єфремов, виявляють інтересну постать цього працьовника, що все своє життя збирав закордонні—російські та українські видання,—цього одного з тих непомітних героїв, що їх імення людство забуває разом зі смертю їхньою.

До дев'ятидесятих років стосуються відомості про умовини, що в них провадилася праця активних українських культурно-освітніх Товариств, що їх подає В. Стебницький у своїй статті „До історії українського руху" (1918, № 3) Стебницький наводить два листи—селянина та вчителя—з приводу одержаної ними брошури від „Благотворительного Общества". Охочекомонний та урядовий розшук тероризував усіх. І це надто яскраво відбилося на анонімному листові вчителя, як одного з представників української інтеліґенції, що загалом було взято „под сумление".

До останніх же часів стосується дуже цікава автобіографія І. Л. Шрага, що її подає і доповнює С. О. Єфремов. Поодинокі моменти довгої громадської праці небіжчика дають цікаві ілюстрації історикові суспільних рухів, а за-для українського суспільства особливий інтерес уявляє остання частина автобіографії, що в ній автор переказує про ті впливи, що під ними складався його національно-політичний світогляд (1919, №№ 1—2).

Суспільному рухові в Галичині за передвійськових часів присвячено три статті: І. Свенціцький в статті про М. Павлика подає його характеристику, яко правдивої та відданної своєму народові людини, але самотньої в своїй невтомній політичній праці: „українська громада осудила його за радикально-революційний напрямок", хоча весь його світогляд було збудовано на національному грунтові;

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

до того на перший план висувалася конечна потреба політичного виховання мас, яко застава майбутньої перебудови суспільного ладу (1918, № 1). Дві инші статті малюють галицьку руїну за часи европейської війни. Найбільший інтерес має меморіял Паньковського, поданий О. С. Єфремовим, що в небагатьох рядках змальовує становище країни та її людности. Одночасно з цим в меморіялові подано характеристику того напруженого настрою, що панував в Галичині в звязку з організацією „польських стрільців", а також переказано про тотожню українську організацію і наведено короткий реєстр існуваших тоді т-в та видань, скасованих російською владою по окупації Галичини. По короткій оцінці діяльности москвофілів та поляків, в їхніх стосунках до українського руху, автор закінчує свій меморіял тими передбаченнями та надіями, що були в громадських діячів сполучені з тим чи иншим, можливим кінцем війни (1918, № 1).

Ту ж саму тему докладніше розвиває Д. Дорошенко („Галицька руїна", 1918, № 3). В ній він оповідає про карпато-руський визвольний комітет. На думку автора напрям діяльности комітету відповідає національному характерові росіян, „врожденної росіянам нетолеренції до чужої нації і погорди до неї". Далі автор подає відомості про адміністративний поділ Галичини та політику російського уряду, виявлену в особі поліцайських урядовців, що—навіть на думку Бобринського—не відповідав своєму призначенню. В останній частині своєї незакінченої статті Д. Дорошенко оповідає про ті надзвичайно тяжкі умови, що в них отрапляли засланці-галичани, що їх російський уряд запроторював „в столь и не столь отдаленныя" місцевості безмежної Росії та про допомогу, що її подавало Київське т-во в'язням київських участків та пересильних пунктів.

За-для історії суспільно-політичного настрою українського громадянства за часи війни надзвичайно цікаві прокламації „наша позиція" та „Лист до Вільсона", видані т-вом українських поступовців (їх подає С. О. Єфремов.)

Істотна вимога, що її висуває Товариство—є автономно-федеративний звязок України з тими державами „з якими її поєднала була історична доля" (1918, № 3).

Тепер перейдемо до статтів, що стосуються до раніших періодів історії українського народу.

В. Прокопович оголосив уривок з виготованої до друку великої праці „Під Золотою Корогвою", що торкається історії та організації Київської міліції. На підставі вивчення пам'яток, надрукованих по ріжних творах з історії Київу, автор з'ясовує значіння цього інституту для киян, що в XVIII та на початку XIX століття були реальною силою оборони, що нагадувала громадянам „про былые вольности и привиллегии". Завдяки цьому звязкові з минулим, міліція мала велику потенціяльну силу, бо в ній не лишилося „дорогої традиції національности". Національне почуття Киян того часу було дужчим, і важко збагнути те захоплення, що з ним Київ улаштовував свої урочисті свята сучасним киянам „зденаціоналізованим, або таким, що втратили звязки з історичними традиціями" (1918, № 3).

Невелику статтю К. Тіантера присвячено походові Карла XII на Україну. Автор підкреслює одну спільну рису військових подій перших десятиліть трьох останніх століть в походах Карла, Наполеона, Вільгельма: „У всіх трьох випадках похід на Росію було попереджено

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

упокоренням та внесенням спокію до Польщі, а дальший план було збудовано на бажанні окраїн вийти з-під важких лабетів державної народности. Зазначаючи низку джерел по даному питанню, автор повідомляє про останню новинку, видану в Стокгольмі—рукопис невідомого співучасника походу під назвою „Karl XII Ukraina en Karolins beräffelse". Подати зміст цеї пам'ятки було метою автора. Змалювавши план кампанії, позначений Карлом, автор записок змальовує надзвичайно важке харчове становище шведської армії, а разом з тим вказує і на помилки поодиноких командирів, що їхні акції заздалегідь, давали змогу передбачати невдалий для шведів кінець Полтавського бою, що Карло прийняв його лише тому, що „раптовий відхід скидався б на боязке втікання". Далі, автор подає образ безладдя, що панувало в таборі шведів під час бойовища, а наприкінці переказує промову Петра, що з нею він звернувся до „своїх навчителів", що в ній він визнаючи талант та лицарську чесноту Карла, зазначає, що причиною цеї невдачі є не досить лицарське відношення до нього його спільників.

Б. Л. Модзалевський у статті „Будування церквів в Лубенському манастирі в р.р. 1682—1701" подає цікаві відомості що-до будівельних праць, умовин найму робітників, то-що. Цікаве відношення до будови церквів громадянства та гетьманів, що їх заходами будували церкви. До статті додано листа гетьмана Самойловича до ігумена манастиря, в справі будування церкви (1918, № 3).

С. О. Єфремов умістив у третій книжці журналу статтю про масонський рух на Україні. Порівнюючи українське масонство з російським, де воно було початком інтелігентських організацій, автор підкреслює істотну особливість першого: масонство було на Україні, але воно не було українським, бо в склад масонських лож увіходило сполонізоване та зрусифіковане дворянство. Але за останніх часів свого існування масонські ложі набрали певного політично-національного характеру, що цілком свідомо було прийнято ложею, „Соединенных Славян", попередницею таємного товариства з тією ж назвою.

До історичних матеріялів, що вперше з'явилися у друкові, стосуються оголошені В. Л. Модзалевським Тестамент Єлени Адамічової 1687 р. та універсали Мазепи 1701 р. і стародубських полковників 1689—1718 р., що з'ясовують питання про поділ козаків та про значкове товариство.

Однаковий характер має стаття Е. Онацького „Сторінка з історії Генерального Суду та прокуратури на Україні в другій половині XVIII в", що переказує про сутичку прокурора Семенова з Гр. Полетікою. Той саме автор, на підставі даних одного, доти невідомого листа, висуває твердження, що Гр. Полетіка є автор „Исторіи Руссов" (ще про автора „Ист. Рус." № 1).

З творів, що торкаються питань історії мистецтва, насамперед треба відзначити статтю проф. Широцького „Українська штука за часів старокиївських та її виучення". Змалювавши повільне зростання (цікавості) до пам'яток Київської давнини, починаючи з описів Києву в письменників XVI стол., автор відзначає початок наукового вивчення їх з часів досліджень Буслаєва, що зауважив можливість встановлення одної характерної риси, спільної для пам'яток нашої словесности, рівно ж і для пам'яток штуки, так званого „двоєвірства древньої Руси". Дальше вивчення сунуло шляхом встановлення

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

впливів, що під ними перебували слов'яни—питання, що ще й досі не розв'язано остаточно наукою, хоча зібрано чимало матеріялів за-для його розв'язання. „Стародавня наша умілість артистична—каже Кость Широцький—зостається нерозробленою остаточно, і навіть інвентаризації рідних старинностей ще не проведено". А в тім, наукове розроблення історії мистецтва в цьому напрямкові є конче потрібним і за-для правдивого розуміння минулого, і за-для сучасної художньої творчости, що „прагне до відновлення загублених звязків з минулим". Це студіювання робить зрозумілим і історично-правдивим образ багатства та краси Київу, поданий літописцем: пам'ятки «показують, що в Київі був великий культурний, політичний і релігійний осередок, може єдиний для всеї Східньої Европи».

Переходячи до питання що-до впливів на словенське мистецтво Візантії, що була „Ромою" для всенького сходу, автор підкреслює значіння студій тих «локальних відмін», що дають змогу встановити, „що ріжниця між візантійською середньовічною та справжньою первовізантійською штукою, між Царгородом і Київом, Анатолією і Ечміядзіном така ж велика, як між штукою середньовічної „Франції, Італії і Німеччини".

Мимо того, вивчення впливу Візантії є цікаве тим, що воно, можливо, виявить нові факти що до розв'язання питання про вплив Візантії на Захід. Далі, відзначивши ролю християнства за для слов'ян, що відсунуло геть світське поганське мистецтво, автор підкреслює надто важливе значіння за для нас впливу сходу крізь Тмуторакань і Херсонес, звідки вийшли „перші наші майстри церков і іконники". Окрім цього звязку між нашим мистецтвом та візантійським і східнім, можна спостерегти безпосередній звязок його з Заходом і, крізь Візантію, з античною давниною, що їй Візантія обов'язана росквітом своєї духової культури. Але не дивлячись на це багатство впливів, безпосередніх і відлеглих, наші пам'ятки (архітектурні), що їх дуже багато було у Київі, ставлять самостійний тип, що тотожнього йому ми не відшукаємо ніде. І хоча „початків утворення українсько-руського і загальн. слов'янського побуту приходиться шукати на Сході", але на грунті слов'янському вони перекинулися в щось нове, національно-самостійне, і осередком цієї національної творчости був Київ. Свою статтю проф. Широцький закінчує загальним зауваженням, що в царині вивчення історії українського мистецтва—перед нами стоїть ціла низка нерозв'язаних питань, що чекають своїх дослідувачів. Що ж до виконаних праць—вони „кладуть старо-руську штуку в зовсім нове освітлення, що його вона до цієї пори ніколи не мала" (1918, № 1).

Другий історик мистецтва, Ф. Ернст, на підставі уважно зібраного ним матеріялу, роскиданого по ріжних виданнях, подає біографичні відомості архітектів, що працювали у Київі в XVIII столітті схарактеризовує їхню творчість за даними пам'яток, збудованих ними („Київські архітекти XVIII в." 1919, № 1—2). По коротких замітках що-до згаданих по ріжних документах архітектів XVII ст. італійця Себастіано Браги, Петра Німця, О. Д. Старцева, та Ф. Стороженка (XVIII)—автор зупиняється детальніше на житті та працях І. Г. Шеделя, що ним було утворено чи перебудовано багато будівель, що й досі є у Київі (напр., Лаврська дзвінниця). На підставі вивчення особливостів творчости цього художника, автор вважає за можливе припущення про його близьку участь і в перебудові де-яких инших

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

будівель (дзвіниця Софійського собору, Західнього фронтону Петровського манастиря та ин)., хоча до цього немає безпосередніх вказівок у зібраних ним писаних документах. Торкнувшися у дальшому викладові будинків, збудованих за проектами Растреллі, під доглядом Мигурина—автор переходить до архітектів-киян і зупиняється на Ковитрі, творцеві дзвіниці на Далеких Печерах, дзвіниці Братського манастиря та инш. Разом з тим він подає докладніші відомості про життя та діяльність І. Григоровича-Барського, що пам'ятки його будови лишилися до наших днів (Покровська Церква, дзвіниця Петро-Павлівського манастиря, фонтан на Подолі).

У невеличкій статті „Христос Отроча в Київській псалтирі 1697 р." В'яч. Прокопович ставить питання про національні мотиви в українській іконографії. Західній вплив,—що через Галичину дійшов до України— дав лише техніку. Що-ж до змісту, то його вкладали у свої твори самі українські художники. Ця народня стихія, помітна ще в XVI стол., набирає надто виразних форм в XVII та XVIII стол. Відзначивши особливості, що ними характеризується українська творчість, автор підкреслює реалістичність змальовань, властиву і західньому мистецтву, що в ньому тоді домінували місцеві реальні елементи, як домінували вони й в українському малярстві. На Україні, поруч зі звичайними копіями з західніх образів—зустрічаємо святих в національних убраннях і оздобі, що иноді здавалося „трохи дивним," не давало гармонійного об'єднання традиційних та національних елементів, відповідно до психіки та естетичних потреб народу.

Прикладом такого роду творчости є грав'юри згаданої псалтири, що на підставі їх автор вказує на особливий тип, утворений українськими граверами, малярами українського Христа Отроча. Дослідженням цього образу почалося вивчення української іконографії.

За-для повняви огляду відзначимо ще статтю От. Сластіони, що в ній він, шляхом порівняння ріжних даних, встановлює змальовання військового судді кубанського козацтва Антона Головатого на образах М. Іванова, (1919, № 1—2) та замітку К. Широцького, що в ній він подає історію одного з тих малярів, що працювали по сільських церквах на Україні: „прищеплювали ріжні новомодні академізми, гелінізми та рафаелізми, псували ними обивателя і ще більше шкодили псуючи своїма перемальовками старі іконостаси и образи"... („бідолашний маляр" 1919, № 1—2).

По-між матеріялів історико-літературного напряму відзначимо „Нові матеріяли до біографії й творчости Шевченка" (1919 р. № 1—2), подані П. Зайцевим. По-між них є лист Бодянського в справі видання „Живописной Украины", повідомлення про особу, що їй присвячено вірш Шевченка „Лілея" і т. п. П. Филипович друкує скоригований текст листування Максимовича з Шевченком, цікавий за-для з'ясування їхніх стосунків (1919, № 1—2). Як для історії української, рівно ж і для історії російської літератури є дуже цікаві матеріяли судового процесу межи видавцями творів Шевченка, що на ньому за фаховців в справі оцінки творів поета були Н. А. Некрасов, А. Н. Пипі та Н. И. Костомарів. Ці матеріяли подано С. О. Єфремовим.

Досить докладну статтю М. Плевако присвячено творчості та життю Г. Квітки-Основ'яненка з приводу 75-х роковин його смерти. Подавши коротку історію української літератури до менту видрукування творів цього письменника—автор характеризує „Котляревщину"

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

та літературну працю полтавської і харківської груп письменників, а далі переходить до з'ясовання значіння Квітки Основ'яненка, яко творця українського реалістичного оповідання та національної прози взагалі. Далі автор розглядає його літературно-громадську діяльність. Наприкінці своєї статті автор аналізує де-які думки, висловлені в літературі що-до творів Квітки і зазначає помилковість встановленого погляду про його сантименталізм, що—на думку автора—є істотною рисою українського народу, але не штучним літературним явищем, властивим цьому письменникові.

Уривком з великої невидрукованої праці є стаття В. Бойко, в якій автор її спростовує існуючу в літературі думку про безпосередній вплив „Записок Охотника" Турґенева на твори Марка Вовчка. На підставі вивчення творів обох письменників—автор робить висновок що-до самостійности їхньої: „Український науковий і літературний дух 20—50-х років, маючи багато спільного з російським в головних змаганнях народности—все ж досить різнився од відповідної російської течії." Це загальне твердження виправдують і твори Марка Вовчка. Між ним і Турґеневим „можна провести тільки аналогію, грунтуючись на спільній темі, настрою і тенденції, але про вплив говорити не годиться". (1918, № 1).

У Відділі журналу „Літературний Архив" надруковано багато нових, доти невідомих чи невдало виданих листів, невидрукованих віршів, то-що. Не зупиняючися на них—відзначимо лише листування Коцюбинського з. М. Могилянським, що подає коштовний матеріял для вивчення історії перекладів творів цього письменника на російську мову та матеріяли за-для його біографа за останні роки його життя, (1918, № 2).

В окремих рубриках журналу вміщено дані для встановлення темпу життя вновь повсталих і раніше існувавших вчених закладів.

II.

З утворенням Української Академії Наук з'явилася можливість видання спеціяльно-наукового історичного журналу, що потреба в ньому відчувалася здавна, а надто з того менту, коли було закладено історично-філологичний Відділ Академії.

У пояснюючій записці до проекту організації цього Відділу—відзначено особливості праці вчених, що віддали свої сили в справі дослідження минулого. „Для нього (відділу)—читаємо у записці—спромога досліджувати загально-наукові та національно-культурні завдання поруч инших відділів—полягатиме головним чином у тому, щоб академіки відділу та члени тих комісій, що при відділі витворяться, були відповідно поділені техничними і матеріяльними засобами для друкування геть усяких своїх видань". Для того вже за перших часів свого існування відділ позначив цілу низку видань, виготував до друку праці з ріжних дисциплін, але до цього часу пощастило видати лише „Записки Історично-Філологічного Відділу" [1]), що уявляють з себе орган цього відділу, „де друкуються повідомлення, досліди, матеріяли до бібліографії для всіх наук, що ввіходять у склад катедр відділу".

[1]) „Записки Історично-Філологічного Відділу У. А. Н.". Стор. 144—CV', вид. Ак Наук, Київ, 1919.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Книгу „Записок" (видано лише першу) поділено на дві частини: наукову та офіційну. В останній, окрім цітованого проекту організації Відділу, надруковані протоколи засідань 1918 року, що мають поверх безпосереднього інтересу певне значіння для історіографа і бібліографа, бо в них уміщено життєписи перших академіків та сливе вичерпуючи реєстри їхніх вчених праць.

Наукову частину журналу починається статтею Ак. М. І. Петрова „Київська Академія", написаною з приводу 300-х роковин існування Академії. Історію Академії автор поділяє на чотирі періоди: перший період існування її, яко братської школи, сполучений з ім'ям Гетьмана Сагайдачного та Петра Могили, що утворили школу рівноцінну існувавшим тоді католицьким богословським школам, але в той час вона ще не була вищим богословським закладом. Цей щабель її розвитку стосується до другого періоду її життя. Викладаючи історію останнього, М. І Петров подає коротку характеристику перших професорів Академії і зупиняється на Стефані Яворському та Феофані Прокоповичеві, творцях першого витриманого академичного курсу догматичного богослов'я. Третій період починається з царювання Катерини II що її наказом Академію було зведено на становище середньої школи. І, нарешті, четвертий розділ подає відомості про стан Академії за останніх часів, коли вона зробилася вищою школою поруч з Університетом.

Друга стаття проф. Соколова „Про відносини Української Церкви до Грецького Сходу, за нововиданими матеріялами" викликана потребою перегляду окремих питань історії української церкви. Стаття ділиться на дві самостійні частини, що з них перша базує на листах Олександрійського патріярха Мелетія Піга до Львівського братства до Вільна, Острога, та инш., з'аналізованих і скоментованих автором. Ці листи свідчать про живий звязок між Україною та „одним з найвидатніших діячів греко-сходної церкви XVI ст.", що його моральна підтримка була конче потрібною за-для українських діячів в їх борві за права релігії, тоді щільно сполучені з правами національними.

Друга частина статті торкається зносин українських організацій з другим патріярхом Кирилом Лукарисом, „звязаного з долею української православної церкви багатьома моментами своєї видатної церковно-громадської діяльности". Автор зупиняється на приписаному Кирилові „Сповіданні", перейнятому кальвінізмом і доводить його фальшованість на підставі посланій, як самого Кирила, рівно ж і инших осіб та подає низку нових документів, що з'явилися на Заході, але були доти невідомими для російської та української історичних наук. Ці документи торкаються участи Кирила в справах української церкви взагалі і життя львівського братства зокрема.

У незакінченій друком статті В. Л. Модзалевського «Перший військовий підскарбій Роман Ракушка» порушені фінансові питання гетьманської доби, дійсно, лише остільки, оскільки, це потрібно авторові за-для з'ясовання діяльности Ракушки. Встановивши перші моменти оподаткування млинів та чужоземних крамарів за часів Хмельниччини, автор, на підставі зібраних ним документів, оповідає про діяльність Ракушки, що за першого періоду був „полковим дозорцем" і на його було покладено обов'язок встановляти розмір оподаткування млинів та видавати дозвіл на будову нових, звичайно, з санкції полковника. Зупинившися на громадсько-політичній діяльності Ракушки,

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

що брав участь у делегаціях до татар за-для встановлення миру і до Москви, щоби „засвідчити цареві свою вірність та одержати за неї будь-яку нагороду“, автор оповідає про діяльність Ракушки при Золотаренкові і, по смертній карі його, при Брюховецькім, коли він одержав значне підвищення, хоча, здається, повинен був розділити долю Золотаренки: „очевидно, Ракушка був людиною досвідченою в подіях того часу й добре розумів обставини й людей, среди яких жив...“.

Зупиняючись на діяльності Ракушки в ролі військового підскарбія, —автор зазначає неможливість установити „на якому ієрархичному ступні“ стояв „уряд підскарбія“, а також його головні обов'язки і лише завважує, що самим характером своїм ця посада була сполученою з особистістю й маєтками гетьмана.

За неможливе здається з'ясувати з-за стану джерел також загальні принціпи оподаткування, ухвалені гетьманським урядом.. Загальною засадою було, очевидячки, відбирати млинів дві третини на користь військової скарбниці. Звільнялися від збору козаки та ті з власників, що стали на послузі військові. Що ж до обов'язків підскарбіх, то вони полягали в тому, щоб всіма засобами допомагати збагаченню військової скарбниці, шляхом збирання з млинів по всіх повках. У цій своїй діяльності він керувався лише звичаєвим правом та стремлінням до збільшення державних прибутків. Цими міркуваннями керувався і Ракушка та його помішники—полкові дозорці—в справі оподаткування млинів та видачі дозволів на будову нових. Налагоджену справу було заплутано по переході зборів до „государевой казны“, коли московські чини почали оподатковувати і козацькі млини, як що їх було збудовано за допомогою сільських громад. Ще за діяльності Ракушки московські урядовці та воєводи почали видавати дозволи на право будови млинів, плутаючи всі справи, що ними відав підскарбій і які ним призначалися за-для харчування війська, що дезорганізувало справу і від чого терпіли московське ж військо. Окрім оподаткування млинів, оподатковували й корчальні за-для здобуття заліза. Відзначимо ще поставлене автором питання, що до порядку оподаткування на півдні України, де, на думку автора, можливі були і істотні зміни встановленого ладу, чому, мимо инших умовин, могла сприяти і близкість Запоріжжя, що впливало в напрямі утворення „демократичнішого устрію життя“.

З'ясованню походження та історії народніх оповідань, сполучених з київськими Золотими Воротами, присвячено дослідження Ф. Сушицького (До історії поетичних оповіданнь про Михайлика й Золоті Ворота й про Батия), що бере за своє завдання „простежити еволюцію народньої творчости та своєрідну уяву народу про Київ та його минуле... манеру з'єднання історичного зерна, взятого з книжки або з життя, з улюбленими мотивами епічного оповідання“... По переказові оповідання про Батия, записаного за 70 р.р. минулого століття, автор на підставі пильного аналізу складу легенди встановлює її історичний грунт, позичений, очевидячки, з книжкових джерел, та пізніші впливи з часів кріпацтва та відбитки народнього епосу. Виникнення легенди цеї автор застосовує до XVII стол. Що ж до з'ясування питання про те, чи не утворене ім'я Батия історією, чи воно є епичною назвою—воно відсунуто автором до порівняльного вивчення даного оповідання з легендою про Михайлика, що буде подано у продовженні дослідження.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Академ. Д. І. Багалієм подано статтю про наукові праці О. Я. Ефименко. По коротких біографичних звідомленнях про цю вчену — автор подає оцінку її праць, поділивши їх на чотирі угрупования: 1) праці з етнографії та юридичного побуту людности Архангельщини; 2) монографії з галузі звичаєвого права; 3) історичні дослідження та 4) праці з історії України. Всі роботи небіжчиці мають на собі тавро оригінальности і самостійности думки разом з блискучим характером викладу. „Все своє життя вона присвятила двом рідним народам; великоросійському, що з нього сама вийшла й українському, що з ним злилася". І спомин про ню, як про першу жінку в Росії й на Україні, що дістала вчену степінь дектора-буде заховано обома народами.

У відділі журналу «Замітки та матеріяли» уміщено звідомлення Н. И. Петрова „про різьблену панаґію з Звіринецьких печер що ніби то належали першому київському мітрополіту Михайлу Сирину" і, поданий М. Стороженком, „привилей" Зігмунта III про осаду м. Крилова, що містить у собі і даровані йому Маґдебурґські права.

Ці статті вичерпують наукову частину з зовнішнього боку добре виданого журналу.

О. Сперанський.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

[016:9 (05) (47) „1917:1920"].

Огляд російських історичних журналів за 1917—20 р. р. [1]).

Відсутність друкованого органу в кожній галузі знаття викликає важке почуття ізольованости та відірваности. Тому цілком природнім є невтомне змагання поодиноких вчених і цілих закладів до налагодження видавничої справи, до видання такого органу, що був би давав змогу оповіщати про всі наукові досягнення і обмінюватися думками і в такий спосіб поглиблювати дальше вивчення чергових проблем.

В царині історичного знання це важке пучуття—як справедливо зазначає редакція журналу „Дела и Дни"—охоплює не, лише тих, що працюють в галузі безпосередніх досліджень, але й широкі кола читачів, зацікавлених розвитком науки, читачів, що пильно стежать за поспіхом думки в даній галузі.

Завдяки всьому цьому, скрізь, де лише є можливість видавати будь який історичний періодичний орган—скрізь повстають нові видання, що об'єднуються як вчені сили—рівно ж і всіх осіб, зацікавлених історичною наукою.

Одною з таких нових спроб—що-до утворення спеціяльного наукового органу російської історичної думки—є „Русскій Историческій Журналъ". Він уявляє з себе наче б то реалізацію нездійснених доти замірів Російської Академії Наук, бо заступив місце всіх колишніх, подібних до нього, видань. („Историческое Обозрѣніе" Н. И. Карѣева, „Новый Историческій журналъ" та „Историческія Извѣстія").

На думку редакції його, на сторінах цього органу повинні мати місце всі праці «з усіх наукових дисціплін—як головних, рівно ж і допоміжних—оскільки вони мають на увазі з'ясувати хід російської історії", а разом з тим цей журнал має на меті подати всебічне освітлення „Росії в її цілому, всіх націй, що її складають, а також словенства, Візантії, Західньої Европи і Сходу в їхньому відношенні до Росії та до російської історичної науки".

Здійснення цих завдань—сподівається редавція—з одного боку—спричиниться до розвитку наукової праці країни та до ознайомлення з її наслідками вчених кол Федерації і Европи і з другого боку—дасть змогу уникнути подвійної праці та полегшити можливість співробітництва у спільному ділі

---

[1]) „Русскій историческій журналъ", кн. 1—2. Петроградъ 1917. Вид. не позначено („группы ученыхъ"). Кн. 3—4. П. 1917. Стор. 216+16. Кн. 5 та. Вид. Акад. Наук. Стор. 366. П. 1918 і (видрук. року 1919). Кн. 6-та. Вид. Акад. Наук. П. 1920.

„Историческій Архивъ". Кн. 1. Вид. „Гл. Упр. Архивн. Дѣл". Стор. 1—IV—547. П. 1920.

„Дела и Дни" Кн. 1 Стор. 1—VII+650. П. 1920.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Трохи инші цілі переслідує другий журнал під назвою „Дела и дни", що вийшов з ініціятиви петроградських вчених. Характером своїм цей журнал має задовольнити потреби не лише фаховців учених, але й широких кол читачів також. Одночасно з цим відповідно до істотних принціпів, ухвалених редакційною колегією він, що до уміщених в ньому матеріялів, є суто-науковим.

Спеціяльно науковим журналом є „Исторический Архив", що його видає Головне Управління Архівними Справами.

Оскільки можна бачити зі змісту вищенаведених журналів—роботу наукової думки було зменшено, але не припинено ані світовою, ані громадянською війною, ані ріжними подіями пізнішого часу, що перевернули всеньке життя. Тепер, як і раніше, спостерігаємо жваву діяльність в справі збирання та розроблення матеріялів останнього (імперського) періоду російської історії і, головним чином, в справі вивчення генезисів соціяльно-економичних струсів останнього часу.

Але вироблення наукової будови в цій галузі є ділом більш чи менш далекого майбутнього, а тим часом увагу вчених зосереджено на разглядові раніш запропанованих схем давніх періодів російського історичного минулого, та погубленому монографичному вивченні поодиноких моментів історичного процесу. Напружена праця провадиться в галузі перевірки давніх і утворення нових методів попередньої обробки історичного матеріялу.

На ці групи питань, позначених в найзагальніших рисах, ділиться, як нам здається, всі праці, що їх уміщено в цих виданнях.

Особливий інтерес має спроба проф. Пресняков що-до перегляду загально-визнаної схеми соціяльно-політичного процесу російської історії Соловьова-Ключевського, до чого він підходить у своїй статті „Удельное владение в княжом праве Великороссии и власть Московских государей", щільно звязана з його останніми працями „Княжое право", „Образование Великорусск. Госуд." і „Московское Царство".

На думку автора не можна встановити грубої ріжниці межи півднем і північчю у XII—XIII стол., як це звичайно робиться. Ми не маємо підстав балакати за будь-яку істотну зміну княжого панування тамтого часу і лише за XV—XVI століття яко нове історичне явище, що „повстало з глибин історичних та соціяльних"—виникає „вотчинне" самодержавство московських государів, що знищило „традиційний лад княжого права та суспільних стосунків". Ця цілком нова точка зору звернула на себе увагу вчених, і в оцінках на вищезгадані праці проф. Преснякова (Д. и Д., Р. И. Ж. № 5) висловлені погляди і „за" і, наколи не „проти", то такі, що приводять погляд Преснякова до раніш існувавших теорій.

Друге питання, що викликало чимало суперечок, спонучено з новою працею С. Б. Веселовського „Сошное письмо". З приводу неї акад. Дьяконов подає дві статті: „Посильность обложения" та „Жившая четь". (Р. И. Ж., кн. 1—2, 5-а). Близькими по суті до цих статтів є розвідки, що торкаються вузько-фахових тем про методи праці над „писцовыми книгами"—тамтягками, що на них збудовано всеньку роботу Веселовського. До таких розвідок належить стаття Андріяшева „О необходимости изучения писцовых книг" (Р. И. Ж. 1—2) та Кауфмана „К вопросу историко-экономического изучения писцовых книг" (полеміка з Гневушевим).

Решту статтів розглядатимемо в хронологичній послідовності питань, що ним вони присвячені. Першою в цьому порядкові буде стаття проф. Ростовцева, «Босфор, Понт и Вифания» (Р. И. Ж. № 1—2), що встановлює

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

економичний, адміністративний і дипломатичний зв'язок межи цима державами північного та південного чорноморського побережжя за давнього минулого.

Проф. Платонов присвячує невеличку замітку п. н. „Руса" новому питанню, знятому Ак. Шахматовим про варяго-руський осередок на південному березі Ільменя. Ця замітка обгрунтовує і стверджує домисел Шахматова в спосіб порівняння де-яких літописних даних і встановлення імени Руса (м. Ст. Руса) дуже поширеного по всенькій окрузі, що на її терені Шахматов шукав місце розташування варягів. Досі незрозумілий термін „остров", що його вживають арабські письменники—на підставі свідчень которих збудовано гіпотезу—з'ясовується з руських актів пізнішого часу, в яких цей термін вживається в пристосуванні до даної місцевости. Все це (й нові дослідження, що будуть присвячені цьому питанню) до певної міри свідчить за життездатність висловленої гіпотези, надто тому, що й тепер вона вже «має всі якості доброго наукового збудування, що розгортає перед вами нові історичні перспективи». (Д. и Д.).

До історії XVI стол. стосується чимала стаття проф. Рожкова про народне господарство другої половини цього століття. По визначенні територіяльних меж Московської Держави, після поділу всенької території її на 6 країв—автор подає образ осадження та руху місцевої людности. Далі він констатує невідповідність межи роспологом останньої і природніми перевагами поодиноких райсвів і шукає причину цього явища в характерних особливостях економичної кризи, якої зазнала Московська Держава. «Величезна економична зміна, дійсний перелом» були викликані зростом торговлі, що досягла того щабля розвитку, «коли натуральне господарство занепадає» і «народжується грошоветорварове господарство». Аналогичний процес відбувався в той час і в Західній Европі. Відтак автор встановлює взаємовідносини межи окремими галузями народнього господарства, змальовує техніку або систему його і закінчує свій нарис виясненням питання що-до форм і розподілу благ. (Д. и Д.).

До цього ж періоду стосується цікава розвідка И. Любименка „Врачебное дело в Московском Государстве" (Р. И. Ж. № 3—4), що в ній він змальовує—на підставі вивчення опублікованих і архивних матеріялів—розвиток лікарської справи на Русі і доходить до висновку, що в цій царині можна відзначити „свідому участь московської молодої держави—в особі її государів—в могутньому русі західньої культури і не менш свідомий потяг до використання західнього знання в інтересах розвитку національної самобутности".

П. Васенко у невеличкій замітці з'ясовує питання що до того, кого саме акти іменують «атаманами служилыми помесными» і на підставі архивного матеріялу зазначає, що то були діти боярські, що прямували на Дін, повертали і знов ставали до служби. (Д. Д.).

Малорозробленому питанню з історії XVI в. про руську колонізацію Кольського півострова присвячено статтю Андреева И. А., в якій з'ясовуються де-які подробиці Італії і невиразні місця актів, з приводу цього процесу.

До XVIII стол. стосується незакінчена стаття ак. А. С. Лаппо-Данилевського про німецько-російські зносини за цеї доби («Россия и Голштиния» И. А.). Найбільшу кількість статтів присвячено періодові катерининського царювання. До них належать і листи імператриці (виключно любовного змісту) з коментаріями Барскова. Останній, вважаючи фаворитизм за загальное европейське явище тамтого часу—освітлює його значіння в справі утворення найбільших багатств російського дворянства та його ролю в роскладові останнього.

Веретенников В. И. заходивсь коло з'ясування питання за прокуратуру (Р. И. Ж. № 5), і подав яскравий образ цього інституту за часів Катерини II-

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Тогочасна прокуратура повинна була пильнувати, щоби всенький хід державного урядування відповідав завданням, що їх мала в цьому відношенні імператриця.

Історії та організації «Словесного суда» в звязку з реформою місцевого урядування за часів Катерини, присвячено статтю В. А. Грігоріева, що уважливо встановлює подробиці організації і реорганізації установи, що проіснувала в тім виглядові, який йому надала Катерина, майже до доби великих реформ. (И. А.).

Стаття Н. Чечуліна подає нарис виховання і навчання (хатнього) в Росії за часів Катерини (Д. и Д.).

Барсков присвячує свою статтю „Проэкты военных реформ цес. Павла" (Р. И. Ж., № 3—4) розробці питання що до взаємин цес. Павла і Паніних та Репніна.

Велику увагу звертає на себе громадський рух за Олександера II, що освітлено в де кількох статтях.

До них належать спогади офіціра про «бунт» семеновців, що подають де-які нові подробиці цеї справи, та низка статтів про декабристів. А. А. Сіверс подає у своїй статті „Тайное общество Военних Друзей" нові матеріяли за цю організацію, що існувала в Литовському Піонерному Курені, і встановлює звязок між ним і иншим гуртками декабристів. (Д. Д.).

В. Модзалевський подає нові матеріяли за долю декабриста Батенькова, що його трагичний кінець і досі боляче стискає серце, надто при читанні його напівбожевільної маячні по адресі Миколи I. Автор робить висновок, що Батеньков безперечно був хорим за час свого 22 літнього окремого ув'язнення, але, не дивлячись на це, конав у Равеліні навіть тоді, коли його товариші вже були на засланні, (Д. и Д.). Цей же автор наводить нові дані по ділу Пушкінова родича—Ганнібала – що його було заслано лише за те, що він якось у приватній розмові, провокаційно роспочатою його співтоваришами, необережно висловив своє співчуття до декабристів. (Д. и Д.).

На підставі нових документів Голіцин виявляє ролю Сперанського М. М. в справі організації суду над декабристами, що повинен був не судити, а засуджувати звинувачених. Всі подробиці цього процесу були старано обмірковані Сперанським і фактично суд провадивсь під його керовництвом. До того, було скористано і досвід політичних процесів катеринінського часу. (Р. И. Ж. № 1).

Про проектовану, але, на щастя, не переведену реформу школи за часів царювання Миколи I пише проф. Рождественский. На підставі нових даних він змальовує діяльність блудовського Комітету, що мав на меті утворити таку систему «просвіти», що була б паралізувала надмірний і необмірковний потяг до вищої школи (Р. И. Ж. № 3—4).»

Проф. Кізеветтер, підсумовуючи наукову оцінку на Карамзіна, як літератора, історика і громадського діяча, вважає за можливе прийняти яко загальновизнаний висновок, що наколи Карамзін був сміливим новатором в царині мови, то як історик і політичний ідеолог він лишається тім, чим були його попередники: з їхньою вірою в рятовничість самодержавства, з їхнім силкуванням відживити хиренну історіографичну традицію, давно випереджену молодою наукою. (Р. И. Ж. № 2).

Поруч з цею характеристикою треба поставити листування „забутого розенкрейцера"—А. Кутузова, що його листи мимо безпосереднього інтересу освітлюють взаємовідносини Карамзіна і масонів.

Як що згадаємо ще матеріяли до біографії Печеріна В. С., що їх подає Сіверс—цім буде вичерпано Миколаївську добу.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Надзвичайно цікаві й коштовні дані що-до погляду Олександера II та його уряду на Польщу знаходимо в листах імператора до намісника Царства Польського Костя Миколовича та відповідях останнього. Істотний зміст листування такий: „Польща повинна бути назавджи прилучена до Росії". Листи подають де-який матеріял з історії польського та російського революційних рухів також. (Д. Д.).

А. И. Хоментовская в „Историческом Архиве" на підставі зближення тексту „Великорусса" та „Воззвания к барским крестьянам" з творами Н. Г. Чернишевського покладає на останнього авторство цих прокламацій та газети і в такий спосіб встановлює безпосередній звязок Н. Г. з підпіллям минулого століття. В цих своїх міркуваннях А. И. Хоментовская спирається на де-які данні, позичені з ріжних звідомлень про Чернишевського.

Не можна обминути мовчанкою „Записку" А. Ф. Коні, складену ним за для того, щоби подати її через Победоносцева царському урядові. В ній „Записці" він змальовує надзвичайно поганий вплив тих засобів, якими уряд намагавсь боротися зі зростом визвольного руху.

Дрібні замітки надруковані в журналі „Дела и Дни", уявляють з себе матеріял до вивчення останнього царювання. Надто цікаві „Два разговора" царя з ген. Глазовим, прийдешнім міністром народньої освіти, з приводу призначення його на цей пост. У відповідь на одверту заяву майбутнього міністра про те, що він остаточно не розуміється на дорученій йому справі— Микола заспокоює його і закінчує розмову характерними словами: „Я латыни не знаю, а дело понимать могу".

Окрім вищенаведеного матеріялу, призначеного—так би мовити—за для читачів-фаховців та за для осіб, що цікавляться історичним знаттям—в обрахованих нами журналах уміщено низку статтів історіографичного характеру, призначених за для осіб, що працюють безпосередньо в царині розвідок. То суть статті, написані з метою з'ясування того чи иншого джерела, його походження і автентичности. Проте треба з низки цих статтів винести за дужки твори А. С. Лаппо-Данілевського „Очерки развития русской историографии" (Р. И. Ж., № 6), що її призначено автором за для одного англійського журналу і написаною у відповідній спосіб.

Перові цього саме вченого належить пильний розгляд праць Б. Г. Курца. під назвою „Новые переводы и комментарии донесений и записок Родеса и Кильбургера о России". (Р. И. Ж., № 5).

Дослідженню походження літописного переказу про хрещення Ольги присвячено невеличку замітку проф. Платонова, в якій він заперечує твердження ак. Бахматова про мозаїчність цього переказу. Автор замітки вбачає в цьому місці літопису цілий твір, бо на його думку це оповідання збудовано на противоставленні відношення Ольги до влади імператора і патріярха (И.А.)

Матеріяли до вивчення поодиноких пам'яток подають: П. Соколов, та А. И. Андреев. Перший встановлює хвальшивість ярлика Хана Узбека Мітрополітові Петрові, другий—хвальшивість „жалованої грамоти" Печенезькому манастиреві 1556 р. (Р. И. Ж. №№ 5₂+6).

Питання що до джерел „Уложения царя Алексея Михайловича" присвячено дві статті: ак. Дьяконова (И. Ар.) та С. Б. Веселовського (Р. И. Ж., № 1—2). Автори їх встановлюють залежність поодиноких «статій» цеї пам'ятки від урядових наказів «по челобитным».

Такий саме характер має праця Флоровського А. В. про «жаловану грамоту» дворянству 1785 р. (Р. И. Ж. № 3—4), та В. Грігорієва про „Зерцало Управи Благочиния". Остання встановлює авторство імператриці (Ibid).

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Трохи осторонь стоять історично-юридичні дослідження Беляєва «Договор найма в древне-русском праве» (Р. И. Ж. № 5) та Котлярова „К вопросу о времени появления на Руси свадебных актов" (Р. И. Ж. № 6). Особливого в силу зазначених автором впливів вивчених ним давніх правних стосунків на новітнє законодавство. Маєткова наймана угода—доводить Беляєв—повстала з угод про купівлю, чиншова—з актів пожалування та дарування. З бігом часу—в спосіб зближення чиншової угоди с маєтковою—вони зливаються.

Угоди особистого найму повстали з угод про цілковите закріпачення, тоб-то з таких саме угод про купівлю—продаж (самопродаж), що з них повстала і маєткова угода. Сліди цього походження найманої угоди автор вбачає в статутові про цехи року 1799 та в перших ухвалах Сенату.к

Далі маємо низку статтів з приводу роковин смерти істориів, що вмерли давно чи останніх років. До них належить стаття Абрамовича А. «Памяти Митрополита Евгения Балховитинова» (150-ти роковини И. А.), Пріселкова М про митр. Макарія (1816—1916, Р. И Ж. № 5) та Рождественського С. В.—нарис історичного світогляду С. М. Солов'єва (Д. Д.).

Всю шосту книжку „Рус. Ист. Журн." присвячено пам'яти А. С. Лаппо-Данилевського і сливе всі статті цього числа мають за своє завдання відновити образ цього дослідувача, яко людини, друга й навчителя (Гревс, Романов, Валк, Веретенніков) та яко вченого мислителя (Пресняков, Кареєв).

Наостанку вважаємо за необхідне згадати ще низку статтів в справі організації Архивного діла в Росії („Ист. Ар.",—Ніколаєв А. С. „Главное Управление Архивн. Дел.", Пресняков—И. Р. Ж. № 5, Хроніка Д. Д. та ин.) і за кордоном (Панков А. А., „Шведские Архивы" з покажчиком російських документів, що там переховуються та Лаппо-Старженецкая „Французские архивы в их прошлом и настоящем", Ис. Ар.).

Дописи з місць иноді малюють страшну картину нищення архивів (А. А. Введенський „Архивы Приуралья"), иноді свідчать про початок творчої праці (Н. Порфірідов „Письмо из Новгорода").

Роспочато також розробку історії архивного діла в Росії—Макаров А. Н. «Проэкт архивной реформы бар. Г. А. Розенкампфа» (И. А.), Шереметьевський. «Археографическая работа по документам разряда, хранящимся в Московском Архиве Мин. Юст." (И. А.).

Цім ми закінчимо нашу замітку. До речи зазначимо, що зовнішній вигляд журналів є цілком задовольняючим: добрий шрифт і непоганий папір.

Дл. Сперажський.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

[016:323.2(47.71)„1919—1921“]

Огляд агітаційних видань в справі боротьби з бандитизмом.

Радянська влада на Україні мало не з перших днів свого існування примушена була провадити боротьбу проти бандитизму. Провадить вона цю боротьбу і в Росії, але там пощастило закінчити її в великих розмірах невдовзі по революційнім переломі (жовтень-листопад 1917-1918 р.р). В Росії з бандитизмом борються уже як із звичайним злочинством, так, як це було і є по всіх державах з міцно-усталеним політичним та соціяльним ладом. Правда, і там бували окремі вибухи бандитизму—наприклад, рух Антонова—але це безперечно штучно викликані виступи бандитської організації правих есерів, без всякої опори в соціяльному укладі села.

На Україні боротьба з бандитством—питання життя і смерти радянської влади. Тут бандитський рух фізично, морально і політично коріниться в заможньому українському селі, росхитує самі основи влади, розлажує транспорт, руйнує продовольчі бази, кріваво розправляється з поодинокими агентами влади. Тому і бандитський рух на Україні—це явище специфичне і воно робить із України державу з особливим взаємовідношенням сил, надає їй особливе обличчя.

Радянська влада на Україні утворила цілу низку органів, що мають своїм завданням—як збройну так і ідейну боротьбу проти бандитських рухів.

Всеукраїнське Державне Видавництво, як в центрі так і на місцях, віддало багато уваги питанням боротьби з бандитським рухом. За весь час боротьби воно видало велику силу брошур, листівок та плакатів. Але в цій галузі працювало не тільки воно. Працювали і инші організації—радянські і партійні - яким доводилось стикатися з селом. Тут були і відділи праці на селі при Парторганізаціях, і орган політвідділа при Наркомпроді, і Укрпур і Політвідділи Вохр'ні і Внус'а і т. д. без кінця-краю. Тяжко навіть зібрати весь матеріял, що з'явився в виданню ріжних організацій

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

на території України, але речі найважливіші нам зібрати пощастило, і ми попробуємо бодай коротенько їх оглянути.

Всі видання, направлено на боротьбу з бандитським рухом, можна розділити на дві групи: видання, що мають просте і безпосереднє відношення до справи і видання, що тільки одною стороною торкаються до неї. До першої треба віднести всю літературу, що трактує про Махновщину, про Петлюровщину, про боротьбу кулацтва з незаможніми, про завдання боротьби комнезамів з кулацтвом; до останньої— літературу про особу і вчинки Петлюри, про комнезами, про польський наступ і т. п.

Досить було б перечислити всі назви видань, щоби скласти собі поняття про їхній зміст. Тут ми повинні зауважити, що всі видання, пущені в світ помимо Державного Видавництва видруковані мовою російською, і це становить їх найголовнішу хибу, бо робить їх на три чверти непридатними. Цілі своєї вони не досягають, і задовольнити можуть тільки городського читача і своїх авторів. Протибандитська література Всевидата видрукована здебільшого мовою українською; деякі видання вийшли обома мовами, і дуже незначна частина мається в одній російській мові.

В першу чергу ми принотуємо видання, що тільки здалека підходять до бандитського руху. Р. 1920 Всевидат випустив брошуру „Винниченко проти Петлюри". Це є збірник статтів, друкованих в свій час в закордонному журналі „Нова доба". Статті належать перу Винниченка, що на той час подався був наліво, а проредактовані т. Блакитним, який написав і передмову до всього збірника. Передмова уже перестаріла, бо Винниченко знов еволюціонував направо і тепер знов нападається на радянську владу, як раніш—на Петлюру. Друга брошура „Як Петлюра продавав Україну" належить анонімному авторові і в простих популярних виразах переповідає позалаштункові махінації „національного героя" і брошура Мих Павловича „Війна з польськими панами" (вид. політвідділу Реввоєнсовіту Південно-Західнього фронту) виясняє справжню підкладну польсько-шляхетської авантюри. Не урятування української самостійности, а накладання неситих рук на українські багатства, обернення українського селянина на панського холопа—от справжня мета шляхетського наступу. В тій частині, де говориться про Україну, встає перед нами та сама постать Петлюри, зрадника і авантюриста. Брошура читається з цікавістю; написано її прегарною мовою, як і все, що виходить з-під пера М. Павловича. Пишуть про Петлюру і віршем. Михайлові Стерві належить твір „Про Петлюру—панську шкуру", де росповідається про те, як приходив Петлюра завойовувати з панами Україну, і як Червона армія вкупі з робітництвом та селянством України прогнали їх. Прегарні вірші в юмористичній формі переповідають відомі події 1920 р. і роблять цю книжечку надзви-

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

чайно корисною на селах. Те саме повинно сказать: про дві другі брошури—збірники: „Наука бідноті“ та „Нові пісні на старий лад“.

„Одвертий лист Негідника“ уявляє з себе оповідання негідника про те, як він бився з Червоними за вільну і самостійну Україну і як він попав у Варшаву. Всі ці видання треба було щедрою рукою кидати в українське село. Брошура „Что должен знать каждый незаможный“ ставила перед всіма членами комнезамів як завдання „обезоруженье кулаков, борьбу с бандитизмом“. На ту-ж саму тему написана і друга брошура „Пора прокинутись“, з тою ріжницею, що автор спиняється головним чином на боротьбі з кулацтвом і значно менше говорить про бандитство.

Спеціяльно боротьбі проти бандитського руху присвячено багацько видань. Всі вони росподіляються на дві групи—брошури, присвячені бандитизму взагалі і брошури, направлені спеціяльно проти Махновщини. До першої групи належать п'ять брошур, з яких тільки одна українською мовою—„На боротьбу з бандитизмом“ Панькова. Брошуру написано популярно, видано її з ілюстраціями. Брошура „Кулачество, гетманщина и бандитизм“ уявляє з себе короткий, на 200 рядків, історичний огляд боротьби з бандитськими рухами, до якого прикладені „закон про землю,“ „про комнезамів“ та „про хлібну роскладку.“ Доволі товста брошура Єйдемана „Борьба с кулацким повстанчеством и бандитизмом“ являється лише збіркою наказів і правил, щось на зразок підручника для користування військових частин і комісарів по боротьбі з бандитами. На самий кінець я зумисне зоставив дві брошури т. Раковського. Перша—розміром в 60 стор.—уявляє прегарно оброблену збірку матеріялів по боротьбі з бандитством на всій території України. Аналізу тут нема, єсть тільки фактичний виклад. В другій своїй брошурі „Борьба с бандитизмом“ (стенограма промови) автор дає вже аналіз цієї боротьби. Цю другу брошуру на нашу думку треба було перекласти українською мовою.

Переходимо до літератури спеціяльно про Махновщину. З листівок найбільшої уваги заслуговує листівка Затонського—„Что Махно обещает крестьянству“. Вона перекладена з української мови надзвичайно тяжко. Один заголовок її—„Советская власть говорит (?) поступать иначе“—уявляє з себе справжню перлину.—Замість „Да здравствует!..“ читаємо „пусть живет.“—Далі йде збірник друкований двома мовами статті Раковського, Самсонова і инш. про партизанщину та Махновщину. Брошура Кочевого „Про Махновщину“ пробує дати відповідь на питання „Що таке махновщина?“, але доволі невдатно. Один розділ доводить, що Махновщина має своє коріння в селянах-середняках, а другий розділ повідомляє про те, що з Махном ішли тільки куркулі, та й ті його тепер кидають.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Далі вкажемо брошуру Я. Яковлева, претензійну, із спробами дати аналіз всієї партизанщини. „Махновщина спекулирует на национальной ненависти“ заявляє т. Яковлев і таким чином змішує Петлюровщину з Махновщиною. Передрукована з газет листівка т. Троцького містить в собі звичайні погляди і твердження, що „Петлюровщина і Махновщина спираються на кулацькі верстви,“ що біднота покидає Махнівські банди і таким чином примушує його йти на компроміси з радянською владою.

Брошура автора цієї статті „Махно и Махновщина“ подає історію розвитку бандитського руху і поділу його на дві галузі— Петлюровщину та Махновщину. До останньої автор радить підходити обережно, без готового шаблону. В коротких рисах він торкається таких питань, як причини зросту і упадку Махновщини, її взаємовідносини з Денікіним і радянською владою, її вплив на Червону армію... Необхідно було перекласти цю брошуру українською мовою.

Вся література про бандитські рухи, видана в центрі і на місцях, надзвичайно велика. Десятки листівок суто-місцевого характеру випускаються не тільки губвидатом, але і повітвидатами, не кажучи вже про інші провінціяльні организації—але всі видання, як центральні, так і провінціяльні, мають одну хибу: всі вони козиряють „кулаком“, „куркулем“, „мироедом“, всі танцюють од печи і дуже мало вносять аналізу, мало ясности. А проте не підлягає сумніву, що видання для масового читача все таки далеко вищі, з огляду на свою якість, од так званої поважної літератури по цьому питанню.

Бандитські рухи ще ждуть свого справжнього дослідника і історика.

М. Равич-Черкаський.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

[016:33(05)(47.71)]

Провінціяльна економична преса на Україні [1]).

„НАРОДНОЕ ХОЗЯЙСТВО„. Ежемесячный орган Одесского Губ. СНХ. № 5 декабрь 1920 г., 70 стр. № 1 (7)—Январь 1921 г., 66 стр., № 2-4 (8-10)—Февр.—Апр. 1921 г., 54 стр. „НАРОДНОЕ ХОЗЯЙСТВО". Непериодич. издание Николаевского Губсовнархоза. № 1-декабрь 1920 г., 105 стр. „БЮЛЛЕТЕНЬ ХАРЬКОВСКОГО ГУБ. С. Н. Х.". № 1-октябрь 1920 г. 27 стр., № 2-3—Ноябрь-Дек. 1920 г. 35 стр., № 1-2-3—Янв.,—Февр.—Март 1921 г., 28. год изд. 2-й. „НАРОДНЄ ГОСПОДАРСТВО ЧЕРНИГІВЩИНИ". Двохтижнева часопись, Видання Губраднаргосу. Опродкомгубу та Губземвідділу ч. 1-е—1 вересня 1920 р. 31 стор. ч. 2-3-15 вересня—15 жовтня 1920 року. 48 стор., ч. 4-5-1-15 листопаду 1920 року 40 стор., ч. 6-7—Грудень 1920 р. 64 стор., ч. 1 (8)—Січень—Лютий 1921 р., 36 стор. „ДОНБАСС". Двухнедельный экономический журнал Донецк. Губ. Сов. Проф. Союзов, Донецгубсовнархоза и Донецгуботдела Труда № 1—Март, 20 стр № 2—апрель 1921 г. 36 стр.

I.

Умови життя, завдяки яким вдалося нарешті висунути на перший план в Радянському будівництві економичні питання, економичний бік життя, викликали і необхідність видання періодичної преси, присвяченої цим питанням. І от ми бачимо, як по ріжних губернях України виникають ці видання.

Всі вони дуже ріжнобарвні. Де-які з них (Одеське „Народное Хозяйство", Миколаєвське „Нар. Хоз-во„ та „Бюллетень Харьковск. ГУБСНХ") видаються лише Губраднаргосами, тоді як „Народнє Господарство Чернигівщини видається зараз ГУБСНХ та Губземвідділом, а „Донбасс" є навіть орган Губпрофради, Губраднаргосу та Губ. Відділу Праці. Що до часу видання, то Одеське „Нар. Хоз-во" є місячник; „Бюллетень Харьк. ГСНХ." місячник лише номінально, бо

1) Стаття т. Масютина разглядає журнали, що видавалися до посутніх змін економичної політики Радянської Влади, що відбулися у другій половині 1921 року. Але практичні висновки автора не загубили свого значіння й досі. *Редакція.*

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

фактично ж за весь цей рік вийшла одна потрійна книжка (ч. 1-3 за січень—березень); Миколаївське Нар. Х-во" є неперіодичне видання, „Донбас"—двохтижневик, а „Народне Господарство Чернигівщ."—номінально було двохтижневиком, фактично ж місячником (подвійні числа), останнє-ж число 1 (8) вийшло вже двохмісячником—за січень-лютий.

Нейсерйознішим з цих видань є Одеське „Нар. Х-во". В ч. 6-му крім двох керовничих статтів маються такі розділи: 1) Промисловість, 2) Економичне будівництво, 3) Радянське будівництво, 4) Паливо, 5) Закордонний огляд, 6) Зовнішторг, 7) Конференції, з'їзди, засідання, 8) Фінанси, 9) Професійне життя, 10) Кустарна промисловість, 11) Продовольство, 12) Преса, 13) Сільське Господарсво, 14) Наука та господарство, 15) Відділи Одес. Губраднаргос'у. 16) Огляди, 17) Хроніка, 18) Отнархози, 19) Офіційний відділ. В ч. 1-му (7-му) з'являються ще такі розділи: 1) Комунальне Господарство, 2) Чергові питання, 3) Відділ статистики. А в ч. 2-4 (8-10 ще додається і „Кооперація". Програм, як бачимо, дуже широкий. В розміщенні матеріялу є хиби. Вкажемо на де-які з них. Де-які розділи цілком зайві. Наприклад: а) „Радянське будівництво"; тут вміщений відчіт засідання секції Ради Робіт. Депут. при Губраднаросі; цей відчіт без жадної „натяжки" можна було б віднести до „Економичн. будівництва" або до „Конфер., з'їздів та засідань"; б) Огляди, де містяться інформації окремих галузів промисловости; паралельно це робиться також і в розділі „Промисловість" (або як цей розділ недоречно названо в ч. 1 (7): Підсумки та перспективи продукційної діяльности"); безумовно ж треба було б „Огляди" влити в „Промисловість"; в) „Хроніку" (і при тому в и п а д к о в у) треба було б рознести по існуючих відділах: „Промисловість", „Продовольство", „З'їзди"; коли б щось виїмково залишилася по-за межами існуючих відділів (напр. замітка про 35 років друкарської діяльности метрампажа журналу и т. п.), можна було б встановити невеличкий роздільчик „Ріжних заміток", г) розділи: „Відділи Од. Губ. Р. Н. Г.", „Отнархози" та „Кустарна промисловість" також треба було б приєднати до „Промисловости"; тоді б цей розділ мав би сконцентрований вигляд; в ньому ж можна було б встановити приблизно такі підвідділи: 1) „Промисловість РСФСР", 2) „Промисл. УСРР", 3) Відділи ГубРНГ", 4) „Отнархози" та 5) „Кустар. промисловість г) розділ „Чергові питання" треба викинути, бо статтю, що в ньому міститься („Єдиний план, Главки та ГубРНГ".) необхідно віднести до керовничих статтів. Далі. Порядок розміщення (а иноді і назв) розділів в кожному числі журналу міняються: розділи неначе „їздять" по журналу. Завдяки браку сталих розділів журналу трапляються, наприклад, такі пригоди: перша частина великого огляду діяльности ГубРНГ (під назв.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

„За полгода“) в 1 (7) числі міститься у розділі „Підсумки та перспективи продукц. діяльности“, а в числі 2-4 (8-10) друга частина огляду з'являється вже в „Додаткові“. Крім того закордонна економіка освітлюється у розділах „Закордонний огляд“ та „Фінанси“, тоді як далеко краще було б огляд всього економ. життя лише одному „Закорд. огляді“, присвятивши інші відділи виключно внутрішнім справам. Це все надає поважному журналові несерйозного, „росхитаного“ вигляду. Але з огляду на зміст журнал стоїть на вірному шляхові: він до всіх питань підходить з продукційного боку. В розділі „Кооперації“ спиняється на „Кустарно-промисловій кооп.“, в розділі „Продовольство“ — на заготовчій діяльності Опродкомгуба, зовсім не торкаючись їхньої адміністративної, організаційної, роспредільчої і т. п. роботи. До „Професійного руху“ підход також продукційний („діяльність економ. відділу“, „продукц. пропаганда“, „значіння профспілок в продукції“ і т. п.). Треба привітувати брак важливого для серйозного журналу відділу: „Бібліографії“.

Миколаївське „Народное Хоз-во“ є неперіодичне видання. Перше число його містить в собі крім де-кількох статтів загального характеру (Напр. „Экономия сил и концентрация производства“, „Общие причины упадка промышленности“, „рабочий вопрос“ и т. п.) ще силу статтів та заміток, що освітлюють та до певної міри підсумовують промислове життя Миколаївщини за 1920 рік. 3 галузів промисловости тут освітлені: металевооброблююча, хемична, тютюнова, харчова, здобуваюча, військова, кустарна та будівельна. Крім того, в збірникові є ще такі розділи: „Паливо“, „Науково-техничні питання“, „Організація статистики та відчітности“, „Хроніка“, З'їзди“, Офіційний відділ“. Це є звичайний річний напіввідчітний збірник. Він вічого видатного з себе не уявляє.

Що торкається органу Харківського Губраднаргосу, то тут треба, наперед зазначити, що зміст звичайного бюлетеню — це збірка офіційного і почасті інформаційного матеріялу. [1]) „Наши задачи скромно ограничены рамками чисто информационной работы. Ближайшей и непосредственной задачей „Бюллетеня“ является установление живой, постоянной связи с многочисленными отделами и учреждениями, подведомственными ХГСНХ“. Це думка самої редакції органу (див. ст. „От редакции“ в ч. 1 за 20 рік). Через цю обмеженість завдань до „Бюллетеня Харьк. ГСНХ“ не можна підходити з дуже високою міркою. Тому то тут можливе вміщення матеріялів, як напр, „Список основных и резервных мельниц“ Харківщини, що його вмістив на 3-х великих сторінках „Бюл. Х.ГСН“. (ч. 1-3 за 21 рік).

1) Такими, напр., були досі „ Бюллетени Укрсовнархоза“.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Вміщення подібного матеріялу в справжньому журналі було б недопустимим з'явищем. Проте, „Бюл. Х.ГСНХ" є чимсь переходовим від „бюлетеню", до „журналу". Тут є де-кілька статтів, присвячених, загальним питанням „О роли усовнархозов в строительстве хозяйствен. органов", „На пути к децентрализации", „Об организации учета", „Очередн. задача счетоводства" и „Об огосударствлении кожевенной промышленности", „Кустарничество в кожевенной промышленности" и т. п. Але вони не ослабляють того блідого враження, що робить на читача це видання. Інтересну еволюцію пережило „Народне Господарство Чернигівщини". Перше число його з'явилося у вересні 1920 р., як орган Губраднаргосу, Опродкомгубу та Губземвідділу, і таким залишався він до кінця 1920 р. (ч. 27). За цей час досить багато місця відводилося в ньому питанням організаційно-адміністративним та агітаційним в кооперації та продовольчій справі замість того, щоби підходити до цих галузів діяльности з боку продукційного, як це зробив Одеський журнал. Крім того, порівнююче, досить багато місця віддавалося на передрук в непереробленому вигляді тих невеличких нотаток про економичне життя за кордоном, що містилися в „Эконом. Жизни". Воно, звичайно, дуже інтересно знати, що робиться за кордоном. Особливо інтересно, зараз, після майже повної одірванности на протязі де-кількох років, зараз, коли вже налагоджуються більш-менш жваві зносини з закордоном. Але вміщення в невеличкому журнальчикові тих нотаток, що дають уривкове й дріб'язкове освітлення явищ, залишаючи зовсім неосвітленими і невиявленими основні лінії сучасного життя капіталістичного світу, зовсім зайве. Журнал це вже очевидно зрозумів. З 1-го (8-го) числа він став вже видаватися лише Губраднаргосом та Губземвідділом і називає себе органом „виробничої пропаганди". Таким він і в дійсності становиться. Все 1-(8) число журналу присвячене продукції і при тім продукції Чернигівщини І зміст журналу дуже інтересний. Ось назви статтів: „Організація ремонту сіль-госп. знаряддя"; „Мінеральні угноєння в сільському господарстві та поклади фосфоритів на Чернигівщині"; „Завдання металоброблюючої промисловости на Черн-ні"; „До встановлення єдиного плану дорожного будівництва на Чер-ні"; „значіння для Чернигівщини фосфатного угноєння;" „Виробничий програм Губторфу на 1921 рік;" „Сільське господарство Чернигівщини," „О регулировании сел. хоз-ва на Черн-не," „О культуре и сборе лекарственных растений на Черн-не," „Полиграфический отдел."

Позитивний бік цього числа полягає ще в тому, що весь матеріял („Хроніка" дуже мала,—займає лише І стор.) подається читачеві в обробленому-статейному вигляді. Крім того, треба зазначити, що з 10 статей—7 подано на мові широких кол населення УСРР—українській, тоді як *ні один* з инших журналів не вмістив *ні одної* статті укр. мовою.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Дивне враження робить „Донбасс". Хоч він і наліпив собі марку „двухнедельного экономического журнала" але в дійсності це орган професійний. В ч. І-му з 20 сторінок, для освітлення економичного життя відведено лише 5 сторінок, а з 36 стор. ч. 2-го, лише 13. Решта ж це статті або історичні „Из истории проф. движ. в России," „История возникновения органов по учету рабоч. силы," або нікчемні і непотрібні співи та переспіви на тему про те, чи слід і як саме слід нам займатися ділом „Роль и значение производственной пропаганды," „Методы произв. проп." „План организац. произв." „Об очередных задачах профсоюзов" і т. и., або статті про культурно-освітню діяльність „Очередн. задачи культпросветработы профсоюзов," „Основн. задачи проф. технич. образования рабочих", або навіть про санітарію „Тяжелое наследство—санитария в Донбассе". Журнал займається чим завгодно, тільки не справами звязаними з продукцією, він нехтує те конкретне, реальне діло продукційної пропаганди, що ним без зайвих розмов займається „Народнє Господарство Чернигівщини."

II.

Як бачимо, у виданні економичної преси на Україні панує повне безладдя. Цілковито відсутна якась плановість у цьому виданні. Але ми не остільки багаті і науковими силами, і папером, і грішми, щоби можна було роскошувати відсутністю яких-небудь планових рямок. Треба негайно ж в центрі встановити певний план.

Підвалини його нам уявляються такі:

1) В звязку з тим, що основним нашим завданням зараз есть—підвищення до можливої височині нашої продукції,—увага всієї нашої економичної преси мусить звертатися именно, на цей бік життя (промисловість та хліборобство), та продукційні боки діяльности инших господарчих органів і галузів.[1])

2) Всі наші економичні органи, як провінціяльні, так і всеукраїнські мусять бути місячниками. Це дасть змогу видавати їх більш менш солідними і сталими (і з боку змісту, і з боку часу виходу), а по-друге, усуне де-які техничні перешкоди, що виникають при виданні двохтижневиків. Видання двох-трьох місячників або неперіодичних збірників не дасть змоги звертати належної уваги на „злободенні" питання економичного життя.

3) Нарешті ж мусить таки роспочатися видання Всеукраїнського економичного органу, що „возглавлятиме" провінціяльну економичну пресу. В цьому органі мусить бути скупчена розробка всіх теоретичних питань, що виникають в звязку з відродженням продукції на

1) Одеське „Народн. Хоз-во."

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Україні. Підкреслюємо це, бо провінціяльна преса не мусить залазити в „нетрі“ слабенької і блідої (а тому й зайвої) теоретизації. Цей орган повинен видаватися на двох мовах*) українській та російській. По де-яким міркуванням (брак „мішаности“ мови і т. п.) може краще було б видавати два органи: на українській мові—в Київі, а на російській—в Харкові.

В цьому органі (або органах), мусить бути скупчена, звичайно, і вся інформація, що торкається економичного життя всієї України.

4) Губерніяльні органи мусять видаватися по всіх губерніях, а не тільки по п'яти з дванадцяти губерній України. Ці губерніяльні органи треба поставити на належне їм місце—взяти їх в певні рямки, обмежити їх лише губернією. Найкращою нормою губерніяльного журналу був би „орган продукційної пропаганди“ на зразок ч. 1 (8) за 1921 р. „Народнього Господ. Черниґівщини“ з тими увагами, що ми зробили до цього числа.

Губерніяльному органові роскидатися „по всій Україні, Росії та всім закордонам й займатися теоретизуванням“—це займатися марнотратством. Видання ж на місцях (в губерніях) „органів продукційної пропаганди“ належить центрові справу цієї пропаганди.

Не гаймо ж часу й переводьмо як найскорше цю планомірність.

Тут ми спиняємося тільки на загально-економичній пресі і зовсім не торкаємося спеціяльних органів, як напр. „Цукрова промисловість,“ „Бюллетень Ц. П. Т. И.“ неперіодичні збірники присвячені вугільній промисловості Донбасу та инш. Ці видання є центральними органами в певній галузі і варті окремого розгляду.

Юр. Масютих.

*) Бо сором же, коли редакція майбутнього органу Української Ради Нар. Госп. звертається з замовленнями, але тут же назначає: „Только на русском языке.“

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Рецензії

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Рецензії

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

О. Загальні твори.

[02(023)]

Борович Б.—Организация и ведение небольших библиотек—(опыт практического руководства). Издание культурно-просветительной организации „Труд". Харьков. 1918 г. 96 стр. Цена 2 руб.

Книжка *Боровича* має істотну хибу. Тоді, як межи більшости бібліотекарів чим раз зростає і дужчає переконання що до конечности уніфікації бібліотечної роботи, коли низка фахових бібліотечних і загальнопросвітніх з'їздів та нарад визнала за бажане запровадження єдиної системи класифікації книжки й висунула за-для цього міжнародню десяткову систему—у книзі *Боровича* цій останній присвячено лише коло $2^1/_2$ сторінок побіжних і не досить поважних зауважень.

Кинувши мимохідь комплімента „очень остроумной нумерации", „научно-интересной системе", автор не потурбувався ознайомити наприкладах з цею системою читача, хоча серіозна проблема, з нашої точки зору, заслуговує не лише *критики*, але й досить детального *викладу*.

Ухвалена до вживання Міжнароднім Бібліографичним Інститутом року 1895—міжнародня бібліографична десяткова система вже не потрібує оборонців, бо має багато безперечних гідностів, як, напр.. простоту, безкраїсть що-до поділу на відділи, енціклопедичність та еластичність змісту, мнемотехничність, то-що. Крім того, вона є найдоцільнішою практично і найобгрунтованішою теоретично.

Але міркування, що їх висловлює з приводу цеї системи Борович, заслуговують особливої уваги що до відсутности в них переконуючої сили.

На думку *Боровича*, ця наукова цікава система придатна лише за-для величезних бібліотек, за-для державних академичних книгозборів, де мається багато співробітників та освічених бібліотекарів.

Але:

1) Десяткова система саме тим і відзначається, що її можна пристосувати яко до „найвеличезніших" (?!) так і до „найменших" бібліотек. (Див. приклади скорочених таблиць за-для таких бібліотек в Боднарського, Хавкіної, Покровської, Покровського та в инших).

2) Штати бібліотеки залежать, на нашу думку, не від системи класифікації книг, а, головним чином, від кількости їх, від кількости читачів, від техничного оборудування бібліотеки.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

3) „Освічених бібліотекарів" звичайно обмаль, але з досвіду, напр., червоноармейських і инших бібліотек, видко, що неосвічений бібліотекар вміє користувати десяткову систему не гірше за будь яку иншу.

Покликання *на особливі властивості російських бібліотек і надто особливі—уподоби та звички російського читача*, що наче б то неперешкоджають запровадженню десяткової системи в Росії—остаточно неперекональні.

На перекір твердженню *Боровича*, жадний відділ десяткової системи не відограв ролі „допоміжної, другорядної". Навпаки, вона дає змогу відокремити ліпше, важливе за-для цеї бібліотеки питання, не ламаючи системи.

Острах за незвичного читача, що не уторопає систематичного каталогу, складеного по десятковій системі—є зайвим. Звичайно, незвичний читач такого каталогу не урозуміє, як не зрозуміє й ліпшого иншого каталога. В цьому разі потрібна допомога „річевого" каталога.

Далі. Десяткова система не може загальмувати відшук книжки: при систематичній розстанові—книжку дуже легко відшукати, при механичній—прийнята система не відограває ролі.

Вибачливе зауваження автора, що десяткова система була би придатною і для невеличких бібліотек, наколи вона була би вживалася лише при розстанові карток, а не книг—не має реального значіння, бо звичайно по десятковій системі у великих книгозбірнях розставляють лише картки (книжки—по механичній системі, тоб-то в порядкові одержання їх книгозбірнею); що ж до невеличких бібліотек, то систематична розстановка книжок є доцільнішою за-для них.

„Розбивши" міжнародню систему і а ні словом не зачепивши инших, Борович замісць всіх них пропонує *свою* систему, що в істотних поділах повторює десяткову (відзначає її лише застосовання антропології та етнографії до географії, сполучення філології з бібліографією, релігії з філософією, відокремлення в осібний відділ педагогичної літератури та перестановки всіх відділів).

Чому цю систему треба воліти над всі инші—важко сказати. Проте, треба сподіватися, що вона навряд чи внесе нелад в лави міжнародньої армії бібліотекарів-дециміалістів і здобуде більшу кількість адептів, аніж Міжнародня Десяткова бібліографична система.

М. Г—ч.

[335.5(05)]

„Галицький Комуніст", Зміст: Іван Франко—*В. Юн*; Германія і Антанта—*Ф. Опірський*. В шляхетському царстві—*Ф. Степанович*, Як Збруч річку проходили (поезія)—*І. Кулик*, По радянській федерації—(*С*), Мистецтво—*М. Ірчан*, літ. новини листування, оголошення. Київ, Державне видавництво 1921 р. ч 1.

Журнал призначається для галицького пролетаріяту і повинен би був мати солідніший вигляд: треба було зодягти його, прибрати (звичайно, не малюнками, а думкою!),-а так...

— Згадка т. *Юна*, що Іван Франко при зустрічі з Коцюбинським був босий (!) і плів сіті для ловлі... в'юнів. Невеличкий нарис про партійно-політичні відносини у Галичині в 70 роках, цітати з віршів і... більш нічого.

Далі: Германія і Антанта—*Ф. Опірський*.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Всі читали це у щоденній пресі, а серйозніше питання це трактувалось на сторінках „Экономической жизни“ і автор нічого нового не дає, бо все так ясно: хіба Антанта з зубами всесвітнього капіталу буде молитись, що у Німеччині економична криза робітників?

Гасло капіталу—рви, де зірвати можна!

І рвуть... Золото з кров'ю змішали, почаділи і п'яно хижо рвуть... Це передсмертна агонія, це смерть гною.

Жахливі рядочки „В шляхетському царстві“... Жаль тільки що наші ура- патріоти не читають комуністичної преси... ой-ой, радуйся, душа щира!

Руїна і поневолення. Крик і кров.

Але ж це роблять наші щановні сґільники-поляки!..

Це найкраще підібраний матеріял про смерть українського П'ємонту...

Куди там миколаєвським жандармам, до польських, республіканських, жандармів!...

Крик і кров!

— „Як збруч-річку проходили“ т. *Кулика*—без'образна поезія (не безобразна!)—є настрій, думка. але... *літературно* все це і не має того гордого поклику червоних стрільців, що кинув-би на Збруч—„вище прапор червоний!“

Форма віршу—„модерний“ футуризм.

Гарно освітлено „життя радянських федерацій“, листування з телячим захопленням:—«Іване! Вітай усю чесну братію. Я ся в Київі, здоровий»..

Стаття *М. Ірчана* про „Перший будинок нового світу“—в своїй основі нічого нового не дає, крім—«а на базарні вигуки дрібно буржуазної гнилої публіки» (!)....

Обкладинка з блискавками, стовпом з олійниці—не художня просто.

Гр. Косинка.

[025.423(023)]

Десятичная библиотечная система и ее применение в библиотеках различного типа по Б. Боднарскому, А. Покровскому, Л. Б. Хавкиной составил *Х. Д. Горфункель*. Государственное издательство. Гомельское Отделение 1920. Цена 37 руб. (библиотека внешкольника). $\frac{0.25}{1.705}$.

Зріст суспільної потреби на книжку, народження нового читача, допитливого та пожадливого,—з одного боку та книжкова голоднеча—з другого піднесли зацікавлення бібліотечною справою, яко єдиним в умовах переживаємого нами часу засобом до планомірного *росподілу наших книжкових багатств* (певніше, планомірного *полетення наших книжкових злиднів*). Збільшення попиту викликало й належну пропозицію: революція кинула на торг велику кількість книжок, що до певної міри своїми хибами відбивають в собі цей „прискорений“ випуск їх.

Одною з таких книжок, що поверх всього подає ще й підсумки до попередніх праць з галузі популяризації та поширення бібліотечного знання, є вищезгадана книжка, уложена *Х. Д. Горфункелем*.

На 80-х сторінках автор намагається викласти і підвалини десяткової системи, і зразкові таблиці за-для невеличких та середніх бібліотек (термін „невеличка“ бібліотека не розшифровано, середня містить в собі до 15.000

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

книжок),і трь охзнакову таблицю з річевим абетковим покажчиком до неї, і авторські таблиці Кеттера, і низку думок про суть та значіння книги.

Праця *Горфункеля*, як він і сам зазначає, є працею компілятивною і, яко уложена з—кількох спеціяльних праць ріжних авторів, природно, повторює гідності й хиби своїх джерел.

А в тім, автор—впорядчик і собі гайно додає низку lapsus'ів, що за них він лише сам може відповідати.

Зазначивши, що „десяткову систему винайдено ньюйоркським бібліотекарем Дьюї на початку 80-х років" і що «за співробітництвом сотень учених її було перероблено та доповнено Міжнародним Бібліографичним Інститутом в Брукселі", *Горфункель* не зазначив ріжниці межи американським та міжнародним варіянтами десяткової системи, завдяки чому непідготованому читачеві, невідомо, яку ж власне з цих двох систем йому подають.

Підготованіший читач впізнає американську систему Д'юї (до речи той факт, що *Горфункель* обобрав цей варіянт, наочно протирічить його зауваженню) що до користування працями О.С. Боднарського, що гостро критикує «д'юїстів» але і цю таблицю автор подає у вигляді дуже непевної „стряпни", де безграмотне складання друку гармонійно сполучене з безграмотною редакцією.

Наведу лише де-які шедеври зі зразків „гомельської" мови «гомельської» десяткової системи.

В таблиці: 1) за індексом 031 у *Горфункеля* зазначені „*Русские* (?) енциклопедии". 2) Під 092—книжки надруковані *на* (?) дерев'яних дошках (очевидячки, значиться ксилографичні видання). 3) Під 093—„*Скоропечатные* книги" (замість „старопечатные"). 4) Під 09416—«книги особенно (!) известные, в особенных (!) переплетах, с особенными (!) иллюстрациями и на особенном (!) материале. 5) Під 111—„отнологія" (замість „онтологія") з поясненням: «учение о *бытье*» (очевидячки „*о бытие*"). 6) Під 124—„*теология* и конечные цели" (звичайно не „теология", а *телеологія*). 7) Під 178—«Трезвость» та „Воздержание от спиртных напитков" (наче б то це не є тотожнім разумінням). 8) Під 351—„Деятельность *Центрального* Управления (замість «Гражданского Управления»). 9) Під 649—Класична безписьменщина: «*Детская домашняя работа*» (замість „ухода за детьми"). 10) Під 701—«*Теория философии* искусств» (замість «философия искусств»). 11) Під 747—„Внутренняя *декорацня*" (замість« внутреннее украшение жилищ»). 12) Під 764—«Гравюра в красках» (замість „хромолитография").

Вабетковому покажчикові: 1) *агітацію* підподілено на «загальнодержавну» (?)—відділ 320, та комуністичну—335. 2) «*Воздержание*» застосовано вповні до галузі *сексуальної* етики (начеб-то Горфункелеві невід омі інші випадки стримення окрім сексуальних), 3) «*комісаріяти*» (всі як од[и]п?) чомусь застосовано до „государственного строя" (342), до „самоуправлен[и]я" (352), хоча здавалось би вони повинні бути, яко органи виконавчі, згідно з Радянською Конституцією, у відділах керування (353, 354); 4) *Маркса* вписано у відділ 3585, тоб-то «марксизма» (таким чином, на думку *Горфрнеля* марксизм, яко соціяльно економична теорія, містить в собі навіть оповідання за особисте життя Маркса); 5) „*опіум*" остаточно застосовано до виділу 178—«воздержание от наркотиков» (хоча, здавалось би, що до того менту, як бути об'єктом стримання, опіумові доводиться бути об'єктом оброблення, продажу, наукового вивчення, споживання, і таке инше. 6) росподіл харчів в Р. С. Ф. С. Р., на перекір існуючій практиці, чомусь передано Горфункелем *кооперації* (334), їй же передано і «чайні» (!) 7) У відділі 296 автором виявлено невідому *«еврейскую религию»*, очевидячки на цій підставі до царини релігії ним застосонано і питання про *Палестину*.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Наведені «невеличкі хиби» книжки змушують пожалувати час, марно витрачений *Гогфункелем* на його працю, та його нездійснені добрі заміри подати корисну книгу з галузі бібліотекознавства, а самий твір застосувати до категорії „макулатури“(на жаль, не знаю, за яким індексом значиться ця категорія у «гомельському» варіянті десяткової системи).

М. Г—ч.

[(00+7+8)(65)]

Життя і мистецтво, місячник літератури, мистецтва й культури, ч. 1, травень 1920 р. стор. 36, in. 4⁰.

Львів, видання *Михайла Струтинського*.

Редакційна колегія:—*М. Голубець*, *Ф. Федорців* і *Ст. Чарнецький*.

Почну з „національно-державної ідеї“ *Богдана Магміта*

Єсть такі люди, що коли попадають в аристократичні кола, то соромляться свого мужицького походження, без причини червоніють і—закривають латку на коліні...

Глупота, звичайно, страшна, але це на жаль, так.

Отак саме *Б. Магміт* закриває латку на правому коліні—національно-державною ідеєю...

Вся боротьба, на думку *Магміта*, як і остання імперіялістична війна—боротьба за визволення поневолених націй,—бо навіть—„Вільсон взявся за загальне й коротке спрецізування вікових змагань невільних народів, а...

Продовжує він далі:—

„Актуальність цеї справи лягла в основу Великої Російської Революції.

Догматичні інтернаціоналісти не тільки були приневолені (!) піти на компроміс з цею ідеєю нашого століття, але навіть початково приняли її за свою, проголошуючи право самоозначення народів аж до відокремлення, аж до права вийти зі складу існуючого державного організму“.

Все, здається, було-б добре, бо коли вже за цю справу сам Вільсон узявся—ясно, що діло вигорить, та...

—„Реакція пішла з двох боків: від правого інтернаціоналізму, уособленого в заборчім післанництві пануючих націй і від лівого інтернаціоналізму, бо національна ідея, на думку комуністів, загрожує тріумфові новоканонізованого бога—пролетаріяту“.

Все це скажено чудесно, як історична розвідка про національно-державний рух але нащо підсмикувати колоші в коротких штанях?.

Не кажу про те, що *Магміт* називає „думкою комуністів“,—бо цього й не треба, діло вирішується дуже просто: отой самий „новоканонізований бог“ пролетаріят, робить *соціяльну* революцію, а з нею, звичайно, звільняє рабські нації од поневолення...

Але це—аксіома у комуністів. Пан *Магміт* зробив прикру помилку: забув про *соціяльний* стаж громади поневолених націй і—вийшло—

— Розмова між панством була дотепна, але... на коліні—латка... Це—політичне credo журналу—*Магміт*, національно-державна ідея.

Стаття *М. Рудницького* „Роковини Шевченка“—патосна, патріотично-щира, тільки порівняння Шевченко з Віктором Іго (Гюго), Робертом Бернсом—невдалі, а заява, що муза Шевченка—„наївна і саморосла“—заява, звичайно, наївна!..

Цікавий відділ красного письменства й поезії.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Псалом *Оскара Шірера* „В свобідним хаосі“—надзвичайно характерний своєю „космичною“ композиціею, а головне—футуризмом, що-до форми—прямо, як Маяковський:—

— Це ви, достойні!
З рук до рук переймаєте корону дня.
Голосно з шелестом одягів ваших гуде ваше ім'я.
Революції!

От тільки підход до революції—„божественний“—, не революційний:—

— Покути, покути!
Дивіться перед долею хилимо голови,
Жертви приносимо і терпимо,
Ждемо ласково Бога...

Михайло Рудницький:—

— Кажи мені й проте: скільки вірних других
Літами жде тебе і так жагуче кличе,
І втіхи не скривай, коли ці добрі други
Ростьохкують листами серце твоє птиче.

Слава і рими—характерна назва автора, чудесна назва!

Степан Терен—у зорях білих, як панчохи, журиться п'яно... за панною з уланом!

— Несу журбу в душі. І зорям білим
Хочу сказати весь мій жаль і муку:
За нею в слід я кроком йшов несмілим,
А вона йшла із уланом під руку...
— Хай іде!

„Чотки“ *М. Яцківа* не зробили великого кроку од його „Боротьби з головою“, але вони носять характер нотаток поета і цим, звичайно, є цінні, бо показують страждання Яцківа не тільки, як людини, але як і громадянина.

„Листував історію рідного письменства
Зеркало смутку й горя народу.
Спинився при співці Митусі“...

І попливе тоді замріяна, романтична, тільки трохи мертва, краса Яцківа: а в *його* безперечно є своя краса...

„Поезії в прозі“—*М. Рудницького*: Інтелегентська, солодка... примха.

Ось маленька цітата:—

— „Ніч у роспалі; вулиці гомонять людською безжурністю і сяйвом гостинних дверей, обоє чекали ми на хвилину, коли зможемо заховатись з своїми сяючими (!) очима і тремтючими руками. Та Ти падеш перехочливо на ліжко, складаєш з рук подушечку і нервово-дріботливими ніжками викидаєш буквою за буквою: „Не піду нікуди!“

— Ах, який ніжний, солодкий, т. Рудницький!

Гарна своєю задумою „Тиха година“ *Осипа Маковея*, як гарні й новели *Ю. Мосьжевича* „Бог і вічність“, „Поцілуй“,—останні що до образности мови нагадують иноді Стефаника, але хіба це зменшує їхню художню вартість?

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Серіозно, глибоко, розглядає сучасне українське малярство в його типових представниках *М. Голубець* і історична розвідка його про Костя Трутовського—має науковий характер і цікава.

Сумні рядки *В. Дорошенка* і *Ст. Чарнецького*: це некрологи на передчасні могили Миколи Євшана і артистки Марусі Рубчакової...

Цікава стаття *Іл. Свенціцького* про „негоже й ледаче" в мистецтві, матеріяли історично-літературний *М. Возняка* (листи Грінченка, Конїського, Зіньківського) і—бібліографія.

Кисла трохи хроніка: російська революційна література, особливо сучасна, освітлюється по чорних рядках «Общего Дела» Бурцева і—виходить:—

— Молоді поети: Тимофієв, Новіков і Вол. Шершеневич служать в московській міліції, а...

Ясно одне: „Життя і мистецтво"—мертвий журнал, консервативний, і рідко можна знайти там *мистецтво*, а *життя* зовсім немає!..

Гр. Кос—ка.

[025.423 (02)]

Іванов-Меженко Юр. Міжнародня дециімальна бібліографична класифікація. Скорочені таблиці з абетковим покажчиком і пояснюючий текст. Головна книжна палата. Київ 1919 р. стор. 92.

Невелика книжка *Ю. Меженка* складається зі вступу, що характеризує саму суть десяткової класифікації та оповідає про її походження, трьох таблиць (однознакової, двознакової і трьохзнакової з доповненнями, що доводять деталізацію до п'ятизнакових поділів), таблиці детермінантів і короткого абеткового покажчика.

Складена почасті на підставі першого джерела (Manuel du répertoir bibliographique universel), почасті на основі бібліографичних творів кращого російського пропагандиста ідей дециімалізму проф. Б. С. Боднарського (нинішнього голови Російського Бібліографичного товариства),—книжка *Ю. Меженка* відзначається поважністю викладу та точністю термінології.

В де-яких випадках книзі бракує приступности; в термінах помічається нахил до латинізмів; було б бажано доповнити пояснюючий текст примітками й увагами що-до практичного користування таблицями в бібліотеках,—але і в тому вигляді, в якому праця *т. Меженка* з'явилася в першому виданні вона являється безперечно цінною вкладкою в українську бібліографію і є першим містком межи нею і бібліографією всесвітньою.

М. Г—ч.

[01(05)]

Книжный Мир № 1. Государственное издательство. Москва 1920.

Офіціоз в повному й найгіршому значінні цього слова. Сухий матеріял, бюрократичне освітлення. Незрозуміло за для чого було роспочинати таке видання (воно, дійсно на 1-ому числі й припинилось).

Передова стаття: «задачи и организации Государственного Издательства» має цілком газетний характер. Підход до теми в журналі мусить бути більш академичним, більш доказуючим, ніж декларуючим. Стаття сухо й неінтересно

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

викладає головні тези праці „Госиздата", але а ні гаразд не розвиває, а ні доводить їх необхідности.

Бібліографія трошки краща від статті, але має більш рекламний характер ніж серіозно критичний. Насамперед, неясно чому рецензуються книжки лише видані „Госиздат'ом" инші видавництва „не удостоились". Чи це не буде повторення буржуазного прийому „Известій" Вольфа?

Во всякому разі це і несоціялістично і некрасиво і несолідно.

Далі йде «Список книг выпущеных Г. И. по 1 января 1920 года». Це просто каталог. Матеріял розміщено в абетковому порядку. Хоч інтересніші було б його мати в систематичному, а для виразности ще й в хронологичному.

Далі такий же список книжок від 1-го січня по 1 квітня 1920 року.

А далі хроніка. Треба бути справедливим і зазначити, що хроніка все ж таки доволі інтересна. Даються деталі праці Всевидату, а крім того уміщена ще хроніка й инших видавництв. Ці останні як видно виявляють жваву діяльність: видають дуже інтересну літературу в доволі значній кількості назв.

Хроніка літературного життя інтересна головним чином своїм закордонним відділом. Ми так далеко відірвались від закордонного літературного життя так мало (власно кажучи нічого) за нього знаємо, що найменші відомості для нас дуже цінні й цікаві.

Наприкінці є ще «Офіціяльний відділ» треба гадати, що це просто непорозуміння, бо весь журнал є *офіціяльний* і заданнями і змістом за винятком хроніки, що краще Її було б назвати «Неофіціяльний відділ». З рештою треба визнати „К. М." невлучною спробою, і всю невлучність можна пояснити бюрократизмом, що а ні раніш а ні в революції до добра не доводив.

Ю. М.

[02(023)]

Порадник для просвітянських книгозбірень. Культурно-просвітній Відділ Союзу споживчих товариств Кременчугського Району. Видання Союзу Споживчих товариств Кременчугського Району. 1920. Стор. 40. Ціна 75 крб.

„Рідко можна зустрінути тепер село що в ньому б не було хоч якої небудь маленької книгозбірні". З першим вибухом революції вільно зітхнувше село кинулося за знанням, за відповіддю на безлічні кляті питання важкого селянського життя. Почали народжуватися в ріжних кутках України „Просвіти", а при них почали засновуватися книгозбірні.

Допомогти сільському бібліотекареві в його великій культурній праці— таке завдання авторів, розглядаємої нами книжки. Порадник призначено за-для села, а тому «все те, що не придатно до умов нашого села в порадник не ввійшло».

Весь багатий матеріял, що його уміщено на 40 сторінках, має характер поважної, добре обміркованої праці написаної з певним теплим чуттям.

Виклад починається вступом про ролю книжки на селі: «книжка—перший промінь світа в темному царстві села».

Відтак встановлюються принціпи вибора книг:

1) Треба вибирати тільки безумовно корисні й цікаві книжки (зазначається по яких питаннях і в якій пропорції).

2) На українське село мусить іти українська книжка.

3) Разом з українською книжкою треба купувати й гарну російську книжку.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

4) Треба приймати на увагу й характер діяльности того району, який обслуговуватиме книгозбірня.

5) Необхідно вибирати такі твори, що написані самою легкою, зрозумілою для всіх мовою, і змістом своїм мають інтерес для середнього читача селянина.

Розділ другий присвячено бібліотечній техніці і коротко викладає основи бібліотечної відчітности. Тут же зазначені і принципи систематизування книжок у бібліотеці.

У розділі третьому подано низку практичних порад бібліотекареві що-до засобів заохочення читачів до книги, а також зазначається і його (бібліотекаря) культурна роля.

Окрім того, у книзі подано відомості про переведення принципу самоврядування в бібліотеці.

Що-до хиб цеї книжки, то до них треба застосувати:

1) Занадто підкреслену об'єктивність бібліотекаря, що на обов'язок його покладається загромаджування бібліотеки книжками «релігійного та морального змісту», бо є любці такого читання, а крім того, цього вимагав І-й Всеросійський З'їзд в справі бібліотечній.

2) Консерватизм що-до класифікування. Автор книги вважає за потрібне сполучити однаковою системою класифікування всі просвітянські бібліотеки, але чомусь не визнає за потрібне ввести просвітянські бібліотеки в загальну бібліотечну мережу та обстоювати таке класифікування, яке вживає більша частина бібліотек світу (Міжнародня Десяткова класифікація).

По викорігуванні цих хиб та додаткові де-кількох зауважень про звязок межи роботою бібліотеки з політико-освітніми завданнями держави—книжка Кременчугського Губсоюзу була би дуже корисною в справі організації хат-читалень.

М. Г—ч.

[02(023)]

Сірополко, С. 1919.—Народні бібліотеки. Організація та техніка бібліотечного діла. Накладом Видавничого Відділу Подільської Губерніяльної Народньої Управи Кам'янець-Подільській. Друкарня Подільської Губерніяльної Народньої Управи. 25×17 см. стор. 22+2 неп. ціна не значиться.

Зараз є величезна потреба на такі книжки. Популярно і стисло викласти головне. І звичайно за браком місця не треба розводити теоретичних балачок. Виклад, має бути догматичний. Зараз нема часу виховувати, робота не стоїть. На виховування бібліотекаря потрібно витратити не менш як пів року, треба улаштовувати курси, довгі лекції, складні заняття. І зрештою чи ми напевно досягнемо своєї мети? Далеко не сто відсотків вихованців стане добрими бібліотекарями.

А тому: нам треба навчити початкам техніки, підготовити кадри бібліотекарів—техничних робітників в першу чергу. На це піде і менше сил, і менше часу.

Ідеальний бібліотечний техничний підручник я уявляю собі так: все розбито на §§; весь він складається лише з правил стилю і ясно висловлених, так коротко аби їх можна було вивчати на пам'ять. Цього вимагає темп нашого життя. Свідомий бібліотекар виробиться пізніш із цих бібліотекарів-техніків.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Але чим стисліш текст, чим коротші всі ці пакти тим уважніш і критичніш має автор ставитись не лише до загального плану, схеми викладу, але й до найдрібнішого слова, бо серед сотні слів окреме слово губиться а в правилах до заучування кожне стає догмою.

Брошурка *Сіропожка*.

Коротка (всього ж 24 стр.), стисла ясна і догматична.

Словом задовольняє першу частину вимог (проте де в чому можна було б викладати ще стисліше).

Але хиба і значна хиба книжки те, що ті поради, техничні правила, методи праці, що вона пропонує читачам не завжди можна визнати справедливими та влучними. Звичайно не справа читача, що на нього розраховано цю книжку критикувати, бо вона для нього мусить бути догмою, але на совісті автора лишиться те, що він викладає яко догму речі, що викликають великі сумніви та заперечення.

Докладно не буду спинятись на таких місцях і не буду полемізувати, лише коротко вкажу на них.

1) Інвентар ведеться не по принципу книжкової одиниці.

2) Інвентар не має рубрик міста та року видання твору.

3) Систематичний каталог (серце бібліотеки) зовсім неясний. Яка ж власне із трьох систем, що наводить автор, мусить бути заведена (це вже не догматизм!).

4) Каталожна картка не вказано який її размір.

5) Пропонується складати річевий каталог (тоб-то очевидно предметовий), що його так ретельно рекомендувала Хавкина і що він під всяким і педагогичним і бібліотечно-техничним поглядом не витримає найменшої критики.

Гадаю, що доволі і цього, бо причипливість буде зайвою коли пригадаємо, що на 22 сторінках 5 крупних техничних помилок.

В книзі є і гарні місця:

1) Статистична робота.

2) Зразок звіту.

В цілому книжка ні риба, ні м'ясо. Попиту на бібліотечні порадники не задовольнила, лише спробувала, а тому й оцінювати її треба як спробу.

Видана книжка доволі зле: битий шрифт, поганенький папір і погана коректа; остільки погана, що Драгоманова називають Драгомировим.

На превеликий жаль ознака провінціялізму очевидно надовго буде властива українській книзі.

Ю. М.

[015(47.911)(08)]

Труды Совѣта Обслѣдованія и Изученія Кубанскаго края. Томъ I. Выпуски I—4. Библіографія Кубанскаго края. Систематическій указатель литературы о Кубанской области съ рецензіями и рефератами. Коллективный трудъ Библіографической Секціи Совѣта Обслѣдованія и изученія Кубанскаго края подъ редакціей Б. М. Городецкаго. Екатеринодаръ. 1918—1919.—Велике in 8°. Ст. VIII=1922. Ціни не зазначено.

В 4 зшитках цієї праці надруковано поки що тільки 2 розділи її: 1) „Библіографія" та 2) „Сборники и Періодическіе изданія научныхъ и общественныхъ учрежденій". Перший розділ та передмову Б. Городецького уміщено в 1 зшитку, а 2—4 зшитки присвячено другому розділові. Але другого розділу не скінчено й у 4 зшитку, бо цей зшиток кінчається на перших двох

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

рядках огляду з зшитку XVII тому „Извѣстій Кавказскаго Отдѣла Русскаго Географическаго Общества“. Таким чином поки що це є лише частина праці, що мусить бути, судячи по перших зшитках, дуже велика. Чи її скінчено виданням, чи ні, не відомо. З передмови д. В. Городецького не можна також довідатися про її майбутній склад.

Назви „Библіографія Кубанскаго края“, що увіходить до складу того величезного титулу, що його упорядчики надали своїй праці, зобов'язує до багато де-чого. А перш за все вона зобов'язує до поділу матеріялу згідно до тієї чи иншої бібліографичної системи, що визнана вже в науці. На превеликий жаль, перші два розділи примушують гадати, що упорядчики росклали свій матеріял по розділах згідно до тієї системи „отсѣбятини“, що панує й досі по провінціяльних покажчиках. Безумовно це дуже зменшує бібліографичну якість праці. З другого боку згадана вище назва цієї праці зобов'язує її упорядчиків та редактора до певного роскладу матеріялу в кожному розділі. У даному разі матеріял належить роскладати за чергою абетки. Почасті так зроблено упорядчиками. Але лише почасті, бо вони взяли на увагу тільки головне слово заголовку, а до инших слів його поставилися цілком неуважно. Через те в покажчику можна знайти таку дивовижну чергу титулів: „Бюллетень Тифлисской Физической Обсерваторіи—Бюллетень Организаціоннаго Бюро—Бюллетень Екатеринодарской Биржи“ (ст. 56—57)! звісно, при такій черзі заголовків знайти потрібну працю в цьому покажчику є досить важка річ. Але довідам у ньому заважає й той засіб друку, що його використано упорядчиками. Звичайно такі покажчики друкують подібно до словників, себ-то на горі кожної сторінки його переповторюють чи перший та остатній титули, чи першого та остатнього авторів, яких подано на цій сторінці. У цьому покажчику того нема. Тому доводиться де-коли перегорнути багато сторінок раніш, як знайти потрібну довідку.

Що до бібліографичної повні цієї праці, то з цього боку його упорядчиків доводиться дуже докрити. Невважаючи, не те, що вони надали своєму покажчикові такий величезний заголовок, що його доводиться читати або копіювати досить довгий час, він цілком не відповідає змістові праці. Ще перший розділ її складено трошки повніше, бо в ньому наведено не тільки місцеві видання, але де-які некавказькі праці. Зовсім инша річ що до складу другого розділу. Тут упорядчики подають майже виключно місцевий матеріял. Ні столичних, ні инших провінціяльних видань у ньому не наведено. Наприклад, у розділі бракує „Записок всіх столичних та провінціяльних природничих товариств (Київського, Одеського і ин.), бракує „Записок Русскаго Археологическаго Общества“ по всіх відділах його і т. ин. Так саме під титулом „Извѣстія“ бракує „Археологическихъ Извѣстій и Замѣтокъ“, „Извѣстій Археологической Комиссіи“ і т. ин. Взагалі упорядчики цієї праці подали майже виключно місцеву літературу, що надруковано московською мовою. Ні літератури на українській мові, навіть, місцевої, ні тих видань, що надруковано по-за межами Кавказько-Донської країни вони не наводять. Таким чином марна річ шукати в цьому покажчику повної бібліографії Кубанщини. До того й місцеві видання подано в цій праці досить не повно, а лише на підставі відомостей, що знайдено по Катеринодарських бібліотеках. А тому що книжкові збірки цих бібліотек страждають на великі прогалини, то й в покажчику можна зазначити чимало лакун.

З друкарського боку надруковано цю працю досить пристойно. Хоч і можна побажати значного поліпшення коректи за-для чужомовних заголовків. Де-коли їх надруковано так, що нічого не зрозуміти.

Проф. В. Данилевич.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

3. Соціяльні знання

[3355:(023)]

Бухарин Н. і Преображенський Е. Азбука комунізму. Популярний виклад програму Російської Комуністичної Партії більшовиків. Перекл. *Євг. Касяненка.* Вид. Всеукр. Держ. В—ва. Київ 1920 ст. 411. ц. 150 карб.

Літературна й видавнича продукція виявляє ступінь культурного розвитку суспільства. Продукція комуністичної літератури у всіх галузях науки, мистецва і життя пролетаріяту є покажчиком його класової свідомости й культурного рівня.

Поява „Азбуки комунізму" в українському перекладі на загальному, досить убогому, фоні української видавничої продукції, особливо що до грунтовної Марксивської літератури, є відрадним явищем.

Хоч „Азбука комунізму", як це вказано в підзаголовку, і є популярним викладом програму *Російської* Комуністичної Партії, себ то в конкретній своїй частині побудована на національних умовах Росії, але в основному вона має таке ж інтернаціональне значіння, як і сама російська революція, і по ній безперечно будуть учитися комунізмові робітники всіх країн, на всіх мовах, і здійснювати будуть той саме програм що здійснює російський, український, азербейджанський, грузинський, вірменський, білоруський, туркестанський пролетаріят в Східньо-Європейському Союзі Радянських Республік.

В популярній стислій формі яскраво малює „Азбука комунізму" капіталістичний лад з його суперечностями і тенденціями розвитку, через зрозуміння його станів, через імперіялізм і світову війну веде читача робітника до усвідомлення його завдань в боротьбі за комунізм і в будівництві його.

Теоретичні виклади ілюструються числовими матеріялами і історичними фактами, що дає наочність і допомагає читачеві засвоювати цю „азбуку". За кождим розділом іде покажчик літератури, так що „Азбука комунізму" стає найкращим сконцентрованим підручником комунізму й марксизму.

Правда, де-які відділи не найшли в „Азбуці" належного освітлення і вимагають пояснення, є також і неточності.

Урозуміння імперіялізму має надзвичайне значіння для класової боротьби і політики пролетаріяту, для розуміння всієї сучасної епохи. А автори „Азбуки" після дуже доброї характеристики останньої доби капіталізму з його фінансовим капіталом, монополіями, боротьбою за ринки і поділом світу, себ-то схарактеризувавши самий імперіялізм, дають потім не відповідне і не точне определення його, як *заборчу політику*, „котру фінансовий капітал веде за ринки збуту, за ринки сировини, за місця для вкладення капіталу". Далеко краще було взяти определення у Н. Ленина, що в нього імперіялізм є сам капіталізм в останній особливій його стадії монополій і фінансового капіталу. Заборча ж політика—це вже є лише неминуче виявлення такого монопольного капіталізму, себ-то імперіялізму.

Поруч з цим определінням імперіялізму зрозумілим є недосконале, лише побіжне освітлення в „Азбуці" ролі і значіння колоній і колоніяльної політики як для розвитку капіталізму, так і для революції. Бо коли колоніяльну політику розглядати лише з погляду заборчої політики капіталу, то тоді вона

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

не має того значіння, як тоді, коли вона є основною одзнакою самого імперіялістичного капіталізму, з якої в значній мірі виросла сама монополія.

Ведучи розвиток капіталізму через промисловий, потім монопольний, нарешті державний капіталізм, автори „Азбуки" початок банкрутства його вбачають лише у світовій війні, в звязку з фізичним винищуванням пролетаріяту і продукційних сил. Вони не вияснюють того загнивання капіталізму, що виявилося уже в самій монополії. (Досить вказати на затримку синдикатами розвитку техніки, на створення чисельних паразитних верств суспільства—рантьє, на перенесення центру ваги в паразитну продукцію—мілітаризм та одірвання мільйонів людей од продукційної праці). Таким чином крах капіталізму почався ще до імперіялістичної війни, в останній буржуазія спробувала знайти порятунок, але ще більш загострила і оголила цей крах. І хоч заводячи державний капіталізм під час війни, буржуазія й *вигравала*, як це зазначено в „Азбуці комунізму", але не з доброї волі ставала вона на цей шлях організованого капіталізму, а в цілях єдиної мети—перемоги. В дальнішому ж буржуазія старається яко мога швидче ліквідувати цю форму, як примару „соціялізму", особливо в звязку з загостренням класової боротьби, в якій погроза опинення всієї державної системи в руках пролетаріяту стає досить реальною. Через те першими кроками буржуазії після війни є скасування державного контролю й регулювання промисловости, що ми бачимо в Англії й Німеччині.

Питання краху капіталізму має велике значіння в пропагандичній роботі серед мас, що їх доводиться вирвати з під впливу опортунізму (для західньо-европейського пролетаріяту це питання мабуть має ще більшу вагу аніж для нас з огляду на сильний там опортунізм). Через те бажано б мати в підручникові по комунізму ширше освітлення цього питання.

Чудесно висвітлює „Азбука", громадянську війну, аналіз II Інтернаціоналу і його течій, ролю і значіння III Інтернаціоналу і взагалі всі питання тактики і класової боротьби пролетаріяту. Але мало зупиняється на ролі Росії в світовому процесі розвитку капіталізму і революцій, через те не дає ключа до зрозуміння причин вибуху пролетарьскої революції саме в Росії. Очевидно що не випадковий збіг обставин поставив російський пролетаріят в авангарді великої боротьби, і не месіянізм „Великої Руси", що його дрібна буржуазія намагається протягти „под сурдинку" через комунізм і втиснути його в ідеологію російського пролетаріяту.

Ці причини в розвиткові російського капіталізму й російського пролетаріяту на фоні світової історії останніх десятиліть. В цій останній колись Каутський бачив пересовування центру революції на схід—од Франції XIX століття, через Германію з 1848 р. до Росії, а Плеханов предрікав перемогу революції в Росії, лише як революції робітничої класи. Розмір статті не дозволяє зупинятися на аналізі національних і інтернаціональних умов російської революції, але висвітлення цього „національного" моменту необхідно в „Азбуці" поширити з огляду на те, що на ньому спекулюють і опортуністи всіх країв (в тому числі й Каутський, що забув свої колишні слова), і ріжні попутчики пролетаріяту з табору „інтелігенції".

В розділі „радянська влада" автори «Азбуки» досить вияснюють класовий характер цієї форми диктатури пролетаріяту, але мало зупиняються на організаційній її структурі, властивій цій класовій природі. А необхідність цього з'ясовання є дуже великою, і виявляється вона особливо зараз, коли доводиться говорити про певну кризу рад, коли останні перебирають на себе цілий ряд шкідливих одзнак парламентаризму.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Індивідуальна приватна власність класового суспільства буржуазії определила і парламентську форму її держави, оперту на фіктивно юридично рівних пасивних роспорошених індивідів, передоверяючих свої права депутатам; суспільна власність на засоби продукції пролетаріяту має властиву їй організаційну форму пролетарської демократії—радянську систему, оперту на організовані продукцією колективи, на продукційні ячейки, що в ній депутати є і законодавцями і виконавцями своїх постанов. Ця основна принціпіяльна різниця між парламентаризмом і радянською системою не розвинута належно в „Азбуці".

Через те на ст. 166 ради, навіть, поставлені поруч з иншими організаціями пролетаріяту, з фабрично-заводськими комітетами і профспілками, як *ґрунт* пролетарської державної влади, чим змазується основне значіння радянської системи не як ґрунту для влади, а як станового кістяка диктатури пролетаріяту.

Ці окремі уваги не порушують цілокупного значіння „Азбуки комунізму", український переклад якої є вкладкою в культурну скарбницю українського пролетаріяту і виявленням інтернаціонального поширення ідей комунізму.

Тепер кілька слів про переклад.

Перекладчик „Азбуки комунізму" уже досить виявив себе в галузі перекладної творчости. Його переклади є одними з кращих в перекладній літературі. Знання мови і добра практика уже заранї определяють те, що переклад „Азбуки" є досить добрий, легкий до читання і доволі популярний.

Одначе головною хибою перекладчика є те, що в окремих словах, або виразах він буває надзвичайно індивідуальним, або може оригінальним. Здавалося б, відкіля взятися пьому індивідуалізмові у комуніста, що до того ж має певну точку погляду на свою роботу, який писав, що „український пролтаеріят... розвиток *своєї* мови поведе шляхом найшпрших коньюгаційних процесів між мовами, рівнобіжних одживанню національних економичних організмів і зміцненню світового комуністичного господарства. Початком *такого* процесу, писав він, є робота мого приятеля Остапа Нитки, що кує свою інтернаціоналізовану українську мову" і т. д. От в останніх словах т. Касяненко вже занадто індивідуалізує цей процес. Справді, бо ці коньюгації почав ще капіталізм, а українська мова стала інтернаціоналізуваться ще тоді, коли вона із села, з його обмеженим кругом понять, під впливом капіталізму, перейшла до міста, і такі інтернаціональні слова, як пропозиція, лекція, клуб, інтерес, орієнтація, рецензія, аналіз, акція, адреса, агітація, агент, авантура і тисячі инших, увійшли в українську мову ще задовго до появи в світ нашого «приятеля».

Перекладчикові ж „Азбуки комунізму" не завше удається утриматися на цій теоретично інтернаціональній позиції. Навпаки иноді у нього буває щось подібне до «залізяку на пузяку». *Колупнути* яке небудь заковиристе словечко, наприклад «колупнути більший прибуток» (ст. 23) так перекладено „выручить большую прибыль",—є його слабість, або «кволизна», як „інтернаціоналізує" це слово т. Касяненко (ст. 123).

Термін „господствующий класс" перекладено так дико, що для зрозуміння його в українському перекладі треба заглядати в російський оригінал. «Урядовницька класа»,—це перл мудрування перекладчика замість взяти ясне і зрозуміле слово „пануючий". „Herrschaft", «господство», «панування», на всіх мовах класове панування означується цим терміном. А «урядовницька класа» (ст. 71 і ин.), або «урядовницька церква» (ст. 254)—це схоже на «чиновничий класс».

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

«Прокатный пункт», що не вимагає ніякого перекладу на українську мову, бо крім єдиної літери тут нічого не зміниш, в «Азбуці» перекладено, як «зажигковий пункт», (ст. 310, 311 і ин.) так що навіть і з словничком Дубровського не зрозуміти такої «коньюгації», що очевидно мабуть і самому перекладчику, бо один раз він це слово пояснює в дужках словом «прокатний». «Породистый», або инакше «племенной» відносно худоби краще перекласти „племінним", аніж «расовим» (ст. 302).

Перекладчик дуже любить слово „посідати" і уперто уникає ідентичного йому «володіти» для перекладу російського «владеть» (теж теорія розходиться з практикою). Правда посідати можна землю, нерухомість, що звязано з самим словом сидіти, оселя і т. д Але посідати робочі руки (ст. 18), а у «приятеля» Є. Касяненко у „Повстанні Анголів" хтось навіть жінку посідає, —тут уже крім заковиристости нічого немає,—ні правильности, ні зрозумілости.

Замість „виготовляють" (производят) продукти (ст. 21) правильніше перекласти „виробляють", замість „домова промисловість" (в другому місці господарство) краще вжити термін „хатня" (ст. 176, 133); замість „горожанська війна" (ст. 119 і ин.) правильніше—„громодянська" (соціяльна), бо горожанином звуть мешканця міста; замість „робітня" (мастерская) краще „майстерня" і т. д.

Автори „Азбуки" вживають термін „ценность", „прибавочная ценность"; ним в перших перекладах „Капіталу" Маркса на російську мову перекладено Werth і Mehrwerth. Пізніше в передмові до перекладу Базарова й Степанова останній вияснив неправильність цього перекладу, бо „цінність" (або, коштовність) відповідає німецькому „Kost", і замінив його терміном „стоимость", „прибавочная стоимость". Одначе в російській літературі вживається обидві термінології в залежности од того, очевидно, на якому виданню „Капіталу" виховувались автори. В українській марксивській літературі для цього поняття уже завоювали собі права громадянства „вартість", „додаткова вартість", або „надвартість". Через те для одноманітности і правильности термінології перекладчику „Азбуки" треба було вживати не „цінність", а „вартість", тим більше, що на це дали право і автори „Азбуки", коли в першому определенню поруч слова „ценность" в дужках поставили „стоимость" (ст. 22).

Крім цих термінологичних неправильностей трапляються й неточності перекладу, а подекуди й фривольності, наприклад «партия народной свободы» перекладено, як «партія народньої *шкоди*» (ст. 10), такий „малоросійський юмор" не випливає із завдань точности і серйозности перекладу, або така проста фраза „в чем же дело" перекладається заковиристим «де ж тут собаку сховано» (ст. 96).

Як би не ці хиби, що випливають із зазначеної вище тенденції тов. Є. Касяненка до «метикування», незвичайности і заковиристости, то переклад можна було б вважати бездоганним.

Слід також визнати, що пора вже установити обов'язковий науковий правопис української мови, збудований на її фонетиці. Бо хоч правописна творчість літераторів—кожного на свій кшталт—і є річ добра, але вона дорого коштує при вивченню грамоти працюючими масами і їхніми дітьми.

Технично видання «Азбуки комунізму» має що до паперу, шрифту й брошуровки дуже добрий вигляд і майже зовсім без друкарських помилок, за що треба віддати належне київській філії Державного Видавництва.

Анд. Річ.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Винниченко В. Відродження Нації. (Історія української революції,—березень 1917 р.—грудень 1919 р.) в трьох частинах на 1211 стор. Видавництво „Дзвін“. Київ—Відень 1920 р.

Серед людей, яких би можна назвати „совітськими українцями“ доводиться спостерігати велику цікавість до твору, що має стати темою цієї рецензії. Широка популяризація в свій час радянською пресою як самої особи автора «Відродження Нації», так і самого твору його, якому (очевидно через незнайомство з ним) надавалося перебільшене значіння в повороті ідеології українського націоналізму,—не могла не сприяти такому зацікавленню. Але з огляду на те, що прочитати цю книжку майже неможливо через відсутність її на Україні, завданням цієї замітки буде показати, що й не варто тратити час на її шукання та прочитання трьох товстих томів, хоч вона й читається легше роману.

Маючи перед очима три томики „Відродження Нації“ на 1200 сторінок, можна сподіватися, що перед нами літопис подій української революції, записано не стороннім глядачем., а їхнім учасником, що стояв в самому центрі цих подій, а тому, здавалось би має надзвичайну цінність для оцінки найцікавішої і найбільш бурхливої доби в історії країни. Належність Винниченка до соціял-демократії, його участь у марксистському русі може посіяти ілюзії що до характеру й провідної лінії його твору. Сам автор заявляє в передмові: „Я не хочу писати історії в академичному значінню цього слова... Моя мета перейти через усі етапи недавно-минулого, звязати їх, одкинути неважне й дати суцільний образ“ цих часів історії. Отже завдання—дати не тільки літопис подій, але й „звязати“ їх, осмислити „весь хід нашого руху в усій об‘єктивності“, як підкреслює автор.

Але перелистуючи сторінку за сторінкою цього «щирого, нелукавого й чесного виявлення подій», перед вами „виявляється“ все більше й більше не то белетристична публіцістика, не то публіцістична белетристика перепята цілковитим суб‘єктивизмом автора, як канва для вишивання особистих „і радісних і болючих надій“ нещасної натури Винниченка.

Ми не будемо тут вдаватися в оцінку белетристичної вартости цього твору. Це не входить в завдання і компетенцію автора цих рядків. Можливо, що аматори красного письменства знайдуть великі цінности в цій сторові «Відродження Нації», з чим некомпетентний рецензент може й не погодитись.

В оцінці «Відродження Нації» ми ставимо до неї вимоги, яко до історичної роботи і виходимо з того, чи виявлення нею ходу революції та його освітлення може сприяти прояснению соціяльно-політичної свідомости працюючих мас, чи навпаки затемнює її. Побіжно определиться й класове положення самого автора, що писав цю річ уже будучи «закордонним комуністом», з чого для нього одначе не випливає потреба розуміння класової боротьби, і даремна річ шукати марксизму й комунізму в його „історії української революції“.

Уже одна постановка питання в передмові чого варта! „Я беру на себе,—каже *Винниченко*,—трудну річ: дати повну, правдиву картину боротьби українства за визволення своєї нації під час і після Великої Російської Революції“. Уже це „українство“, що тут фігурує, як якась *партія*, що репрезентує *націю*, предопределяє напрям думки, що нею переняте „Відродження Нації“. Коли ж додати до цього, що автор в своїй роботі хоче „одсунути від себе всяке національне чи партійне лицеприяття“, то перед нами „надкласова“ ідеологія, що нею представники міщанства щеголяють одверто, але яку „соціял-демократ“ і „комуніст“ Винниченко сховав під „партійним (не) ли-

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

цеприятттям". Розшаркування ж перед революцією великими літерами ніяк не може заміняти класову точку погляду пролетаріяту.

Винниченко ділить „історію відродження української нації" за три роки революції на чотирі доби: 1) Центральна Рада, 2) Гетьманщина, 3) Директорія, 4) Отаманщина. Звичайно з точки погляду „українства" йому в цьому можна визнати рацію, але коли він говорить, що „в основу цього поділу покладено р‹лю тих чи инших соціяльних верств під час цих моментів", то цей поділ не зовсім відповідає революційній дійсності, і характерно те, що в ньому немає ні одної доби *радянської*, хоч до грудня 1919 р. було дві цих закінчених доби, а відокремлення доби Директорії од доби отаманщини цілком штучне, бо вся доба Директорії і є добою отаманщини. Определення соціяльного змісту цих доб теж виявляє повну безпомічність автора перед соціяльними явищами. Для нього „чинником доби Центральної Ради є вся свідома національна демократія без ріжниці клас" — тут замазано дрібно-буржуазність цієї „національної демократії", хоч вона в певний період і вела за собою працюючи маси. В добу Директорії по Винниченку „головна роля переходить до пролетаріяту сільського й мійського", а „головним чинником доби отаманщини є елемент військовий, ідеологично репрезентуючий дрібне національне міщанство, а в акції своїй автократичний". В дійсності ж доба Директорії— отаманщини визначається військовою диктатурою дрібної буржуазії, що зразуж після перемоги над буржуазно-поміщицькою гетьманщиною, повертає зброю проти пролетаріяту.

Немає ніякої можливости за браком місця зупинятися на кожному кроці писань Винниченка, але хід його міркувань всюди виявляє в ньому ідеолога націоналістичного міщанства з його гаслами „справедливости", „вселюдського поступу, що його единим представником,—каже *Винниченко*,—нос праведливості вважав себе в Росії демократ". Тут і міркування про „простодушність недобитого родича", себ-то українського народу, тут і національна романтика, і сентименталізм і сила всіляких забобонів, властивих дрібній буржуазії, в обробці її літературних виразників.

Замість аналізу соціяльних елементів національного руху, їх стремлінь і настроїв на початку революції, „Відродження нації" дає нам такі „простодушні" малюнки: „Ми так щиро, так безоглядно були закохані в свободолюбність, у широкість, у безсребренність руської демократії, що навіть запропоновану одною частиною товаришів федерацію на тій конференції (У. С.-Д. Р. П. в квітні 1917 р.) не внесли в переглянену програму".

„Українці! Громадяне! Підпирайте новий державний лад, бо він і тільки він несе волю Україні, й що більше наша участь у йому, то ширших прав собі здобудемо". Процітувавши цю апологію буржуазного ладу з відозви туповців, себ-то українських ліберальних буржуа, Винниченко додає:

„Так закликали всі партії, всі течії українського політичного, громадського, культурного й всякого иншого життя". Але як Винниченко ставиться до цих закликів до національного об'єднання навколо буржуазії в кінці 1919 р., коли він одною ногою стояв уже в українському радянському уряді? Трохи згодом ми покажемо це словами самого Винниченка.

Українське міщанство, як і всяка дрібна буржуазія, нездатна на послідовну боротьбу навіть за свої гасла „національної демократії". В тактиці своїй воно боягузьке, опортуністичне, воно ставить мінімальні вимоги, і здійснити їх хоче не боротьбою, а угодою з „старшим братом", себ-то з великою російською буржуазією. А у *Винниченка* ці риси офарблено в такі наївно- ідеалістичні тони: виправдуючи мінімалізм Центральної Ради в її вимогах, він так їх характеризує.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

„Вони були такі скромні, такі невеликі, такі натуральні, необхідні й до очевидности справедливі, ці наші тодішні заходи, що це ще більше зміцняло нашу простодушність, що з нею ми звертались доекруючих центрів всеросійської столиці".

„Словом, ми во істину були подібні до забитого, загнаного у безвість родича, що по смерти лютого деспота з'являється до себе до дому й разом з старшим братом простодушно радіє, оглядає спільну спадщину й щиро клопочеться про те, як направити її зруйноване господарство. Він зовсім не помічає того, що старший брат вибачливо й звисока похляскує його по плечах, що поради його слухає неуважно, що сама поява родича здається тому братові дивною й чудною".

Коли ж доводиться дати пояснення цій „неуважности" „старшого брата" до таких „скромних" нагадувань про себе з боку „простодушного родича", то ви може гадаєте почути про класову природу „старшого брата",—про імперіялізм російської буржуазії, її економічні інтереси на Україні? Помиляєтесь. По „Відродженню Нації" корінь зла—це „дизгармонічність російської інтеліґенції", що „ставала в неї другою природою її", це суперечність між її інтелектом, який виводив, що „українці—нація окрема, окривджена, треба кривду виправити", і почуттям, що говорило: „Українці—то все одно, що руські, приємно й гордо почувати великість єдиного руського народу". От ця природа російського демократа не могла прийти до гармонії цих протилежних сил у собі. А через те поборювала дужча сила, сила застарілого, давнього чуття". Такими психологічними етюдами переповнено все „Відродження Нації".

Характеризуючи період піднесення національного руху, що ньому й через нього широкі маси піднімалися до політичної свідомости, Винниченко на протязі кількох розділів росписує сентименти про „пробуджену ніжність" цих мас, яка ніби то і є „корінь і основа національного чуття".

Зате коли автор од психології переходить до політики, то тут виступає послідовний націоналізм. Цей націоналізм може міняти орієнтації переходити з одних засобів на інші, може каятись і катувати себе, але в основі лишається вірним собі: націоналізм—мета, все инше—засоби. В оцінці політичних партій Центральної Ради, Винниченко лишається соціял-патріотом. Він підкреслює, що „партії в цей період вірно одбивали стан усього українства, правильно відчули необхідність того часу: *єдність усіх українських сил*. „Без національного визволення не може бути визволення соціяльного". На цьому сходились усі одностайно. І з цього пішла Українська Центральна Рада.

Винниченко—лідер української соціял-демократії цих часів—не тільки не почуває незручности такого становища партії, що ніби стояла на позиції класової боротьби. Навпаки він його оправдує навіть у 1919 році. Відповідаючи на докори за таку єдність з українською буржуазією, він пише: «Але ми іменно можемо сказати, що ми, соціял-демократи, найбільше прикладали уснль для найбільшої єдности". Він навіть не забув вилаяти тих „наших вузько-егоїстичних елементів", що агітували проти участи в Центральній Раді, як у міжпартійному блокові. Правда *Винниченко* побіжно робить цінне признання: „Ми в своїй *діяльності* були тільки республіканцями й демократами, а не соціялістами", але ненормальности в цьому ніякої не бачить, він навіть не почуває відповідальности перед тими робітниками, що стали жертвою націоналізму, гадаючи, що борються за соціялізм.

„Єдність усіх українських сил" для „боротьби за підвалини автономії України" і то „не силою зброї війська, а силою духу його",—„мета: національність, засіб: державність",—проти такого програму й тактики міщанства того часу у Винниченка нема заперечень. Він починає бачити помилки лише з того

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

часу, як Центральна Рада одмовилася признати жовтневу революцію, але ж цей переляк міщанства перед пролетаріятом був давно підготовлений тим, що „українські соціял-демократи (в особах їх провідників) вихолостали марксизм", і ще задовго до жовтня служили буржуазії во ім'я тої „єдности", що так вихваляє Винниченко.

Але й з цього місця й часу, коли *Винниченко* починає критикувати свою політику, він цілком зберігає стару націоналістичну точку погляду. Він тут приводить затаскану теорію соціял-філістерів про „безбуржуазність" української «селянсько-робітничої нації.»

«Ми цілком справедливо,—пише він,—виставляли раз-у-раз факт нашої одмінної національної природи: безбуржуазности». Отже, вся біда в тому, що українська соціял-демократія забула про таку *самобутність* України, з якої випливала потреба „будувати чисто нашу, чисто селянсько-робітничу державу, себ-то таку державу, що найбільш відповідала характеру нашої селянсько-робітничої нації", а ми мовляв творили «*не свою державність*, ворожу нашій нації» і т. д. І цим сказати б «непорозумінням» *Винниченко* тільки й пояснює ту повагу до основ буржуазного ладу, та до „действующих законов" царату включно до „закону божого" в школі, що в своєму урядованню виявила як раз та буржуазія, що її ми ніби то зовсім не маємо. Безсило плутаючись у власних суперечностях з цією „безбуржуазністю", що чомусь хотіла одягтися в форму буржуазної держави, автор „Відродження Нації" навіть діялектику притягає за чуба.

«Те, що в початках було для нас корисне, необхідне („єдиний фронт"), тепер у силу діялектичного закону ставало своєю протилежністю". Од такої діялектики марксизмові не поздоровиться. Можна предоставити право Винниченкові переконувати українських буржуа в їхній «безбуржуазности», але забивати подібною „діялектикою" голови робітників і селян нема ніякої рації.

Ідеологія націоналізму ні на хвилину не похитнулася у *Винниченка* на протязі всіх трьох томів „Відродження Нації". Він лишається вірним їй і тоді, коли в останній частині твору не жаліє фарб для заплямування отаманщини. І цей цілковитий розрив з петлюровщиною він одягає в націоналістичну аргументацію.

„Коли б отаманщині удалось поширити свою владу на всю Україну,—пише він,—то вона необхідно, неминуче привела би з собою загибель української національности". Через те й перехід в свій час цього ідеолога й провідника «українства» на бік комунізму зовсім не означав переходу його на класову точку зору пролетаріяту. В цьому була лише спроба прищепити «національну ідею» до комунізму, так, як колись в бутність головою „Національного Союзу", Винниченко без успіху натягав її на гетьманщину. В ім'я цієї „ідеї", переломленої через призму надзвичайного суб'єктивізму, Винниченко може піти на „пониження", на авантюру, на «хитрість», на „жертву".

З „Відродження Нації", ми довідуємось про одну таку нереалізовану авантюру, що відноситься до періоду боротьби Центральної Ради з більшовиками. Виявляється, що Винниченко пропонував одній частині генерального секретаріяту арештувати другу (в тому числі й себе), „оголосити владу рад" і т. и. «Таким чином,—гадає він,—влада лишилась би в національних руках». В другому місці, коли Директорія опинилась між Сціллою більшовизму і Харибдою Антанти, коли „необхідно було якось себе замаскувати", Винниченко каже,—«я свідомо пішов на хитрість». Результатом «хитрости» з'явився Трудовий Конгрес, а „система трудових рад була тою маскою".

Становище української дрібної буржуазії в класовій боротьбі має ту особливу рису, що в хитанню її між великою буржуазією й пролетаріятом,

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

вона завдяки відмінности свого національного характеру та національної позиції иноді виявляє самостійність політичної акції. Тоді індивідуалізм її виразників неминуче переходить в авантюризм, чому Винниченко є перший доказ.

Потерпівши крах на протязі своїх трьох доб історії української революції, Винниченко на кінці четвертої „доби" іде в похід проти тих, що „хотять утворити українську державність класово-буржуазну", що не хотять схилити голови перед теорією „безбуржуазности", а «борються проти національної робітниче-селянської державности"; ілюзії останньої власне й викликали було його покуту.

Після такої загальної оцінки „Відродження Нації" немає потреби говорити про фактичні неправильності, що їх немало в цій „історії", не має значіння також і те, що епізоди й явища, в яких автор сам брав участь і яким симпатизував, описані дуже детально; ті ж моменти, що проходили без нього, або й проти нього, лишилися непоміченими.

Взагалі вся ця трьох-томикова праця може мати цінність, як матеріял для істориків української революції, а рівно ж і для біографів автора, пера яких не уникнути особі, що виявила своїм сучасникам такі чудесні зразки скакання в історію, в якій ця особа, звичайно, не лишилася безслідною. Але не на цьому «Відродженню Нації» будуть одержувати класове виховання робітниче-селянські маси.

А жаль; бо має ця праця єдину, але разом і велику вартість: написана вона надзвичайно популярно, чудовою, добірною і соковитою українською мовою.

Цьому „трудному майстерству,—прості думки викладати простими словами" не зашкодить повчитись у Винниченка і нашим літераторам.

Аніс.

[3:612(022)]

Профессор В. Я. Данилевский. Труд и отдых, социально-физиологический очерк. Всеукраинское Государственное Издательство. Харьков, 1921 г. in м. 8°, стор. 116+2 нен. Цена 50 руб.

Нарис проф. *В. Данилевського* складається зі вступу й 5 розділів. Вступ присвячено встановленню передумов з фізіології та загальним міркуванням про працю та її значіння.

Вибір теми є, безперечно, дуже влучним, бо, як справедливо зазначає автор, освітлення питання про працю й відпочинок владно проказує сучасна соціяльно-політична хвиля, що ми її переживаємо тепер, хвиля, що висуває проблему праці на перший план.

На жаль, автор упростив де-які наукові проблеми, щоби не позбавити своєї праці її науково-популярного характеру і з другого боку зрікся розгляду де-яких важливих проблем гігієни праці, наприкл., в звязку з тейлоризмом, з умовами фабричного життя, з попитами ринку, з розвитком культури, то-що, тому що на його думку ці питання мають ще багато невиразного з точки погляду психо-біологичної і не підлягають вповні об'єктивно-науковій трактовці.

Таке звуження завдання, а надто те, що автор зрікся розгляду найважливіших проблем соціяльно-політичного порядку дуже шкідливо відбилося на змістові праці.

Але не можна не визнати, що поруч з цим хибним біком—в книзі *проф. Данилевського* є багато цікавих сторінок, і що, навіть, загальні (з точки

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

зору соціяльних наук) місця, часто-густо набирають особливого інтересу, завдяки фізіологичному освітленню.

Певно, що не доводиться від автора жадати збагнення змісту сучасної історичної хвилі і яко віком, рівно-ж і своїми поглядами, проф. Данилевський є людиною старого покоління, що не пішло далі за радикальний гуманізм та абстракційне схиляння перед наукою 60-х років.

Але не зважаючи на де-які хиби і, мовляв, „старомодність" (там, де автор торкається соціяльних проблем), соціяльно-фізіологичний нарис проф. В. Я. Данилевського є коштовною вкладкою в науково-популярну літературу.

Г. Столпнер.

[323.2(09)(0891)]

Історично-Революційна Бібліотека Державного Видавництва у Київі: 1) *Н. П. Павлов-Сільванський.* Павло Іванович Пестель. Київ 1921; 2) *С. Степняк.* Джузеппе Гарібальді. Київ 1920; 3) *В. Міяковський.* Революційні відозви до українського народу. 1850—1870 р. р., Київ, 1920 р. 4) *Л. Троцький.* Туди й назад. Київ. 1921.

Видавці не вказують, який власне буде склад цієї серії. На підставі тих 4 книжечок, що їх вже видано в її складі, треба гадати, що ця збірка складатиметься з джерел до історії революційного руху, з історичних дослідів його та з творів красного письменства, що за тему мають революційні події минулих часів.

Безумовно найліпша прикраса цієї збірки є чудесна праця небіжчика *Н. П. Павлова-Сильванского.* Талановитий історик, що його так передчасно згубив царат, був не тільки великий вчений, а також саме революційний діяч. Тому він був в здатніший за-для дослідження революційного руху, яко звичайні вчені. Цей рух був задля нього аж надто дорогий та близький, а тому й зрозуміліший, як за-для кабінетних істориків. Нема що дивувати, що у змалюванні такого історика постать П. І. Пестеля, цього найвизначнішого та найталановитішого серед проводирів декабристського руху, стає цілком жива. *Н. П. Павлов-Сильванский* не тільки вистудіював особу та діяльність П. І. Пестеля, але накреслив також тії умови й те оточення, що в ньому діяв цей видатний революціонер. Крім того, вага праці *Н. П. Павлова-Сильванского* не обмежується її науковою якістю. Автор був не тільки історик-вчений, а також історик-артист. Ось цей останній хист його й надав життя його нарисові й зробив його надзвичайно чепурним та принадним. Тому можна лише щиро вдячити видавцям за переклад цього твору українською мовою, та за видання його.

Книжечка відомого революційного діяча *С. Степняка* „Джузеппе Гарібальді" є популярний начерк. Через те багато вимагати від неї не можна. Як есер давнього гатунку *С. Степняк* не мав звичайно скільки небудь витриманого революційного світогляду. Тому марна річ шукати якогось витриманого напряму й в його начерку. Але складено його безумовно гарно, й задля звичайного читача він буде цікавий, ба навіть користний.

Брошура *В. Міяковського* „Революційні відозви до українського народу 1850—1870 р. р." подає де-які джерела до історії революційного руху на

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Вкраїні, що про надрукування іхнє за царських часів не можна було й мріяти. Історію революційного руху на Вкраїні досліджено поки-що значно гірш як історію того ж руху на Московщині. Тамо вже видано чимало джерел до історії революційного руху й надруковано багато дослідів про цю справу. Джерела до історії революційного руху на Вкраїні мають гіршу долю,—вони чекають досі видавців та дослідників. Тому можна щиро дякувати й видавцям, і упорядчикові цього зшитку „Історично Революційної Бібліотеки" за те, що вони роспочали видавання цих джерел, й побажати, щоб на першому зшитку ця справа не зупинилася. Треба видати яко найшвидче хоча б найголовніші джерела до історії революційного руху на Вкраїні. Без них не можна почати вивчання цього цікавого й важливого відділу нашої історії.

Не розумію, через що видано у складі „Історично-Революційної Бібліотеки" працю *Л. Троцького* „Туди й назад". До історії вона не має жадчого відношення. Вона є твір красного письменства. До того тема її є сьогочасна, а не історична. Тому її належало завести до складу „Універсальної Бібліотеки" як серії, що спеціяльно присвячено красному письменству. А з огляду на те, що я не єсмь ні літературний критик, ні письменник, не визнаю себе здатним критикувати цей твір відомого всім революційного діяча.

З друкарського боку „Історично-Революційну Бібліотеку" видано дуже гарно й чепурно. Але, як що мені б довелося вибирати по-між двома окладинами цієї „Бібліотеки"—сучасною без терну та колишнею і з тернами, я б беспереречно визнав за кращу обгортку із терням. Вона є чепурніша й придатніша за-для цієї збірки, як обкладинка пізнішаго, бо більш відповідає звичайній долі революційних рухів та революціонерів—життьовий шлях їхній був завше дуже тернистий.

Проф. В. Данилевич.

[323.1(47.71)(04)]

Костомаров, Н. И. „Украинский сепаратизм" (неизвестные запрещенные страницы). Введение, редакция и примечания проф. Ю. Г. Оксмана. Историко-революционная библиотека № 2. Всеукраинское Государст. Издательство. Одесса. 1921 стр. 16.

За останні роки по ріжних російських та українських журналах було надруковано де-кілька нових, невідомих, або невповні відомих творів *Костомарова* (один з розділів його авто-біографії в „Голосі Минувшого" 1917 р. „Книги битія", в „Нашому Минулому" за 19'8 р.). При тій „плодовитості" *Костомарова* що нею відзначалася його літературна наукова, публіцістична діяльність, можна бути певними, що знайдеться ще не один з його творів, зовсім незнаних, похованих по ріжних справах старих цензурних архивів, або на сторінках сучасної преси.

Нова книжечка, що її видано під ред. Ю. Оксмача як раз і уявляє собою новий здобуток зі спадщини Костомарова, що пролежав був майже шісдесят років під цензурною забороною в петербурзькому архиві Головного Управління по справах друку.

Це газетна стаття, що написав був *Костомаров* для тодішнього ліберального часопису „Голос" почасті у відповідь на книжку польського публіциста Володислава Міцкевича, що з'явилася в Парижу саме в рік польського повстання 1863 р. Міцкевич висловлював тут думки польських патріотів, що

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

дивилися на Україну, як на польську провінцію, на український народ, як на галузь польського народу, і на українську мову, як на говірку польської мови. Книжка висловлювала надії, що „появлення польського повстанця серед українців передасть електричну іскру населенню“ і піднесе його на царське військо. Інформації, що з'являлися в закордонній пресі про події на Україні 1863 р. складалися в такому саме освітленню. Кельнська часопис за польськими газетами подавала низку відомостів про те що ідею польського повстання поширено на Україні самими селянами, що вже й зорганізовані в коші. Такі відомості, що хоч і не відповідали дійсності, виставляли українську справу перед очі царського уряду з небезпечного для нього боку. В шовіністичній московській пресі кинуто було слівце „сепаратизм“, і в цей термін під впливом тих польських міркувань, що втілив в своїй книжці Вол. Міцкевич почали вкладати який кому побажалося зміст. Катков і „Московские Ведомости“ кивали на польське повстання і говорючи про українофільство та сепаратизм розуміли його, як бажання українців пристати до Польщі і розірвати з московською державою. Проти Каткова і разом проти Міцкевича мав виступити Костомаров з своєю статтею про український сепаратизм, але йому недозволено було оборонити українську справу від домагань поляків і роз'ятреної фантазії катковців.

І тепер, коли ми маємо нарешті змогу зазнайомитись з відповідю Костомарова, ми повинні визнати, що це надзвичайно цінний документ. Його значіння не обмежується тим, що він додає до списку публіцистичних творів ще один, важливий для оцінки світогляду історика. Більше того, це є документ епохи 60-х років, вислов думок і бажань української інтелігенції.

Спеціяльний інтерес статті *Костомарова*, як історичного документу, полягає в тій оцінці, що дає він закидам Каткова. Він міцно й виразно наочно звязує крики московських шовіністів з польськими мрійними теоріями і доводить це урядові і тим росіянам, що в національній сліпоті не втратили здібности продумати до кінця обидві ідеології. Для підкреслення документального значіння статті *Костомарова* зроблено в передмові не досить: її подано просто як новий незнаний звір. А варто було б статтю цю поставити в оточення низки документів цієї епохи: статтів Куліша, думок і поведінки київських українців Антоновича, Познанського, далі мало відомої записки київської професури (Soulevement des polonais dans lesprovinces Sud—Ouest de la Russie en 1863. Kieff 1863). Далі варто було подати Костомарівські доводи не лише на фоні закидів Каткова, а ще більше на фоні отої київської дрібноти, за яку згадує і Костомаров,—усіх цих Говорських, Єремичів, Гогоцьких, Юнгів і инших бо всі вони по своїому трактували українське питання саме в звязку з домаганнями поляків.

Передмова подає лише коментарій зі споминів Костомарова, ставить в звязок цю статтю з иншими полонофобськими статтями Костомарова і наводить інтересний цензорський доклад О. В. Никитенка, що за ним статтю цю й було заборонено.

Приміток, що обіцяні на обгортці, на жаль не подано, не було переведено й „редакції“, а стаття саме цього потрібувала, бо зберіглася в коректурній відбитці з коректурними помилками, і треба було їх як що не виправити, то хоч оговорити.

В. Міяковський.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

[37(47.71)(09)(04)]

Пастернак. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917—19 рр. Педагогично-психологична Бібліотека. Всеукраїнський Кооперативний Видавничий Союз. 52. Київ 1920.—Велике in—8° ст. 128. Ціни не зазначено.

Книжка *С. Пастернака* складається з передмови, заяви од видавництва та 3 розділів. У першому розділі автор росповідає історію народньої освіти на Вкраїні до сучасної революції. Другий розділ присвячено загальній характеристиці українського освітнього руху в 1917—1919 р.р. Третій та четвертий розділи автор присвятив оповіданню про ріжні спроби здеформувати школу й освіту на Вкраїні. У п'ятому розділі він зупиняється на питанні про народню школу й всенародне навчення. Шостий розділ віддано історії середньої школи на Вкраїні, а сьомий—історії вищої школи. Восьмому розділі автор повідає про організацію професійної освіти на Вкраїні. Дев'ятий розділ присвячено підготовці вчительства. У десятому розділі автор розглядає справу про освітній рух в галузі позашкільної освіти й дошкільного виховання. Одинадцятий розділ присвячено оглядові заходів до розвитку нації й мистецтва на Україні в часи революції. У дванадцятому розділі автор подає відомості про стан книжкової продукції та продукції підручників за часи революції на Вкраїні. Взагалі велекотерина тая історія школи й освіти нв Вкраїні, яку довелося змалювати авторові, але найсумнішу сторінку з цієї історії подано в остатньому, тринадцятому, розділі під лагідним титулом „Із історії вчительства на Вкраїні". Отож гірка доля вчителя та взагалі діяча народньої освіти на Вкраїні!

Автор добре виконав своє завдання й дуже цікаво змалював сумну історію української школи й освіти. Ціле своє оповідання він ретельно огрунтовує посилками на ріжні друковані джерела. Але ті хронологичні рямці, що він поставив для своєї роботи, занадто штучні. Тому закінчення всіх 11 начерків, з яких склалося його оповідання про історію школи й освіти на Вкраїні за часів революції, мимоволі викликає враження викладу, який несподіванно й цілком штучно обірвано. До того в його оповіданні часто-густо почувається те, що він чогось недомовив. А все це дуже зменшує яскраву та гостру барвність тієї історії, що він росповідає.

Автор дуже пильно поставився до своєї теми й намагався цілком безстороньо змалювати історію школи й освіти на Вкраїні в часи революції. Невважаючи на те, не завше можна погодитися із його гадками. Крім того, де-коли він подає неправдиві відомості через те, що надає надто віри тим джерелам, з яких користувався. Не розумію так'ож, через що він виклав але надто стисло історію української школи й освіти за часів денікінщини. Краще казати, він зовсім промінув цю ганебну й огидну добу. Тим часом вона є так яскрава, що проходити мовчки поуз неї навряд чи варто. Відомо, що вона дуже скрутно відбилася на всій нашій освіті. Але, по-за всім тим книжка С. Пастернака має коштовне предбання нашої літератури про історію школи та освіти на Вкраїні.

Проф. Б. Данилевич.

[31(47.728)(05)]

„Статистический Вестник". Периодический орган Одесского Губернского Статистического Бюро. Октябрь—декабрь. 1920. № 1-3. Стр. 94 in. 4°.

Точний рахунок, точна ціфра взагалі мають велике значіння для державного будівництва. Ще більше значіння мають вони зараз, в час великої рухливости, в час великих змін у всіх галузях життя.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Цілком зрозумілим є з яким інтересом та зацікавленням мусимо підходити до кожного нового видання в царині статистики. Надто тому, що статичні видання тепер дуже рідко з'являються.

„Стат. Вестник" цілком виправдує виявлений до нього інтерес. Це є серіозний журнал, добре витриманий з наукового боку.

Він охоплює майже всі істотні галузі статистики: демографичну, продовольчу (або статистику обміну та росподілу), сільсько-господарчу, залізничнотоварну, статистику праці, промисловости, державного господарства, комунального господарства та санітарії. Бракує лише статистики „Культурної" (освітньої, моральної, то-що).

В журналі уміщено цілу низку дуже цікавих принціпово-теоретичних статтів. Маємо: дві статті В. Штейна „О статистическом изучении влияния войны и революции на человеческую расу" та „По поводу статистики государственных доходов", Б. Черненкова „О комбинационной группировке крестьянских хозяйств", М. Г. Новинского „К вопросу о методах сводки и разработки ж.-д. товарной статистики", та В. Г. Песчанского „Статистика труда и ее современные проблемы".

Найбільшу увагу в журналі звернуто на статистику праці. Їй присвячено з 19 статтів—6, коли зарахувати до неї й статтю Сетницького „Металлисты г. Одессы", написану за даними демографичного перепису 1920 року.

Хиб в журналі небагато. Та й ті дуже незначні. Проте мусимо зазначити їх.

Насамперед, що до росташування матеріялу. Певних відділів під окремими заголовками в журналі немає, тоді як статті росташовано в певному порядкові відділів. Таким чином, коли з одної галузі статистики подано де-кілька статтів, то вони розміщені поруч одна одної, і статті теоретичні, що мають провідне значіння, росташовано в суміш зо статтями, що уявляють з себе лише текстову розробку статистичних даних. Це надає журналові росхистаного вигляду. На нашу думку треба було б не спинятися на роздоріжжі, а зробити так: 1) утворити справжні відділи або 2) на початку журнала містити провідні статті, а решту відсунути на кінець.

Другою хибою є невитриманість що-до змісту. В цьому суто-статистичному журналові уміщено суто-економичну статтю Лівшица „Мировой рынок после войны" і це тоді, як в Одесі виходив гарний журнал „Народное Хозяйство".

До речі, треба вказати на один lapsus, що є дуже шкідливим для демографичної статистики. Це—таблиці в статті Сетницького „Металлисты гор. Одессы". Здавалось би, що час вже навчитися „не блукати межи трьома соснами" в національному питанні: „украинцы", „малороссы", „галичане". Проте автор вищезгаданої статті разом із редакцією журналу дійсно заплутався межи цих трьох сосен. На стор. 7 він застосовує „галичан" до „українців", а „малороссов" до „русских". До „русских" же запроторює і „белоруссов". Очевидячки виходячи з такої думки, що це суть „три ветви единого великого народа". А в слідуючій таблиці вже й „украинцы" поміж „русских" зупинилися. Наколи була б ще одна таблиця, то, певно, й поляки були б туди потрапили.—Крім того, автор утворює нову „національність"—„інтернаціоналістів" і поруч з цим зазначає: „неуказавшие нации". Ті, що наіменували себе „інтернаціоналістами" можуть і повинні бути застосовані до „неуказавших нацию",

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

що і треба було зробити авторові таблиці, а не плутатися і в цій, здається, цілком зрозумілій дрібниці.

Юр. Масютин.

5. Точні науки

[55/59(4771)(08)]

Нариси з природи України. Випуск І. Статті та розвідки академика П. Тутковського. Київ. 1920. Всеукр. Кооперат. Вид. Союз. 187 стор. in. м. 8°.

Збірник цей уявляє з себе цілу низку статтів та нарисів, сполучених з природою України чи за наших часів, чи за минулої геологичної доби. Ці нариси торкаються переважно або геологичних особливостів будови або є звязаними з фізичною географією. Лише в одному місці автор збочує в світ легенд та переказів: коли він подає цілу низку легенд, записаних ним коло озера Світязя. По инших місцях він каже про ці вірування тільки мимохить, як напр. у статті про культуру лісів, за колишніх часів і тепер.

Матеріял до нарисів підібрано дуже добре, і з приводу кожного питання автор подає цілий образ тих особливостів природи та геології країни, що він обговорює в даному парисі.

В нарисах про здобування фосфоритів, Межігорські гори, Кремінецькі гори, Бересговецькі вулкани автор вказує або на цікаві копальні багатства України, або на оригінальні та виключні явища колишніх геологичних часів, як, напр., утворення коралевих скель підводних та решткн загаслих вулканів.

Решту нарисів присвячено питанню про сучасну геологичну діяльність води, утворення ярів та балок, а також і про боротьбу з ними, про підземні води та цілющі мінеральні джерела. Один нарис присвячено річкам і переважно можливостям використання їх, яко великої движної сили.

Всі статті написано дуже жваво і дуже цікаво. Вони популяризують матеріяли з місцевої природи и в такий спосіб знайомлять з ними широкі кола людности. Нариси ці дадуть добрий матеріял для поширення образу місцевої природи на лекціях в школі, а багато з них дадуть змогу викликати жваву розмову з приводу цих питань.

Проф. Покровський.

[58(022)]

Юр. Сірий. „Життя ростин". Нарис анатомії і фізіольогії ростини. Видання друге 1919 року. Стор. 80, in. 8°.

Ясно і дотепно автор „Життя ростин" розгортає перед читачем образки головних моментів життя ростин і основну форму найважніших органів.

Суворо і непохітно на протязі всеї книги видержує певний погляд на життя ростин, як на фізично-хемичний процес і в найпростіших та зрозумілих прикладах це демонструє читачеві.

Популярна і стисла форма висловлювання складних думок, сприяє зосередженню невтомної уваги молодого читача-юнака на досить серіозних моментах людського знання і глибокої аналітичної думки.

Майже непомітними є де- які непевності що до термінології: стор. 66, ряд. 5 знизу, „річи" замість—„вещество" в багатьох місцях; і цілком несподівано (а може і небажано для самого автора) припускається досить велика

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

неточність з принціпового боку, а також і з педагогичного це на 66 ст. 14 ряд. згори про процес подружжя у ростин, де автор каже: „цей таємничий процес в її житті"... а далі ж сам йдучи за досвідом науки змальовує звичайнісінькі форми процесу, його простоту геніяльну і його надзвичайне поширення поміж всього живого на землі—у животин і ростин.

Коли вживати цю працю Юр. Сірого, яко підручник, то з боку видання тут бракує зазначення заголовків до тих восьми головних розділів, що на них поділив автор свою працю; треба також на сторінці помітити ріжні теми, що обговорюються у текстові, це ще збільшить увагу учня та надасть виразности думкам молодого розуму.

Перевидання цеї праці дуже було б бажано у біжучий мент, вона цього заслуговує.

Л. Колесниченко.

[553 (4771) (023)]

Федоровський О. Копальні багатства України. Сіль, гіпс та ангідріт.—Харків. 1920 р. 16°. 53 сторінки. (Видавництво „Союз". Природо-історична бібліотека).

Ця гарно видана книжечка, як видко з передмови автора, є одною з цілої низки книжок про копальні багатства на Україні, що їх намічено автором. З початку автор з'ясовує значіння соли в життю та промисловості людини, коротко описує користування сіллю у „диких" народів і ролю соли у господарстві та промисловості, далі описує властивості соли та її вжиток, (з де-якими статистичними даними). Одну сторінку присвячено короткому змалюванню знаходження соли у природі; далі описується морська сіль, способи здобування соли з морської води, озерова сіль, Кримські сільні озера і здобування соли в Криму. В дальших розділах автор звертається до кам'яної соли (яку він називає „сіль-ледівка"); тут описуються характер її зложищ (що їх автор невлучно називає „завалами"), її властивості, її походження, осідання соли по затоках, способи її здобування взагалі, зложища кам'яної соли в Бахмутському районі, праця по сільних копальнях (що їх автор називає „минами"), діставання соли з-під землі й мелення її, сільні копальні Бахмутського району, коротко згадується геологичне походження Бахмутських зложищ соли, описуються так звані „річні кільця" в солі. Далі автор переходить до опису здобування соли виварюванням, описує Слав'янські озера та розвиток солярства в Слав'янську, способи виварювання соли, походження Слав'янських озер, зложища кам'яної соли в Слав'янську і між Бахмутським та Слав'янським районами, подає де-які статистичні відомості про загальне здобування тут соли і про вивіз її з України. Далі подаються короткі відомості про властивості, вживання і способи здобування гіпсу та ангідриту на Україні.

Книжку написано досить популярно й приступно. На превеликий жаль в книжці трапляються чималі хиби з наукового боку (що до походження зложищ соли; в розділі „осідання соли по затоках" з'ясовується, що такого осідання соли зовсім ніде не буває, навіть в Карабугазі, і читач залишається в непевності; теорія походження сільних зложищ Іогана Вальтера, здається, зовсім невідома авторові; трапляються і суперечності: так на стор. 8 подається ціфра 620 мільйонів пудів щорічної всесвітньої продукції соли, а на стор. 11 сказано, що щорічний світовий вжиток соли досягає 1100 мільйонів пудів, згадуються геологичні періоди, а не сказано про геологичні ери і т. п.);

Ще більше хиб з боку наукової термінології і мови; так, наприклад, російський термін „горизонт" (геологичний) автор перекладає „обрій" замість

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

правильного українського терміну „поверх“ („обрій“-це є географічне край-небо“); солодку воду називає «прісною», розчинювання „розмиванням“ (стор. 14), зложища—„завалами“, гірську породу—„гірною породою“, перловий блиск—„перльомутовим блиском“ і т. и., пише «кришталюється» замість «кристалізує»; чому-сь автор не подає звичайної наукової назви карстових явищ (стор. 43); замість «суцільний» або „збитий“ пише „міцний“ (стор. 49). Минаючи ці хиби, треба визнати книжку за дуже цікаву й корисну. В книжці уміщено 5 малюнків, на жаль, не дуже виразних.

П. Т.

[553 (4771) (023]

Лисенко Ф. Сіль на Україні. (В межах Наддніпрянщини).—Кам'янець на Поділлю. Видавниче товариство "Дністер". 1920 р. 16°. 57 стор.

Цю книжечку видано на гіршому папері, блідим, важко-читальним друком, зі значною кількостю друкарських помилок. Зміст книжки поділено на такі розділи: I. Характерні ознаки соли; II. Геологичне походження соли; III. Способи добування соли; IV. Історія розвитку соляної промисловости; V. Добування соли; VI. Споживання соли, здобутої на Україні, і вивіз її; VII. Значіння соли в житті людини; VIII. Загальні висновки. Малюнків в книжці нема; наприкінці додано „літературу“ (спис тільки 7 загальних, переважно статистичних джерел). В порівнянні з попередньою книжкою ця книжка дає менш геологичних і взагалі природо-історичних відомостей і більш технічних та статистичних. Походження зложищ соли з'ясовується з такими ж науковими хибами, як в попередній книжці: до наукових хиб належить також твердження, наче „гребле-гаткові озера повстають з кожної морської затоки (стор. 9), твердження про „висихання моря“ при утворенні гирлових озер (стор. 11) і ин. Термінологія також часто дуже неправильна; кам'яна сіль зветься „ледова сіль“, ангідрит—„ангідридом“, густість—„міцностю“, верстви—„листвами“, зернястий—„зернистий“, шахта—„закіп“, скибова сіль—"глибова сіль“, виварна сіль—„пареною сіллю“, згадуються які-сь незрозумілі „порухи відбутків органів“ і т. и. Ці вади дуже псують враження від книжки, яку можна би прочитати з зацікавленням.

П. Т.

[513 (09)]

Е. Фуре. Нарис історії елементарної геометрії. На українську мову переклав Н. Бунт. Видання Кооператив. Видавн. Т-ва „Наука“. Винниця. Друкарня Т-ва „Просвіта“. 1920 р. in. 16°, стор. 44.

Ця невеличка книжечка справедливо має назву нарису. Можна було б назвати її навіть програмом, бо автор її подає лише довгу низку імен та назв їхніх творів, але не передає характеру кожного з них. Тому з цієї книжки не можна дізнатися, які саме методи були в давніх вчених, чим вони відріжняються від методів сучасних, яка перевага і в чим поступ наших часів. А в тім це є найцікавіше, чого ми жадаємо від історичних праць. Тому ця книжка має лише довідкове значіння.

Переходячи до деталів мусимо зазначити, що автор занадто конспективно подає розвиток геометричних метод за останніх часів. Крім того він значно прибільшує ролю Лежандра. На його думку „з Лежандром елементарна гео-

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

метрія кінцево прийняла і нинішню форму і його наслідники змінили тільки де-які деталі. Вона до цеї пори служить основою для всіх творів елементарної геометрії". Але в дійсності Лежандрові „Elements de Géométrie" мають тільки те значіння, що в них сконцентрувалися і викристалізувалися всі спроби що до довіду відомого Евклідового постулату—одинадцятої аксіоми, коли трудами „що зробили нові дороги в геометрії—Гавса, Больє, Римана, Бельтрамі", було з'ясовано, що ця аксіома є необхідною складовою частиною системи властивостів, що відзначують Евклідів простір. А про те, що був ще й Лобочевський, якому в цій справі належить перша роля, автор і не згадує.

Зовсім однобічно освітлено роль італійців. На думку автора їм треба дякувати за тенденцію „вкладати одночасово геометрію площу і „геометрію простору" стисло, за так званий фюзіонізм. В дійсності ж роля італійців полягає в розробленні питання про склад елементів геометрії, про систему найменшого числа, що їх було б і потрібно, і досить для утворення Евклідової геометрії. Італійцям ми вдячні за найліпші зразки курсів Евклідової Геометрії. (Напр. Faifofer. Venetia).

Не згадує автор і про відомого вченого D. Hilbert'a та його прибічника на Україні відомого геометра Кагана.

Що-до мови перекладу—то вона потребує багатьох коректив. Загальне враження від неї—розбіжність думок. Термінологія в перекладі мішана. Є багато невдалих термінів.

Мимо мови, повстає питання, оскільки перекладач володіє текстом. Невже вживання терміну „горизонтальний" замість „вертикальний" для кутів протилежних на стор. 8 і для прямовисної „палиці" (Sic!) на стор. 9-ій є і там і тут коректурною помилкою?

А також, кому треба закинути, чи авторові, чи перекладачеві незрозумілість абзацу про Геронову „Metrica" на стор. 23—24?

Проте, за браком української наукової літератури з математики треба все ж таки дякувати Винницькому Т-ву за її збагачення, і побажати на далі уникати по змозі вищезазначених хиб та помилок, шляхом скористання тих фахових сил, що сполучають знання математики зі знанням української мови.

Микола Столярів.

[59.9(47.71)(023)]

М. Шарлемань. „Звірі України", Короткий порадник до визначання, збирання і спостерігання ссавців (Mammalia) України. Київ 1920, Всеукраїнський Кооперативний Видавничий Союз. стор. 80 in. 16^0.

Появлення „порадника до визначання" ссавців і инш. тварин України на книжковім торзі треба вітати і тім більш, коли він з'являється в такій гарно обробленій формі.

Потреба сучасної школи на такого роду літературу колосальна, і школа буде вдячна авторові.

Короткість, виразність і точність ознаків і прикмет звірини, оброблена в сталій формі українська номенклатура, природна і нормальна наукова система таблиць визначника робить його легким і зрозумілим в користанні для дітей усякого віку.

„Систематичний каталог ссавців України" є яко найбільш до діла пристосованим, і учень може досить широко познайомитися з життям звіря у пр сторові й часі.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

„Короткі вказівки до збирання ссавців" та „Обробка і збереження зібраних ссавців" з „Програмом спостережень над життям ссавців" заохочують до роботи над визначанням звірів над спостереженням їхнього життя і характеру, як в самій природі, так і в неволі, і в способі лабораторнім. Автор подає прості і приступні для усих пропозиції, чим цілком уводе бажаючого знати звіриний світ у робочі обставини з методами, що приводять од-разу до реальних вислідків роботи.

Це все мусить виховувати і здібність до наукового відношення до таврин і до їхнього життя, як об'єктив біологичного знання.

Наведення літератури по визначенню ссавців України є теж дуже корисним явищем.

Покажчик українських назв з латинськими є раціональний і необхідний спосіб в допомозі навчання учнів, не кажучі про те, що перший покажчик (українськ. назв.) є великим кроком в молодій українській науці в галузі вироблення сталої наукової номенклатури.

Л. Колесниченко.

[5519(47.711)(072)]

Шарлемань, М. По Київу і його околицях. Короткий провідник для природничих екскурсій. Державне видавництво. К. 1921. Стор. 48.

Ця книжечка з'являється в світ вдруге. Вперше її видано було р. 1916 на російській мові, зараз же вона виходить з де-якими змінами і додатком геологичних даних, мовою українською; крім того, до книжечки додано кілька ілюстрацій з природи околиць Київа. Написана вона популярно, і є цілком доступною для самих широких кол читачів. Автор оглядає всі екскурсійні місця Київа і його околиць, зазначає, що і де цікавого можна знайти, дає докладні маршрути екскурсій, і тому вона стане в пригоді всякому, хто захоче більш-менш докладно ознайомитись з багатою і цікавою природою околиць Київа. Автор, як зоолог, більше зупиняється на фавні околиць Київа, але не забуває ботаники і зоології хоча можна висловити побажання, аби на далі автор подав більше відомостів з цих галузів природознавства, зазначив, напр., чужоземні елементи в флорі Київа, поширення їх і т. п. Взагалі-ж видання цієї книжечки треба вітати, як один з перших кроків що-до вивчання так мало дослідженої природи околиць Київа, і треба побажати, аби вона як найбільше поширилася серед усіх, хто хоче ознайомитися з життям природи.

Д. З.

[53+54]

А. Штайн. Наука про енергію. Переклад з другого німецького видання В. К. В. С. Київ 1919 in. 16°.

Книжка *Штайна* подає коротенький огляд значіння енергії в сучасному розвою фізики й хемії В цій невеличкій книзі читач знайде цікаві речі, яких звичайно, не буває в тих підручниках фізики й хемії, що їх ще й досі вживають по наших школах. Тут автор знайшов багато прикладів щоб з'ясувати читачеві ріжницю між потенціяльною енергією й кінетичною. Велику увагу він поклав на з'ясування механичного еквіваленту теплоти й термичного еквіваленту праці. Гарно викладає він молекулярну та атомну гіпотези та їх значін-

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ня в усіх галузях природознавства; тако ж гарно доводе до розуміння хемичних формул, простими дослідами показуючи ролю хемії в звичайному житті людини; з великим умінням викладає теорію електричну та магнетичну; в останніх теоріях багато місця займають практичні питання.

Велике значіння має те, що автор весь час показує, як дійсно в історичному розвою надійшла наука до „закону збереження енергії й матерії". Ця частина книги є найголовнішою.

Наприкінці автор звертається до філософичного з'ясування розуміння енергії і закінчу так: „Коли ми хочемо витворити на основі сучасних досвідів одноцільний світогляд, то ледве чи знайдеться для цього відповідніше розуміння як енергія, що опановує наше розуміння природних з'явищ", з чим, мабуть, всі що знають фізику, не можуть не згодитись.

Невеликі стилістичні помилки иноді трапляються в книзі. Але по-за цим книжка справляє добре вражіння і повинна бути визнана корисною.

М. Г.

6. Прикладні знання.

[61(03)-917+9179]

Російсько-український медичний словник. Матеріяли до Української Медичної Термінольогії. Зібрані і влаштовані під редакцією д-ра мед. *М. Галипа.* Переглянуті й остаточно впорядковані Редакційною Комісією під головуванням професора Медичного Факультету Київського Державного Університету *О. Корчак-Чепурківського.* Видання Губерніяльного Відділу Охорони Народнього Здоровля. Підвідділ Медичної та Санітарної Просвіти. Київ. 1920. Стор. 144. Ціна не зазначена.

Словник починається передмовою д-ра Галипа, який визначає його, яко філологичний твір, що вперше подає певний грунт для утворення певної медичної української термінології, подає для неї певні філологичні підстави і підносить на відповідну високість багатство тям в українській мові, завдяки чому вона є здатною до певної влучної, стислої наукової терміногогії, бо вона (укр. мова) виявляє майже цілковиту рівнобіжність у цьому напрямкові з термінологією грецько-латинською, а инколи має і перевагу в порівнянні з нею.

Що-до термінології, то словник безперечно відповідає завданню—подати переклад розповсюджених московських термінів на українську мову. Але ж видно, що власних московських термінів взагалі дуже мало, і чужоземні терміни так і лишилися чужоземними, тільки що подані московськими літерами. Тому здавалось би ліпше було б подати дійсну медичну термінологию тією мовою, що в цей час є всесвітньою до певної міри інтернаціональною, тоб-то—латинською, відтак у дужках подати московські терміни, а по тім—українські назви. Тоді був би справжній науковий медичний термінологичний словник. Тепер же залежність всесвітньої, а поруч з тім і української термінології від московської цілковито виявилася в тім, що багатьох термінів не вистачає. Додаток такий залишився необхідним завданням будучини з завданням негайного характеру.

На жаль, Редакційна Комісія «викинула» пояснення до слів, власне кажучи, до термінів, а через те—хоч не хоч—випало подати у словникові до кожного з них багато термінів українських. Певно, що цього не можна було уникнути, бо в латинській термінології, як відомо, чимало є фантазії, але краще було б обмежитися найвлучнішими українськими термінами і дати місце

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

для пояснень, щоби український читач мав змогу і собі на далі поліпшувати термінологію.

А взагалі велика кількість українських термінів майже до кожного грецько-латинського, латинського чи московського терміну є шкідливою що-до користування словником, бо читач не завжди спиниться на влучному терміні, а коли й спиниться, то не буде певним того, що й инший читач вважатиме цей термін за найвлучніший. Нема чого казати, як важко користати такий словник викладачеві, що повинен подати терміни за-для багатьох слухачів.

А в тім, що б ні закидати словникові—ніщо не зменшить його літературної вартости, його розповсюдження, бо він, безперечно, є корисним за-для українських медичних працьовників, рівно ж і для представників инших галузів науки.

Д р мед. *Хв. Омельченко.*

7. *Мистецтво.*

[792.8(4771)]

В. Верховинець. (Костів), Теорія народнього танку. Видання друге, поширене. З малюнками *П. Бутка*. Полтава, накладом Полтавської Ґуб. Спілки Споживчих Товариств, 1920, вел. ін. 8°, IV+71 стор. та 19 не нумерованих стор. нот.

Найлегше за все збирати, занотовувати та друкувати пам'ятки народньої словесности. І тому нашу народню словесність вивчено досить добре.

Щоби збирати пам'ятки народнього малярства та скульптури потрібні гроші; гроші потрібні для фотографування, для обміру та зарисовування будівель; публікування всього цього матеріялу коштує багато. Тім-то народнє малярство, пластику та архітектуру досліджено значно гірше аніж словесність.

Збирати твори народньої музики ще важче: всю нашу нотову систему позичено в Західньої Европи у закінченому виглядові і не пристосовано а ні до нашої ритміки, а ні до нашої мелодії, а ні до нашої гармонії. Народню музику треба було-б записувати за допомогою фонографу, але це для нас є неможливим, принаймні тепер. А тому нашу народню музику ще не вивчено на справжки.

Гірше за все і менш за все досліджено мистецтво руху, танок та драму Засоби запису надзвичайно примітивні, немає жадної сталої номенклатури, методи аналізу та товмачення мало розроблені.

В. Верховинець розуміє і відчуває танок, як мистецтво, і він зібрав чимало матеріялів з народньої хореографії; він систематично обробив зібраний матеріял, розіклав живі народні танки на 42 первісні па, вивчив можливі комбінації цих па, описав 7 фігурних танків. У своїй книзі він подав такий виразний та точний виклад про все це, що читачеві дуже легко зрозуміти те: що він читає, надто тому, що до тексту додані ще й малюнки П. Бутка..

Матеріяли в книзі *В. Верховинця* розташовано в такому порядкові: 1. Підготовчі рухи (стор. 3—7); 2. Опис 42-х па (стор. 7—38); 3. Комбінації народніх па, стилізовані для одної танцюючої пари, себ-то для парубка і дівчини (стор. 38—52); 4. Опис танків народніх фігурних (стор. 52—62); 5. Кілька слів про те, як збирати танковий етнографичний матеріял (стор. 62—71) 6. Нотові додатки (19 сторінок).

Певно, що я в жадний спосіб не можу обговорювати, оскільки запис, *Верховинця* відповідає дійсності: це може зробити лише той, що на селі вивчав

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

народні танки, записував та класифікував їх. Прецінь, я був би хотів зробити одне загальне методологичне завваження, що його автор, можливо, візьме під увагу при слідуючому виданні книжки.

Справа в тім, що В. *Верховинець* хоче бути одночасно і етнографом, і хореографом—композитором. Він збирає народній матеріял, але прагне негайно використати його і в цілях педагогичних, і в ширших цілях—сценичних. І тому, коли читаєш його книжку, то не можеш бути певним того, що кожну з даних комбінацій він спостерігав в дійсності, що вони не є наслідком його балет-мейстерської уяви, яко можливі та ефектні. Це є дуже велика хиба: етнографичну описову частину треба відокремити від частини хореографичної композиторської. І наукова, і практична вартість книжки значно збільшиться завдяки цьому.

Слід було би зробити і друге завваження: етнографична праця не може бути дійсно етнографичною, наколи майже зовсім немає географичних даних. Останні є лише на стор. 52—62. Мабуть, не всі 42 на однаково поширені скрізь; мабуть по селах є надто улюблені комбінації—одни в одних селах, инші—в инших. Такі географичні вказівки мають за-для танку таке саме значіння, яке має діялектологія в справі вивчення мови.

Дозвольте зробити ще й третє завваження: на стор. 66—68 уміщено анкету (71 пакт) з приводу сільських танців. І в ній ми знаходимо цілу низку таких запитань, що на них селяни не дадуть відповіді (4, 5, 13, 16, 17, 28, 37, 39, 58), або дадуть відповідь неточну... Що до решти пунктів—їх розташовано без добре обміркованого порядку, без певної системи (цілком зрозумілим є, що, напр., питання 56 та 57 повинні стояти на першому місці!). Я був би від щирого серця бажав, щоби знайшлися такі люди, що були б по ознайомленні з книжкою В. *Верховинця*, заходились коло збирання такого матеріялу шляхом анкети, але за-для цього її треба переробити.

Ф. Ш.

[792(47.71) (09)]

Кисіль, Ол. Шляхи розвитку українського театру. Театральний порадник. Книжка 4. Видання Дніпросоюзу К. 1920 р. ст. 27.

Ол. Кисіль не вперше виступає в літературі з роботами з історії українського театру. Цим, очевидячки, пояснюється те, що йому пощастило вдало виконати досить важке завдання: накреслити в короткому огляді хід розвитку форм українського театру; важке—тому, що досі не маємо ні повної історії, ні окремих монографій з історії театру на Україні. В невеличкій книзі три розділи, три окремих нариси, відповідно трьом добам існування на Україні театральних вистав. Перший охоплює історію стародавнього театру, від шкільних вистав XVI—XVII вв. і кінчаючи початком XIX віку з новими вже формами театру. Решта книжки дає побіжний огляд історії театру до заведення постійних українських труп і заснування постійного українського театру і кінчається оглядом розвитку театру за останні десятиліття з 80-х рр. аж до наших часів після революційного одродження українського театру і перших спроб української опери.

Автор цілком слушно обмежив себе оглядом виключно формального розвитку театру, не торкаючись драматичної літератури, лише називаючи де-які твори за-для характеристики театрального репертуару. Це є тим цінніше, що дослідувачі українського, рівно ж і російського театру, звертали найбільшу

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

увагу саме на драматичну літературу—свідомо (Резанов, Стешенко) і не свідомо (Варнеке).

Обмеження це в книжці *Ол. Кисіля* відбилося між иншим на тому, що народній драмі присвячено лише кілька рядків і майже зовсім обійдено драматичний елемент в народніх обрядах.

Найбільший інтерес викликають рядки, що присвячені кріпацькому театрові, де зібрано багато відомостів про маєткові і міські трупи першої половини XIX віку.

Виклад, на жаль, надто конспективний; в третьому нарисові він переходить, навіть, в просте перелічування імен і назв. Книжку оздоблено малюнками і портретами. Треба пожалкувати, що малюнки не підобрані, а взяті випадково, очевидячки ті, що були під руками.

В. М.

7(44)(09)]

Я. Тугендгольд. Французьке мистецтво XIX століття. Державне Видавництво, Київ, 1921, 8⁰, 165 стор. (21 цінкографія у тексті та 21 цінкографія на крейдяному папірі).

Книжку *Тугендгольда* було роспочато друком ще 1919 року. Дивно, звичайно, не те, що її так довго друкували, а те, що Державне Видавництво надрукувало її, і видало порядно ілюстровану книжку. Коли б не було такої обгортки, що остаточно не пасує до змісту, можна було б лише віншувати Д. В. з зовнішністю видання.

Инше питання, чи варт було видавати книжку саме за французький імпресіонізм XIX стол. і саме книжку *Тугендгольда* тоді, як не вистачає паперу ані друкарських засобів для невідкладної та конче потрібної наукової та навчальної літератури. Але в даному разі доводиться винуватити не Державне Видавництво року 1921, а Літком Наркомосвіти 1919 р., що з його ініціятиви роспочалася праця коло цього видання.

Ми живемо хутко. Року 1919 книжка *Тугендгольда* мала де-який інтерес; сьогодні вона має вартість бабусиних оповідань. Тугендгольд є одним з тих столичних естетів, які до 1914 року, а де-які аж до 1917 р., мали звичку що-року навідуватися по нові моди до Парижу, по дорозі здобували німецькі книжки і „задавали тон“ на всеньку Росію—і покроєм сертука, і фасоном краватки і в царині мистецтва. *Тугендгольд* захоплювався імпресіонізмом, коли він був в нас „останнім криком“,—а тепер?

Малярство має в своєму розпорядженні три засоби впливу на глядача: сюжет, ритмичну лінію та комбінації фарб. Імпресіонізм зрікся перших двох; а в галузі фарби він обмежив свій репертуар комбінаціями спектральних кольорів у додаткових парах, зрікся всіх складніших гармоній, можливих лише за допомогою чорного та білого кольорів. Ніхто не буде заперечувати, що імпресіонізм був історично потрібний; але вихваляти імпресіонізм тепер,—це, даруйте, бабусини балачки!

Мистецтво за-для дуків—меценатів і для столичних естетів—не є мистецтвом нашого часу. Ми потрібуємо мистецтва для нас. Наше малярство повинно максимально вражати глядача, тоб-то максимально використати всі за-

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

собі впливу, а не `гратися у віртуозність. Для всіх живих працьовників мистецтва, що збагнули стихійний темп життя, це є цілком зрозумілим. Тому, на мою думку, книжка *Тупендгольда* не може бути шкідливою, а беручи під увагу наші злидні що-до літератури з мистецтва, вона, можливо, буде навіть корисною, яко інформаційний матеріял.

Ф. Ш.

8. Література. Красне письменство.

[891.79—32]

Васильченко, С. (б. року видання) Чорні маки. Оповідання. Київ. Всеукраїнське Державне Видавництво. Стор. 64 $14^1/_2 \times 10^1/_2$ см стор. 64. ц. 30 крб. „Універсальна бібліотека" № 8. З портретом автора.

Гарна книжка. Міцні слова. Стислі виразні образи і із всього того почувається жива душа автора, що перестраждав духом своїм і по справедливості муками відчув весь той жах, що наповнює книжку.

Світова імперіялістична війна породила той жах чорних маків, і на її кривавому тлі повному страшних химер та божевільних привидів зросли ті квіти.

В цій книжці мало фактів, але вони і не дуже потрібні, бо психологія що нею просотана вся збірка, аж надто сильна, аби ще зміцнювати інтенсивність враження.

І що в цій збірці приємно вражає, те що автор її *С. Васильченко*, що писав вегетаріянсько-народницькі твори і що за них в свій час здобув від одного з українських молодих поетів влучне назвисько „просвітянський письменник".

Просвітянства в чорних маках вже нема. Враження війни, її психологичний вплив на *Васильченка* був дуже великий і безумовно позитивний.

Скинуто пути, що весь світогляд письменника не випускали за межи повіту. Теми вселюдські, а не солоденько побутові, а обробка цих тем вказує на те, що автор зрозумів широкі можливості, що в них криються і трактував і відчував їх як людина світу, а не яко мешканців якогось села з глухого повіту.

Так на благо Васильченкові пішли військові враження, бо розбудили в ньому живі творчі сили дали йому прекрасні слова, міцні епіт ти. Чекаймо! Мабуть після цього вже він зовсім росквітається зі старими своїми шляхами що вели його до грузького болота провінціялізму.

В «Ч. *М.*» *Васильченко* звернув з тих шляхів. Най же ніколи вже не повертає до них.

Ю. М.

[891.79—1)]

Вас. Еллан.—Удари молота і серця.—Київ, Державне Видавництво, 1920 in. 16°, стор. 24. Ціна 25 крб.

Найліпший читальник—той, хто підходить з повним співчуттям, з необмеженою симпатією до кожного автора. Тільки тоді він зрозуміє твір, прийме

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

чи не прийме його, бо любов знає й розчарування, й гнів, і жаль, і обурення.

Трапляється й протилежне: читач підходить до книги з упередженням, хоче бачити в ній те, чого автор не намагався дати або, навіть, уникав. В таких випадках на творця одягають неприродній ковпак або тютюкають на нього.

Таке сталося і з книжкою *Еллана*. Її обходять, бо не хочуть читати, щоби не кинутися на нього з піною у рота. Або коли й говорять, то з неприродним патосом та запобігливо. В рецензіях, на вулицях.

І невеличка книжечка так і лежить незрозумілою. А вона варта уваги, бо має своє незатерте обличчя, своє незвичайне серце. Воно є мов заводський молот—і змістом, і формою. Принаймні так мусило бути, так уявляє автор.

„Удари молота і серця—
І перебої... і провал"... (ст. 5).

Ідеологія—потреба в молота бити, кресати іскри, роспанахувати кованими вістрями „стару запону пітьми". Инакше кажучи, в творах автора панує бойовий настрій. Він всею своєю істотою є революціонер, сповнений бажання йти вперед, по трупах, над розвіявість хмар, до червоних зор.

„Кров горить на наших прапорах,
Наша кров—Вперед!" (стор. 11).

Але це не є публіцістична завзятість, вимахування паперовими мечами, а справжній творчий імпульс, що охоплює собою всю широчінь боротьби, з її перемогами і поразками. І це досягнено зовнішньою фактурою, мовою, словом, прийомом, формою.

„...—А над вечір—все укрив туман.
Сніг лягав (так м'яко, м'яко танув...)
—На заціплений в руках наган,
На червоно-чорну рану" (ст. 9).

Прийом імпресіоністичного реалізму допомагає авторові иноді обгортати його криця не серце й сумом, і тугою, сплітати запал з одчаєм. „І перебої... і провал...". А мова—дійсно ударна, чавунова сучасна мова, не кострубата та недорікувата, а впевнена, важка мов молот. І тому така незвичайна туга, така невимучена бадьорість („Повстання", „На чатах"). І майже щоридкова алітерація на Р—не надужиття, а органічна потреба. Та й роспанаханий ритм—не випадковість, а вища гармонія.

Але трапляються й „вибрики", на великий жаль. Останній вірш збірника—пісне, несмачне кривляння: набридле „на", неприродній, надуманий кінець... А цикль „Бастилія"—голий кістяк теми, нотатки репортера про білу хмару й блакитне небо. Такою є і „Канонада". Це—мов десь на засіданні записаний, поханцем складений реєстр думок. Сухо, по-канцелярському.

Хай зверне т. Еллан, безперечно талановитий, оригінальний автор, належну увагу на цей хибний бік своєї творчости, а відтак йому легше буде позбутися де якої запізнілої шкавки стародавнього футуризму, футуризму-примітивізму: зайвої галантности, сухої схематичности й верхоглядства.

Микола Терещенко

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Минола Зеров. Антологія римської поезії. Катулл. Вергілій. Горацій. Проперцій. Овідій. Марціял. Вид. Т-во „Друкар" Київ MCMXX. Стор. 64. Ціни не зазначено.

Здавалось би, давно і загально визнаним стало відоме латинське Inter arma silent Musae. Все твердіш і суворіш лунали ці слова за останні роки, в міру того, як кривавий Марс все більшу хурговину здіймав в численних країнах, і за брязкотом зброї справді не до звуків поезії було. І цілком несподівано, всупереч і навіть ніби в посмішку над давнім присудом, в місці, де подих війни був може надто актуальним, де атмосфера фронту зробилася напруженою, залунав голос Муз. Да не тутешніх, важкою сучасністю перенятих, а так би мовити, справжніх, давніх, що давали натхнення визначним римським поетам: Катуллові і Вергілієві, Горацієві і Проперцієві, Овідієві і Марціялові Залунав зі сторінок невеличкої, але цікавої книжечки, що не могла не притягти увагу аматорів поезії всіх часів і народів—„Антології римської поезії *М. Зерова.*

Змістом цієї книжки є переклад 22 творів 6 римських поетів: Катулла (с. 3, 11, 26, 27, 46), Вергілія (Еклоги I по IV і Енеїда V 835—871). Горація (Оди I, 11, 32, 38, II, 3, III, 26, IV, 7, Сатира II, 6), Проперція (Елегія III, 2), Овідія (amores III, 9) Марціяла (Епіграми, VIII, 3; IX, 29, IX, 60, IX, 81, X, 23). Як можна помітити вже з цього короткого оглаву змісту до Антології „увійшло по кілька творів" римських поетів, творів, не завжди найбільш характерних для того або иншого поета, не об'єднаних між собою тією або иншою ідеєю. Перекладчик справді на запашному лузі римської поезії брав ті квітки, що впали йому в очи та до вподоби стали і склав невеличкий, але запашний букетик.

Докладніше ознакомлення зі книжкою дає можливість поставити її в звязок з тим рухом, що намітився в кінці XIX і в початку XX ст. в галузі перекладів творів античного письменства. Замість недавнього рабського відношення до тексту первотвору з'являється відношення вільніше, але свідоміше. Перекладчик дбає про те, щоби передати не слово і речення, а *поняття* в прозі, *поетичний образ* в поезії. В звязку з цим вводиться момент модернізації, що виявляється у висловах термінах, почасті зовнішніх формах, то-що.

На перекладах перекладача дуже помітно основні риси цього руху. В повному розумінні первотвору і виключному володінні словесними ресурсами української мови, він впевнено і сміливо передає античний твір не тільки в його основних лініях, але й в усіх деталях і нюансах. За багатьома рядками и строфами звикле ухо чує знайомі дзвінкі латинські вірші. Це доповнюється уважним відношенням до форми. В перекладах найдемо і гекзаметр, і елегичний дистих, і сапфіну строфу й инші розміри. Секрет іхньої структури добре знайомий перекладачеві і він вміло переносить ці розміри на український грунт. Але не забувається і психологія сучасного читача і вводиться момент модернізації. В де-яких віршах влучно вжито риму.

Але визнаючи велику вартість перекладів, треба все же таки зазначити один дуже важливий момент. Перекладчик античних творів в XX столітті не може бути тільки перекладачем. Він не може навіть обмежитися короткими примітками й побіжними поясненнями. Це до певної міри могло бути припустимим в XVIII-XIX ст., коли більший звязок з античністю давав можливість сподіватись, що переклад викличе у читача потрібні асоціяції і всі патяки твору стануть йому зрозумілими. У читача XX століття цих асоціяцій нема.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Звідки сучасному середньому нащадкові давніх скитів знати про Парку, чувши про Венеру, чи пізнає її він в Афродиті и. т. ин. Так само і з окремими моментами реального життя. Навіть натяк або примітка дадуть тут дуже мало. Переклад античного поетичного твору мусить тепер виступати на тлі поновленого античного життя. Перекладач повинен взяти на себе обов'язки коментатора і зробити перекладений твір зрозумілим не тільки в цілому, але й в деталях. Для цього треба коштовну перлину античної поезії оправити в відповідні рямці коментарій. Перекладач цього не зробив. Він обмежився короткими характеристиками римських поетів, не звязавши цих характеристик з наведеними творами, та побіжними замітками з ріжною мірою докладности. Але не можна продуктовно знайомитися з Катуллом, не довідавшись ближче при Лезбію та вплив її на поезію Катулла, багато пропаде з Горація, як не звязати його поезії ближче з його життям і суспільства й т. ин.

Через це де-які переклади й залишаються творами für Wenige, як казав колись Жуковський, для небагатьох, хоча завдання всякого перекладу по суті справи є демократизація й популяризації неприступного в оригіналі.

Видано книжку дуже чепурно. Гарний папір, добре підобраний шрифт, розбивки, гарна стилізована в античному дусі обкладинка, витримана коректа, все це свідчить про уважне відношення до справи і підвищує загальне враження.

Гр. Іваниця.

[8917.09—1]

Львов-Рогачевский, В.—Поэзия Новой России. Поэты полей и городских окраин. Т-во „Книгоиздательство писателей в Москве". 1919 г. Типография Т—ва „Книгоиздательство писателей в Москве" Стр. 192. Ц. 28 руб.

З підзаголовка „Поэты полей и городских окраин" з'ясовується про яку „нову поезію" йде річь в книзі *Львова-Рогачевського.*

Вся книга присвячена поетам з нової соціяльної верстви. Нова класа каже своє слово і це є історичний факт.

На наших очах починається нова доба в розвитку пролетарської поезії. Почалась велика робота тих творчих сил, що йдуть з „низів". Тому, на думку автора книги, необхідно кинути погляд на той шлях, що тягнеться в далеке минуле.

Автор прослідкував той шлях розвитку пролетарської поезії аж до наших днів. Ілюструється минуле розглядом поетів з робітників та поетів з селян. Автор свідомо поділяє так пролетарську поезію і зазначає в передмові до книги, що творча робота весь час йде двома водотоками: різко відзначилися представники селянської та робітничої інтелігенції. Автор книги підкреслює, що у поетів цих двох купок яскраво помітна ріжниця що до тем, прийому роботи, стилю та мови.

Допомогти підвести підсумок зробленому та накреслити шляхи дальнішої роботи—ось завдання автора книги.

Ми не ставимо собі метою дати розгляд всієї книжки; завдання своє обмежуємо власне першим розділом.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Розділ цей віддається основоположникам пролетарської поезії. Предтечами цієї поезії автор називає три ймення і оцінці значіння їх присвячено перший розділ.

Нас цікавить в даному разі одне з тих імен—ім'я нашого Великого Кобзаря, Т. Шевченка.

Автор на протязі низки сторінок розвиває свої думки про трьох предтеч пролетарської поезії. Рядом з Т. Шевченком ставить він російських поетів—А. Кольцова та И. Нікітина. Треба сказати, що автор цілком об'єктивно ставиться до українського поета і в процесі думок автора книги постать Т. Шевченка надзвичайно зростає. Грунтуючись на словах автора книги, можна сказати, що Т. Шевченко—являється власне *єдиним*, що від нього почалася російська революційна поезія. І—А. Кольцов та І. Нікітин займають в цьому почесне місце, але кожний з них, так мовити, не був *цільною натурою* пролетарського поета.

А. Кольцов виспівав радість труда і взагалі виспівав радість труда, красу вільних степів.

І. Нікітин проспівав „песни печальные, песни постылые" про „бедных людей".

Перший з них (А. Кольцов) був сином „прасола". Він вирі: серод степів, їздив по селах і познайомився з селянським життям. Але ж А. Кольцов не був хліборобом. Це дуже важний мент, він дає ключа до зрозуміння через що цей поет з народу не торкнувся в своїй поезії кріпацтва, в якому в той час стогнав весь селянський нарід. А. Кольцов бачив те життя збоку, він не знав тих кайданів і ясно, що через те не зміг зрозуміти соціяльного менту кріпацтва.

І. Нікітин—співець мійської бідноти, але і він не зумів роскрити соціяльного боку тієї яви і тільки відчував. Він також був людиною стороньою. Людина—з бурси тільки і могла дати кволу та мляву поезію.

Все—зробив кріпак Т. Шевченко, та й міг зробити тільки він.

Ясно, що тільки той Шевченко, батьки якого були кріпаками, який сам ходив в ярмі кріпацтва, жив серед кріпацького люду, бачив людський плач, „страждання найменших братів", „окрадену землю".

Тому Т. Шевченко не міг обмежитись тільки малюванням того життя, як це у А. Кольцова, не міг тільки нити серцем, на що тільки й був здатний бурсак І. Нікітин.

Ніхто инший, як тільки Т. Шевченко, в свій час роскрив соціяльні контрасти; він перший кинув гасло „Визволення землі".

„Т. Г. Шевченко в своей поэзии, равно дорогой и русским и украинцам, сделал то, чего не могли сделать ни Пушкин, ни Лермонтов, ни Гоголь, ни даже поэт—прасол Кольцов, отравленный, „материальностью" торговых дел".

Микола Яшенко.

[891.79.09]

Ніковський, Андрій. 1919.—Vita Nova критичні нариси: П. Тичина.—М. Семенко.—И. Савченко.—М. Рильський. Київ. Т-во Друкар, 144 стор. (ціна не зазначена) $19^1/_2+14^1/_2$ см.

Книжка автором виконана не в повному розмірі, хоч в підзаголовку згадується за Рильського, але статті про нього нема. Проте і та частина

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

загального плану книги (бо дано ж 4/5) дає право робити певні висновки. І ці висновки будуть не на користь авторові.

Читаючи книжку частіше пригадуєш Яриновича, фейлетоніста з „Нової Ради“, а не А. Ніковського, філолога, що мусив був би серіозно підійти до такого поважного питання, як нове життя в українській поезії.

Несолідність основна й провідна риса всеї доволі грубенької книжки. Усмішки, дотепні та не дотепні аналогії, легковажний і позверховий огляд (лише не аналіз) молодих поетів—із всього цього складається книжка, що її весело і легко прочитати, але від котрої не тільки розуму не наберешся, а ще й поганого смаку придбаєш, бо автор часто дотеп заміняє вульгарністю, а критичний аналіз безапеляційним твердженням.

Тема для книжки багата, бо молоде життя інтересне, барвисте і дає авторові широке поле для всіляких психологічних та естетичних міркувань. *А. Ніковський* прийшов зі світоглядом XIX віку, доторкнувся молодого життя, а з книжки його вийшов твір, що повніше характеризувався б назвою: „Старі слова про нове життя“.

Це що торкається всеї книжки в цілому. Зокрема ж треба вказати, що при розборі Тичини автор зловживає музичну термінологію, що і сам її гаразд не розуміє напр. „По оркестру пробігає перша фуга, обірвана навзою і короткими ударами тимпану:

Заплакав дощем і вщух.
Мовчить гора. Мовчить долина“. (Стор. 29).

Очевидно автор не знає значіння слова фуга, а звуки тимпану мабуть почув аж занадто тонким вухом. Трошки далі на тій самій стороні просто якась музична нісенітниця.

«А там—чисто оркестрова техніка, від fortissimo, по павзі—могутня cantilena всіх струментів, скерцо і фуги».

Весь свій музичний багаж виклав автор в двох рядках. Шкода тільки, що в безпорядку. Краще вже в таких випадках вживати хоч би систему абеткову.

Можна було б і з инших місць (вже таких, що не торкаються до музики) навести приклади просто „разойдись рука, раззудись плечо“, (річ простіша більшим багатирям, але не літераторові при обробці серіозної теми.

Що-до зовнішньости то книжка видана дуже й дуже добре на дійсно прекрасному, навіть і не на наши часи, папері, в гарній обкладинці, друкована чистим красивим шрифтом, словом в серії українських книжок останнього трьохліття це одна з тих небагатьох, що своїм зовнішнім виглядом ваблять око і дають естетичну насолоду.

Шкода лише, що зміст не угнався за завнішністю.

Ю. М.

[891.79 (08)]

Нова Українська поезія. Збірник. Уложив М. Зеров. Всеукраїнське державне видавництво. Універсальна Бібліотека № 7. Київ (1920). Стор. XXVII+144+4. Ціна 55 карб.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Червоний вінок. Збірник творів новітніх українських письменників. Видання Окружн. Коміт. Херсонщини У. П. С.-Р. Одеса, 1919. Стор. IV+2+100. Ціна двадцять гривень.

Революційні поезії. Всеукраїнське Видавництво. Харків, 1920. Стор. 80.

Ці три книжки складають усі новітні спроби поетичних антологій на Україні (збірники «Сказки життя», „Барвисті квітки", декламатори Ковальчука, Азовського на увагу не беруться). Вони ставлять собі не однакові завдання, але є у них і щось спільне, що об'єднує їх—це значна частина поезій революційної доби. Завдання першого збірника характеризуються його назвою. Упорядчик (чи видавництво) хотів очевидно дати зразки не найновішої (революційної) тільки поезії, а всієї нової української поезії, що на його думку почалась від кінця 90-х років минулого століття, і в своєму розвитку—до наших днів—пережила ряд цікавих змін (Див. передмову до збірника, стор. V—XVIII). Упорядчик (М. Зеров) до першого періоду нової української поезії (90 р. р.) відносить діяльність М. Вороного, М. Чернявського, А. Кримського та инш., на чолі з найпридатнішим представником цього періоду Л. Українкою. До другого належить на Україні група молодих (в 900 роки) поетів з О. Олесем на чолі, в Галичині—група „Молодої Музи"—В. Пачовський, Б. Лепкий, О. Луцький, Ст. Чарнецький—на чолі з найталовитішим з них П. Карманським. До найновішого періоду упорядчик відносить М. Рильського, Д. Загула, Я. Савченка, О. Слісаренка, В. Кобилянського, В. Ярошенка й инш. ставлючи знов таки на перше місце П. Тичину. І цей поділ М. Зерова нової українськоїпоезії на три періоди, цілком слушний і характеристика поетів влучна й вірна, як і взагалі цілий збірник уложено вміло (про це вже було сказано в дифірамбичних виразах і в довгій рецензії Вол. Гадзінським—„Пролетарська Освіта" № 2, стор. 74—77). Добре й те, що упорядчик не гнався за повнотою представництва поетичного, а одібрав імена вже справді заслужені. Та й в поставленних межах і з точки погляду одбору упорядчика збірник усе ж таки вийшов за малий для того, щоби досягти поставленої мети і представити цілу нову українську поезію. Усі течії (періоди, її представлено за малим числом поезій, через те й остання, найновіша, революційна течія (доба) представлена, на жаль, не зовсім повно.

Одеський збірник має представити вже саму революційну і до того ж найновішу літературу (поезію і прозу). «Червоний вінок» складається із творів співців українського народу—титана, говорить невідомий автор коротенької передмови „Невпинний заклик до активного життя, до борні, до творчости—основний мотив нових наших поетів. Тут і оратор Еллан, і скептик Загул, і геніяльний (!) Тичина, і нерівний Чумак, і скорбний Заливчий—всі єднаються. Вони очаровані процесом життя й революцією і складають йому дифірамби"... „Всі новітні поети наші, мов камні—самоцвіти переливаються ріжними фарбами, але як квіти всякого коліру, звязані в один вінок, представляють гармонійне ціле прекрасне, так і наша нова література—краса й сила». Так характеризує передмова нову українску революційну літературу. Та вибрані упорядчиком зразки тих образів, тих вражіннів, що їх жде читач після передмови. Зразки вибрані зле, революційні поети представлені неповно. Упорядчик, що правда, зазначив про поетів, що „ще не спробовані всі струни на їхніх арфах, ще маємо—тільки окремі дзвони"... і т. д але все ж таки можна було вибрати і більше зразків революційної творчости і кращі. У збірнику, у відділі поезії поруч Тичини, Загула, Кобилянського й Чумака стоять і зовсім слабенькі Попів—Нойда і Проноза—Мрійник і чомусь (серед українських поетів) Пстніков. Инших зовсім немає, напр. Семенка, Слісаренка. У

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

відділі прози (куди віднесено чомусь і поезію—„Перше Травня" В. Коряка) вміщено тільки важко написані „Два світи" Гордія Копюби (псевдонім)—на тему: місто, контрасти життя міського—осередку, панства й околиць, пролетаріяту. З иншого—„Тюрма" й „Чуже свічадо" Ігнатія Михайлича і друковані вже „Автобіографичні новелі" Андрія Заливчого. З зовнішнього вигляду—збірник має негарний формат, поганий шрифт і злу коректу.

Нарешті третій, Харківський збірник. Упорядчик (В. Коряк) у передмові „Що таке поезія", призначеній зовсім непідготовленим читачам, зазначив і ціль збірника. Він хотів показати „як зростає в ній (у книжці) революційний дух, як що раз більше вибухає гнів і обурення проти панського ладу і росте віра в перемогу нового, щасливого життя". Бажаючи представити т. ч. картину історичного розвитку революційної українскої поезії, упорядчик бере зразки з неї від давніх часів і до останніх днів. Для того він вишукує революційні вірші і в зовсім не революційних поетів (це зазначено в передмові) і зрештою й не революційні поезії, а просто громадянські, протестанські. Справді, у збірник увийшла і уривок з „Енеїди" Котляревського („Пекло") і „Пан" Артемовського-Гулака і «Рожа та хміль» Гребінки, також «Наука» Руданського, „Бурлака" Манжури і вірші Старицького, Капельгородського, Будяка й инш (між иншим Чернявського вірші в двох місцях книжки зустрічаються, поезії Грінченка й Черкасенка уміщено і під справжніми призвищами і під псевдонімами—Л. Яворенка і П. Стаха—вже давно відомими). Більше всього взято віршів з Олеся й Чупринки. Що ж до поетів дійсно революційної доби—останнього часу то в збірнику вони займають просто мізерне місце. Немає зовсім Кобилянського, Загула, Слісаренка й инших, а з Тичини, Еллана, Семенка взято по одній, по дві поезії. Отже й тут, як і в двох попередніх збірниках, остання поетична доба на Укрїні, доба революційна, представлена зле.

М. Плевако.

[891.79—1)]

Валеріян Поліщук. Соняшна Міць. Київ, 1920, in. в 8°, 16. Ціни не зазначено.

Не кожна написана книжка мусить побачити світ. Є передчасна, недостигла література. Такою здається й „Соняшна Міць". Свіжа, радісна, соняшна психол[illegible]я ще не досить нал[illegible]лась, ще не прибралась у відповідний їй, міцний, але гнучкий ритм. І автор завжди недорікуватий і галасливий, не знає слова, не відає його ріжноманітних прим, не володіє ними. Вишукує нових фори, і не знає матеріялу. Одкинув рими, але не замінив їх асонансами. Одмовивсь од статичних дій, але не дав динамики. „Поперхнувсь белькочучим язиком". А коли заспокоїться, перейде в епичний тон, перо записує давню, стерту пісню катеринки („На долині"). І гірко бачити безсилля автора, людини з гарячим, одчайним серцем.

Зміст поезій *В. Поліщука*—«в революцію». Тут дійсно виявивсь, певного роду, динамізм, внутрішня акція. Як у Вітмана.

„Блажен, хто може горіти,
Бо після нього залишитися попіл,
А не гній". (Ст. 3).

„Без дров, без хліба, без води", автор протягом цілої книжки ніде не понизив свого запального, сірчаного, революційного настрою. Він хоче бути «я—саме життя». Але, на жаль, як признається й автор, він „кинув лютню",

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

а замість мистецького озброєння „взяв холодного мавзера". І сопятний запал ллється нудними, холодними, безбарвними смугами. А міг би бути справжній осяяний пластичним промінням день!

Микола Терещенко.

[84-3 (R.03=91.79)]

Ромен Роллан. Жан Кристофт. 1. Зоря. Переклад *Джунківської* Всеукраїнське Державне Видавництво. Універсальна бібліотека № 14. Київ, рік видання не позначений. Стор. XVI+189. Ціна 120 крб.

Переклад „Жана Кристофа" давно уже був черговим завданням української перекладної літератури. Оскільки нам відомо, одна спроба перекласти його українською мовою, була зроблена в 1917—1918 рр., тільки через якісь причини не доведена до кінця і друку не побачила. Тепер вся велика десятитомова епопея з'являється в виданню Державного Видавництва—«Героїчний ідеалізм" і патос Р. Роллана, його заклики до примирення і протести проти війни, шляхетні образи і сатиричні випади, його похід проти порожняви міщанського життя сучасного європейського громадянства, його своєрідна і сильна літературна манера, на якій позначилися і епічний розмах Толстого, і ораторський темперамент романської раси—все це робить Роллана крупним явищем в історії європейського громадянства і літератури, а переклад його найбільшого твору «Жана Кристофа»—справжньою подією в українській письменстві.

Переклад *Джунківської* зроблений гарно, легко, приємно. У авторки є живе почуття української мови. Подекуди, дуже зрідка, трапляються окремі невдатні або тяжкі вирази, але враження вони не ослабляють. Безперечно, в особі нової перекладчиці маємо корисного й талановитого літературного техніка.

М. Зеров.

[82—3(8.03=91.79)]

А. Сінклер. Герой капіталу. Переклад і передмова *Н. Романович*. Державне видавництво, універсальна бібліотека, № 17, стор. X+102. Київ, рік видання не позначений, ціна 60 карб.

З *Сінклером* український читач знайомий виключно по роману „Нетрі" що років дванадцять тому видрукований був „Літературно-Науковим Вісником" в перекладі подружжя Левицьких. Індустріяльний розвій новочасної Америки, її соціяльні контрасти, визискування робітничих мас—от письменницька спеціяльність *Сінклера*, що утворила йому таку широку славу і примусила Державне Видавництво поставити його наймення в першій лаві авторів, обраних для «універсальної бібліотеки».—Менше можна погодитись з вибором для бібліотеки „Героя капіталу", повісти слабенької, художня вартість якої не являється безперечною і в усякім разі не дорівнюється „Нетрям". Річ в тому, що *Сінклер*—великий майстер побутового письма і невеликий психолог в славнозвісних своїх „Нетрях", в гущавині робітницького життя, серед злиднів і економичного визиску він орієнтується далеко легше, аніж в душі і почуттях американського міліонера. Внутрішнє життя його героя Роберта ван-Ренслера, на якому зосереджує він всю свою увагу, виглядає в нього не виразним не рельєфним, не мотивованим; метарморфоза молодого bon vivant'а і гуляки в фінан-

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

сового короля, біржового завзятця просліжена зовсім слабо. Кінець кінцем автор тратить свій тверезий реалістичний тон, свою іронію і впадає в мелодраму, нахиляється до немудрих ефектів бульварного роману. Останні розділи, де Роберт ван-Ренслер пізнає в коханці свою власну дочку, або де він втративши душевну рівновагу, випливає на своїй яхті в море і гине під час бурі—належать до найслабіших в усій книжечці. Тут якраз виявляється та неприродна напруженість голосу і „патетична фальш", проти якої повстає сам *Сінклер* на стор. 99.

Переклад читається легко; мова ясна і правильна. Передмова трохи бліда: багато красних слів про «країну чудес, пари та електрики», велетенських будівель та машин» (яку західно Європейську країну не можна схарактеризувати тими самими словами?), і повна відсутність фактів з літературної біографії Сінклера.

Мик. Зеров.

[891.79-2]

Л. Старицька-Черняхівська. Милость Божа. П'єса на 3 дії. Вид. „Всеукр. Кооперативного Видавничого Союзу" ч 35. Київ 1919. Стор. 71 in 16°. Ціни не зазначено.

Основу п'єси «Милость Божа» складає «кохання» студента богослова старої Академії до молодої панночки, дочки гадяцького полковника. П'єсу скомпоновано так, що розвиток головної «інтриги» відбувається на тлі урочистої вистави п'єси Трофимовича «Милость Божа, Украину отъ неудобъ носимыхъ обидъ лядскихъ... свободившая» 1728 р., в присутності гетьмана Данила Апостола і вищої козацької старшини. На сцені студенти Академії, що виголошують орації на честь гетьмана, ректор та инші історично-побутові риси тієї доби. І власне у цьому „тлі" п'єси, у відтворенні старого академичного й старшинського побуту і треба шукати значіння п'єси. Бо та дрібненька, сентиментально-наївна „інтрига", що відбувається між „диктатором" (директором?) Романом Падалкою, богословом, і Настею Грабянчиною, такими білими нитками стулена, і на таких цілком випадкових епізодах (в стилі старої української драми Старицького) збудована, що з боку психологичного умотивування вчинків дієвих осіб й художніх вимог не витримує найменшої критики: Роман, прочитавши в церкві, на очах у Насті, апостола, так захопив її, що для неї під час вистави в академії цілком уже зникає питання—чи любий він їй, чи брати з ним шлюб і т. ин. Тут і привід примусу—в особі „великоросійського бригадира", «гидкого, осоружного», п'янички й розбишаки, але сильного своєю політичною владою, що й примушує батьків Настиних неволити свою дочку за його; тут і щасливий кінець, цілком, правда, несподіваний і для самого Романа, і для Насті, і для глядача, і (перед богословом розлягається блискуча кар'єра в гетьманській канцелярії). Отже головний сюжет п'єси, повторюємо, одгонить елементарностю композиції й повною психологичною неумотивованістю розвитку дії.

Де-які цікаві риси можна означити в п'єсі в історично-побутовому відношенні. Складна композиція п'єси, що їй автор видимо, надає великої ваги, дозволяє зробити висновок, що й завданням своїм автор мав художнє відтворення нашої культурної старовини першої половини *XVIII* століття. Перш над усе, перед очима глядача мусить відбутися вистава дійсної п'єси Трофимовича «Милость Божа» разом з трьома інтерлюдіями Довгалевського, при чому ці довгі й складні елементи художньої композиції абсолютно не

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

впливають на розвиток основної драматичної колізії, а мають на увазі виключно інтереси побуту й тому страшенно обтяжують п'єсу. Поруч з цим автор з охотою використовує панегірики (помилково звучи їх «кантами») орації, любовні вірші, що виголошують дієві особи при кожній нагоді; персонажі п'єси намагаються говорити (хоч далеко не завжди і не послідовно) тим слов'яно-українським язичієм, що заховалося в *письмових* пам'ятках тієї доби. І хоч автор добре дослідив побутові пам'ятки того часу, але ж вони не сживають в уяві читача, вони не захоплюють його поезією старовини. Чому ж це так? Нам здається, що причина полягає в тому, що автор зрозумів своє завдання *формально*, більш як прозаїк ніж як поет, вибравши шлях зовнішньої *контамінації* (коли перекладати на філологічну мову) окремих старовинних рис, а не творчого, органічного *перетворення*, навіть *модернізування й стилізації*, але таких, де б автор дійсно відчув дух, „шелест" тієї доби і виявив би це і в постатях, і в композиції, і в мові.

Так, напр., окремі монологи дієвих осіб цілком механично стулено з письмових уривків *XVIII* ст., і для філолога, що любить дошукуватися скрізь літературних джерел, тут була б велика робота. Але це мало зворушує читача: коли Ілля Турчиновський, записуючи в своїй автобіографії про надзвичайне „сальто мортале" в могилівському соборі „из хор через желѣзные балясы", зазначає великі ушкодження для публіки («И многимъ женамъ повреждены были главы, а единой старусѣ и вся глава сломилась, якая у три дня и умерла»), то це дуже дотепно; але коли каліфактор (чом не калефактор?) Нечипор, сповідаючи про свої пригоди з київськими спастьонницями, додає, що в наслідок бійки „токмо единой старусі глава зломилася", то це якось не пасує до логичного розвитку подій і тому навіть не дотепно. Такі приклади рішучо переважають у п'єсі: гумор—не жанр автора.

По-за всім тим, п'єса має безумовно *ілюстративно-педагогічне* значіння, оскільки все ж таки дає в живій формі тодішні побутові риси і будитиме серед молодих своїх читачів де-які інстинкти наукового студіювання

Ол. Дорошкевич.

[891.79—2]

Леся Українка. В катакомбах і інши (sic!) п'єси. Всеукраїнське державне видництво, Київська філія. Універсальна бібліотека, № 2. Рік видання—1920 Стор. 71. Ціна 25 карб.

Леся Українка. Поеми з передмовою П. Филипповича. Всеукраїнське державне видавництво, Київ. Універсальна бібліотека № 10. Рік видання не позначений. Стор X+76. Ціна 40 карб.

Ні одна прогалина в українській літературі не почувається в такій мірі як відсутність повного збірника творів *Лесі Українки*. Стефаника, помимо кількох галицьких збірочок, не тяжко дістати в недавньому—одномомовому—виданню «Книгоспілки»; Коцюбинського маємо в п'ятитомовому виданню «Криниці», тоді як *Леся Українка*—письменник не меншого значіння і не меншого хисту—ще й досі зостається під спудом, незнана і малоприступна для середнього читача. Її рання лірика (Львівські „На крилах пісень", «Думи і мрії», „Відгуки") недоступна зовсім, та й ніколи в великій кількості примірників по цей бік кордону і не з'являлась; Київське видання „На крилах пісень"—цензуроване, друковане яриною—розійшлося

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ще перед 1917 роком; ліричні поезії останніх літ, так само як і драматичні поеми, роскидані по старих журналах і поволі забуваються—хто пам'ятає тепер «Пісні давнього Єгипту» або друковану в старому збірнику «За красою» „Дочку Іевфая", без порівняння сильнішу від однойменної поезії Старицького?..—а обидві спроби повного зібрання творів (давне «Дзвону» і нове «Друкаря») через різні причини урвалися на першому томі.

А тим часом українська школа росте і міцніє; читач іде по книжку все ширшими і ширшими лавами; молоде письменство змагається до нових стежок і нових напрямів. На чому-ж має виховуватись школяр, де знаходитиме естетичне вдоволення читач, від чого рушатиме в путь по нові ідеї і форми початкуючий письменник?.. Хіба ж це не сором, не ганьба, що український читач і досі ще не знає своїх класиків? Немає їх в придоступному, широко росповсюдженому виданні?

Обов'язок дати таке видання падає на Державне Видавництво. Правда, видати повний збірник творів тепер, при нинішніх „друкарських можливостях"—річ трудна, але хіба не можна було б готуватися до нього загодя, по-малу, перевіряти текст, переглядати варіянти, збирати неопублікований матеріял,—а тим часом видавати хочаби в серії „Універсальної бібліотеки" речі найбільш цінні і необхідні—„Вибір лірики", „Лісову пісню", „Руфіна та Присціллу", Адвоката Мартіяна". Оргію"? Хіба не можна до двох прегарних книжечок, уже виданих Київською філією додати ще третю, четверту, п'яту?

Прометеїзм „Катакомб" і антихристіянські настрої раба „Неофіта" були б пригарно доповнені „Руфіном і Присціллою", а образи перших приклонників Христа, що „борються в терпінню і покорі" замкнулися портретом мученика обов'язку—„Адвокатом Мартіяном".

Обидві книжечки *Л. Українки*, що ввійшли до універсальної бібліотеки, дають прегарний і добре обміркований вибір. Перша містить драматичні поеми—„В катакомбах" „В дому роботи, країні неволі" та „На полі крови"; друга—„Давню казку" „Одно слово" „Білу—посестру" і один з найкращих взагалі творів *Лесі Українки*—„Ізольду Білоруку". До другої книжечки, додано портрет авторки і вступне слово Филипповича, трохи побіжне, бідне на біографичний та історико-літературний матеріял, але поважне і слушне в оцінках; до першої—тільки портрет.

Коректа місцями—(не скрізь)—слабенька. Прикро вражає друкарська помилка на обкладинці—„В катакомбах і *інші* п'єси".

Мик. Зеров.

[891.79—3]

І. Франко. Boa constrictor. З передмовою *М. Плевако*. Універсальна бібліотека № 11. Державне видавництво. Київ, 1920, in 16°. Стор. xxviii+187. З портретом письменника.

Повість *Франка* «Boa constrictor» належить до найвидатніших художніх творів, де автор у живій і захоплюючій формі дає яскраву картину хижацької експлоатації робітника на бориславських копальнях. Правда, порівнюючи навіть з своїми дрібними оповіданнями, що потім зробилися відомими під назвиськом «Бориславських», автор у цій великій повісті більше зупиняється на психологичному аналізі душевних переживань головного героя—Германа Гольдкремера, аніж пірнає в детальні описи тяжкого побуту робітників, як того вимагає властива *Франкові* натуралістична манера писання. Але ж цей суспільно-психологичний елемент повісти допоміг авторові обминути де-які загрози супроти

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

художніх вимог і найбільше спричинився до популярности повісти (За життя автора вийшла в Галичині трьома виданнями—1878, 1884, 1907). Отже з огляду на цей живий суспільний зміст повісти, що досить рельєфно виявляє дегенерацію капіталізму й капіталістів, треба визнати київське видання її чималою заслугою з боку Держ. Видавництва: галицькі видання вже давно зробилися бібліографичним раритетом, і тільки через цю чепурненьку книжечку широкі кола трудящих по з найомляться з знаменитою повістю *Франка*.

Про саме видання мало що можна зауважити. Текст його, як видно, взято з третього видання повісти, значно доповненого й переробленого ще самим автором[1]); з де-якими фонетичними змінами, доконаними Держ. видавництвом, врешті можна погодитись у популярному виданні (*лучається* зам. *лучаєся*, *все* зам. *всьо*, *останній* зам. *остатній*, напр.). Але шкода превелика, що видавництво не пояснило чимало суто-технічних термінів, що надибуємо в повісті *Франковій*: уже в Київському виданні повістей *Франкових* (1903 і 1905 р. р.) маємо пояснення до подібних же слів технічного характеру, та й саме Держ. Видавництво в збірці „Вівчар" передрукувало ці пояснення. Відсутність такого елементарного словничка утворить де-які труднощі для непідготованого читача.

Натомість гарна вступна стаття *М. Плевако* знайомить читача з життям Франковим зазначає найголовніші його твори і з'ясовує значіння письменника в історії української літератури; з'окрема, сторінку присвячено на те, щоб вияснити соціяльну й художню вартість повісти „Boa Constrictor". Нам тільки здається, що можна було б трохи більше спинитись на внутрішньому розвоєві Франка, на змалюванні його індивідуальности, оскільки на це дозволяють межі статті (як це й робить автор особливо на стор. XVI—XVII). Для цього, крім автобіографії, варто було б використати багате листування Драгоманова (листи його до Павлика, Франка та ин.), де окремі епізоди з життя письменника підпадають під гостру критику, а часто—й осуд, самого Драгоманова (відношення до галицьких народовців, еволюція соціяльно-політичних поглядів *Франка*, зміна інтересів). Гадаємо, що ці риси не принизили б образу Франка, а тільки зробили б його більш реальним, життьовим. [2]) Крім того, може краще було б, замість сухого переліку *Франкових* творів, дати хоч невеличке уявлення про ідейну й художню вартість таких повістей, як „Борислав сміється" або „Захар Беркут", бо вони найбільше дають для зрозуміння ідеологичної позиції Франка на початку його діяльности, уявляючи з себе перші зразки соціялістичної утопії в українському письменстві. Разом з тим, варто було б хоч трохи схарактеризувати всі збірники ліричних поезій (автор зупиняється лише на збірникові „Зів'яле листя"). Характеризуючи наприкінці саму повість „Boa Constrictor", автор нічого не сказав про редакції цього твору (початкова й пізніша), а цей аналіз було б дуже цікаво зробити хоча б для з'ясування художньої еволюції *Франка*. Здається, для непідготованого читача, що шукає не тільки біографичної й бібліографичної повноти, такі корективи були б дуже до речи.

Наприкінці кілька дрібних уваг. Франко з Павликом засновують радикальну партію, першу партію з соціялістичним програмом (а не „радикально-демократичну", як пише автор на с. XV), що тільки 1899 р. поділилася на три (у. с.-д., радикалів і націонал-демократів[3]), при чому сам Франко вступив

[1]) *Іван Франко*. Boa Constrictor. Нове, перероблене видання. 1907 (Львів).

[2]) Про (це згадує не раз і сам *Франко*, напр., в Передньому Слові до першого тому листів Драгоманова 1881—1886) і до збірки „13 літ моєї молодости" (Львів 1914); в останній дає і своє пояснення цьому.

[3]) *В. Левинський*. З українського робітничого руху в Галичині (V. Від української радикальної і галицької соціялдемократичної партії до української соціялдемократії). „Дзвін", 1913, ч. 9, с. 227—228.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

до правого її крила (разом з проф. М. С. Грушевським). В бібліографічному покажчикові помилково сказано, що статтю акад. Кримського про Франка видруковано в т. 81 „Энцікл. Слов." Брокгауза і Ефрона. Але ці коротенькі уваги, повторюємо, зовсім не позбавляють вступної статті *М. Плевако*, цінности і, так би мовити, стилістичної закінчености, а все видання—цікавости для нового читача, що вже народився на Україні і з жадобою шукає українського друкованого слова.

Ол. Дорошкевич.

[891.79—32].

І. **Франко. Вівчар.** Бориславські оповідання. Універсальна бібліотека № 6. Всеукраїнське Державне Видавництво. Київ, 1920. Стор. 94, in 16°.

На тлі бориславських оповідань *Франка* проходить перед очима читача все нужденне, повне тяжкої праці життя робітника на бориславських копальнях. Ще недавно цей робітник почував себе вільним козаком, пасучи вівці на гірських полонинах („Вівчар") або так собі хазяйнуючи на батьківській землі („Ріпник", „Навернений грішник" та ин.). Але непереможна сила економичного суперництва в умовах капіталістичного розвитку країни примушує селянина з його дрібно-власницькою психологією кидати улюблені місця та простувати до Бориславу, якому „кипячка" (нафта) в 70-х роках XIX ст. дуже швидко надає характер промислового міста, з усіма хибами молодого ненажерливого капіталізму. Так народжується потроху пролетар, робітник, у якого, правда, немає на початку пролетарської психології, бо саму продукцію капіталістичну занадто ще мало організовано. Оцей процес пролетаризації селянина під впливом нових умов життя народженого капіталізму, виразні факти спустошення матеріяльного й морального, що відбуваються разом з цим основним процесом, нарешті—страшна атмосфера нечуваної спекуляції, жорстокости тяжкої праці й повного морального здичавіння—ось що малює *Франко* в своїх „Бориславських оповіданнях", які ще з 70-х років таку голосну славу здобули авторові.

Два з цих оповідань—„Вівчар" і „Ріпник"—ми маємо в виданні Держвидата, серії „Універсальної бібліотеки". Перше оповідання дуже вдало вибрано для популярної серії—тут як найкраще з психологичного боку виявлено переживання вільної людини з гір, що мусить тепер довбатися в глибокій шахті під землею. „Кинений долею в глибоку підземну штольню, він чує сам по собі, що ті давні дні минули без повороту, що його шлях звернув у иншій бік" (с. 16), „але се старе живе в його споминах" і виповнює все його тяжке існування. Але друге оповідання „Ріпник" далеко нижче стоїть у своїй художній вартості. Правда, і тут ми маємо багато видатних картин з життя робітників—„ріпників", знайомлячись з умовами їхньої праці і з процесом їхнього неухильного морального здичавіння, але ці окремі побутові риси складають тільки головне тло оповідання. Драма ж, що відбувається на цьому побутовому тлі, занадто одгонить елементарністю композиції й прибільшеною мелодраматичністю в мотивуванні епізодів оповідання то з трагичним, то з сентиментальним освітленням. Тому власне „Яць Зелепуга" або „Полуйка" (коли бути в межах київського видання 1905 р.) були б більше до речи в цьому виданні.

Що-до самого тексту оповідань, то тут можна зробити де-які заперечення. Перш над усе, видавці за основу взяли київське видання в-ва „Вік" 1905 р., де текст *Франка* і так уже „модернізовано", наближено до наддніпрянських діялектичних форм, видавці і цього тексту не дуже додержувалися, легко утворюючи свої „новельки" („заважив"—с. 265 Київ. видання

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

і „зважив"—с. 7 цього видання), а це вже занадто рисковитий крок. Далі в тексті *Франкових* оповідань трапляється багато технічних виразів, що вимагають пояснення (леп, ропа, дзюбак); тому власне *Франко* прикладав навіть словничок до своїх видань, а упорядчики видання 1905 р. пояснили ці слова під текстом. Видання Держвидату передруковує пояснення видання 1905 р., але тільки ті, що були в межах цих двох оповідань. Та багато слів у Київському виданні пояснено було на попередніх сторінках, і тому в межах цих двох оповідань вони вже здавалися знайомими. Тому, механічно передруковуючи це видання, упорядчики книжечки „Універсальної бібліотеки" залишили без жадного пояснення чимало незнайомих для нашого читача слів. В цих текстуальних неохайностях—хиба видання Держвидаву.

Ол. Дорошкевич.

[891.79-1]

Іван Франко. Вічний революціонер. Вірші. Універсальна бібліотека № 1. Всеукраїнське видавництво—Київська філія. 1920. Стор. 45, in 16° з портретом автора.

Перед нами невеличка чепурненька книжечка, перша з серії „Універсальної бібліотеки". Тут усього 25 віршів, узятих здебільшого із збірки „З вершин і низин", а потім—і з збірок „Мій Ізмарагд", „Із днів моєї молодости". Всі вірші об'єднано певною ідеєю—переживання пригніченого економично й політично пролетаря і змагання його до боротьби за визволення. Тому тут і знайшли собі місце знамениті „Думи пролетаря", „Тюремні сонети", „Скорбні пісні" (звичайно, тільки де-які з цих), та инші визвольно-суспільні поезії *Франка*, що побачили світ переважно на початку 80-х років і потім увійшли в знамениту збірку „З вершин і низин" (перше видання—1887, друге доповнене—1893).

Що-до вибору поезій, то не можна визнати вдалими хіба сонети *XXVI*—*XXVIII* (в книзі чомусь позначено їх нумерацією своєю—*II*—*IV*, с. 26—28), бо з того ж „тюремного" циклу можна було б взяти яскравіші з ідейного погляду, позбавлені специфичного серпанку. Взагалі, можна було б чимало порадити нових зразків для збірки (напр., «Земле, моя всеплодящая мати»—«З вершин і низин» і багато ин.), але ж можливо, що впорядчики були обмежені розміром видання й тому зупинилися на де-яких поезіях.

Що-до техніки передруку, то не обійшлося без помилок. Як відомо у Франка, особливо в перших його поезіях, мова де-в чім переймає особливості галицької говірки, лексичні й фонетичні, і на цьому будує автор свою версифікацію. Сам *Франко* в пізніших виданнях виправляв мову перших творів, „котрої вироблення до ступня мови літературної за остатніх 20 літ все ж таки значно посунулось наперед, може й не без моєї скромної підмоги"—зазначає автор 1893 р. в передньому слові до другого видання збірки „З вершин і низин". Але ж це ще не дає право пізнішим видавцям брати на себе ролю автора й безощадно пристосовувати мову оригіналу до сучасної вимови і навіть правопису Инколи так і робить упорядчик видання, хоч здебільшого тут не видно певної послідовности Так, галицькі форми дієслівні на *ся* (простуєся) инколи зберігаються (с. 5), инколи заміняються загально літературними (с. 20); те ж саме з написанням слова *робучий* (с. 8 і 17). Але найгірше ця непослідовність виявилася тоді, коли інтереси

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

затримання галицьких форм вимагали інтереси рими, тоб-то інтереси поезії: инколи впорядчик зберігає їх (напр, на с. 14: *як є—житте*), инколи переиначує й позбавляє рядок рими, а тим—і доброчуиности (с. 21: *в світіще—життя*). Вірш «Товаришам із тюрми» має дві таких хиби в рядку .. Що в'язали нас з давнім *життям* .·

...*Оживемо*, брати, *оживем* ..

(У Франка: *життем—ожием*).

На с. 31 половину рядка десь подіто: «Нехай і так! (У *Франка* далі: „Я радо йду"), тому й другий рядок незрозумілий. Чомусь постраждав вірш «Супокій» (с. 17), що систематично перевернувся на „Суспокій" (чого не має в другому виданні „З вершин і низин").

Але найгірше що дає себе почувати в такому виданні—це відсутність наголосів (що в де-яких словах є навіть у виданнях, що виходили за життя авторово), бо своєрідність галицьких наголосів дуже відбивається на ритміці віршу, инколи навіть позбавляє їх всякої ритміки й всякої поезії.

Напр.:

З гнівóм в душі вмираю я...
За ваше мóвчання буде...
Всюди нівéчиться правда ..

Над такими словами треба було поставити наголоси.

Ці наші уваги, може, набрали занадто великих розмірів, але ж цим ми хотіли довести, що кожне видання, повинно додержуватися обов'язкових наукових вимог. Це тільки підвищить об'єктивну вартість цієї корисної серії.

Ол. Дорошкевич.

[891.79-1]

Микола Чернявський. Поезії, кн. I „Молодість", видання Кооперативного вид-ва „Українська книгарня"—ціни не зазначено.

[891.79-32]

Його-ж—повісті й оповідання, кн. II „За золотим руном", видання кооперативного вид-ва „Українська книгарня"— ціни не зазначено.

Збірка поезій *Чернявського* «Молодість» – сантиментальна, замріяна і пісні його молодечі під Шевченка, але...

Це не огнево-революційне *слово* Шевченка, ні, це тихі, замріяні сором'язливі, як зорі, картинки кохання під вербами, тополями... *Чернявський*—лірик, чулий, ніжний і... трохи *солодкий*.

Село у поезії *Чернявського*—мертве, сонне, але яке романтичне!

То не сонце ясне
Глянуло з-за хмари,—
Ізійшлись дівчина
Та козак до пари.
Пригорнув до серця
Парубок дівчину...
Стали ...

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

— Ну, а далі, звичайно, дівчина топиться, русалки. . .

Мотиви поезії *Чернявського*—ріжні, по настрію: соціяльні, історичні, а то просто чула душа його заплюється музичною красою і лливе тоді:—

Рояль ридав, немов людина
У стогін струни всі злились. . .
Була то пісня лебедина,
Не звуки,—сльози то лились.

Або під Шевченка:—

То не чорна хмара
Сонце заступала,
То народня кара
Панство звалтувала. . .

— Ех, не співець *Чернявський* „народньої кари"!

Картини природи, степи, море, зоряний шлях—ось де шукає романтична душа поета спокою.

І гарні, сильні образи инолі кине поет, кине і. . . засумує, бо треба кайдани рвати, а в його—самотність, звенір'я. . .

Є рядки і *Чернявського*-патріота—„не під співи та музику"—наївні і солодкі—солодкі. .'.

А далі море поезії:—

—Ніченько, нічко
Зоряна, ясна,
Тихо—пестлива,
Мрійно—прекрасна! . . .

—*Чернявський*—тихий замріяний романтик „ясних зір"... минулого.

— І тому коротко про *Чернявського*, як белестриста: збірка „За золотим руном"—не глибока змістом, не має там, крім лірика—*Чернявського*, типів руху, а думка...

— Самотність і як контрасти—весна.

Оповідання „На крилах пісні", але воно нагадує до дрібниць „Самотній"—М. Коцюбинського.

„Смерть Зораба" і „Кінець гри"—найкращі у збірнику оповідання, особливо перш.

Чернявський уміє схопити художній *момент*, але на жаль, тільки *сонний* момент, а далі, як кажуть: „оповідання написані взагалі цікаво й легко і.., читачи їх залюбки можна"...

Зовнішній вигляд книжки—гарний.

Та воно й слід: *ювілейне видання*...

Гр. Косинка.

[891.79-1:323.2]

Т. Шевченко. Революційні поезії. З передмовою *Є. Григорука*. Державне Видавництво Універсальна бібліотека, № 16. Київ 1921, стор. XXIV+86. Ціна 75 карб.

В книжечці уміщено 18 політичних п'єс *Шевченка*, розділених на три групи і освітлених передмовою. Передмова, широка і грунтовна, становить собою передрук статті т. *Є. Григорука* з Шевченківського Збірника Всевидату—«Великий бунтар» і займає вона коло двадцяти сторінок (V—XXIV),

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

орієнтуючи читача в Шевченківських текстах. Але самих текстів дано, на жаль, небагато, далеко не все, що характеризує Шевченка, як поета політичного, поета-революціонера, далеко не все, на що посилається сам автор передмови.

Беручи в основу політичні настрої поета *Є. Григорук* ділить творчість Шевченка на три доби: добу революції національної, добу перелому і добу революції соціяльної. До першої він відносить такі твори як „Сон“ «Холодний яр“ „Кавказ“ „Іоан Гус“, «Чигирин», твори, що характеризуються протестом проти деспотизму во ім'я національности. До творів переломової епохи належить поема „Царі“, уривок «Юродивий» і де-які дрібні поезії, позначені різко-негативним відношенням до панства, «яке символізувало йому (Шевченкові) класове панування над трудящими взагалі». Починається ця переломова доба коло 1847—1848 р. неволею у в'язниці і засланням на Оренбурщину, коли „опинившись серед покидьків цілої держави“, Шевченко „на досвіді переконався, що неволя соціяльна гірша од національної“. Нарешті третя доба охоплює поезії останніх двох-трьох літ Шевченківського життя. В цих поезіях виступає ідеал анархичний; прославлення „малих рабів німих“, перейняте „духом первісного комунізму“, настроями Маблі та русоїзму, межується з вибухами стихійного, необмежного бунту. — Так уявляє собі еволюцію Шевченка автор передмови. Цінить він в поетові не стільки ідеологію тієї чи иншої доби скільки дух і патос протесту. Для нього Шевченко є „вічним революціонером“, „великим бунтарем“, що „нищить все сучасне суспільство“, „революційним проривом сонного болота“ українського громадянства 40-х та 60-х р. р., „каменем, що замутив і розбуркав це сонне царство“.

Як добре було би, коли б, підбираючи Шевченківські тексти, автор передмови дав не тільки „Сон“ та „Кавказ“, „Холодний яр“ та „Царів“, а і „Розриту могилу“ та „Івана Гуса“, що такими характеристичними являються для романтичних настроїв молодого Шевченка,—не кажучи вже про „Посланіє“, де знать перші сліди перелому в поглядах Шевченка на українську старовину і сучасність, що виразно виявився тільки за часів заслання. Таке побільшення що-до кількости «зразків» трохи доповнило б образ Шевченка, як поета-бунтаря і в певній мірі поліпшило б і архитектурні пропорції книжки: творчість Шевченка стала би в центрі читачевої уваги, а стаття т. Григорука набула б значіння „уводу“, ключа до поетової творчости,—тоді як при теперішньому вигляді може утворитись вражіння, що Шевченківські тексти наводяться як підсобний ілюстраційний матеріял, який незручно було б обминути.

Мик. Зеров.

[891 79(05)]

Шляхи Мистецтва, місячник, число I, 1921 р. Харків, Всеукраїнське Державне видавництво. Відповідають за редакцію: *В. Блакитний (В. Еллан), І. Коцюба.* Стор. 62. Ціна 75 крб.

У вступній статті до 1 числа читаємо:

«Шляхи Мистецтва» ставлять собі метою зібрати роспорошені сили митців на Україні, «утворити трибуну для всіх напрямків і фракцій художнього мислення, трибуну для вільної дискусії, наслідком якої «кристалізуватиметься єдиний напрям, єдина школа— школа майбутнього мистецтва, школа мистецтва комнуістичного».

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Перегортаємо перші сторінки—відділ поезії—і одразу ж впадає в око одноманітність журнального матеріялу. «Роспорошені сили» очевидячки не зібрались, представники ріжних мистецьких груп не зустрілися на спільному грунті—в журналі з'єдналися люди приблизно одного художнього напрямку. «Імпресіоністична» поезія В. *Еллана*, *Вас. Алешка*, *М. Лебединця* імпресіоністична проза *А. Прийдешнього* та небіжчика *Михайличенка*—стиль, так званих, „віршів в прозі"—імпресіоністична критика *В. Коряка*—от що творить літературне обличчя номера. Серед поезій одна річ тільки й ріжнить з загальним тоном і настроєм відділу—це невеличка поезія *Мамонтова* тиха, несмілива й немудра, які і всі поезії *Мамонтова*

Боже, дозволь мені, вбогому варвару,
Переступити поріг неминучий.

По инших відділах немає й цього. Все видержано в одному тоні, в тоні, так мовити б, Харківського імпресіонізму

Відділ поезії досить великий і досить слабенький *Вас. Алешко*, *Мик. Хвильовий*, *М. Лебединець*, *О. Корж*, *І. Кулик*—всі вони, можливо, люди здібні, обдаровані з природи, великі аматори віршу, але органічно не поети. І тому майже всі їхні спроби, не вважаючи на велике їхне силування «йти за віком» не промовляють безпосередньо до серця, заставляють читача байдужим і холодним. А надто „Червона Галичина" *І. Кулика*:

Ой були у нас на шапках леви і трезуби,
А тепер—зірки Червоні, п'ятикутні, любі...
І ніхто не гонить силов:
Сам я піду радо,
Бо життя мені немиле
Тут без радовлади...

Це все годиться на плакат, на агітаційну брошуру, на фельєтон для Червоноармійської газети—але що спільного тут з так званими «здобутками поезії»—сказати тяжко. І навіть безперечно талановитий *В. Еллан* тільки подекуди здобувається на сильний і промовистий образ, то тут, то там вириваючи з ним із хвиль риторики.

„Поема повстання" *Семенка* найсильніша річ в відділі. В ній почуваєш щирість, природність і силу поетичного голосу:

Поети! Забудьте книги...
Поете! Зроби злочин, щоб батько вважав за жуліка, щоб відцуралась рідня!..
Смерть тим, хто не чує сурм!..
Я веселий в своїй уготованості, Я веселий іду на кривавий жертвеник, Я загартований для майбутнього...

Це щиро і сильно, в усякім разі не рівня „печеним печерицям", Алешка.

В відділі прози—„Блакитний роман" *Михайличенка*—річ утворена в справжнім ліричнім піднесенні, але в багатьох місцях писана немов шифром трохи манерована (особливо там, де говориться про „загадкові лотоси та зачаровані зори крокодилів"), періста як Гайнівська „книга Ле-Гран", але, талановита. А проте і вона свідчить про кризу української прози. Стара повість, оповідання в манірі Кобилянської, Коцюбинського не знаходить уже нових послідовників Нова проза ще не сформувалась остаточно. Та і сама сучасність тепер надто складна, надто ще не надається художньому „осмислюванню" митця, надто панує над нами, не дає поглянути на неї з

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

сторони, тому і епічні форми прози (повість, роман) навряд чи й можливі тепер. Єдине що можливе тепер, це форми ліричні—поезії прозою—найкращим зразком якої і являється роман Михайличенка.

В відділі критики статті—*Кулика*: „Реалізм, футуризм, імпресіонізм" і *В. Коряка*—„Місто в українській поезії".

Перша з них справляє дивне враження вже самим сопоставленням термінів: реалізм, футуризм, імпресіонізм. Коли слова реалізм і футуризм—означення певних літературних ідеологій, літературн. школ (правда об'єму неоднакового), то слово імпресіонізм досі вживалось тільки для позначення певного літературного прийому, яким міг користуватись в однаковій мірі і реаліст, і романтик. Тим часом т. *Кулик* взяв слово реалізм лише в значінню протокольної манери; инакше трудно зрозуміти таку напр. фразу: „реалізм точно і неухильно копіює життя таким, як воно є". Твердження явно рисковите. Але воно не стоїть одиноко. З таким же правом автор твердить, що реалізм—це є „резоньорство і надуманість, в ліпшім разі несмілива пропаганда". Коли справді так, то яку собі раду дасть т. *Кулик* з таким безперечним реалістом як Лев Толстой? Що є наприклад „Анна Каренінa"?—надуманість? резоньорство? чи може несмілива пропаганда?—Характеристика імпресіоністичної творчости зроблена в цілому влучно. Відсутність „зайвої пропаганди, брак розсудочности", погоня за вражінням сильним, міцним—це все так. Але, які завдання ставить собі імпресіоніст? *Кулик* одповідає: „дати квінтесенцію, саму сутність життя в найміцніших його проявах", одно слово зорієнтувати читача в життьовому оточенні, дати йому живий і сильний образ реального життя. Чим же в такому разі імпресіонізм *Кулика* ріжниться од реалізму? З т. *Кулика*—по суті красномовний оборонець реалістичного письма і нападаючись на „реалізм", він нападається тільки на пережиті уже літературні прийоми, що справді пора зложити в архів і що по-троху туди і складаються—навіть українськими літераторами.

Стаття *В. Коряка* „Місто в Українській поезії", фрагмент із книги, спеціяльно присвяченої автором „Місту", подає багато інтересних спостережень над творчістю поодиноких наших поетів; але, на жаль, написано її занадто похапливо. В статті аж занадто цітат, і цітат найріжноманітніших—з Альфреда де-Віньї, Мамонтова, П'єра Лоті і невідомого ще в друку поета Михайла Доленги. В тих цітатах затирається власна думка авторова; висновки або пропадають зовсім, як степові ріки в пісках, або виринаючи в кінці розділу, з під купи невпорядкованих виписок, вражають несподіванкою, видаються немотивованими. Будь автор логічніший, спокійніший, попрацюй він хоч трохи над композицією, і ми мали б цікаву росправу про нову українську поезію—під спеціяльним поглядом.

Відділ бібліографії випадковий. Вигляд журналу пристойний, обкладинка проста.

М. Зеров.

9. *Історія та географія.*

[902.6 (062) (47 396)]

Воронежский Историко-Археологический Вестник. Acta Societatis Historicae et Archaeologae Voronegiensis in honorem Alexandri Uspenski conditae 1921 г. вып. 1 Стр 58.

Коли доходять до нас московські та петербурзькі великі, наукові журнали, тільки заздриш тим кращим обставинам, що в них перебувають наші

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

товариші по науковій роботі в Росії. Але коли приходять провінціяльні видання, як от і те, що зараз перед нами, прикро робиться, що в українських культурних центрах немає наукових видань. „Академичні Вісті" завмерли на першому числі, що вийшло вже два роки тому. Різні наукові асоціяції, товариства, школи—підносили проекти видання наукових органів, але все це не здійснювалося. Разом з тим здавалося б есть повна можливість обставити таке, видання як найкраще. «Україна процвітає мистецтвом»: в Харкові, Київі, Катеринославі виходять часописи, збірники з мистецтва, а наука мовчить; а в тім потреба в науковому часописові, і саме для сучасного моменту—надзвичайно велика.

Вороніжський „Вестник" є органом Вороніжського Відділу Товариства в справі дослідження пам'ятків старовини на честь О. І. Успенського. Це т-во було закладено при Московському Археологичному Інституті. Навколо нього, очевидно, згруповалося міцне наукове коло молодих місцевих діячів—викладачів Вороніжського Державного Університету і Археологичного Інституту Редагує „Вестник"—*О. Путинцев* і він же автор цілої низки статтів в журналі.

Загальний тон журналу—науково-популярний, бо в девізі Вороніжського відділу Товариства стоять слова Пірогова про необхідність „обнародить науку". Загальний зміст „Вестника" торкається більше за все історико-літературних питань. Для нас журнал має і особливий інтерес, бо Вороніжчина етнографично безпосердньо звязана з Україною.

Літературі віддано три статті: „Е. П. Гребенка, как малорусский поэт"—*А. Путинцева*, „В. И. Даль, как беллетрист"—*Е. Баркової* та „К вопросу о тексте„Дневника семинариста И.С Никитина"—*Е. Архангельської* Найінтереснішою для нас своїм заголовком є стаття про Гребінку—але найнецікавіша що-до сути. Це реферат в студентському гуртку, і як до реферату до нього не можна й адресувати великих вимог. Побіжний огляд українських творів Гребінки в хронологичній послідовності не виявляє ні методу підходу до літературних творів, ні оригінальних спостережень. Література, що її наведено, яко джерело дослідів, не виявляє знайомости автора з літературою питання. Подано вказівки на енціклопедичні словники й незазначено й не використано нові роботи П. Зайцева про Гребінку в „Русском Библиофиле". Читача дивують неохайність в правопису при цітуванні українського тексту і незрозуміла плутанина термінів „український-малоруський". Стаття *Баркової* про Даля інтересніша що-до методу дослідження. Автор студіює типи дієвих осіб в Далевих оповіданнях і знаходить, що Даль, для повного виявлення якого небудь типа, давав ще кілька нарисів, лише позначаючи цей тип в попередніх своїх оповіданнях—давав, так би мотиви, кілька „картонів" для великої картини. Віцміни, що знайшла д. *Архангельська* в рукопису Никитина в Вороніжському музею—дрібні й їх небагато.

З инших статтів одмітимо надто сумарний, але інтересний вже по самому питанню, що його знято в статті,—огляд архітектурних решток старовини на Вороніжчині. Статтю *В. Гайна* зведено на перерахунок пам'ятків і загальну сумарну характеристику їхніх архітектурних особливостів.

До разряду „Ucraïnica" почасті стосується й публікація двох листів В. Г. Короленка з періоду його нижегородського життя (1889 р.). В листах цих до К. Вентцеля Короленко висловлює свій погляд на „систему моралі" Гюйо.

У відділі „бібліографія" подано рецензії на рукописні твори двох авторів; очевидно за браком паперу їх не можливо надрукувати, бо вони носять

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

суто науковий характер (палеографія, і лінгвістика). Але треба визнати цілком слушним не тільки рецензування таких рукописних книжок, але й просто регістрацію їх, щоб в наш бурхливий час зафіксувати культурну роботу моменту, бо ця рукописна література, що може існувати в невеличкій кількості примірників, легко підпадає під ті ж випадковості долі, що їх винесла на собі рукописна книжка нашого письменства за середньовіччя.

Крім зазначених відділів у журналі подано ще хроніку культурного життя, та справочний відділ про місцеві музеї. Зрештою, не можна не привітати хоч 1 бліде світло культурного вісника Вороніжчини. Побажаємо, щоб робота наукового гуртка не спинилася на першому випускові „Actorum Societatis historicae et archeologae".

В. М.

[92:323.2(44)(„1871")]

1871 год. Одесса, 1921, стор. 48.

Альбом пам'яти незабутніх 72 днів Паризької Комуни. Коротенький вступ пояснює мету альбому. Вона подвійна: гідно згадати 50-ту річницю героїчну боротьбу пролетарського Парижу, викликати революційний ентузіязм, подив, і благоговіння до великих мерців і борців нашого часу, а разом з тим дати матеріял, а може й імпульс творчий новітнім митцям: поетам і артистам пензля оспівати гідно цю найкращу сторінку історичної боротьба пролетаріяту. Досі бо в мистецтві немає ще гідного вияву, відгуку на цю подію, що через півстоліття дала такий нечуваний резонанс на сході Европи, що його луна пройшовши по цілому світу примусила здрігнутьси в основах своїх—увесь капіталістичний лад.

—Хто купить картину, на котрій зображено дитину-комунара, розстріляного версальцями? Хто причепурить свій салон полотнищем, поломіюючим кров'ю мучнів цвинтаря Пер Ляшез? Купить Т'єр, жорстоко-лютий кат Комуна? Купить овернський дідич, чию землю оповістив пролетаріяг експропрійовоною?... А звитяги героя тріумфуючої буржуазії генерала Галіфе; а затятість паризьких дам, що затоплювали парасольки в рани недострілянних комунарів,—зовсім не такого кшталту ці сюжети, аби картини, вопіючи про це, було куповано для вітальні чи то для будуару...

Цьому правда, але цікаво й те, що й в наші часи, коли б, здовалось, треба було чекати відгуку, наше сьогочасне мистецтво не дає його. Чому? Чи не тому, що пролетарське мистецтво ще доперва виходить з сповиточку, починає добу „ученицва" попередніх, підготовчих до дальшої творчости, орудійних зусиль і критичного переціненния мистецької спадщини своїх попередників, клас, зійшовших і сходячих з історичної арени? Ну, а ті, що тепер є менторами, навчителями пролетаріяту техніки мистецтва? Тут цікаво, що ці останні Могікани вмираючого мистецтва в цей час воюють в маси, гіпнотизують їх однією „науковою ідеєю", що мистецтво нове, майбутнє (вони уникають по змозі навіть слова—пролетарське) не має, не повинно загалом бути виявляючим. Не сюжет, не ідея, не література, але виключно проблема форми, в першу чергу, що до малярства проблема світла! Бачите! Не можучи по своїй волі творити, свої розробляти сюжети, організувати своє мистецтво, ця ще не добита сила старого життя норовить дезорганізувати пролетарські лави, отруїти їх своїми раскладовими ідеями, вбити в прикуті імпульси до творчости.

Тим то і цей альбом є тільки збірка сирового матеріялу: портрети, гравюри, політипажі та ще хіба віньєти, виконані в сучасному стилю істино, нічого не виявляючого характеру доби вмирання старої Краси, її остаточ-

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ного роскладу й самозаперечення на передодні народження нового світу нової краси. До портретів додано лепідарні біографічні нотатки. Наприкінці кілька репродукцій з тим небагатьох художніх пам'яток, що зображують життя Парижу в часах Комуни.

В. К.

[92:891.79]

Борис Грінченко. Нарис його життя та діяльности. Написав *П. Стебницький*. Видано з приводу 10-х роковин смерти Б. Грінченка заходами Громадського Комітету по вшануванню його пам'яти, коштом Кооп. Вид. т-ва „Час" у Київі. Київ 1920. Стор. 32.

Минулого року вийшло 10 літ від смерти Бориса Грінченка. Велична постать незабутнього небіжчика нічого не втратила з значіння свого за цей час, навпаки, тільки придбала. Серед українського народу, селянства особливо, серед юноцтва, шкільної молоді і шкільних робітників, ім'я Грінченка належить до найпопулярніших, найповажніших, як і ім'я Івана Франка. Навіть вир революції, невідкладні справи сучасности не затерли цього много заслуженого імени. Навпаки, його заповіти про роботу невинну, безкорисну роботу для народу; серед народу найшли собі повне признання і в наші дні. Особливо у школі. Починаючи від 1917-го року у вільній українській школі найславнішим стало ім'я Грінченка, що був сам учителем, педагогом-теоретиком, автором шкільних підручників, а по-за всім улюбленим письменником і непохитним громадянином—працьовником і борцем. Ще тоді поставлено портрета Грінченкового в кожній школі на Україні і мало не в кожній „Просвіті". І тепр він стоїть там на почесному місці, поруч портретів Шевченка і Франка. Слід уже мати нам про Грінченка велику і достойну його книгу (як і нове, добре видання його творів теж!).

Брошура *П. Стебницького*, що її назву виписано вище, не є, звісно, така книжка. Це—невеличка книжечка, написана й видана, тільки як нагадування про Бориса Грінченка в десяті роковини його смерти. Вона не подає ні нового матріялу про покійного письменника, ні ширшої його біографії—в ній тільки просто і вміло подаються основні відомості біографичні та складається оцінка громадської, наукової, педагогичної та літературної діяльности Грінченка. Автор тільки це і мав на увазі, і виданих книжок про Грінченка (нашої,, С. Єфремова, Ів. Брика) нині немає, вона ця брошурка, стане в пригоді читачеві, хоч як нагадування, в часі великих робот про великого робітника.

М. Плевако.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Хроніка

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

1. Матеріяли до діяльности видавничих та бібліографичних установ УССР

ВІД ВСЕВИДАТУ

До учених, письменників і інтелігенції України.

Революція перемогла. Те, що неминуче мало статися, сталося. Історія винесла свій невблаганний присуд над старим капіталістичним ладом.

Після трьох з половиною років жорстокої горожанської війни і перемоги над контр-революцією, пролетаріят міцно ствердив свою владу в формі рад в Росії і на Україні; і тепер, в героїчному напруженню сил, на руїнах старого ладу, проводить кипучу боротьбу на фронті економіки та культури.

На арені поновленої дійсности він розгортає свої могутні потенціяльні сили і в творчому захопленні прагне відбудувати зруйновану імперіялістичною війною економіку краю на комуністичних підвалинах, піднертих і закріплених знанням та здобутками культури.

В твердій і ясній свідомості, що величезне завдання творення соціялістичної держави і доля відбудування економичного становища в великій мірі залежить од успіхів і досягнень освіти, Радянська влада стремить всіма засобами сприяти розвиткові культури і піднесенню її в увесь зріст в глибинах пролетарських верств.

Море темряви і неосвічености, вся тяжка спадщина капіталізму, з стихійною силою й міццю поривається до знання, освіти й культури. І Радянська влада, яка ще з перших днів свого існування проголосила клич до знання й культури, як клич комунізму, зараз уживає всіх засобів, щоб як найшвидче дати в руки всім працюючим, що в минулих століттях сліпли від духовного голоду, потужний факел культури—книгу, щоби як найскоріше перемогти темряву неосвічености.

Забобони, посіяні брехнею буржуазії, ніби комуністи руйнують і нищать культуру, розвіяні фактами живої дійсности. Комуністична влада, організацією всієї культурно-освітньої справи, постановкою основних проблем її: соціяльного виховання, професійно техничної і політич. освіти—не словом, а ділом—притягає увагу всього культурного світу—освіченого Заходу і Сходу. Величезна, порівнюючи, кількість видань в Р. С. Ф. С. Р. і на Україні, видань з ріжних галузів науки і мистецтва, свідчать про велику роботу здійснену при надзвичайно важких об'єктивних умовах. Але незробленого залишається безмежне поле, і о с о б л и в о на У к р а ї н і.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Старий царський уряд, що для нього Україна була лише колонією, висмоктував всі соки країни; визискуючи та пригноблюючи робітників і селян, він брав усе і повертав як найменше.

До економичного визиску приєднувались страшні утиски національні та культурні, і хоча Радянська влада широко одчинила для працюючих двері науки і школи—в інтересах розвитку комуністичної освіти і культури всіх народів, в національних формах,—але вона не могла і не може одразу підогнати вікову культурну відсталість, не може в повній мірі задовольнити спраги до знання і книги.

Пролетаріят, занятий великою боротьбою, змушений був всі живі і творчі свої сили віддати на оборону революції, і не мав змоги кинути на культурний терен найкращі свої і освічені елементи. І от тепер, Радянська влада скликає і мобілізує на фронт освітньої боротьби всіх тих, в кому горить і живе бажання нести знання пролетаріятові, всіх, хто і раніше з чистою душею сіяв зерна освіти на культурній ниві.

Перед пролетарською владою стоїть величезне завдання дати робітникові школи книгу, обвіяну подихом революції, заповнену знанням і новим соціяльним змістом, бо старі книги тепер, коли соціялістична революція переціннла всі цінності, зробилися, майже всі, непридатними.

Утворена письменниками і вченими буржуазного ладу стара література у всіх галузях науки і мистецтва позначена духом і методами суспільства, збудованого на принципах власности і пристосованого до визиску та панування.

Пролетарському суспільству потрібні нові книги, знання, що визволяють його з кайданів гніту та соціяльної неволі, книги науки й мистецтва, чистого від буржуазно-класових намулів, перенятого колективістично-трудовою ідеологією, відповідного до методів нового-комуністичного-будівництва життя. Але в умовах капіталістичної доби пролетаріят і незаможне селянство не володіли ні наукою, ані мистецтвом. Царина культурної творчости і творення книги перебувала в „монополії" учених, письменників та інтелігенції, знання яких являлось знаряддям панування буржуазії. Тому пролетаріят оказався бідним на своїх учених та письменників і через те не може одразу піднести оновлену культуру на щабель високих досягнень, доки не виступлять наперед нові творчі його сили.

В першій лаві тих, кому найближча справа утворення книги стоїть інтелігенція, письменники і вчені.

І Всеукраїнське Державне Видавництво, що його завданням є підвести під справу культури і перебудови соціяльного життя—відповідну до вимог великої епохи книгу, звертається до вас, учені, письменники та інтелігенти, з закликом прийти на допомогу в великій культурній роботі своїм знанням, досвідом і розумом. Обов'язок перед робітниками і селянством, що на кошт кривавої праці їхній ви здобули знання, ваш борг перед культурою й поступом вимагають од вас творчої праці.

Всеукраїнське Державне Видавництво звертається до вас, освічена інтелігенціє, до вас, що в подіях революції одійшли на бік з широкого шляху культурного життя, з закликом знову стати на арену культури й боротьби з неосвіченістю мас, знову творити нові перспективи поступу, істини і краси.

Ви працювали за часів царського режиму для освіти і культури. Ви творили товсті монографії, учені трактати—апології буржуазного ладу.

Тепер вас кличуть знов працювати для пролетарської освіти й школи, що задихається без підручника, без дитячої та юнацької літератури, без книги взагалі.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

А щоби допомогти письменникам і ученим, робітникам пера, в їхній праці, Державне Видавництво оголошує цілу низку конкурсів на ріжні теми з галузі літератури, науки і мистецтва. І необхідно, щоби на ці конкурси відгукнулося як найбільше людей, щоби до роботи на користь культури та освіти стали всі, хто тільки може, щоби така необхідна в справі освіти і революції книга дійсно була утворена. Отже до культурної праці! Її чекають од вас революція і робітники та селяни України.

Голова колегії Всеукраїнського Державного Видавництва А. Приходько. Члени колегії: Е. Григорук, М. Равич-Черкаський, А. Геттляр.

м. Харків, 17. VII. 21.

(Вісті Всеукр. Центр. Вик. Комітету Рад Роб., Селянських і Червоноарм. депутатів, число 143,7 серпня 1921 р.).

ТИМЧАСОВЫЙ СТАТУТ

про Центральний бібліографичний відділ В. Д. В.

У складі Наркомосу, тимчасово при Всеукраїнськім Державнім Видавництві, організується Центральний Бібліографичний Відділ.

Загальне положення.

1. Центральний бібліографичний відділ керує, об'єднує і регулює всю бібліографичну справу в межах УСРР.

2. На Ц. Б. В. покладається допомога розвиткові бібліографії й книгознавства шляхом притягнення до цього наукових сил, допомога бібліографичним т-вам, гурткам, сприяючи їхньому виникненню і регулюючи їхню діяльність.

Завдання Ц. Б. В.

В обов'язок Центрального Бібліографичного відділу входить:

1. Повна бібліографична реєстрація й статистичний урахунок всіх творів друку, виданих на території УСРР,

2. Збирання й приховування зразків цих творів, а також роспределення по головних книгосхованках України,

3. Регулярне систематичне оголошування реєстраційних матеріялів,

4. Виконування завдань усіх наркоматів і державних установ УСРР що до складання бібліографичних збірок, видачі справок і підбору української, російської й чужоземної літератури до питань сумежних із їхньою діяльністю.

5. Розробка спеціяльних питань бібліології взагалі, бібліографії зокрема, підготовка видань наукових трудів до цих питань і пробудження в масі читачів зацікавленности до вказаних наукових дисциплін.

Структура Ц. Б. В.

1. Керовництво Ц. Б. В. доручається завідуючому Ц. Б. В.—членові колегії Всеукраїнського Державного Видавництва.

2. Для розрішення принціпових питань, звязаних з постановкою бібліографичної справи в республіці й внутрішньої роботи Ц. Б. В., при ньому організовується колегія із завідуючих відділами Ц. Б. В. під головуванням завідуючого Ц. Б. В.

3. Склад колегії Ц. Б. В. стверджується колегією В. Д. В.

4. До складу колегії Ц. Б. В. по її постанові, а також по постанові колегії В. Д. В. можуть бути введені представники зацікавлених відомств і инші особи, не співробітники Ц. Б. В.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

5. Підлягаючи в адміністративному й техничному відношенні Всеукраїнському Державному Видавництву, Ц. Б. В. у своїй науковій праці підлягає Академичному Центрові Н. К. О.

6. Виробничий програм Ц. Б. В. стверджується Академичним Центром.

7. Постачання Ц. Б. В. грошовими й иншими матеріяльними засобами, справляється на підставі спеціяльного кошторису, що включається в кошториси В. Д. В. и Н. К. О.

8. Відповідно до своїх завдань Центральний Бібліографичний Відділ поділяється на слідуючі підвідділи:

1. Секретаріят.
2. Підвідділ інвентаризації й роспределення зразків творів друку.
3. Картотека українського друку.
4. Архівно-бібліотечний підвідділ.
5. Підвідділ показової бібліографії й виставок друку.
6. Науково-бібліологичний підвідділ.

Секретаріят — виконує ряд функцій необхідних для надання можливости регулярної й систематичної праці инших підвідділів. Сюди стосуються:

1. Стеження за виконуванням постанов Ц. Б. В., що-до регулювання бібліографичної справи, призначення по затвердженню колегії В. Д. В. краєвих, губерніяльних і повітових уповноважених і агентів, стеження за їхньою діяльністю, тримання звязків шляхом листовних зносин і надсилкою інструкторів.

2. Вся адміністративна і діловодна частина Ц. Б. В.

3. Праця що до видання періодичного органу Ц. Б. В.

Підвідділ інвентаризації й роспределення зразків творів друку—є техничним органом для одержання друкованих матеріялів і доставки їх до відповідних підвідділів. Зокрема в його обов'язки входить:

1. Приймання всіх матеріялів, що поступають, на підставі існуючих законоположень, беспосередньо з друкарень, а також, що й надсилаються для ознакомлення українськими, російськими й чужоземними видавництвами, представництвами Ц. Б. В., здаваних на схованку приватними особами, організаціями й установами, куплених, винятих з архівів, комор і бібліотек, одержаних у обмін і т. п.

2. Інвентаризація цих матеріялів, стеження за їхньою непорушністю й цілістю.

3. Роспределення їх згідно з затвердженою схемою й росповсюдження за допомогою експедиційного Відділу В. Д. В.

Картотека Українського друку, повинна мати картковий репертуар усіх видань України (в першу чергу видань 1917 р. й дальших років).

1. Увесь картковий матеріял мусить відбивати твори з боку кількосного урахунку друкарського виробництва, формального опису їх на підставі головних бібліографичних відзнак і з можливо більшим числом бібліографичних анотацій, вичерпуючих зміст творів.

2. Картотека роспадається на ряд каталогів:

а) Систематичний.
б) Алфавітний.
в) Хроногеографичний.
г) Предметний.
д) Перехресний.
е) Спеціяльний каталог „бібліографичного бюлетеня" призначений для систематичного оголошування.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ж) Спеціяльний каталог усіх видань В. Д. В. в центрі й на місцях.

з) Спеціяльний систематичний каталог статтів й иншого літературного матеріялу органів періодичного друку, по можливості ілюстрований відповідними вирізками.

Архівно-бібліографичний підвідділ складається із:

1. Центрального архіву українського друку (всього друкованого матеріялу, відбитого в бібліографичних описах картотеки).

2. Увіверсальної бібліотеки нової літератури (з творів виданих з 1917 року не залежно від місця й засобу видання, теми, мови.)

3. З-х спеціяльних бібліотек:

а) Книгознавства (справочно-бібліотечної).

б) Суспільствознавства (з зверненням особливої уваги на відділи суспільних течій і рев. рухів).

в) Українознавства (Ucraïniса тоб-то всіх матеріялів, звязаних з Україною темою й мовою).

4. Іконотеки, нототеки, манускриптотеки й инших збірок пам'ятників графичної справи.

5. Ріжного роду спеціяльних колекцій,

6. Книжних фондів (запасового, обмінного),

Підвідділ показової бібліографії й виставок друку—має своїм завданням полегчення процесу зближення книги з читачем.

1. Складання й оголошування рекомендаційних списків і збірників рецензій до всіх питань, що цікавлять, або можуть зацікавити широкі кола читачів (для читачів ріжного гатунку й підготовки)

2. Видання спеціяльних плакатів, пристосованих до „бібліопропаганди" (про ролю книжки, про знання, про користь читання, про засоби використовування книжки і т. и.).

3. Виготовлювання бібліографичних вітрин із списками книг на ілюстровані вітрипою теми.

4. Організація:

а) Постійної виставки українського друку,

б) Періодичних відчитних виставок В. Д. В.

в) Спорадичних виставок до питань „біжучого менту" й ріжних галузів знання, на завдання зацікавлених установ, рухомих виставок і т. и.

Науково-бібліологичний п/відділ організується для наукової розробки теорії, методології, бібліології (загальної науки про книжку й инші друковані і графичні пам'ятки), всіх звязаних з нею наукових дисціплін, в тім числі бібліографії, редакційної обробки й видання трудів, присвячених цим дисціплінам.

1. Зокрема праця цього п/відділу мусить торкатись питань:

Бібліотекономії (теоретич. и практич. частин).

Української бібліотекографії.

Бібліофілії (вивчення книжки, як пам'ятки мистецтва й старовини).

Української бібліографії.

Бібліографії книгознавства.

Бібліографії „Ucraïniса".

Спеціяльної бібліографії (по предметах викладання).

Бібліографії національних меншостей й закордонної бібліографії.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Історії й опису сучасного стану друкарської й видавничої справи на Україні (із порівняною статистикою друку).

Примітка 1. Науково-бібліологичний відділ входить у склад центрального редакційно-видавничого відділу В. Д. В. на правах його редакції бібліологичних видань.

Примітка 2. Для розробки бібліографії спеціяльних питань наукових дисціплин і окремих галузів господарської, адміністративної й освітньої діяльности, Науково-бібліографичний відділ притягає представників зацікавлених установ і окремих осіб.

Права Ц. Б. В.

Яко центральний орган бібліографичної справи Ц. Б. В. має право:

1. Розробляти й вносити на затвердження колегії В. Д. В. обов'язкові постанови й інструкції для улаштування справи реєстрації й збирання зразків творів друку.

2. Вживати заходів до усунення рівнобіжности в бібліографичній справі в окремих відомствах.

3. Купувати, а також брати з книгосховань, комор і архівів республики всі друковані, рукописні й инші графичні матеріяли, що можуть бути необхідними для праці Ц. Б. В.

Затверджено Н. К. О. 31-го серпня 1921 року.

Регламент організації та праці Краєвого Бібліографичного відділу при Київській філії Всеукраїнського Державного Видавництва.

(Книжкової Палати у Київі).

І. Загальні умови праці.

Київський Краєвий Бібліографичний відділ має за своє завдання розроблення теоретичних питань бібліології взагалі, а зокрема й переважно бібліографичних дисціплін.

З огляду на академичність завдання—Київський Краєвий Бібліографичний відділ має право безпосередніх зносин з ріжними науковими закладами та інституціями, що мають спільну працю та спільні інтереси з відділом на територіяльних межах його діяльности.

Усі матеріяли К.К.Б.В., окрім далі зазначених, в жадному разі не можуть бути видані жадній особі або установі: користування ними дозволяється лише у помешканні відділу по-разу за окремим дозволом на те Завідуючого відділом.

В разі переформування або цілковитої ліквідації К.К.Б.В., усі матеріяли, що забрані, систематизувані та бібліографично оброблені можуть бути передані иншій науковій організації згідно з вказівками відповідних органів Всеукраїнського Державного Видавництва.

ІІ. Організаційний план адміністраційної будови Київського Краєвого Бібліографичного Відділу.

Загальний підвідділ об'єднує всю канцелярійну та адміністраційну справу К.К.Б.В. На чолі його стоїть Керуючий Канцелярією (він же й секретар К.К.Б.В. відділу). Йому безпосередньо підлягає канцелярія (загальний відділ). Знов таки на його ж обов'язку лежить адміністраційний догляд за всією працею у К.К.Б.В.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Центральним місцем усієї роботи К.К.Б.В. є Бібліографічний Інститут, що по напрямах своєї праці поділяється на 5 секцій, об'єднані спільним планом праці та спільним керуванням.

А. Секція біжучих видань—веде бібліографії книжкової, брошурної та нотної продукції починаючи з І березня 1917 року.

В. Секція преси: веде бібліографію преси, розшифовує по картках твори, що уміщені у періодичних виданнях, взагалі веде ріжнобічну бібліографію періодики як такої, систематизує вирізки по де-яких питаннях, що в даний час мають найбільший інтерес.

С. Секція плакатно-прокламаційна: бібліографії плакатів, відозв, метеликів, листівок, афіш та иншої друкарської продукції, що формою своєю не підходе під рубрику книжки, часопису або брошури.

D. Секція Ucraïniса: бібліографії всіх видань до 1917 року (тоб-то 1 березня 1917 р.). що незалежно від змісту, форми та території видання, надруковані українською мовою і бібліографії всіх видань та друкованих творів взагалі, що, незалежно від форми, мови та території де їх видано, трактують будь яку галузь українського питання.

Е. Бібліотечна секція з 3-мя книгозбірнями: а) книгозбірня „Ucraïniса" і б) книгозбірня реєстраційного матеріялу (по 1 примірнику) та в) Енциклопедична.

Адміністраційна організація Бібліографичного Інституту така: на чолі його стоїть Завідуючий (він же і Завідуючий всім К.К.Б.В.) і на чолі кожної секції стоїть старший бібліограф, що керує справою відповідної секції, направляє її та відповідає за всю постановку справи; на чолі Бібліотечної секції стоїть Завідуючий секцією, що керує всіма підподілами останньої.

Підвідділ реєстрації: завдання та обов'язки цього відділу полягають в реєстрації на картках встановленої форми всіх видів друкарської продукції, що видані починаючи з І березня 1917 року незалежно від форми, змісту та мови, лишень по принципу території підлеглої К.К.Б.В. тоб-то в межах Київщини, Поділлія, Волині та Чернигівщини.

Підвідділ книжкового фонду. Фактично з архівом усих матеріялів що зібрані К.К.Б.В. з неодмінних примірників, надісланих до нього друкарнями. Матеріяли книжкового фонду росподіляються згідно з єдиним планом розкладки неодмінних примірників, що його повинні додержуватися Головний Бібліографичний відділ та Київський Краєвий Бібліографичний відділ В.Д.В.

Підвідділ виставок має своїм завданням організацію постійної виставки друку, а також виставок з ріжних галузів та по питанням біжучого менту. Керування постійною виставкою також є обов'язком відділу. Що-до принципів виставки вона мусить мати історичний характер, до того у повній мірі повинні відбивати сучасні форми друкарської продукції. В історичній частині вистави повинна бути подана історія друку з самого його початку, з первісних форм його до останнього щаблю досягнення друкарської техніки. Виставка мусить постійно поповнюватися новими експонатами, щоби вона крім історичної взірцевости давала відвідувачам справки що-до питань останнього дня друкарської продукції. Окрім, мовляв, „сирих" матеріялів на виставці мусять бути виставлені діяграми, картограми, ріжні таблиці, то-що, що мають всебічно змалювати життя книги—від її написання до бібліотечної форми і існування.

Окрім сталих штатів відділ Виставки має право в разі потреби запрохати окремих осіб на тимчасову працю по-разу на инших умовах.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

III. Видавнича діяльність К.К.Б.В.

Київський Краєвий Бібліографичний відділ видає окремі збірники та книжки по питаннях книгознавства як теоретичного—так і практичного змісту, та бере участь в справі видання бібліографичного часопису В.Д.В. „Голос Друку".

Усі видання К.К.Б.В. провадяться за науковим редагуванням або Завідуючого усім відділом, або їдного з Завідуючих будь якого підвідділу К.К.Б.В. згідно з единим видавничим планом В.Д.В. по секції Бібліології.

IV. Київський Краєвий Бібліографичний відділ збираючи у своєму відділові реєстрації і зразки друкарської продукції по можливості з абсолютною повністю-використовує за-для цього агентурний апарат Київського Крайвидату, що поруч зі своїма безпосередніми завданнями—повинен викуновати завдання та інструкції К.К.Б.В.

Київський Краєвий Бібліографичний відділ (був. Книжкова Палата) в межах чотирьох губерній Правобережжя (Київщина, Волинь, Поділля та Чернигівщина) з представником Головного Бібліографичного відділу В.Д.В. З огляду на це до нього переходять усі права та обов'язки останього згідно з існуючими справозданнями, постановами та роспоряджениями, що направляють бібліографичну справу У.С.Р.Р.

Голова Колегії В.Д.В. **Приходько.**

Завід. Головним Бібліографичним Відділом **М. Годкевич.**

Постанова про обов'язкову реєстрацію та збереження зразків творів друку.

1. Всі друкарні та літографії в межах У. С. Р. Р. повинні в трьохденний термін по надрукуванні перших примірників подати до місцевих Відділів Всеукраїнського Державного Видавництва по 25 примірників всіх родів творів друку, з зазначенням кількости друкованих примірників та видавництва, що видало ці твори друку.

Примітка 1. В разі, коли тираж друкованого твору нижче 1000 примірників друкарні дають 2% тиражу, але не менш 6 примірників.

Примітка 2. Твори друку, що мають канцелярійний характер—подаються в кількості від 3-х до 1 прим.

Примітка 3. У випадкові неможливости подати встановлену кількість примірників—друкарні повинні подати меншу кількість зі з'ясованням причин неподання потрібної кількости.

Примітка 4. Усе вищенаведене поширюється також і на мандрівні друкарні військових установ та агітпотягів.

2. Місцеві Відділи Всеукраїнського Державного Видавництва повинні що-тижня надсилати матеріяли, що одержані з друкарні, безпосередньо до Головного Бібліографичного Відділу Всеукраїнського Державного Видавництва (Харків, вул. Свердлова, буд. № 35 пом. 2) або до його представництва за-для росподілу по Державних Книгозбірнях У. С. Р. Р. та по головних книгозбірнях Федерації і реєстрації у „Бібліографичному бюлетені", з зазначенням як вищенаведених відомостей—так і адреси та назви друкарні, що в ній надруковано цей твір друку.

Примітка 1. Як що потрібні відомості уміщені на друкованому творові—у супровідному описові вони не уміщаються.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Примітка 2. Видання, що вийшли з 1917 року по день оголошення цього—подаються в міру можливости.

3. Про помічену з боку друкарні недбайливість що-до виконання цього, місцеві Відділи Всеукравїського Державного Видавництва негайно повідомляють: а) установу, що їй належить ця друкарня, б) Головний Бібліографичний Відділ або його представництво за для того, щоб вжити відповідних заходів що до притягнення винних до суду.

4. Всі постанови та обіжники про обов'язкову реєстрацію та збереження творів друку, що суперечать цій постанові—з менту оголошення цього касуються.

Голова Укрраднаргосу В. Чубар.

Заступник Голови Колегії В. Д. В. А. Приходько.

Застначпур України Шкляр.

Надзвичайно Уповноважений по справах Поліграфичної Промисловости Раднаркому У. С. Р. Р. Друян.

Завід. Головним Бібліографичним Відділом М. Годкевич.

Оголошено в часопису „Комуніст" № 65 (360) за 26 березня 1921 року, та у „Вістях" Ц. В. К. Рад. № 48 від 25 березня 1921 р.

Роспреділення обов'язкових примірників усіх творів друку, виданих на Україні в 1921 р.

1. Ц. Бібліографичний Відділ УСРР (Харків) Центр. Архів Укр. Друку
2. „ „ „ , Бібліотека Ц. Б. В.
3. Російська Центральна Книжкова Палата (Москва).
4. Краєвий бібл. відділ (Київ, книжкова палата).
5. Національна бібліотека Української Академії Наук (Київ).
6. Одеська публична бібліотека.
7. Харківська громадська бібліотека.
8. Міжнародний Бібліографичний Інститут (Брюсель).
9. Московський Румянцівський музей.
10. Петроградська публична бібліотека.
11. Народня бібліотека міста Полтави.
12. „ „ „ Катеринославу.
13. „ „ „ Миколаїва.
14. „ „ „ Чернигова.
15. „ „ „ Кам'янця-Подільського.
16. Петроградський Інститут книгознавства.
17. Російська академія Наук (Петроград).
18. Соціялістична академія (Петроград).
19. Томська народня бібліотека (Сибір).
20. Ташкентська народня бібліотека (Туркестан).
21. Білоруський університет (Мінськ).
22. Тіфлійська державна бібліотека (Грузія).
23. Запасовий і виставочний фонд.
24. „ „ „ „
25. „ „ „ „

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Доповнення до постанови про обов'язкову реєстрацію та збереження зразків творів друку.

Усім Губвидатам та Губполіграфвідділам.

Спостережено, що де-які друкарні зовсім не надсилають, або й надсилають так не в усановленій кількости обов'язкові безплатні примірники—зразків творів друку, спираючись на заборону тих, хто замовляє.

За для уникнення на далі перекручування й порушення обов'язкових постанов про реєстрацію творів друку („Вісті" від 21 березня 1921 року, "Комуніст" від 26 березня 1921 року), Всеукраїнське Державне Видавництво й Укрполіграфвідділ роз'яснює:

1. Згідно з „Постановлением о регистрации произведений печати" всі друкарні за особистою відповідальністю завідучих і комісарів мусять здавати для реєстрації обов'язкові примірники: термін здачі й кількість їх визначено в постанові.

2. У губерніяльних містах зразки здаються уповноваженим центрального бібліографичного відділу при губвидатах за-для реєстрації й направлення до Ц. Б. В.

3. Засіб доставки зразків з повітових друкарень й контролю над нею встановлюється губерніяльним уповноваженим Ц. Б. В.

4. Зразки доставляються з числа замовлених (на папері замовця).

5. Невиконання постанови про обов'язкову реєстрацію розглядатиметься як спроба ухилитися від державного контролю над друком зо всіма відповідними способами адміністративної й судової чінности.

Догляд за виконанням цього покладається на губвидати і Губполіграфвідділи.

Заст. голови колегії Всевидата Р а в и ч.

Зав. Укрполіграфвідділом Н і л о в.

Зав. Центральним Бібліографичним Відділом Г о д к е в и ч.

17|III-1921 року.

Обов'язкова постанова про необхідні бібліографичні ознаки.

На підставі спільної ухвали Всеукрвидаву та Промбюра від 14 грудня 1920 року Всеукраїнське Державне Видавництво наказує:

1. На всіх наслідках друкарської продукції повинні бути уміщені такі бібліографичні ознаки: назва видавництва, місце та рік видання, назва та адреса друкарні, тираж, ціна. На періодичних виданнях треба зазначати також і відвічального за зміст редактора.

2. За неуміщення всіх вищезазначених відомостів окрім таких випадків, коли ці відомості уявляють з себе певну військову чи політичну тайницю—а також за уміщення неправдивих відомостів видавець і завідуючий друкарнею притягаються до суду.

3. Місцевим відділом В. Д. В. наказується не дозволити поширювати ті видання, на котрих не уміщено потрібних бібліографичних ознак.

4. Про всі випадки порушення цієї постанови місцеві відділи В. Д. В. повинні повідомляти бібліографичний відділ В. Д. В. (Харків, вул. Свердлова, ч. 35), котрому й доручається загальний догляд за виконанням ухвал постанови в межах У. С. Р. Р.

Голова Колегії В.Д.В. А. ПРИХОДЬКО

Лютий, 1920 р.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

До всіх, кому дорого допомогти освіті, науці.

Чотыре вже роки минуло, як пролетаріят України потом і кров'ю виборює собі право на існування, право на вільне широке життя. Революція на Україні набула таких надзвичайно бурхливих форм і дала стільки матеріялу для дослідувачів, що за об'овязок кожної культурно-свідомої людини треба вважати збирання та зберігання матеріялів та документів, що стосуються найдрібніших боків життя. Треба як найповніше зібрати й систематизувати матеріяли, що відбивають на собі ту велетенську боротьбу народу, свідками якої ми всі зараз є. Звичайно, друковане слово є найцінніший матеріял незалежно від тих форм, в які воно втілилось.

Книжки, брошури, часописи, газети, листівки, накази, відозви, оголошення, метелики, афіші, плакати, календарі, портрети, то-що, словом все те, що виходить з-під друкарського станка, є неоцінимий матеріял для майбутнього історика, вченого, філософа, письменника, громадського діяча, адміністратора, правника і т. и. І нашим об'овязком мусить бути збереження всіх цих матеріялів, що надзвичайно швидко плодяться, поширюються і зовсім зникають, не лишаючи часто-густо після себе жадного матеріяльного сліду. Центральний Бібліографичний Відділ та Київський Крайовий Бібліографичний Відділ Всеукраїнського Державного Видавництва зібрали вже велику і цінну збірку всяких друкованих видань, але безумовно ця збірка далеко не повна. Бракує головним чином видань провінціяльних, що здебільшого ніколи не доходили до Харківа і до Київа. І тому ми звертаємось до всіх, хто дорожиться культурною справою, збирати все, що виходило на території України, починаючи з березня 1917 року, і надсилати до Ц. Бібліогр. Відділу (Харків, вул. Свердлова ч. 35) чи до К. К. Б. В. (Київ, бульв. Тараса Шевченка ч. 14).

Всі уряди—(Тимчасовий, Центральна Рада, Гетьманщина, всі часи Директорії, Петлюровщина в усіх її проявах, Отаманщина, Денікінщина, Врангелівщина, Махновщина)—все, що тільки було призначено до росповсюдження, незалежно від політичного програму та змісту, має вагу для повноти нашої збірки. Все, що тільки у кого зберіглось, просимо надсилати по вказаних адресах. За цінні зразки, за коштовні збірки будемо видавати премії по згоді з пред'явником або грішми, або книжками.

Нехай же кожна культурна людина візьметься до цеї праці і допоможе нашій культурній важливій роботі, за яку має потім дякувати наука, яка є наше найперше завдання та найдорогоцінніша мета.

Центральний Бібліографичний Відділ при Всеукрвидаті. Харків.
Київський Краєвий Відділ.

Про попередження нищення друкованих матеріялів.

Обіжник Укрполіграфвідділу.

До всіх Губполіграфвідділів.

1) З метою попередження нищення друкованих матеріялів, що мають історичну вартість, а саме: комплекти старих газет, зразки ріжних видань, проспекти, відчити, то-що—Укрполіграфвідділ пропонує всім Губполіграфвідділам вжити рішучих заходів до припину крадіжок та нищення друкованих матеріялів. В звязку з цим пропоную подати негайного наказа всім Завідуючим та Комісарам друкарень про передачу всіх наслідків дру-

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

харської продукції, які маються в друкарнях, за-для надіслання їх Бібліографичному Відділові Д. В. (Харків, вул. Свердлова, ч. 35), або місцевим Відділам Державного Видавництва за-для передачі Бібліографичному Відділові.

2) Пильно слідкувати за виконанням цього роспорядження, притягаючи до суворої відповідальности порушителів його.

За Завполіграфвідділом (підпис).

Року 1921, березня 29 дня ч. 5498—5509. Харків.

Літопис Українського друку.

Центральний Бібліографичний Відділ при Всеукрвидаті має на меті приступити з 1922 року до видання щомісячного часопису „Летопись Украинской печати" присвяченого реєстрації усіх друкованих видань, що виходять на території У. С. Р. Р.

II. Літературні новини за кордоном.

З книжок, виданих німецькою мовою протягом 1917—1921 р.р.

Oskar Baum. Die Tür ins Unmögliche (Брама до неможливого). Вид. K. Wolff. Липськ.

Революційна епопея, в якій автор мистецьки аналізує, і ролю особистости в історії та індивідуалізм. Герой роману, звичайний урядовець, через чужу провину, підпав ув'язненню та, по виявленні судової помилки, відмовляється повернути на волю. Ця відмова порушує самі підвалини державного ладу,— вчення про відповідальність за вчинок, про відношення індивіда до колективу. Звістка про цей вчинок шириться серед людности і скеровує до революції. Але її проявою стає утворення нової державної системи, так само примусової, так само схематичної, що й колишня. Брама в неможливе мала відчинитися, але лишилася зачиненою.

K. Blessinger. Die musikalischen Probleme der Gegenwart und ihre Lösung (Музичні завдання сучасности та їхні розвязання). Вид. Filser. Штутгарт.

Автор дає історичний огляд тих впливів, що відбились на сучасній музиці. Творчість композиторів XX в. він трактує яко симптоми душевної ненормальности. Шлях до досягнення уздоровлення музики він вбачає у розвої демократичних шкіл музичних, і висловлює думку, що через оці школи держава зможе впливати на напрям музики майбутнього та посувати її вперед.

Prof. M. J. Bonn. Die Auflösung des modernen Staates (Розклад сучасної держави). Берлін. 1921.

Автор викладає причини державного й економичного занепаду Німеччини вбачаючи їх в акціях уряду, противних економичним інтересам країни. За найшкідливіше явище він вважає систему монополій та поділ країни на господарчі округи, що загрожує єдности економичної політики. Він критикує сучасне виборче право німеччини й вказує на конечність утворення економичного парламенту й перетворення політичних партій в господарчі. Далі спиняється на значінні професійних гуртувань і на діяльності їхній.

E. Buchner. Unter der roten Fahne (під червоним стягом). Вид. Німецького видавництва по питаннях політики та історії. т. I. 400 ст. Берлін. 1921. Ц. 10 м.

То є перша книга шоститомового збірника документів німецької революції. Перший том складається з часописних витягів, що ними німецька

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

преса освітлює листопадові події. Бракує витягів із часописів 1914—18 рр., що були б змалювали передреволюційний період.

E. F. Humbel. Zwei Jahre Mord (Два роки душогубства). Вид. „Neues Vaterland". Берлін. 1921.

Невеличка брошура, що містить в собі надзвичайно цінну статистику політичних вироків та вбивств у Німеччині після 1918 р. Величезна більшість забитих суть постріляні буржуазним урядом. З цеї книжки ми довідуємося, що реакціонерами в Баварії засуджено робітників на 519 р.р. каторги та розстріляно 505 осіб, тоді як учасниками Капповського „путша" забито 62 особи.

G. Dettmar. Die Beseitigung der Kohlennot (Усунення вугляного нестатку). Вид. J. Springer. Берлін. 112 ст. Ц. 10 м.

В цій книзі уміщено огляд критичного стану вуглепостачання Німеччини та ріжних проектів боротьби з ним. Особливу увагу звернено на заходи в справі електрофікації. Дуже цінні, хоча й неповні, конкретні пропозиції автора що до цього з наведенням топографичного росподілу пропонованих заходів.

Einführung in das Studium der Prostitution (Вступ до студіювання проституції). Вид. Barth. Липськ.

Непереможні труднощі питання про проституцію знати з поданих тут дослідів з її історії, правного становища, соціяльно-економичних причин, з питань про бездоглядність, про позашлюбних дітей і про поліцайний догляд.

O. Goebel. Selbstverwaltung in Technik und Wirtschaft (Самоуправа в техніці й господарстві). Вид. J. Springer. Берлін. 1921. 105 ст. Ц. 14 м.

Автор досліджує систему управи ріжноманітних техничних і господарчих об'єднань Німеччини. До питань управи він застосовує також і умови праці та виробництва. В наслідок виявляється картина дуже ріжноманітних систем самоуправи, поширених у Німеччині.

Max Krell. Novellen an die Zeit (Новелі на часі). Вид. Ernst Rohwolt. Берлін.

Антологія оповідань сучасних німецьких письменників про соціяльний рух з характеристикою найновішого руху мистецтва. Залучено де-які анонімні твори письменників-робітників з по-між авторів: Адлер, Дайблер, Л. Франк, Ласкер, Г. Манн, Л. Майднер, Густав Сак.

B. Zachmann. Protagoras, Nietzsche, Stirner. (Протагор, Ніцше, Штірнер). Вид. Simion. Берлін.

За теперішнього часу, коли червона Москва пророче виповіла: „Свобода, то є буржуазний пересуд",—коли загрожує зміна тиранії небагатьох на тиранію більшости, слід розглянутися в тому, що ж є нарешті свобода, „найбільше природне та природжене право людини", як її звали гуманісти. Аби з'ясувати це, автор викладає три головніші етапи в історії філософії свободи, а саме: скептичний анархізм Протагора, феодалістичний анархізм Ніцше й теорію „беззаконства" Макса Штірнера.

Dr. S. Nestripke. Die Gewerbschafts bewegung (Професійний рух). т. III. Вид. E. Moritz. Штутгарт.

Третій том присвячено професійному рухові всіх країн світу, окрім німецького, що його розглянуто в перших двох томах.

Що до історії англійського тредьюньонізму в книжці уміщені даніе що ілюструють ступневе революціонізування й розвій інтернаціоналістичних тенденцій у тредюньонах, і історія розвою англійської робітничої преси. З відомостів про французький профрух відзначимо історію Генеральної Федерації Праці й підпад профспілок під вплив імперіялістичної політики за

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

часів війни. Історія російського профруху, російському читачеві не подає нічого нового. З инших країн автор найбільшої уваги віддає Америці, найпаче Австрії. Кінцевий розділ складають пені на комуністичний інтернаціонал і полеміка в оборону Амстердамського інтернаціоналу профспілок.

K. Paljanoff. Die Arbeiterin in Sowietrussland (Робітниця в Радросії). Вид. Franke. Берлін. Ц. 2 м.

Типи російських робітниць і картини їхнього життя. Змальовано життя робітниць у фабриках і на ланах, на робітничих і позапартійних конференціях. Подано яскраві портрети наших пропагандисток-самоучок і депутаток до рад. Книга перейнята вірою у світову революцію та прагнення до зближення німецьких і російських робітниць.

E. W. Seyfert. Der Arbeiternachwuchs in der deutschen Maschinenindustrie (Кадрування робітників у німецькій машиноіндустрії). Вид. J. Springer. Берлін. 103 ст. Ц. 10 м.

Яко конечну умову істотного унормування та урегулювання німецької машиноіндустрії автор вважає підготовку робочих сил, потрібних за для існування тривких підприємств в майбутніх умовах завзятої конкуренції. На підставі численних статистичних даних і ріжних і методів виховання обмірковується справа прийому та навчення кваліфікованих робітників. Подано взірцеві засоби відокремлення здібних од нездібних і підбору робітників в інтересах продуктивного поділу праці.

З книжок, виданих французькою мовою протягом 1917-1921 р.р.

H. Barbusse. Hommage à la République des Soviéts (Привітання Радянській Республіці). Ц. 1 фр. 25 с.

An. Leroy Beaulieu. En Russie. La Douma. La Revolution. (В Росії. Дума. Революція). Паріж 1920, ц. 1 фр. 25 с.

S. J. Rutgers. En Russie Soviétique (В Радянській Росії). Ц. 75 с.

Trotsky. Terrorisme et Communisme (Тероризм і Комунізм). Ц. 7 фр.

Voyage en Russie Rouge. (Подорож по Червоній Росії). Альбом з 60-ма краєвидами. Ц. 4. фр.

Cl. Zetkin. Les batailles révolutionnaires en Allemagne. (Революційні бої в Німеччині). Ц. 75 сант.

Silvain Briollay. L'Irlande insurgée. (Повставша Ірландія). Вид. Plon—Nourrit et C-ie. Паріж. 1921. 136 стор. Ц. 4 фр.

В цій книзі детально обговорено питання що-до сучасного політичного та економичного стану Ірландії і причин, що призвели до нього. Відтак переказано ідеї синфейнерів, змальовано психологію англійської та ірландської людности і подано обрахунок сил повставшого пролетаріяту. Автор одверто гудить позицію Англії, що-до Ірландії та подає низку влучних характеристик головних діячів конфлікту.

La Commune de Paris. (Паріжська Комуна). З передмов. Зінов'єва. Ц. 5 фр.

M-me R. Curie. La radiologie et la guerre. (Радіологія та війна). Alcan Ed. In—16°. Паріж. Ц. 8 фр.

Dridso Losowski. Le rôle des Syndicats russes dans la revolution. (Роля російських синдикатів у революції). Ц. 30 сант.

Kerjentzev. Les Alliés et la Russie. (Спільники й Росія). Ц. 3 фр.

Lénine. La maladie intfantile du communisme. (Дитяча недуга комунізму). Ц. 4 фр.

Lénine. L'Etat et la Révolution. (Держава й Революція).

Leon Leclè. La Question d'occident. (Західне питання). Вид. **Lamertin.** Брюссель. 1921.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Rosa Luxembourg. Lettre de la prison. (Лист із в'язниці). Ц. 2 фр. 50 с.

P. Pascal. En Russie Rouge. (У Червоній Росії). Ц. 2 фр.

A. Pinard. La guerre et la defense de l'enfant. (Війна й захист дитини) Паріж. 1920 Ц. 3 фр.

La Princesse Blucher. Notes intimes. (Інтимні нотатки). Вид. Payot et C-ie. Паріж. 1921.

Arth. Rafalovitsch. L'évolution budgétaire en Russie. (Бюджетна еволюція в Росії). „Вид. Revue Bleu". Паріж 1920. Ц. 1—50 фр.

Rappoport. La révolution mondiale. (Всесвітня Революція). Вид. „Revue Communiste". Ц. 4 фр. 50 с.

Rappoport. Causes occasionelles et permanentes de guerre. (Випадкові й постійні причини війни). Вид. Clarté. Паріж. Ц. 1—50 фр.

З книжок, виданих англійською мовою протягом 1917-1921 р.р.

M. A. Arabian. „Yeraz" (Єраз) Вид. C. W. Daniel. Лондон 125 ст. Ц. 4 ш. 6 п.

Видавництво C. W. Daniel видає низку п'єс до народнього театру. П'єси ці в усякому разі є далекі від салонових заживань буржуазного театру, й останній випуск „Yeraz" є одним із найсвоєрідніших, ідейний зміст п'єси є соціяльно-пасифістська пропаганда. Політичні ідеали автора суть дуже елементарні, але обстоює він їх дуже дотепно. Зміст п'єси такий: представники Європи намагаються прищепити сучасну цівілізацію утопичному містові „Єразі". Управа цього міста уявляє з себе алегорію побідної „класової боротьби" ідеалізму з егоїстичними жаданнями. Прості і некорисливі насельці „Єраза" остаточно не піддаються впливові гнилої Європейської культури, і п'єса вінчиться перемогою утопичних ідеалів над умовностями реального життя, перемогою миру над війною, правди над неправдою.

N. Angell. „The fruits of victory". (Овочі перемоги). Вид. W. Collins. Лондон. Ц. 8 ш. 6 п.

Автор у яскравім і переконуючім викладі доводить взаємну економичну залежність народів, найпаче безпорадність Англії й Європи, які позбавлені постачання харчів та сировини з боку инших країн в обмін на продукти їхнього заводського виробництва. Автор є переконаний пасифіст і з причин своєї шаленої зненависти до війни вважає за її наслідок й чимало такого, що залежить від инших чинників.

C. E. Bechhofer. Through starving Russia (По голодній Росії). Вид. Methuen Ц. 6 ш.

Автор повідає про свою подорож до Москви й Поволжжя в серпні й вересні 1921 р. Завдяки знанню російської мови й давнішому знайомству з Росією, він провадив свої розсліди самостійно, не вдаючися до влади. Автор із моторошною перекональвістю доводить, що більшого лиха Європа ніколи не зазнала. Величезна частина Росії з людністю 35 мільйонів, зібрала в цім році такий врожай, що був би вистачив лише на один місяць харчування і цим дородом вона мусила би прогодуватися до жнив 1922 р.. З огляду ж на те, що буде спожито й засівне насіння, виснажене голодвечею селянство не буде здатним обробити лани. Тому й в 1922 році загрожує недорід, що може призвести до жахливих політичних наслідків, зачепивши й суміжні з Росією держави Європи й Азії.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Ця катастрофа не має собі рівних. Недороди 1906, 1911, 1913 років є ніщо, в порівнянні з теперішнім. Навіть за часів голоду 1891 р. була бараболя, якої тепер нема „Податкова політика більшовиків, брак певної аграрної політики й руйнація транспорту“ погіршують становище: „унеможливлюють справу поліпшення економичного стану країни.“ За найбезпечніше явище, що повстає в наслідок голоднечі, автор вважає виселенства з голодних місцевостів і байдуже відношення до цього факту уряду. В останньому розділі автор згадує про „зречення більшовиків комунізму“ про нову господарчу політику радянської влади.

Captain A. Carpenter. The blocking of Zeebrugge. (Блокада Зеебрюгге). Лондон. 1921. 320 ст. Ц. 15 ш.

Автор описує заспику Зеебрюггського каналу в 1918 р., спиняючися переважно на підготовчій праці морського штабу: „Головним завданням було заховати від німців характер цеї операції, й цю мету осягнень на превелику силу: Є чимало цікавих даних з царини морської стратегії й тактики.

Спиняючись далі на значінні заспики каналу, автор зазначає, що воно полягало не лише в блокаді німецької субмаринарки, але переважно в моральнім впливі, який вона мала, призвівши німецьку армію до найгіршого духового занепаду.

Iohn S. Clarke. Pen pictures from Russia (Нариси про Росію). Вид. ком. партії Великобританії Лондон. 327 ст. Ц. 4 ш. 6 п.

Автор, що був делегатом міжнароднього конгресу III Інтернаціоналу, в 1-шій частині книги виповідає свої подорожні враження від мису Північного до Петрограду. Під час подорожи по Мурману й Карелії він назбирав багато доказів безжальної лютости з боку Брітанської армії з Черчілевської експедиції на Мурман. Озброєний цими доказами та свідченнями англійських жовнірів, учасників цього походу проти радянської Росії, автор висвічує нелюдкість політики Брітійського уряду відносно Росії. Друга частина книги подає в низці яскравих історичних нарисів картину повільного занепаду морального урядових класів давнішої Росії. Повз читача переходять Іван Грозний, Петро Великий, роспусний двір Катерини другої й т. ин. аж до оргій Распутина. Цей історичний перегляд доводить конечність революції та стає за логичне й історичне виправдання сучасного стану Радянської Росії. Темою до третьої частини є комуністична революція й багато визначних діячів її.

Prof. Leon Duguit. Law and the modern state (Право й сучасна держава Переклад H. T. Lasky Лондон. 1921. 294 ст. Ц. 10 ш. 6 п.

Автор наближається до неоплатоніків, визнаючи обов'язки громадян, а не їхні права, за підвалину державного законодавства. Але платонівський олігархичний уряд він заміняє федеративним самоврядуванням класів людности, поділених на групи трохи що не з феодалістичною відрубністю.

H. N. Brailsford. The Russian Worker's Republic (Російська Робітнича Республіка). Лондон. 1921. 206 ст. Ц. 6 ш.

Автор пробув два місяці в Росії, подорожуючи переважно по селах. Він відзначає появу аграрної власницької революції та боротьбу її з комуністичним марксистським рухом робітників, яко причину руйнації всіх політичних економичних підвалин. Він уважає перехід влади від автократії до пролетаріяту без переходової стадії „ліберального капіталізму“ занадто прожогливий. Проте економичну руйновину він закидає не занепадові капіталістичного ладу, але війні та блокаді. Він вихваляє ідеалістичні прагнення та реалістичні досягнення великої комуністичної спроби, і одночасно з тим свідомо критикує її хиби. Багато місця приділено боротьбі комунізму з індивідуалістичним ухилом аграрної революції.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

F. T. Duncan. „Agriculture and the Community" (Землеробство і громада). International Bookshops Лондон. 1921. Ц. 2 ш.

В яскравому викладі автор змальовує важке становище рільничої класи, байдужість рільників до всього, окрім їхнього особистого життя, брак запопадливости в орендарів, їхні відсталі методи обробки грунту, негосподарчий поділ рільничих ділянок, то що. „Я вірю, пише він далі,—що логичний висновок до якого прийде громада, це є націоналізація грунту." А тим часом він пропонує покласти на господарчі комітети, сконструовані рільничими департаментами уряду, головну управу й контролю раціональної обробки грунту.

Reg. Viscount Esher. The tragedy of lord Kitchener. (Трагедія лорда Кітченера). Вид. Murray. 235 ст. Ц. 10 ш. 6 п.

Автор на підставі листування й денників переказує трагичний душевний конфлікт, що затьмарив останні роки життя Кітченера. Кітченер, вихований у консервативному мілітаризмі Суданської та Бурської війн, не знав соціяльних умов не мав дипломатичних здібностів, що було конче потрібним за для нього, яко члена цівільного кабінета міністрів. Проте він не наважився відійти від влади. „Він був наче той слінний капітан, який намагається керувати кораблем на небезпечному фарватері". В наслідок цього він пережив себе, помалу втратив прихильників своїх, популярність, вплив і могутність. Коли року 1915 він подався до Галіполів—сподівалися, що він вже не поверне, а звістку про його смерть року 1916 р. на „Гемпшірі" було зустрінуто легким зітханням.

The famine in Russia: Documents and Statistics presented to the Brussels Conference an famine relief (Голоднеча в Росії: нотатки та статистичні дані подані Брюсельській конференції в справі допомоги голодним). Вид. The Labour Publishing Co. Лондон. Ц. 8 пенсів.

То є тижневі звіти про голод, складені в серпні й вересні Інформаційним Відділом Російської Торговельної Делегації в Лондоні. Ця брошура дає повну інформацію про причини голоду, розмір території и кількість людности голодного району, про дорід у голодних губернях, засобах допомоги, яких ужито радянським урядом і т. инше. Визначено також потрібну для сіянки та харчування людности кількість насіння, наведено статистику водного й залізничого грансиорту й пошестів. Книга освітлює не лише стан голодного району за даного менту, але увесь стан республіки, взагалі.

Hamilton Fyfe. The making of an Optimist (Як я став оптимістом). Вид. Parsons. Ц. 12 ш. 6. п.

Автор, що був на п'ятьох фронтах, оповідає про свої враження від виставної та залаштункової військової політики ріжних країн. На підставі їх висновує, що причини катастрофи, яка сталася з усім світом полягають не в хибах попереднього режиму, як гадають революціонери, та й не в акціях революційних змовців, що їх обвинувачують консерватори, а в усій нашій цівілізації, що радше силує, ніж задовольняє найістотніші та найшляхетніші потреби більшости людства. „В загальному занепадові сучасної культури, війна є лише побиті вікна будинку, що падає. Підвальним завданням висунутим війною є винайдення засобу, що був би дав людству змогу виробити нові обгрунтування свого існування. Першою спробою в цьому напрямі, на взгляд автора, є Ліга Націй, хоча невідомо, чи матиме вона успіх.

D. N. Guest. The Struggle for power id Europe, 1917—1921. (Змагання за владу в Європі, 1917—20 р. р.) Bug Nodder and Stoughton 1921.

Автор послідовно оглядає внутрішній стан і міжнародне становище Росії Польщі, Чехо-Словакії, Австрії, Угорщини, Румунії та Болгарії й закінчує

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

книжку кількома загальними розділами про соціяльне й політичне силування та про наслідки до яких він може призвести.

Major-Heneral Alfred Knox. Wit the Russian Army 1914—1917 (З російською армією 1914—1917 р. р.). Вид. Hutchinson. Лондон. 2 томи. Ц. 36 ш.

Про напрям і зміст цеї книги свідчать наступна рецензія з „The observer" від 13/XI. 1921:

Тих, що як Ген. Нокс ізблизька спостерігали російську браму від оголошення війни аж до захоплення країни більшовизмом, напевно вже ніколи не зможе зворушити театральна вистава. Вони на власні очі бачили трагічну катастрофу, масштаб і лютість якої обертають у віцо всі вигади штуки Ген. Нокс, яко військовий аташе у Петрограді, стежив розвій драми і в осередку її—столиці, і по периферії—на фронті.

Більшість офіцірства, зазначає автор, слабувала на націоналістичні недуги. І найлагідніший із описів його цих недугів є такий: „Росіяне були лише великими щирими дітьми, які ві про що не думали і зненацька наскочили на осище". За місяць з початку війни автор писав про Самсонівський рейд: „Росіяне надто щирі й лагідні щоби брати участь у сучасній війні" Служба інформації була смішною, заходи проти шпигунства ворога не давали жадних наслідків. Навіть не було кому перекладати захоплену німецьку кореспонденцію, а стратегичні зарядження передавали радіографом нешифровано, і певно, що ворогові нічого не варто було перехопити їх.

Про стратегичні знаття де яких генералів свідчить такий витяг: „Підвальною ідеєю Самсонова було бачити бій на власні очі. Звідси—безголова постанова, рано-вранці 18-го, попустити відтяти себе не лише від бази, але й від частини власних загонів, одіслати бездротовий телеграф і таке инше до Росії, скочити на козаче сідло й кинутися наперед, лишивши справу без керовника". Великою хибою росіян було те, що „без примусу вони нічого не робили, як слід". Другий недуг, що дуже пошкодив спільникам —замовчування поразок і брехливі повідомлення про перемоги.

Ген. Нокс підкреслює реакційне засліплення царя й цариці. Напередодні революції Микола перебував у стані, досить близькому до цілковитого морального паралічу. Революції віцо не могло перешкодіти ві в політичному, ні в економичному відношеннях, її спричинило те, що уряд безглуздо викликав обурення всіх класів і не здолав запобігти паливній і траспортовій кризам. Та й революція була б не мала своїм наслідком військового розгрому що коли б не декрет Тимчасового Уряду від 14 березня, ця „виправдальна грамота легкодухости й анархії". Ген. Нокс подає огидні картини роскладу, що почавсь по цім ударі дисципліві, і безпорадности Керенського у змаганні з ним. Писання Ген. Нокса є коштовні шпаргали тої пародії на державну діяльність за період між упадом Романових і запануванням більшовизму.

„The Labour International Handbook" (Міжнародній Довідочник Праці). Edited by R. Palmer Dutt. Вир. Labour Publishing Co. 1921. Ц. 12 ш. 6 п.

Першу частину книги складає реферативний та критичний огляд головних подій міжнародньої політики та чужоземних справ із соціялістичного погляду. Вона містить багато коштовних відомостів у вигляді фактів і чисел, що позичені переважно з офіційних повідомлень про мирові угоди, устрій та діяльність Ліги Націй, функцій инших міжнародніх організацій, офіційних і громадських і статистику торгу, виробництва й фінансів ріжних країн. Другу частину ставлять короткі звіти про міжнародній трудовий та соціялістичний рух і цілком нові звіти про стан цього руху в сорока чотирьох ріжних країнах.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Al. Mackintosh. From Gladstone to Lloyd-George. (Від Гладстона до Лойд-Джорджа) Вид. Hodder and Stoughton. Ц. 15 ш.

Автор, що протягом 40 років стежив парламентські засідання, бо був газетним кореспондентом—виповідає свої враження з приводу виступів міністрів і инших політдіячів у вигляді коротеньких характеристик і описує дераз-у-разу зміну настроїв у Палаті Громад. Він підкреслює, що грунт політики парламенту ставлять мирові погодження між партійними лідерами, лаштовані в кулуарах. Теперішню Палату він описує ніби „переходовий парламент, якого обрано в таких умов, що роблять його виємковим". Характеристики автора є дуже поблажливі, але влучні й об'єктивні. Він рівно коректно цінує Асквіта й Лойд-Джорджа, Бальфура й Черчіля. Його нариси суть тверезі, чесні й безсторонні оцінки досвідченого спостерігача політичної гри.

The mirrors of Washington. (Свічадо Вашингтону). Anonymous. Вир. Putnams. Лондон. 1921. Ц. 15 ш.

Збірка характеристик учасників Вашингтонського уряду: Ґардінґа, Вільсона, Юза, Гувера, полковника Гавза, то що. Подано оцінки не лише політичної діяльности, але й особистих якостів цих державних діячів. Етюд про Вільсона освітлює багато з того, що здавалося незрозумілим у діяльності колишнього президента Сполучених Штатів. Найбільшої цікавости надав книжці той факт, що багато з описаних осіб є й учасниками Вашингтонської Конференції.

Modern American Poetry. (Нова американська поезія). Антологія складена L. Untermeyer'ом. Yonathan Cape Ed. 1921. Ц. 8 ш. 6 п.

Сучасна американська поезія перебуває під дужим впливом „вільного віршу" нових французьких поетів і разом з тим одріжняється від англійської більшими реалізмом, життєвістю змісту й почувань. Спостерігається нахил до опаратування буденних гадок і загальних місць у пишні метафори та своєрідні ритми віршу. Антологія складається з низки цікавих зразків творів. Єдна С. Міллера, Іоллєса Стівенса, Т. С. Елліота, Єзри Павндра та молодих поетів.

A. Moszkowsky. Einstein the Searcher; his work explained from dialogues with Einstein (Ейнштейн дослідник; пояснення його творів із розмови з ним). Вир. Methuen. Лондон. 1921. Ц. 12. ш. 6 п.

Пояснення теорії відносности в цій книзі нема: з неї знати лишень, що Мошковський, як і все оточення Ейнштейна, без упаву докучають йому безглуздими запитами. Але книжка є цікава, яко сировий матеріял до життепису й характеристики Ейнштейна, найбільшого вченого XX віку. Після слів автора, глибокий розум Ейнштейна становить його на один рівень із Ньютоном, Фарадеєм і Максвелогом. Його теорія по можливих узагальненнях робиться для 20-го століття тим, що за для 19-го була еволюційна теорія Дарвина.

„Ейнштейн, пише Мошковський, вельми кохається в музиці і сам є добрий скрипач. Його найулюбленіший літературний твір то є „Братья Карамазови". Після слів самого Ейнштейна, Достоєвський у його житті відогравав більшу ролю аніж навіть науки. Другорядного значіння він надає „Дон Кіхотові". Його оцінка наукових авторитетів минулого є своєрідною. Для того що йому дуже не до вподоби будь яка всяка невиразність,—він не годиться визнати наукове значіння Леонардо-да-Вінчі. Дуже коштовні й нові погляди Ейнштейна на народню освіту. В політичному відношенні він є пасифіст і соціяліст.

M. T. Olgin. A Guide to Russian literature (Провідник до російської літератури). Вир. Cape. Лондон. Ц. 18 шілл.

Англійська критика зустріла дуже приязно цю книжку, бо вона знайомить англійського читача з великою кількістю цілком невідомих йому російських

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

письменників і книжок. Найкоштовнішою в ній для англійського читача є історія російської літературної критики, бо вона виявляє величезний вплив останньої на громадський рух у Росії. Оцінка соціяльних проблем вільніше збувалася цензури коли вона мала вигляд літературних статтів, тому критика зробилася для Росії головним шляхом поширення новітніх суспільних ідей.

William Paul. The Irish Crisis (Ірландська криза) Вид. Бріт. ком. партії. Лондон. Ц. 3 пенси.

Становище автора, яко Скотта й комуніста, що поквапився написати брошуру з ірландського питання, є двічі пеневне. Звичайно гадають, хоч і цілком безпідставно, що чужинець не годен розумітися на остільки заплутаному національному питанні, як ірландське. Знов же комуністи звичайно ставляться до боротьби ірландців за незалежність байдуже й навіть негативно, вважаючи, що ірландські робітники мусили би зосередити всі їхні змагання на класовій боротьбі за світовим капіталізмом, замісць того, щоби витрачати енергію у змаганнях, що ніби й не зачіпають капіталізму. Проте авторові пощастило довести, що обидва міркування не є справедливі. Насамперед він, яко сторонній спостерігач, здолав геть краще аналізувати й ростлумачити чинність тих причин, що рушать ірландські події, ніж учасники боротьби, яким ця чинність здається безнадійно заплутаною. Далі автор каже, що ірландський рух, хоча й націоналістичний с суттю своєю нападом на розвиненіший, найтемніший та найнебезпечніший прояв капіталізму, втіленого в брітанськім імперіялізмі. Всякий рух, що його ослаблює, підтримує англійських робітників у змаганні їх за свободу. І під натиском світової революції з політичного повстання ірландського пролетаріяту розвинеться економична боротьба класів, що призведе до щільнішого зближення англійських і ірландських робітників у їх прагненні до спільної мети.

S. C. Roberts. A history of the Cambridge university press 1521—1921 (Історія Кембріджського університетського видавництва за 1521—1921 р. р.). Кембрідж. 205 ст. Ц. 17 ш. 6 п.

Автор цеї книги подає історію видавництва при університеті в Кембріджі за 400 років його існування. Він оповідає про багато ніде не оголошених даних з діяльности цього видавництва, одного з найбільших закладів, що сприяють поширенню наукового знання.

Спиняючися на тому факті, що в Англії видавнича справа при університетах не дуже розвинена і що багатьом ученим доводиться друкувати їхні праці за кордоном, автор пояснює це браком достатних коштів при університетах і висловлює надію, що уряд і громадські діячі звернуть належну увагу на цей факт.

J. Thomas. The miner's conflict with the mine-owners. (Конфлікт рудників з власниками копалень). International Booksnors. Ltd. 1921.

Повна історія повстання шахтарів з наведенням численних цітат позичених з офіційних нотаток. Дано статистику ставок, пін, прибутків і збуту брітанських вугляних копалень до й по мировій угоді. Етапи повстання докладно простежено аж до „Чорної п'ятниці" й наступної поразки. „Мури капіталізму,—завінчує автор,—противно єріхонським, не впадуть від звуків сурм наших промовців. Вони впадуть лише тоді, як під них підкопаються в одностайнім нападі об'єднані робітничі організації. Відданість і саможертва шахтарів під час локавту є взірцем стану духу, конче потрібного робітничій класі для остаточної перемоги".

Ch Turnor. The lands and its problemis. (Земля та її проблеми) Вид. Methuen. Лондон. Ц. 7 ш. 6 п.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

У книзі цій один із наймаетніших землевласників Англії висвітлює аграрне питання. Автор хоч і був консервативним членом у парламенті, але своїми переконаннями наближується до соціялізму типу Уельса. «З'організувати індустрію, землеробство", ось його гасла. Як і комуністичні автори він накидає Брітанському урядові тяжке обвинувачення в невігласі та занехаянні аграрної політики. Порівнюючи статистику дородів в Англії та по инших країнах, він доходить до сумних висновків і пропонує низку заходів якими, і можна поліпшити стан землеробства, а саме: оранку годівних луків, нові методи сушіння городини та збереження насіння, то що. Він вітає орендарство ділянок більших землевласництв і висловлює побажання, щоби мійська людність брала найактивнішу участь у сільськогосподарчих справах Англії.

Prof. Graham Wallace. The great Society. (Велика громада).

Автор протестує проти надто однобічного напряму істориків війни та революції, що майже виключно спиняються на економичному боці подій. Він зазначає величезний вплив політичних установ і соціяльних звичаїв на психологію суспільства „Найясніщого розуміння політичних завдань", каже він „можна досягти лише через витлумачення цього боку нашого життя, мінливости та праці наших інстинктів і здібностів, що їх скеровують, спонукають і притлумлюють ті форми, в які витоплюється наша соціяльна енергія". Яко приклад схиблень економичної школи, він наводить принціп поділу праці, непохитний ідеал економістів, а в тім приноровлення з погляду біологичного однобічне приноровлення розумових і фізичних здібностів може бути небезпечним що до розвою раси, погрожуючи атрофувати пробуваючі без ужитку сили кожного індивіда. Перебудова суспільства й держави по війні в значній мірі залежатиме від душевного та розумового стану суспільства. Тому вивчення впливу війни на психіку народів є завданням першорядної ваги.

The British year book of international lau. (Брітійський річник міжнароднього права). 1921—1922 р. Вид. Trowde. Ц. 16 ш.

Це є другий випуск видання, в якому дебатують сучасні проблеми міжнароднього права. В теперішній час видання є в заряді Брітанського інституту міжнародніх справ. Сер Г. Річардс пише про „Юрисдикцію постійного суду міжнародньої справедливости", Норман Бентінк про „Палестину й Месопатамію" Д-р Бонш обговорює питання про „Протекторати й мандатню управу". Арнольд Мак-Нейр розглядає нагальне питання, що до Росії, Мексіки, Анатолії та инших країн у статті „Правне визнання урядів і держав", а проф. Борель подає статтю про „Свободу судоплавства районом".

„The Communist Rewiew". (Комуністичний огляд). XI. 1921. Лондон.

Містить докладний життепис Рози Люксембург (E. and C. Paul); справоздання Ф. Прайса про сучасний стан Комуністичної партії Німеччини; листи Леніна до німецьких комуністів; проникливу статтю В. Нюбольда про натиск фінансового капіталу на зовнішню політику антанти; Справоздання J. T. Murphy про міжнародній конгрес профспілок у Москві; статтю угорського економіста Е. Варґа в оборону нової економичої політики радянської Росії; маніфест III інтернаціоналу до комуністів усього світу; статтю про історію, діяльність і завдання Комуністичного Руху Молоді.

„The Labour Monthly" (Місячник праці). Вид. Labour Publishing Co. Лондон. Ц. ч. 1 ш.

Ця книжка складається зі статтів: Бернара Шоу—про диктатуру пролетаріяту; Карла Радека—про голод в Росії та світовий капітал; Педж Арно—про парламент праці.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

„Russian Information and Rewiew“ ч. 3 1. XI 1921. Вид. Інформаційного Відділу Російської торговельної делегації в Лондові.

Містить численні матеріяли, що до голоднечі в Росії, статті про експедиції до Карського моря, про техничну освіту й зовнішню торговлю Росії. Окрім цього журнал у докладних рецензіях знайомить англійське громадянство з найбільше вартими уваги подіями видавничої справи в Росії.

III. Дрібні замітки.

Хроніка художньої літератури Москви.

До новітніх літературних течій можна ставитися ріжно. Дійсно, в Москві майже що-дня печеться новий „ізм“. З точки погляду винаходців цих „ізмів“ мусіть бути соромно бодай хоч XIX століттю, що вписало в світову літопись лише тільки романтизм, реалізм, символізм. „Бути новим у щоб то ні стало“ —принціп московського літератора. Літературна Москва постійно трималася курса наліво; при цьому, звичайно, було багато метушні та гармидеру. Але, коли бачиш, що відбувається революційне мусування, часто вибачаєш цей рекламний гармидер. Він все-ж краще пітерського традиціонерства, нео-класичного спігонства. Чи не є характерним, що М. Кузьмин рахується в Петрограді „лівим,“ майже не футуристом. В Москві, під крильцем часопису „Веси“ розвинувся в свій час революційний і суперечний *символізм*, що зараз вже з'академізувався. В Москві перший гонорар в виді тухлих яець з партеру дістався футуристу Володимиру Маяковському для того аби на 3 роки пізніше теж „простое как мычанье“, видане М. Горким, дало авторові громку російську славетність.

Спадкоємцями футуристів на Московському Парнасі з 1919 року з'явилися імажиністи. На них сиплять багато нарікань. Багатьом за них вони дають привод життевим бешкетуванням. Але звичайно, треба бути пристрасним, аби звести їхню діяльність до літературного бешкету. Імажинізм—явище не випадкове, успіх імажиністів не з'ясуєш одною рекламою і підприємливістю, видавничою діяльністю, що віджила під час книжкового голоду. Шершеневич і Маріенгоф визначають імажинізм, як американізм в поезії і в розумінні змісту і в розумінні форми. „Що таке образ? найкоротша далечінь з найвищою хуткістю. („Буян-Остров“ Маріенгофа). Не будемо зараз удаватися в міркування, корисним чи шкідливим явищем є імажинізм, але те що, по вислову А. Білого „література в руках імажиністів, що на них попит—це факт. У кого ж цей успіх? Звичайно головним чином, декласований міський мешканець ходить на їхній вечірки, в їхній клуб „Стойло Пегаса“, купує їхні книжки. Це сприняття пасивне. Але й на поетів робітників впливає імажинізм—і дуже впливає: про це свідчать останні вірші Герасімова, Александровського, Обрадовича.

Я затримався на імажиністах через те, що в Московському літературному побуті вони посідають не останнє місце. Що ж торкається їхніх останніх річей, то „Пугачов“ драматичний ораторій Єсеніна і „Заговор дураков“ п'єса Маріенгофа—є великими московськими літературними подіями. Імажинізм затулив собою футуризм, але, звичайно, не Маяковського. Коли відбувся „Дювлам“ („в перекладі старовинно-російською мовою“, як оголошувала афіша, „дванадцятирічний ювілей Володимира Маяковського“), під час привітань виник цікавий епізод. Який-то експресіоністик або ірегантистик (багато в Москві дрібних поетичних „племен“, що взаємно ворогують) привітав „разваливающуюся махину Маяковского“. У відповідь „разваливающаяся

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

махина» затиснула привітавшому руку й тримала її на протязі півгодини. Звичайно, все що зараз пише Маяковський слабіше перших ліричних віршів і „Войни і мира“. Але „Містерієй-Буфф“ Маяковський гордує по праву. Маяковський за останній час в „150.000,000“ та инш. показав себе гострим сатириком. А хіба сатира „нижчий“ вид поезії за лірику? Знову з'явився на обрії славетний „виршотворець Кручених“, автор невмируючого „дур-бул-щур“. Окрилений тим що вечір його зібрав публіку, він запевняв, що „заумний язик“ не такий вже важкий. Запрошуючи публіку відвідувати вечора Кручених, він „ручався за успіх в короткім часі“. Що ж, розмовляти на „заумном язике“ чудовий спосіб заховати відсутність думки.

Дуже виріс поет Боріс Пастернак, що виступав раніше з футуристами, напружений і оригінальний лірик. Нова книга його віршів „Сестра моя жізнь“ придбана Гржебіним. Що ж торкається „центрофугістів“ (Аксьонов, Бобров та инш.), то вони звили собі кубло в „Доміно“, клубі Всеросійської спілки поетів, де пропагандують футуристичний класицізм.

Пролетарські письменники об'єднані у Всеросійській асоціації, видають часопис „Кузніцу“, мають клуб тієї ж назви. Організаційний з'язок з пролеткультом вони порвали. Внутрішня революція примусила їх відмовитися від виключно індустріяльної теми, поширила тематичне коло в бік кохання та природи. Доба навчання кінчається. З'являються свої прийоми, свої характерні групові риси. Серед поетів дуже талановитий наймолодший, Вас. Казин. В „Кузніце“ відбуваються серйозні засідання, з участію Сакулина, Львова-Рогачевського та инш.

„Масштіті“, рештки старих російських письменників з грубих журналів, купчаться у Всеросійській спільці письменників, в затишному помешканні якої на Тверському бульварі збираються вони вечорами. Голова спілки—Боріс Зайцев. Ім важко живеться, на важке життя свое вони скаржаться в друку. Звичайно, по-людські їх можна пожаліти. Але чи варт їми цікавитися літературно, заглядувати до їх в портфелі? Чи може цікавити нову Росію сотий том тріолетів Івана Рукавішнікова? Або—чи досить підробив манеру Бунина молодий письменник Лідин? Або навіть новий твір Зайцева? Було й багато що лишилося письменників, що все життя робили тло таким Гуліверам, як Горкий, Бунин. Вони погубили свойого читача за час революції. Але вони, ніколи не уявляючи творческі-революційної цікавости,—тим більше мертві й непотрібні сучасності..

За останній час люблять скаржитися на мовчання письменників. Не варто. Зараз робиться багато де-чого, надто вартого: накоплюється зміст, куються нові форми. І коли література—свічадо, не будемо на нього нарікати, а направимо незадоволення проти самих себе. Література Москви—література Маяковського, Єсеніна, Гастева, Александровського—література, що варта своїх часів...

О. Гатов.

Не добачають?

В Берліні під редакцією проф. А. Ященка виходить критико-бібліографичний журнал „Русская книга“. Що до постановки загальної цього часопису ані чого поганого закинути не можна. Але не можна не дивуватися тому, що у ч. І. в рубриці „Русская газета за пределами Советской России в 1920 г.“ занотовано багато українських видань, що виходили у Польщі, Австрії, Німеччині та Сполучених Штатах.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Тридцятип'ятилітній ювілей українського поета Володимира Самійленка.

У 13 числі української закордонної газети „Українська Трибуна" уміщено статтю, присвячену Володимирові Самійленкові. Разом із характеристикою поезії Самійленка, автор статті подає відомості за сучасну діяльність поета: і хорий і не по літам сивий Володимир Самійленко і зараз працює над великою поемою, що пише „александрійським віршем" под назвою „Гея".

Накладом Закордонної Групи У. К. П. у Відні роспочато друкувати книжку Піддубного „*Нариси з історії Української революції*". Книжка складається з 9 розділів: Розділ I—Як колись український нарід волю згубив; II—Демократична Україна; III—Гетьманська Україна; IV—Українська Директорія; V—Світова контр-революція і Україна; VI—Радянська Україна; VII—Національні и класові противенства на Україні; VIII—Од незалежности до федерації, і IX—На шляху до Комунізму.

Нова книжка про Україну.

В низці видань Нарштедта „Natonernas bibliotek—skied ringar av folk och land" під редакцією Єренпрайса та Альфреда Ензена видано шведською мовою великий збірник з нарисом Української історії проф. Грушевського і Альфреда Ензена і географії і етнографії Степана Рудницького, релігії В. Залозного, культури і мистецтва І. Панневича та д-ра Діяманде, з історії літератури С. Єфремова і А. Ензена, театра—І. Панкевича і політики—К. Лоського. У цій книзі уміщено мапу і 25 ілюстрацій.

Українська видавнича спілка в Детройт в Америці.

В Детройт закладено видавничу спілку за-для видавання творів з царини суспільних наук та біології. Тим часом друкується „Ідеалістичне й матеріялістичне повімання історії,"—три виклади Ляфарка, Жореса і Грецліха. Далі вийде книжка Оскара Уайльда „Душа чоловіка в добі соціялізму". Планується видавництво творів Бебеля, Кавтського, Маркса і т. и.

До п'ятидесятилітнього ювілею уродин Володимира Гнатюка.

Відбувся п'ятидесятилітній ювілей українського вченого-етнографа Володимира Гнатюка.

Володимир Гнатюк, секретар Наукового Товариства у Львові, дав українській науці силу найкоштовніших праць з галузі етнографії. „Коли наука тепер має майже вичерпуючі відомості про поетичну творчість та про побутове життя українського народу на Угорщині, то завдяки виключно невтомній праці Вол. Гнатюка, що був третім вченим, що спричинився до розвитку великої наукової діяльности Українського Наукового Товариства".

Науковий роман.

Георг Гасенко написав першу частину (понад 300 стор.) свого великого романа під назвою „Тайна озера Тай—Ді—Нор". Тема: фантастична фабула на цілком науковому природничо-географичному тлі, на якому малюється подорож та пригода українських героїв роману по Афганістану, Тібету та Хині. Першу частину „Смерть Лами Гао—Яна" було вичитано старшим українським знавцям літератури, що дали дуже добру оцінку літературної вартости цього роману.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Історія Українського мистецтва.

Друкується і протягом найблизщих тижнів появиться на книгарських полицях нова праця Миколи Голубця п. з. „Начерк історії українського мистецтва", що обійме огляд розвитку мистецтва усеї України (Наддніпрянщини і Зах. України) від доісторичних первопочинів до наших днів. Книжка буде багато ілюстрована; текст, опертий на результатах досьогочасних дослідів, видержаний в характері середньо-популярного компендія. Рівночасно друкується друге справлене видання вичерпаної брошури того-ж автора під заголовком „Українське мистецтво" (вступ до історії) та його-ж реферат читаний у Львові і Перемишлі п. з. „Розвоєва ідея українського мистецтва", де підкреслено своєрідні ціхи українських пам'ятників. Незабаром теж поступить в продаж розвідка цього-ж автора п. з. „Українське малярство XVI—XVII ст. під покровом Ставропігії", виданая минулого року в 100 примірниках на черпаному папері.

Роман Винниченка на німецькій мові.

A. Winnitshenko. Ehrlich zu sich selbst.—Roman. Autorisierte Uebersetzung aus dem Kleinrussischen von Eduard Chiemann. Видання «Bibliothek Russischer Autoren» München, 1914 8 383 стор. Ціна 10 марок.

Треба зауважити, яке знання д. Шімана про українського письменника взагалі про українство—видно найліпше з того, що перекладчик проти волі і дозволу автора зазначає в заголовкові, що твір Винниченка переклав з „малоруської" мови і застосовує його до російських письменників,—друкуючи „Чесність з собою" в низці «Bibliothek Russischer Autoren».

Духовна блокада Німеччини.

Під цим назвиськом відомий економіст Луо Брентано умістив низку статтів у „Берлінер Тагеблатт", в яких він гостро висловлюється проти охранного мита на книжки, що уперто провадиться в Німеччині. Становище на книжковому ринкові Німеччині таке, що ціни на закордонні видання надзвичайно зросли завдяки надзвичайно низькому курсові марки. Крім того встановлено додаток 20%. В такий спосіб книжка, що коштувала раніше 25 марок, тепер коштує не менш 100. Бажаючи повернути собі збиток, уряд видав закон про експортовані з Німеччини книги, за яким в Аргентіні, Бразілії, Чілії, Греції, Італії та Португалії можна купити німецьку книжку тільки по ціні, збільшеній на 150% проти продажньої ціни в Німеччині; у Бельгії, Люксенбурзі, Франції, Еспанії, Сполучених Штатах, Мексиці на 200%. Таким чином в країні першої категорії німецьке видання, що коштувало раніше 25 марок—тепер коштує 200 марок, а в країні другої категорії теж видання 240 марок. Ці заходи викликали великий підупад кількости покупок німецької літератури за-кордоном, надто, по нейтральних країнах, де тепер починають користуватися дешевими англійськими та франпузськими виданнями.

Інститут в справі вивчення морфології культури в Мюнхені.

Цей Інститут повстав з Архіву дослідувача Африки Лео Фробенівса. Тепер він заходився з друкуванням своїх перших праць. Він ставить собі за мету розробку проблем людської історії на підставі документів доісторичного періоду, вважаючи культуру людства за одне тіло. Насамперед має бути видруковано Збірник Народньої поезії, мітів та казок африканських народів

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

під назвою „Атлантис" в 15 х томах заходами видавництва Дидеріка. Збірник цей складено Фробенівсом з матеріялів, зібраних ним за час його наукової експедиції по Африці року 1905—17.

Видання Державного Архіву Німеччини.

В найближчому часі має бути видано десятитомову працю німецького Державного Архіву з історії світової війни, освітленої з військового, політичного та економичного боку. В цій праці найбільшу увагу відано культурному та соціяльному развиткові Німеччини за 1914—18 р. р.

З першого січня починає видаватися журнал Державного Архіву під назвою „Сучасний Історичний Архів".—Редагуватиме цей журнал проф. Павл Герре.

Спеціяльне видання.

Бременський журнал „Південна Саксонія" видав з приводу „Тижня Дольної Саксонії", що відбувся у Берліні на початку 1921 р., спеціяльний збірник, присвячений нижненімецькій літературі та мистецтву. У збірникові уміщено низку статтів та віршів нижненімецькою говіркою. Найцікавішою є стаття проф. Роберта Мільке „Давній Берлін—нижненімецьке місто", написану берлінською говіркою, що також належить до нижненімецької говірки.

Газетовий архів.

Йосип Янкелович подарував свою відому збірку газет „Семінарові газетознавства та газетової практики", закладеному при берлінському Університетові. Ця збірка, поруч з газетовим музеєм Форбекка в Аахені є найбільшим газетовим архівом, що містить в собі по-над 50.000 прим. газет ріжними мовами (більш 100). Окрім того в ній є повні комплекти дуже рідких давніх газет, що мають історичне значіння. Між иншим вона містить в собі единий на всеньку Німеччину комплект бувшої „Нової Рейнської Газети", в якій співробітничали Фрайліграт і Маркс. Ій належить також річний комплект одної з найзначніших давніх берлінських газет, „Urwähler Zeitung" комплект за 1806, 1813, 1848 р. р. Ця збірка вкупі з недавно поданими семінарові збірками Георґа Швайцера ставить підмурівку до багатого джерела за для вивчення газетової справи.

Бібліотека підручників.

Комітет допомоги студентам у Берліні влаштував бібліотеку переважно з підручників та справочників з природознавства культури та техніки. В ню повинні увіходити видання авторів головних філософських, юридических, політико-економичних та історичних праць по змозі у великій кількості примірників, щоби їх можна було видавати студентам на цілий семестр.

В Пруській Державній бібліотеці в Берліні.

Перший директор пруської державної бібліотеки в Берліні, д-р П. Швенке, їй один з найгостріших критиків міжнародньої десятичної системи класифікації пішов з посади. На його місце призначено Директора Університетської бібліотеки в Грайфсвальде, Ернста Кунерта.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Публичне читання нових творів.

Великі видавництва Німеччини почали влаштовувати по своїх салонах прилюдні читання нових творів молодих авторів. Читають самі автори.

Комуністичні видання в Німеччині.

У Німеччині виходить велика кількість комуністичних газет, журналів збірників. Всі вони багато уваги віддають політичним подіям, закордонній інформації, партійному життю, питанням громадського життя й рухові, робітничому життю союзних країн. По майже всіх них є розділи літературний та науково-популярний.

В теперішній час у Берліні виходять:

„Die Rote Fahne". (Червоний прапор). То є орган комуністичної партії Німеччини, що його почато виданням Розою Люксембург і Карлом Лібкнехт. Розмір 4—10 сторінок; виходить двічі на день—вранці та ввечері.

„Der Kommunistischer Landarbeiter". (Комуністичний хлібороб). Агітаційна газета об'єднаної комуністичної партії Німеччини для сільсько-господарчого пролетаріяту; виходить двічі на місяць.

„Die Kommunistin". (Комуністка), видання жіночої секції об'єднаної комуністичної партії Німеччини, засноване Кларою Цеткин; виходить двічі на тиждень.

„Internationale jugend Korrespondenz". (Міжнародне юнацьке листування), вид. Комсомолу; виходить тричі на місяць.

„Die Junge Gard". (Молода армія); вид. Комсомолу; двічі на місяць.

„Die Arbeit". (Праця). Місячник КСМ, присвячений історії та практиці комуністичного руху серед молоді.

„Jugend Internationale". (Юнацький Інтернаціонал); місячник.

„Kommunistische Arbeiter Zeitung". (Комуністичний робітничий часопис); вид. ком. робітн. партії Німеччини; тричі тижнево.

„Kommunistische Montagszeitung". (Комуністичний понеділковий часопис); вид. К. Р. П. Н.; тижневик.

„Lichtstralen". (Проміння); орган наукового комунізму; двічі місячно.

„Die Rote Gewerkschafts Internationale". (Червоний Інтернаціонал Профспілок); орган комуністичного профруху; двічі місячно.

„Kommunistische Rundschau". (Комуністичний огляд); комуніст двотижневик.

„Die Infernationale". (Інтернаціонал); орган теорії та практики марксизму; засновали Р. Люксембург і Ф. Мерінг; двічі місячно в Берліні та Липську.

По инших містах Німеччини виходять:

У Кенигсберзі: „Die Rote Fahne des Ostens". (Червоний прапор Сходу); вид. О. К. П. Н.; виходить щоденно. У Франкфурті на Майні: „Südwestdeutsche Arbeiterzeitung". (Південно-західня німецька робітнича газета); щоденник О. К. П. Н. „Kommunist". (Комуніст); щоденник О. К. П. Н. для південної Німеччини. У Гамбурзі: „Hamburge Volkszeitung". (Гамбургський народній часопис); щоденник О. К. П. Н. У Дрездені: „Volksblatt". (Народній листок); щоденник О. К. П. Н. У Гданську: „Das Freie Volk". (Вільний нарід); щоденник О. К. П. Н. У Липську: „Der Rote Kurjer". (Червоний Кур'єр); щоденник О. К. П. Н. У Галлі: „Klassenkampf". (Класова боротьба); щоденник О. К. П. Н.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

У Ессені: „Ruhr Echo“. (Рурська луна); щоденник О. К. П. Н. для індустріяльної области. У Маґдебурзі: „Tribune“. (Трибуна); щоденник О. К. П. Н. У Штутгарті: „Kommunist“. (Комуніст); щоденник О. К. П. Н.„ Der Pflug“. (Плуг); недільний часопис О. К. П. Н. для дрібного селянства. У М'юнхені: „Neue Zeitung“. (Новий часопис); орган О. К. П. Н.

Окрім всіх цих видань по невеличких містах Німеччини виходить біля 20-х комуністичних часописів.

Криза папірової промисловости в Латвії.

Новий тариф привозного мита дуже несприятливо відбивається на довозі целюлози та инших матеріялів, потрібних для місцевої папірової продукції. За підвищенням цін на потрібні матеріяли—місцевим фабрикам над силу конкурирувати з чужоземними виробами. Продукція перевищує попит на папір на місцевому ринкові і власники фабрик мусять скорочувати продукцію. Таке явище ми бачимо на фабриках стайцельській, ліхтській і літенській.

Головніші Лондонські видавництва.

T. Fisher Unwin, Std. — 1, Adelphi Terrace,

G. P. Putnam's Sons. — 24, Bedford Street, W. C. 2.

Chotto and Windus. — 97—99, St. Martin's Lane, W. C. 2.

Cambridge University Press.—Fetter Lane, E. C. 4; C. F. Clay, Manager.

P. S. King & Son Ltd. — Orchard House, 284, Gt. Smith Str. Westminster, S. W. 1.

George Newnes, Std. — 8—11, Southhampton Str., W. S. 2.

Hutchinson and Co. — Paternoster Row.

The Labour Publishing Co., Ltd—6, Tavistock Square, W. C. 1.

The Pioneer Press. — 61, Farringdon Str., E. C. 4.

Cecil Palmer. — Oakley House, Bloomsbury Str., W. C. 1.

Constable and Co. — 10—12, Orange Street, W. C. 2.

The House of Cassel. — La Belle Sauvage, E. C. 4.

Macmillau and Co. Ltd. — W. C. 2.

Hodder & Stoughfon Ltd. Publishers. — E. C. 4.

W. Heinemann. — 20 and 21, Bedford Str., W. C. 2.

Broadway House. — 68—74, Carter Lane, E. C. 4.

G. Aller and Unwin. — Ruskin House, 40, Museum Str., W. C. 1.

Reformer's Bookshops. — 10, Johnson's Court, Fleet Str.

Methuen and Co. — 36, Essex Str., W. C.

Новина бібліографичних видань в Англії.

Видавництво „Bookman's Journal“ дуже гарно видало один том Danielson: „Bibliographies of modern authors“. (Бібліографії сучасних авторів). Ц. 12 ш. 6 п.

Автор дуже докладно, що є властивим лишень бібліографіям старовинних книжок, простежив усі видання творів п'ятнадцятьох із сучасних англійських белетристів, звертаючи найбільшу увагу на перші видання та спиняючися на всіх їх ознаках, аж до кольору палітурки.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

З поміж періодичних бібліографичних каталогів цікаві каталоги **Davis and Orioli**, 22-ий каталог **Gorfin**, присвячений новішій літературі та—найповнішій—видавництва **Thorp**, що містить по над 3000 назв, переважно перших видань класиків.

Періодична преса в Америці.

У Вашінгтоні опубліковано статистичні дані що до газетової продукції в Західніх Сполучених Штатах. За складеним звітом на рік друкується 11.270.000.100 примірників газет, що дає щоденно на дві і одну третину людини один примірник.

2.623 щоденні газети разом мають щоденну циркуляцію в 32.735.937 примірників, що дає на 138% більше за газетовий тираж 1914 року. 502 газети, що виходять у неділю мали в 1919 році циркуляцію в 19.928.832 примірника на тиждень, що дає разом 11.270.559.316 примірників на рік.

Щоденні газети разом з иншими періодичними виданнями мають тираж в 15.175.135.102 примірники, що дає на 17% більше, аніж 5 років тому. Вартість всіх часописів Сполучених Штатів сягає приблизно до 1.209.000.000 дол. Самі газети від окремого продажу та абонентів дають 205.000.000 доларів річно. Оголошення в газетах дають по-над 407.000.000 доларів річно.

Ювілей індійського поета.

7 травня б. р. обходив геніяльний поет індійський Рабіндранат Таґор шестидесятилітні роковини своїх уродин. Творчість індійського поета не є чужою і українському суспільству. З перлин його ліричної поезії переклав, хоча й не дуже добре, на українську мову Юр. Сірий „Садовники“ та „Місячного серпа“. Ці дві збірки було видано у Київі. У львівських „Шляхах“ та „Світі“ уміщено було де-кілька його поезій з „Огородника“ в переспіві М. Голубця.

Европейська література у Хині.

Дотепер дуже мало авторів европейських перекладено на хинську мову. Найбільше перекладів з англійської мови, хоча з давніх авторів досі перекладено лише Річардсона та перероблено „Робінзона“ Дефое. Вельми широкою популярністю користуються переклади „Іванґое“ Вальтер Скотта та „Давида Копперфільда“ Діккенса. Драми Шекспіра перероблені на хинську мову в формі переказів прозою. З новітньої англійської літератури надто поширені Уайльд та Бернар Шоу. Перекладено також Дарвина. З творів Ібсена перекладено „Нору“ та „Ворог Народу“ і де-кілька п'ес Стріндберґа.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ